

Y Ö N E T İ M V E E K O N O M İ

Yıl: 2007 Cilt: 14 Sayı: 2

ISSN-1302-0064

- Verimlilik, Ücretler ve İşsizlik Oranları Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği
- Kamusal Hizmet Olarak Cezaevi Hizmetlerinin Özelleştirilmesi ve Türkiye’de Özel Sektör Cezaevlerinin Uygulanabilirliği
- Türk Bankacılık Sektöründeki Yabancı ve Ulusal Bankaların Finansal Oranlar Açısından Karşılaştırılması
- Markaların Tüketici Tercih Kriterlerine Göre Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi ile Değerlendirilmesi: Beyaz Eşya Sektöründe Bir Uygulama
 - Yeni Nesil Kurumsal Kaynak Planlaması Sistemi’nin Yönetim Muhasebesi Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma
 - Türkiye’de Turizm Sektörü Teşviklerinin Değerlendirilmesi
- Dış Kaynak Kullanımlı Türkiye Ekonomisinde Faiz Artırım Politikası ile Talebi/Enflasyonu Kontrol Etmeyen Zorluğu: Çelişkili Bir Enflasyon Hedeflemesi
- 2000-2006 Döneminde Türkiye’de Faaliyet Gösteren Sigorta Şirketlerinin Etkinlik Değerlendirmesi
- Cam Tavan Sendromu ve Kadınların Üst Düzey Yönetici Pozisyonuna Yükselmelerindeki Engeller: Balıkesir İli Örneği
 - Ege İhracatçılar Birliklerinde Servqual Ölçeği ile Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi
 - Küreselleşme Sürecinde Türk İşçi Sendikacılığı ve Yaşanan Örgütlenme Sorunu
 - Vergi Aflarının Vergi Mükelleflerinin Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi
- A Research on the Demographic Reactions to the Usage of Essential Banking Services in Northern Cyprus
 - Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisinin Girdi-Çıktı Tablosu Yardımıyla Değerlendirilmesi
 - Sürdürülebilir Kalkınmada İşletmenin Rolü: Kurumsal Vatandaşlık
 - İbni Haldun’un Gözüyle Kamu Maliyesi Yaklaşımı
- Türkiye’de Kredi Kartı Kullanımını Etkileyen Faktörleri Belirlemeye Yönelik Bir Model Çalışması
 - Henri Fayol’un Yönetim Düşüncesi Üzerine Notlar
- İmalat Sektöründe Verimlilik ve Reel Ücret İlişkisi: Bir Koentegrasyon Analizi

CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

YÖNETİM VE EKONOMİ

(ISSN-1302-0064)

Sahibi:

Yönetim Kurulu Adına İ.İ.B.F. Dekanı
Prof. Dr. İbrahim EROL

Editör:

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ

Editör Yardımcıları:

Yrd. Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT Araş. Gör. Serkan CURA

Yayın Kurulu:

Prof. Dr. Semra ÖNCÜ

Prof. Dr. Cengiz YILMAZ Prof. Dr. Sevinç KÖSE
Prof. Dr. Naci B. MUTER Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ
Prof. Dr. Hüseyin KARAKAYALI Prof. Dr. İbrahim EROL

Hakem Kurulu

◆Prof. Dr. Sadık ACAR(DEÜ), ◆Prof. Dr. İkbâl AKSULU(DEÜ), ◆Prof. Dr. Coşkun Can AKTAN(DEÜ), ◆Doç. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU(Muğla Üniv.), ◆Prof. Dr. Alpay ATAOL(DEÜ), ◆Prof. Dr. Canan AY(CBÜ), ◆Prof. Dr. Abdurrahman AYHAN(Muğla Üniv.), ◆Prof. Dr. Semra AYTUĞ(DEÜ), ◆Prof. Dr. Muazzez BABACAN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Muzaffar BODUR(Boğaziçi Üniv.), ◆Prof. Dr. Gönül BUDAK(DEÜ), ◆Prof. Dr. Gülden CERİT(DEÜ), ◆Doç. Dr. Ramazan ÇALIK(CBÜ), ◆Prof. Dr. Tamer ÇAVUŞGİL(Michigan State Univ.), ◆Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Emin ÇİVİ(New Brunswick Univ), ◆Prof. Dr. Şayeste DAŞER(Koç Üniv.), ◆Prof. Dr. Fevzi DEMİR(DEÜ), ◆Prof. Dr. Fevzi DEVRİM(DEÜ), ◆Prof. Dr. Üzeyme DOĞAN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Zeki ERDUT(DEÜ), ◆Prof. Dr. Temel ERGUN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Ülkü ERGUN(DEÜ), ◆Prof. Dr. İbrahim EROL(CBÜ), ◆Doç. Dr. Abdullah ERSOY(Gazi Üniv.), ◆Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ(Sakarya Üniv.), ◆Prof. Dr. Güliz GER(Bilkent Üniv.), ◆Doç. Dr. Faysal GÖKALP(Muğla Üniv.), ◆Doç. Dr. Ramazan GÖKBUNAR(CBÜ), ◆Prof. Dr. Altay Uğur GÜL(CBÜ), ◆Prof. Dr. Şevkinaz GÜMÜŞOĞLU(DEÜ), ◆Prof. Dr. Mustafa GÜNEŞ(DEÜ), ◆Prof. Dr. İbrahim GÜNGÖR(SDÜ), ◆Prof. Dr. Demet GÜRÜZ(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Vasfi HAFTACI(Kocaeli Üniv.), ◆Prof. Dr. Rıza Sıtkı KARAHAN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Hüseyin KARAKAYALI(CBÜ), ◆Doç. Dr. Fehmi KARASİOĞLU(Selçuk Üniv.), ◆Prof. Dr. Alev KATRİNLİ(Izmir Ekonomi Üniv.), ◆Prof. Dr. Serdar KORUKOĞLU(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. A. Bülent KÖKSEL(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Sevinç KÖSE(CBÜ), ◆Prof. Dr. Esin KÜHEYLAN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Naci B. MUTER(CBÜ), ◆Prof. Dr. Saim ORAL(DEÜ), ◆Doç. Dr. Mustafa ÖKMEN(CBÜ), ◆Prof. Dr. Semra ÖNCÜ(CBÜ), ◆Doç. Dr. Meltem ONAY ÖZKAYA(CBÜ), ◆Prof. Dr. Ömür ÖZMEN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Tülay ÖZÜERMAN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Vedat PAZARLIOĞLU(DEÜ), ◆Prof. Dr. Süreyya SAKINÇ(CBÜ), ◆Prof. Dr. Ali ŞEN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Recep ŞENER(Muğla Üniv.), ◆Prof. Dr. Berna TANER(DEÜ), ◆Prof. Dr. A. Tuna TANER(CBÜ), ◆Prof. Dr. Rezzan TATLIDİL(Ege Üniv.), ◆Prof. Dr. Nergiz TEK(DEÜ), ◆Prof. Dr. Alp TİMUR(DEÜ), ◆Prof. Dr. Zerrin TOPRAK(DEÜ), ◆Prof. Dr. Mehmet TOSUNER(DEÜ), ◆Prof. Dr. A. İlker TUNAİL(CBÜ), ◆Prof. Dr. Kamil TÜĞEN(DEÜ), ◆Prof. Dr. Öcal USTA(DEÜ), ◆Prof. Dr. Utku UTKULU(DEÜ), ◆Prof. Dr. Şenay ÜÇDOĞRUK(DEÜ), ◆Prof. Dr. Sevinç ÜRETEN(Başkent Üniv.), ◆Doç. Dr. Halit YANIKKAYA(CBÜ), ◆Prof. Dr. Atilla YAPRAK(Wayne State Univ.), ◆Doç. Dr. Kaan YARALIOĞLU(DEÜ), ◆Prof. Dr. Cengiz YILMAZ(CBÜ), ◆Prof. Dr. Konca YUMLU(Ege Üniv.).

İletişim Adresi:

Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ
Celal Bayar Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uncubozköy Mevkii 45030 MANİSA

Tel: 0 (236) 233 06 57

Fax: 0 (236) 233 27 29

e-mail: iibf-dergi@bayar.edu.tr

URL: http://www.bayar.edu.tr/~iibf/dergi/

Yönetim ve Ekonomi yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli bir dergidir.

Dergimiz ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı'na kayıtlıdır.

Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayınlayan kurumu bağlamaz.

©Copyright: C.B.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi - Aralık 2007

Basım Yeri: Celal Bayar Üniversitesi Matbaası - MANİSA

YÖNETİM VE EKONOMİ

CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl: 2007 Cilt: 14 Sayı: 2

ISSN-1302-0064

İÇİNDEKİLER

• M. Vedat PAZARLIOĞLU- Emrah İsmail ÇEVİK	Verimlilik, Ücretler ve İşsizlik Oranları Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği.....	1
• Mehmet ŞAHİN- Hilal GÖRKEM	Kamusal Hizmet Olarak Cezaevi Hizmetlerinin Özelleştirilmesi ve Türkiye’de Özel Sektör Cezaevlerinin Uygulanabilirliği.....	19
• Hüseyin AKTAŞ- Mahmut KARGIN	Türk Bankacılık Sektöründeki Yabancı ve Ulusal Bankaların Finansal Oranlar Açısından Karşılaştırılması.....	31
• Ali ELEREN	Markaların Tüketici Tercih Kriterlerine Göre Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi ile Değerlendirilmesi: Beyaz Eşya Sektöründe Bir Uygulama.....	47
• Ayşe N. YERELİ	Yeni Nesil Kurumsal Kaynak Planlaması Sistemi’nin Yönetim Muhasebesi Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma.....	65
• Boran TOKER	Türkiye’de Turizm Sektörü Teşviklerinin Değerlendirilmesi.....	81
• Cem Mehmet BAYDUR	Dış Kaynak Kullanımlı Türkiye Ekonomisinde Faiz Artırım Politikası ile Talebi/Enflasyonu Kontrol Etmenin Zorluğu: Çelişkili Bir Enflasyon Hedeflemesi.....	93
• Cevdet A. KAYALI	2000-2006 Döneminde Türkiye’de Faaliyet Gösteren Sigorta Şirketlerinin Etkinlik Değerlendirmesi.....	103
• Edip ÖRÜCÜ- Recep KILIÇ- Taşkın KILIÇ	Cam Tavan Sendromu ve Kadınların Üst Düzey Yönetici Pozisyonuna Yükselmelerindeki Engeller: Balıkesir İli Örneği.....	117

• Esin FİRUZAN- Ali Rıza FİRUZAN- Ayşe BAKKURT	Ege İhracatçılar Birliklerinde Servqual Ölçeği ile Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi.....	137
• Gülşen GERŞİL- Mehtap ARACI	Küreselleşme Sürecinde Türk İşçi Sendikacılığı ve Yaşanan Örgütlenme Sorunu.....	155
• Güneş ÇETİN	Vergi Aflarının Vergi Mükelleflerinin Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi.....	171
• Hüseyin ÖZDEŞER- Okan Veli ŞAFAKLI	A Research on the Demographic Reactions to the Usage of Essential Banking Services in Northern Cyprus.....	189
• İlkyay DİLBER	Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisinin Girdi-Çıktı Tablosu Yardımıyla Değerlendirilmesi.....	205
• Muammer SARIKAYA- F. Zişan KARA	Sürdürülebilir Kalkınmada İşletmenin Rolü: Kurumsal Vatandaşlık.....	221
• Nesrin CANDAN	İbni Haldun'un Gözüyle Kamu Maliyesi Yaklaşımı.....	235
• Nevin UZGÖREN- Gülçin CEYLAN- Ergin UZGÖREN	Türkiye'de Kredi Kartı Kullanımını Etkileyen Faktörleri Belirlemeye Yönelik Bir Model Çalışması.....	247
• Ramazan ŞENGÜL	Henri Fayol'un Yönetim Düşüncesi Üzerine Notlar.....	257
• Şahabettin GÜNEŞ	İmalat Sektöründe Verimlilik ve Reel Ücret İlişkisi: Bir Koentegrasyon Analizi.....	275
YAZIM KURALLARI VE YAYIN İLKELERİ.....		289

Verimlilik, Ücretler ve İşsizlik Oranları Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği*

Doç. Dr. M. Vedat PAZARLIOĞLU

Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, İZMİR

Araş. Gör. Emrah İsmail ÇEVİK

Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ZONGULDAK

ÖZET

Makro ekonomide etkin ücret kuramı, pazarlık teorisi, iş arama modeli ve sözleşme teorileri gibi birçok konu verimlilik, ücretler ve işsizlik oranları arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Bu çalışmada 1945-2005 dönemi için bu üç değişken arasındaki var olan ilişki zaman serileri yöntemleri ile elde edilmeye çalışılmıştır. Uzun dönemde verimlilik, ücretler ve işsizlik oranları arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilememiştir. Fakat Bai ve Perron tarafından geliştirilen kırılma testleri sonucunda reel ücretler, verimlilik ve işsizlik serilerinde 1966, 1967 ve 1968 yıllarında yapısal kırılma tespit edilmiştir. Yapısal kırılmanın varlığı değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini etkilemektedir. Bu nedenle veri seti 1945-1966 ve 1969-2005 olmak üzere iki alt döneme ayrılmıştır. Alt dönemler için yapılan eşbütünleşme testi sonucunda üç değişken arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Eşbütünleşmenin varlığı ise sistemde en az bir tane Granger nedenselliği gerektireceğinden yapılan analiz sonuçlarında değişkenler arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Verimlilik, Reel Ücret, İşsizlik, Yapısal Kırılma, Nedensellik

The Analysis of the Relation Between Productivity, Wages and Unemployment Rates: The Case of Turkey

ABSTRACT

Many matters such as efficient wages theory, bargaining theory, seeking work theory and contracts theories in macro economy has focused on relations among productivity, wages and unemployment. In this study, it is tried to obtain existing relations among those three variables for 1945-2005 period by time serial methods. In the long run, co-integration relation among productivity, wages and unemployment could not be determined. However, structural breaking in the serials of reel wages, productivity and uneployment has been determined in the years of 1966, 1967 and 1968 as a result of breaking test developed by Bai and Perron. The existence of structural breaking do not affect co-integration relation among variables. Because of this, data set is separated into two sub period: 1945-1966 and 1969-2005. As a result of co-integration test done for sub periods, co-integration relation among variables is fixed. Because existence of co-integration requires at least one Granger causality in the system, causality relation among variables is seen in the results of analysis done.

Key Words: Productivity, Reel Wages, Unemployment, Structural Breaking, Causality

1. Giriş

1980'li yılların ardından iletişim ve ulaşımın artması ile dünya hızlı bir küreselleşme sürecine girmiştir. Küreselleşme ile birlikte sermaye ve mal hareketlerinin dolaşımı serbestleşmiş ve dünya ortak bir pazar haline

*Bu çalışma VIII.Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

dönüşmüştür. Bu şartlar altında özellikle firmaların yaşamlarını sürdürebilmeleri ve rekabet edebilmeleri kaliteli ürünleri düşük maliyetle üretmekten geçmektedir. Maliyetleri düşürmenin temelinde ise, kaynakların etkin kullanımı ve buna bağlı olarak verimli üretebilme yani verimlilik kavramı ön plana çıkmaktadır. Firma bazında düşük maliyetle kaliteli ürün üretebilmek ve uluslararası pazarda yer edinmek şüphesiz ülke ekonomisi açısından da fayda sağlayacaktır. Bu açıdan mikro bazda verimlilik ve rekabet gücündeki artış, makro düzeyde verimliliğe ve ülkenin uluslararası alanda rekabet edebilme gücüne dönüşecektir. Ülke düzeyinde verimlilik ve rekabet edebilme gücünün artması ise ekonomik büyümeye buna bağlı olarak ta refah artışına neden olacaktır.

Makro ekonomik teoriye göre verimlilik kavramının reel ücretler ve işsizlik oranları ile sıkı bir ilişki içinde olduğunu gösteren etkin ücret kuramı, pazarlık teorisi, iş arama modeli ve sözleşme teorileri gibi birçok modeli mevcuttur. Makro açıdan değerlendirildiğinde bu değişkenler bir bütün olarak ele alınmakta ve birbirleri arasında sıkı bir ilişki olduğu varsayılarak, bu değişkenler karşılıklı olarak birbirlerini etkilediği kabul edilmektedir.

Reel ücretler, verimlilik ve işsizlik oranları arasındaki ilişki işgücü piyasasında önemli bir bağlantı noktası olduğundan dolayı ekonomi literatüründe oldukça fazla ilgi çekmektedir. Bu nedenle makro ekonomik teori verimlilik, ücretler ve işsizlik değişkenleri arasında var olan birçok nedenselliği ortaya koymaktadır. Türkiye ekonomisinde bu üç değişken arasındaki ilişkilerin doğru tespit edilmesi iktisat politikası uygulayıcıları açısından yol gösterici bir özellik taşıyacaktır. Genel olarak değerlendirildiğinde bu çalışmanın en önemli amacı değişkenler arasında önsel teorik bilgiye gerek duymadan sistem yaklaşımı çerçevesinde değişkenlerin birbirleri arasındaki dinamik ilişkileri tespit etmeye yöneliktir. Bu nedenle çalışma, değişkenler arasındaki gerçek ilişkileri tespit ettiğinden dolayı istihdam politikaları uygulayıcılarına yol gösterici bir özellik taşıyacaktır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde literatür özeti yer alacak, üçüncü bölümde verimlilik, reel ücretler ve işsizlik değişkenleri arasındaki teorik ilişkiler açıklanacaktır. Dördüncü bölümde çalışmada kullanılan veriler ve tahmin sonuçlarına yer verilirken, beşinci bölümde elde edilen sonuçlar değerlendirilerek yorumlanacaktır.

2. Literatür Özeti

Verimlilik, ücretler ve işsizlik değişkenleri işgücü piyasasında önemli bağlantı noktası olduğundan bunlar üzerine gerek ulusal gerekse uluslararası literatürde yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların ortak özelliği ise bu üç değişken arasında var olan nedensellik ilişkilerini incelemeleridir.

Sargan (1964), özellikle makro ekonomik zaman serileri analizinde uygulamalı ekonometride birçok önemli değişikliğin temellerini atmıştır. Ücret pazarlığında “reel ücret direncinin” nasıl önemli olduğunu deneysel olarak kanıtlamış olup, ayrıca beklenmedik enflasyondan kaynaklanan bilgi kaybı için dengeleme mekanizmasının varlığını ortaya koymuştur. Sargan eşbütünleşme analizinde çok önemli rol oynayan “hata düzeltme modeli” olarak bilinen dinamik

ekonometrik modeli formüle ederek uygulamıştır. Reel ücretler, kişi başına çıktı, enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkileri incelediği çalışmasında vektör denge düzeltme modeli kullanmıştır (Aktaran: Marcellino ve Mizon, 2001; 359).

Hall (1986), İngiltere ekonomisi için 1963–1984 dönemi arasında çeyreklik veriler kullanarak yapmış olduğu çalışmada iki aşamalı Engle-Granger yöntemini kullanarak verimlilik, ücretler ve işsizlik değişkenleri arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu saptamıştır. Alexander (1993), İngiltere ekonomisinde 1955–1991 dönemi arasında çeyreklik veriler kullanarak verimlilik, ücretler ve işsizlik değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisini araştırmıştır. Elde ettiği sonuçlara göre, 1979 yılında Thatcher hükümeti döneminde uygulanan politikalar ile İngiltere ekonomisinde yapısal kırılma olduğunu tespit etmiş, veri setini iki döneme ayırarak incelemiştir. Her iki dönem içinde bu değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisini ortaya koymuştur.

Hondroyiannis (1997), Yunanistan ekonomisinde 1976–1992 dönemi arasını kapsayan çalışmasında enflasyon, verimlilik ve işsizlik değişkenleri arasındaki eşbütünleşme ilişkisini araştırmış, elde ettiği sonuçlara göre 1986 yılında yapısal kırılma tespit etmiş ve bu kırılmanın eşbütünleşme ilişkisini bozduğunu bulmuştur. Bu nedenle veri setini 1976–1986 ve 1986–1992 olmak üzere iki ayrı döneme ayırmış ve ele alınan her iki dönemde bu üç değişken arasında bir eşbütünleşme ilişkisi saptamıştır. Terzi (1997), Türk imalat sektörüne ait 1950–1991 dönemini kapsayan çalışmasında ücret ve verimlilik değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde ettiği bulgulara göre kamu sektöründe ücretler ile verimlilik arasında eşbütünleşme ilişkisi yokken, özel sektörde bu değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi mevcuttur.

Metin ve Üçdoğruk (1998), Türk İmalat Sanayinde 1962–1992 yıllarını kapsayan çalışmalarında ücret, fiyat ve istihdam değişkenlerinin uzun dönem ilişkilerini araştırmışlardır. Ele aldıkları dönemde bu üç değişkenin eşbütünleşik olduklarını tespit etmişlerdir. Diboğlu ve Enders (2001), Kanada ve ABD ekonomileri için 1973–1988 dönemini kapsayan çalışmalarında reel ücretler, verimlilik ve işsizlik değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisini saptamışlardır. Marcellino ve Mizon (2001), İtalya ekonomisinde 1970–1994 dönemini kapsayan çalışmalarında reel ücretler, kişi başına çıktı, enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde ettikleri sonuçlara göre 1980 yılında ekonomi politikalarında yapısal değişiklik tespit ederek analizi 1970–1979 ve 1980–1994 yılları için iki alt döneme ayırarak gerçekleştirmişler ve her iki dönem içinde reel ücretler, kişi başına çıktı, enflasyon ve işsizlik arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit etmişlerdir.

Welfe ve Majsterek (2002), Polonya ekonomisinde 1992–1999 yılları arasında geçiş dönemini kapsayan çalışmalarında ücretler, fiyatlar ve verimlilik arasındaki eşbütünleşme ilişkisini analiz etmişlerdir. Elde ettikleri sonuçlara göre üç değişkenin ele alınan dönem içinde eşbütünleşik olduğunu saptamışlardır. Brüggemann (2006), Alman ekonomisi için 1970–1998 dönemi kapsayan çalışmasında verimlilik, istihdam, işsizlik ve reel ücret değişkenleri için yapısal hata düzeltme modeli uygulayarak eşbütünleşme ilişkisi saptamıştır.

Wakeford (2004), Güney Afrika ekonomisi için 1983–2004 dönemini kapsayan ve çeyreklik veriler kullandığı çalışmasında verimlilik, ücretler ve işsizlik arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Elde ettiği sonuçlara göre 1990 yılında izlenen politikalarda yaşanan değişiklikler sonucunda yapısal kırılma tespit ederek analizi 1983–1990 ve 1990–2004 olmak üzere iki döneme ayırarak genişletmiştir. Ele alınan her iki dönem için bu üç değişken arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit etmiştir. Christopoulos ve Tsionas (2005), on beş Avrupa Birliği ülkesi için 1961–1999 dönemini kapsayan çalışmalarında panel birim kök ve eşbütünleşme analizi kullanarak verimlilik ve enflasyon arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Elde ettikleri sonuçlara göre, verimlilik ve enflasyon arasında bir eşbütünleşme ilişkisi saptamışlardır.

3. Verimlilik, Reel Ücretler ve İşsizlik Oranlarının Teorik İlişkisi

Güçlü ekonomi oluşturmanın temel direklerinden biriside rekabet gücünü artırmaktan geçmektedir. Firma düzeyinde rekabet gücü; herhangi bir firmanın ulusal ya da küresel piyasalarda rakiplerine kıyasla düşük maliyette üretimde bulunabilme, ürünün kalitesi, sunulan hizmet ve ürünün çekiciliği gibi unsurlar açısından rakiplerine denk veya daha üstün bir durumda olma, ayrıca yenilik ve icat yapabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Rekabet gücünü belirleyen ana unsurlar olarak; yüksek kalite, düşük maliyet, verimlilik, yenilik ve yaratıcılık ön plana çıkmaktadır. Firmaların rekabet güçlerini yükseltmesi, makro düzeyde ülkenin rekabet gücünü yükseltmektedir. Ülke düzeyinde rekabet gücü ise, bir ülkenin serbest ve adil piyasa koşulları altında, bir yandan uzun vadede reel gelirini arttırırken öte yandan, uluslararası piyasaların koşullarına ve standartlarına uygun mal ve hizmetleri üretebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası rekabet gücünün artırılması ise, üstün bir verimlilik performansına ve yüksek reel ücretlere sahip olan iktisadi faaliyetlere ülke kaynaklarının yönlendirilmesi yeteneğine bağlıdır (Aktan, 2002; 115–116).

Reel ücretler, verimlilik ve işsizlik oranları arasındaki ilişki işgücü piyasasında önemli bir bağlantı noktası olduğundan dolayı ekonomi literatüründe oldukça fazla ilgi çekmektedir. Etkin ücret, ücret pazarlığı, iş arama ve sözleşme teorileri gibi birçok makro ekonomik teori bu değişkenler arasındaki ilişkiyi ileri sürmektedir (Wakeford, 2004; 109). Sadece içeridekiler-dışarıdakiler modelleri işsizlik ve ücretler arasındaki ilişkiye şüpheli bakmaktadır (Alexander, 1993; 87). İçeridekiler-dışarıdakiler modelinin ana fikri, çalışanların işsiz durumuna düşüklerinde içerdekiler olarak statülerini kaybettiğidir. Yeni oluşan daha küçük içeridekiler grubu ise işsizlerin yeniden istihdamını sağlamak için ücretleri düşürme konusunda isteksiz olacaklardır, çünkü grup içerisinde kalan eski çalışanlar herhangi bir enflasyon yaşamamaktadırlar. Diğer bir ifadeyle, grup ne kadar seçiciyse, istihdamı arttırmak için düşük ücretleri kabul etmede bir o kadar az istekli olacaktır (Lang, 1990;5). Bu nedenle makro ekonomik teoride içeridekiler-dışarıdakiler modeline göre, ücretler ile işsizlik oranları arasında bir ilişki olmadığını varsaymaktadır.

İktisat teorisi yazınında, ekonomideki verimlilik kavramı son çalışanın çıktıya olan katkısı olarak ölçülen marjinal verimliliğidir. Fakat bu kolaylıkla

ölçülemediğinden genellikle uygulamada ortalama işgücü verimliliğine başvurulmaktadır. Bu ölçüm ise toplam çıktının toplam işgücüne oranlanması şeklinde hesaplanabilmektedir (Wakeford, 2004; 110). Bir ülkenin verimliliğinin ölçümünde ve karşılaştırılmasında en yaygın olarak kullanılan yol, tüm ekonomik sektörlerin yarattığı katma değer toplamı olan GSYİH'nın çalışan kişi sayısına bölünmesiyle elde edilen işgücü verimliliğidir (Uzay; 2005; 17).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) verimlilik kavramını dar ve geniş anlamda olmak üzere iki şekilde tanımlamaktadır. Buna göre dar anlamda verimlilik, çıktının üretim faktörlerinden birine bölünmesine eşittir. Geniş anlamda verimlilik ise, ekonomik amaçlara ulaşmada araçların duyarlılık ve etkinliğini ölçen soyut bir kavramdır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) üretim faktörlerini toprak, sermaye, iş gücü ve teknik organizasyon olarak belirtmekte, üretimin bu faktörlere oranını da verimlilik ölçüsü olarak nitelendirmektedir. Buna karşın bazı iktisatçılar verimliliği teknolojik bir süreçten ziyade, tutum, motivasyon, işletme ve toplumsal kültürler gibi unsurların tümünün firma etkinliğini etkilemesinin bir sonucu olarak ifade etmektedirler. En geniş anlamıyla verimlilik “doğada sınırlı olarak bulunan ve insan ihtiyaçlarının tatmini için üretimde kullanılan kaynakların etkinliğinin bir ölçüsü”dür (Akyıldız ve Karabıçak, 2002; 59).

Avrupa Verimlilik Kuruluşu, “verimlilik her bir üretim ögesinin etkin kullanım derecesidir; verimlilik her şeyden önce düşünce tarzıdır ve sürekli var olanı iyileştirmeye çalışır; her şeyin bugün dünden, yarın bugünden daha iyi yapılabileceği inancına dayanır” şeklinde açıklamaktadır. Japon Verimlilik Merkezi verimliliği, “doğru olan işleri, doğru bir biçimde ve ekonomik bir çalışma ile gerçekleştirmeyi hedefleyen akılcı bir yaşam biçimi” olarak tanımlamaktadır. Peter Drucker'e göre ise, verimlilik “en az çaba ile en çok çıktıyı verebilecek bütün üretim kaynakları arasındaki denge”dir (Uzay, 2005; 4).

İktisadi anlamda ücret, emeğin üretime kattığı değer karşılığında ödenen bedeldir (Akyıldız ve Karabıçak, 2002; 63). Nominal ücret hizmet karşılığı yapılan ödemedir. Reel ücret ise, kişinin geliri ile satın alabileceği mal ve hizmet miktarıdır (Metin ve Üçdoğruk; 1998; 279). Literatürde; reel ücretler, reel tüketim ücretleri olarak (burada çalışanların reel alım ücretlerini hesaplayabilmek için nominal ücretler tüketici fiyat endeksi ile deflate edilir) veya reel üretim ücretleri olarak (burada üretimdeki işgücü maliyetini ölçebilmek için nominal ücretler üretici fiyat endeksi tarafından deflate edilir) tanımlanmaktadır (Wakeford, 2004; 110).

İşgücüne katılma arzusunda olup çalışmayan insanlar işsiz olarak adlandırılmaktadır. İnsanların işgücünün bir parçası olabilmesi için çalışma yaşında, işe uygun niteliklere sahip olmalı ve çalışmaya istekli olup aktif olarak iş arıyor olmalıdır. Çalışmamayı tercih eden insanlar işsiz olarak tanımlanmamaktadırlar, çünkü onlar çalışmaya istekli olup aktif olarak iş arıyor durumunu sağlamamaktadırlar. İnsanların iş arayıp ama bulamadıklarını nasıl ayırt edilebileceğini belirlemek gerçekten problem oluşturmaktadır (Dawson, 1992; 32).

Ekonomik teori bu üç değişkenli sistemde birçok muhtemel nedenselliği belirtmektedir. Wakeford (2004), bu üç değişken arasındaki nedensellik ilişkilerini aşığıdaki gibi belirtmiştir.

Tablo 1: Verimlilik, Ücretler ve İşsizlik Değişkenleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi

<i>Nedenselliğin Yönü</i>	<i>Beklenen İşaret</i>	<i>Açıklama</i>
Verimlilik → Ücretler	+	Performans ölçekli ödeme; pazarlık
Verimlilik → İşsizlik	+	Etkinliğin artması işgücü talebini azaltır
	-	İşgücü üzerine pozitif çıktı etkisi
Ücretler → Verimlilik	+	Etkin ücret kuramı
Ücretler → İşsizlik	+	Yüksek işgücü maliyetleri
İşsizlik → Ücretler	-	Gereğinden fazla işgücü sendikaların pazarlık gücünü azaltır
İşsizlik → Verimlilik	+	İlk kovulanın kendisi olmaması için işte daha fazla çalışır

Kaynak: Wakeford, 2004; 113

Verimlilikten ücretlere doğru pozitif bir nedensellik beklenmektedir. Bunun nedeni olarak ise, sendikaların ücret pazarlığını performans bazlı yaptıkları için artan verimlilik ile ücretlerinde artması beklenir. Ücretlerden verimliliğe doğruda pozitif bir nedensellik beklenmektedir. Etkin ücret kuramı, işgücü güdülemesinin bir aracı olarak ücretler üzerinde durmaktadır. Bu kurama göre firmalar, çalışanlarına piyasa denge ücretinden daha yüksek bir ücreti, çalışanların iyi bir işi kaybetme korkusuyla daha fazla çalışmalarını sağlamak için öderler (Fischer ve Dornbusch, 1998; 221). Bu nedenle çalışanların işini kaybetmeme korkusuyla daha fazla çalışmaları verimliliği arttırması beklenir.

Nominal ücretler ile işsizlik oranları arasındaki ilişkiyi, ilk olarak Phillips (1958) İngiltere ekonomisi için ortaya koymuştur. Phelps (1967) ve Friedman (1968) analizi bir adım daha ileri götürerek bu ilişkinin sadece kısa dönemde gerçekleştiği belirtmişlerdir. Makro ekonomik düzeyde verimlilik esaslı olmayan reel ücretlerdeki artış işgücü maliyetlerini arttıracağından dolayı işsizlik oranlarını arttırması beklenir. Bununla birlikte, pazarlık hipotezi olarak bilinen açıklamaya göre işsizliğin düşük olduğu dönemlerde, potansiyel rakiplerinin azalmış olmasının etkisiyle, sendikaların ücret artışı talepleri ve bunu gerçekleştirme şansları daha yüksek olacak, böylece işsizlik oranı düştükçe nominal ücretler giderek daha hızlı artabilecektir (Güran, 1999; 251). Başka bir ifade ile, işsizlik oranlarındaki artış sendikaların pazarlık güçlerini kaybetmelerine neden olacağından reel ücretleri azaltması beklenir.

Verimlilik ile işsizlik oranları arasındaki ilişki tam olarak belirgin değildir. Şöyle ki, çalışanların verimliliğinin artması aynı işi daha az kişiyle yapılacağı anlamına gelip işsizlik oranlarını arttırmaktadır. Aynı zamanda kaynakların verimli kullanılması ile firmaların karları artacak ve buna bağlı olarak

ta yatırımları artacaktır. Artan yatırımlar işgücü talebi doğuracak ve bu nedenle verimlilik artışı işsizlik oranlarını azaltacaktır. Bu durumlardan hangisinin önce gerçekleşeceği tespit edilemediğinden dolayı verimlilikten işsizliğe doğru nedenselliğin yönü belirli değildir. Diğer taraftan işsizlik oranlarının artması ise verimliliği arttırıcı bir unsur oluşturması beklenmektedir. Yüksek işsizlik oranları çalışanlar arasında işten çıkarılma endişesi yaratacak bu durum çalışanın ilk kovulanın kendisi olmaması için daha fazla çalışması gerektiğini ortaya çıkaracak böylece yüksek işsizlik verimliliği arttıracaktır.

4. Çalışmanın Kapsamı ve Model Sonuçları

Çalışmada kullanılan değişkenler 1945–2005 dönemini kapsamaktadır. Bu değişkenler aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

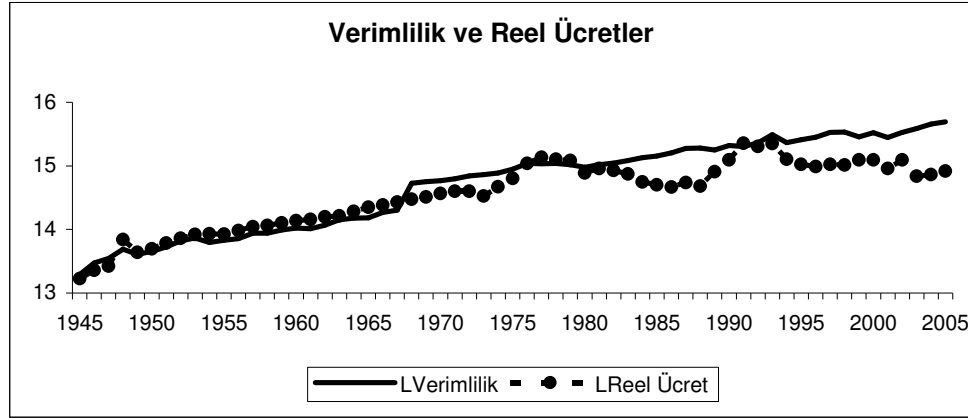
LVERIM : $\log(Y/\dot{I})$

LRUCRET : $\log(W/P)$

ISSIZ : U/WP

burada; Y; 1987=100 bazlı deflatör ile reelleştirilen GSYİH'yı, \dot{I} ; istihdam edilenleri, W İmalat sanayinde kişi başına yapılan yıllık ödemeleri, P; 1987=100 bazlı tüketici fiyat endeksini, U; işsizleri ve WP; işgücünü ifade etmektedir. Çalışmada kullanılan değişkenlerden istihdam ve ücretler ile ilgili rakamlardan 1988'e kadar olan dönem Bulutay'ın (1995) çalışmasından, 1988–2005 dönemi arası TÜİK elektronik veri dağıtım sisteminden alınmıştır. GSYİH, TCMB elektronik veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir.

Şekil 1: 1938-2005 Döneminde Verimlilik ve Reel Ücretlerin Seyri

Kaynak: 1938-1989 dönemi için Bulutay (1995), TÜİK

Yukarıda, Şekil 1'de 1945–2005 dönemine ait verimlilik ve reel ücretlerin seyri yer almaktadır. Reel ücretlerin seyrine bakıldığında, reel ücretlerin 1973 yılında yaşanan petrol krizinden etkilense de 1979 yılına kadar arttığı görülmektedir. 1980 yılında uygulamaya konulan iktisat politikaları ile reel ücretlerdeki seyir tersine dönerek azalmaya başlamış ve bu süreç 1988 yılına kadar devam etmiştir. 1988–1994 yılları arasında reel ücretler artış göstermekte,

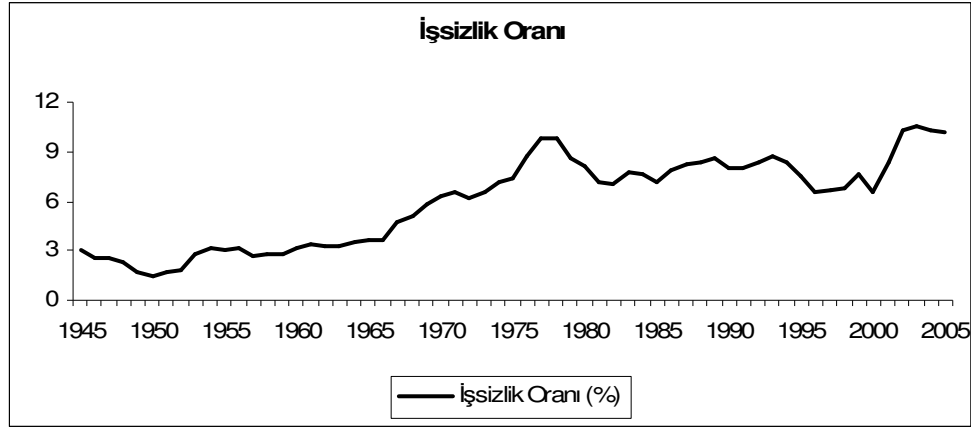
1994 yılında yaşanan ekonomik krizden etkilenerek bu artış trendi sona ermektedir. Bu dönemden sonra yaşanan 1999 Asya ve 2001 ekonomik krizleri ile reel ücretler sürekli olarak düşmüştür. Günümüze gelindiğinde ise çalışanların alım güçlerinin hala 1994 yılındaki değerlerin altında olduğunu görmekteyiz. Verimlilik değerlerinin seyri incelendiğinde ise, verimlilik değerlerinin reel ücretler ile paralel bir seyir izlediği görülmektedir. Verimlilik değerlerinde 1967 yılında önemli bir sıçrama gerçekleşmiştir. Bu yılda verimlilikte önemli artış gözlenmekte ve bu artış verimlilik değerlerinin ortalamasını yükseltmektedir. 1967 yılından itibaren bazı yıllar düşüşte gösterse verimlilik değerleri artış trendi göstermektedir.

Türkiye'nin son 30 yıldır devam eden en büyük ekonomik sorunlarının başında enflasyon ve işsizlik gelmektedir. 2001 krizinden sonra alınan tedbirlerle siyasi istikrarın sağlanması sonucunda enflasyon ile mücadelede önemli aşamalar kaydedilmiş ve yıllık enflasyon oranı tek rakamlı değerlere inmiştir. Ancak, işsizlik hala ülkemizin temel problemlerinden biri olarak görülmektedir (Pazarlıoğlu ve Çevik, 2005; 2).

Şekil 2'de 1945–2005 dönemi arasında işsizlik oranlarının seyri yer almaktadır. İşsizlik oranlarının seyri incelendiğinde; işsizlik oranları 1966 yılına kadar %2 ila %4 oranları arasında değişmektedir. 1960 yılından itibaren tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Keynesyen politikalar uygulanmaya başlamış ve Türkiye planlı kalkınma dönemine girmiştir fakat belirli bir kalkınma hızı sağlamamıştır. Ayrıca uygulanan Keynesyen politikalar nedeniyle kamu açıkları artmış ve buna bağlı olarak ekonomik krizlerin yaşanmasına neden olmuştur. Birde bunlara 1973 petrol krizi ile dünyada yaşanan stagflasyon eklenince 1980 yılında işsizlik rakamları zirve değerine ulaşmıştır. 1980 yılında 24 Ocak istikrar tedbirleri ile dışa açık büyüme politikalarına bağlı olarak ekonomik büyüme sağlanmış ve buna bağlı olarak işsizlik oranları azalmıştır. Fakat uygulanan seçim politikaları ve mali disiplinsizlikler sonucu 1994 ve 2001 yıllarında ekonomik krizler yaşanmıştır. 2001 krizinin ardından işsizlik oranları tarihinin en yüksek seviyesine ulaşmış gözükmektedir.

4.1. 1945–2005 Dönemi için Verimlilik, Reel Ücretler ve İşsizlik Oranının Analizi

Zaman serileri, en fazla öngörüler yapmada kullanılmaktadır. Ancak, öngörüler sadece durağan zaman serilerinde anlamlı olmaktadır. Örneğin, birinci dereceden otoregresif bir zaman serisi modeli için öngörüler en son verinin aldığı değerlere göre hesaplanabilmekte ve bu öngörüler serinin ortalamasına doğru yaklaşmaktadır. Fakat aynı seri birim kök içeriyor ise bu öngörüler sabit kalmaktadır ki bu da pek anlamlı değildir. Benzer durumlar daha yüksek dereceden seriler içinde geçerlidir. Diğer taraftan birçok istatistiki sonuç çıkarımları yine serinin durağanlık varsayımı ile birlikte yapılmaktadır. Geleceğe yönelik kararlar alırken önce serinin durağan olup olmadığının test edilmesi gerekmektedir (Akdi, 2003; 226).

Şekil 2: 1938-2005 Döneminde İşsizlik Oranlarının Seyri

Kaynak: 1938-1989 dönemi için Bulutay (1995), TÜİK

Değişkenlerin durağanlıkları Arttırılmış Dickey-Fuller (1979, 1981) testi ile araştırılmıştır. Arttırılmış Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi yapılırken model spesifikasyonu büyük önem arz etmektedir. Trend veya sabit değişkenlerinin modele dahil edilip edilmemesi model sonuçlarını etkilemektedir. Bu sorunu ortada kaldırmak için Enders (2004: 212-213) tarafından önerilen genelden özele yöntemi izlenmiştir. Bu yöntemle göre elde edilen ADF birim kök testi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir. Elde edilen test sonuçlarına göre değişkenler düzey değerlerinde durağan çıkmazken birinci farklarda durağan elde edilmiştir.

Tablo 2: ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF İSTATİSTİĞİ*			
	Düzyer Değerler		Birinci Farklar	
	Test İstatistiği	Kritik Değer**	Test İstatistiği	Kritik Değer**
LVERIM	-2.125	-4.118	-8.610	-3.546
LRUCRET	-2.266	-3.544	-7.837	-4.121
ISSIZ	-2.634	-4.121	-5.848	-4.121

* ADF istatistiği elde edilirken gecikme sayısı Schwarz kriterine göre belirlenmiştir.

** %1 anlamlılık düzeyine göre McKinnon kritik değerlerdir.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisini araştırabilmenin ön koşulu olarak değişkenlerin aynı dereceden bütünleşik olması gerekmektedir. ADF testine göre değişkenlerin aynı düzeyde (birinci dereceden) bütünleşik olduğu elde edilmiştir. Eşbütünleşme ilişkisini araştırabilmek için Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Johansen eşbütünleşme analizi sistem yaklaşımı çerçevesinde ve Vektör Oto Regresif (VAR) modellere dayanmaktadır. Bu nedenle öncelikle VAR modeli hesaplanmakta ve daha sonra eşbütünleşme testi yapılmaktadır. VAR’da gecikme

sayısı Akaike bilgi kriterine göre üç olarak belirlenmiştir. Elde edilen eşbütünleşme sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: 1938-2005 Dönemi İçin Johansen Eşbütünleşme Analizi

Eş Bütünleşme Koşulu	Maksimum Özdeğer İstatistiği	%5 Kritik Değer	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Özdeğer
$r=0$	16.177	22.299	34.847	35.192	0.247
$r\leq 1$	12.827	15.892	18.670	20.261	0.201
$r\leq 2$	5.842	9.164	5.842	9.164	0.097

Tablo 3'te maksimum özdeğer, iz istatistikleri ve %5 önem düzeyindeki kritik değerler yer almaktadır. Tablo 3'teki sonuçlara göre, maksimum özdeğer ve iz istatistiklerine göre %5 önem düzeyinde eşbütünleşme ilişkisi tespit edilememiştir.

Bununla birlikte ele alınan dönemde Türkiye ve dünya ekonomisinde birçok ekonomik kriz meydana gelmiş ve bu nedenle ekonomide uygulanan politikalar açısından farklı yapısal dönemler oluşmuştur.¹ Uygulanan politikalarındaki değişiklikler ve krizlerin etkisi serilerin seyrinde önemli değişiklikler yapmakta, bu durumda uygulanan testlerde geçerliliğini kaybetmektedir. Değişkenlerde yapısal kırılmanın var olup olmadığını test etmek amacıyla Bai ve Perron (1998, 2003) tarafından oluşturulan çoklu kırılma testi yapılmıştır.

Bu bilgiler ışığında verimlilik, reel ücretler ve işsizlik değişkenleri için oluşturulan BP kırılma testi sonuçları Tablo 7'de verilmiştir². Verimlilik değişkeni için SupFT istatistiklerinden SupFT(1) %10, SupFT(2) ve SupFT(3) %1 önem düzeyinden anlamlı elde edilmiştir. Benzer şekilde UDmax ve WDmax istatistikleri de %1 önem düzeyinde anlamlı elde edilmiştir. Bu durum seride en az bir kırılmanın varlığını göstermektedir. Birden fazla kırılma için SupF(l+1|l) istatistiklerinin anlamlı olması gerekmektedir, fakat l=1, 2 için SupF(l+1|l) istatistikleri anlamlı değildir. Bilgi kriterlerinden BIC ve LWZ üç kırılmayı ardışık bilgi kriteri ise bir kırılmayı tespit etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre verimlilik değişkeninde bir kırılma mevcuttur ve kırılma yılı 1967 olarak gerçekleşmektedir. Reel ücretler için elde edilen sonuçlara göre, SupFT istatistikleri (k=1, 2, 3 için), UDmax ve WDmax istatistikleri %1 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Bu durum reel ücret serisinde en az bir kırılmanın varlığını göstermektedir. SupF(l+1|l) istatistikleri anlamlı bulunamadığından ücret serisinde birden fazla kırılmaya dair bulgu yoktur. Bu sonuçlara göre reel ücretlerin ortalamasında 1966 yılında yapısal bir değişiklik mevcuttur. İşsizlik için elde edilen sonuçlara göre, SupF_T istatistikleri (k=2 ve 3 için), UDmax ve WDmax istatistikleri %1 önem düzeyinde anlamlı elde edilmiştir. Bu durum

¹ 1960 yılı planlı döneme geçiş, 1973 yılı petrol krizi, 1980 yılı askeri darbe ve dışı açılma, 1994 yılı ekonomik kriz, 2001 yılı ekonomik kriz gibi. Ayrıntılı bilgi için bakınız Akyıldız ve Eroğlu (2004).

² Kırılma testi saf (pure) kırılma testi olarak oluşturulmuştur. Bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin sabit tutulduğu kısmi (partial) kırılma testi uygulanmış ve benzer sonuçlar elde edilmiştir.

işsizlik serisinde en az bir kırılmanın varlığını göstermektedir. Kırılma sayısının birden fazla olup olmadığını araştırmak için $SupF(l+1l)$ istatistikleri oluşturulmuştur. $l=1$ ve 2 için $SupF(l+1l)$ istatistikleri anlamlı elde edilememiştir. Model seçim kriterlerinden BIC ve LWZ bir, ardışık bilgi kriteri sıfır kırılmayı işaret etmektedir. Bu sonuçlar altında işsizlik değişkeninin ortalamasında 1968 yılında olmak üzere bir kırılma tespit edilmiştir.

BP kırılma testi sonuçlarına göre verimlilik değişkeninde 1967, ücret değişkeninde 1966 ve işsizlik değişkeninde 1968 yılı olmak üzere yapısal değişiklik tespit edilmiştir. Serilerde meydana gelen yapısal değişimler değişkenlerde sahte birim köke neden olmakta, ayrıca değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini etkilemektedir. Bu durumu ortadan kaldırmak için veri seti iki alt döneme ayrılmıştır. Bunlardan ilk dönem 1945-1966 yılları arasını, ikinci dönem ise 1969-2005 yılları arasını kapsamaktadır.

4.2. 1945-1966 Dönemi için Nedensellik İlişkisi

1945-1966 dönemi için değişkenlerin durağanlığı ADF testi ile araştırılmış sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre ele alınan dönemde değişkenlerin tümü düzey değerlerde durağan olarak elde edilmiştir.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemek için VAR modeli oluşturulmuştur. Gecikme sayısı Akaike bilgi kriterine göre üç olarak belirlenmiştir.³ VAR modelden elde edilen hata terimleri için seri korelasyon, normallik ve değişen varyans sınamaları yapılmış ve %1 önem düzeyinde model ile ilgili herhangi bir tanısal problem bulunamamıştır.

Tablo 4: ADF Birim Kök Test Sonuçları

ADF İSTATİSTİĞİ*				
Değişkenler	Düzye Değerler		Birinci Farklar	
	Test İstatistiği	Kritik Değer**	Test İstatistiği	Kritik Değer**
LVERIM	-4.929	-4.467	-6.952	-3.857
LRUCRET	-9.786	-4.532	-4.959	-2.685
ISSIZ	-6.188	-4.571	-3.367	-2.685

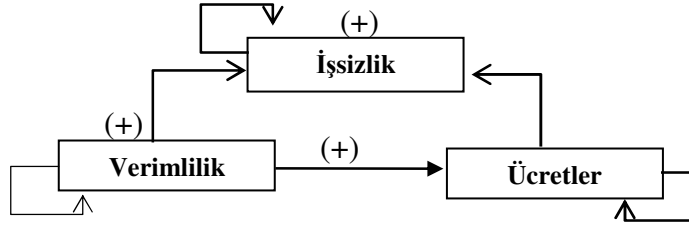
* ADF istatistiği elde edilirken gecikme sayısı Schwarz kriterine göre belirlenmiştir.

** % 1 anlamlılık düzeyine göre McKinnon kritik değerlerdir.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi dışsallık testi ile araştırılmış ve sonuçlar Şekil 3'te verilmiştir. Şekil 3'te koyu çizgiler %1 önem düzeyindeki nedenselliği, ince çizgi %5 önem düzeyindeki nedenselliği ve kesikli çizgi ise %10 önem düzeyindeki nedenselliği göstermektedir. Ayrıca okların yanındaki parantez içerisindeki değerler nedenselliğin işaretini göstermektedir.

³ Yer kazanmak açısından VAR model sonuçları gösterilmemiştir. İstenmesi halinde yazarlardan temin edilebilir.

Şekil 3: 1945-1966 Dönemi için Nedensel Akışlar

Elde edilen sonuçlara göre ele alınan dönemde verimlilik değişkenini sadece kendi geçmiş değerleri etkilemektedir, fakat bu etkinin yönü net değildir. Ücretlere ise, verimlilikten ve kendi geçmiş değerlerinden bir nedensellik mevcuttur. Geçmiş değerlerinin etkisinin yönü belirgin değilken, verimlilikte gerçekleşen artış reel ücretleri arttırıcı etki oluşturmaktadır. Bu durum ele alınan dönem içinde çalışanların performanslarının ücret pazarlığında dikkate alındığını destekler niteliktedir. 1945–1966 dönemi için işsizlik değişkeni merkez değişken konumundadır ve reel ücretler, verimlilik değişkenlerinden etkilenmektedir. Verimlilikten işsizliğe doğru pozitif bir nedensellik mevcuttur. Bu durum çalışanların performans artışının işgücü talebini düşürdüğünü göstermektedir. Başka bir ifadeyle ele alınan dönem içinde çalışanların performanslarındaki artış firmaların çıktılarını arttırmış fakat firmalar elde ettikleri karlarını yeni yatırım alanlarına dönüştürememişlerdir. Bu durum ise işsizlik oranlarında artışa neden olmuştur. 1945–1966 yılları arasında yaşanan siyasi ve ekonomik bunalımları göz önünde bulundurursak bu sonucun çıkması şaşırtıcı değildir. İşsizlik oranlarının yükselmesine kendi geçmiş değerleri de katkıda bulunmaktadır. Bu durum ise histeri kavramı ile açıklanabilir. Ele alınan dönem içinde çalışanların uzun süre işsiz kalmaları iş aramaktan vazgeçmelerine, yeteneklerini kaybetmelerine neden olmakta ve bu durum işsizlik oranlarının yükselmesine neden olmaktadır. Ücretlerden işsizliğe doğru bir nedensellik tespit edilmiş fakat nedenselliği yönü belirlenememiştir.

4.3. 1969–2005 Dönemi için Nedensellik İlişkisi

Değişkenlerin durağanlıkları ADF testi ile araştırılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 5’te gösterilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, değişkenlerin tümü birinci farklarda durağan çıkmaktadırlar.

Tablo 5: ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Düzeş Değerler		Birinci Farklar	
	Test İstatistiği	Kritik Değer**	Test İstatistiği	Kritik Değer**
LVERIM	-3.622	-4.234	-7.475	-3.632
LRUCRET	-3.130	-3.639	-5.067	-2.632
ISSIZ	-2.467	-3.632	-4.561	-2.632

* ADF istatistiği elde edilirken gecikme sayısı Schwarz kriterine göre belirlenmiştir. ** % 1 anlamlılık düzeyine göre kritik değerlerdir.

Değişkenlerin aynı derecen durağan yapıya sahip olmaları aralarında eşbütünleşme ilişkisi olabileceğini belirtmektedir. Bu amaçla Johansen eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Eşbütünleşme analizinde gecikme sayısını belirlemek amacıyla VAR modeli tahmin edilmiştir. VAR sonucuna göre LR, FPE, Akaike, ve HQ⁴ istatistikleri üç gecikme değerini belirtmektedirler. Bu nedenle gecikme sayısı üç olarak belirlenmiş ve elde edilen eşbütünleşme sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: 1969-2005 Dönemi için Johansen Eşbütünleşme Analizi

EşBütünleşme Koşulu	Maksimum Özdeğer İstatistiği	%5 Kritik Değer	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Özdeğer
r=0	19.995	25.823	43.101	42.915	0.454
r≤1	15.227	19.387	23.105	25.872	0.369
r≤2	7.878	12.517	7.878	12.517	0.212

Tablo 6'daki eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre %5 önem düzeyinde maksimum özdeğer istatistiğine göre eşbütünleşik vektör tespit edilememişken, iz istatistiğine göre bir tane eşbütünleşik vektör elde edilmiştir. Bu durum ele alınan dönem içinde bu üç değişken arasında zayıfta olsa bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Uzun dönem denge değerini veren eşbütünleşme vektörü;

$$Z = LVERİM - 11.950 - 0.197 LRUCRET + 0.015 ISSIZ$$

şeklinde tahmin edilmiştir. Reel ücret değişkeninin standart hatası 0.058 ve işsizlik değişkeninin standart hatası 0.008 olarak elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre işsizlik değişkeninin katsayısı %10, reel ücret değişkeninin katsayısı %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ayrıca 1969–2005 yılları arasında uzun dönemde reel ücretlerdeki artış verimliliği azaltırken, işsizlikteki artış verimliliği arttırmaktadır.

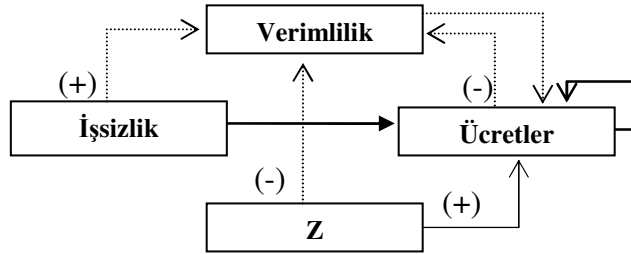
Engle ve Granger (1987), Hendry (1986) ve Granger (1986) tarafından öncülüğü yapılan eşbütünleşme tekniği, Granger nedensellik testine önemli bir katkı yapmıştır. Eğer iki değişken ortak bir trende sahip ise, uzun dönem denge ilişkisinin varlığının olabilmesi için iki veya daha fazla değişkenin eşbütünleşik olduğu söylenebilir. Bu yönteme göre, eğer iki değişken eşbütünleşik ise, aralarında nedensellik ilişkisinin bulunmaması standart Granger (1969) ve Sims (1972) testlerinin olasılıklarından birini imkansız yapmaktadır. İki değişken ortak bir trende sahip olduğu sürece tek yönlü veya iki yönlü olmak üzere en az bir yönde nedensellik olmak zorundadır. Değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin varlığı sahte regresyon ilişkisini ortadan kaldırmaktadır. Bununla birlikte eşbütünleşme Granger nedenselliğin varlığını belirtmesine rağmen değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünü belirtmemektedir. Granger nedenselliğin yönü uzun dönem eşbütünleşme vektöründen elde edilen vektör hata düzeltme modeli vasıtasıyla oluşturulmaktadır (Masih ve Masih, 1996; 1095).

⁴ LR: Likelihood Oranı, FPE: Son Tahmin Hatası, HQ: Hannan Qinn bilgi kriterini belirtmektedir.

Bu amaçla kısa dönem ilişkileri ve olası nedenselliğin yönünü tespit edebilmek için hata düzeltme modeli oluşturulmuştur.⁵ Elde edilen hata düzeltme modelinde %1 önem düzeyinde herhangi bir tanısal problem yoktur.

Çalışmada nedenselliğin yönü ve işareti Taylor ve Tonks'un (1989) çalışmasında yer alan yöntem izlenerek oluşturulmuştur. Nedensellik için her bir gecikmeli değişkenin birleşik anlamlılığı Wald testi ile elde edilmiştir. Eşbütünleşme vektörü gecikmeli tüm değişkenleri içermesine rağmen testlere dahil edilmemiştir. Çünkü eşbütünleşme vektörü tarafından belirtilen uzun dönem nedensellik ile değişkenler arasındaki dinamik tepkilerin şiddeti (ve varsa nedenselliğin yönü) arasındaki ayrımı ortaya koymak için bu yöntem uygulanmıştır (Alexander, 1993; 97). Üç değişkenli sistemdeki nedensellik ve yönü Şekil 4'te gösterilmiştir. Koyu çizgiler %1 önem düzeyindeki nedenselliği, ince çizgi %5 önem düzeyindeki nedenselliği ve kesikli çizgi ise %10 önem düzeyindeki nedenselliği göstermektedir. Ayrıca okların yanındaki parantez içerisindeki işaretler nedenselliğin işaretini göstermektedir.

Şekil 4: 1969-2005 Dönemi için Nedensel Akışlar

Wald testi sonuçlarına göre; ücretlerden ve verimlilikten işsizliğe doğru bir nedensellik bulunamamıştır. %1 önem düzeyinde işsizlikten ücretlere doğru bir nedensellik elde edilmiştir, fakat nedenselliğin yönü belirli değildir. İşsizlikten verimliliğe %10 önem düzeyinde pozitif yönde bir nedensellik mevcuttur. Bu teorik olarak beklenmektedir. Zira işsizlik oranlarının yükselmesi çalışanlar için baskı ortamı oluşturup işini kaybetmemek için daha verimli çalışmasını sağlamaktadır. Verimlilik ile ücretler arasında %10 önem düzeyinde iki yönlü nedensellik mevcuttur. Verimlilikten ücretlere doğru nedenselliğin yönü belirli değilken, ücretlerdeki artış verimlilikte azalmaya neden olmaktadır. Etkin ücret kuramına göre, verimlilik modelinde ücret değişkeninin gecikmeli değerlerinin pozitif olması beklenirken modelde bu sonuç elde edilememiştir. Başka bir ifade ile etkin ücret kuramını destekler bir sonuç elde edilememiştir. Ücretlerin gecikmeli değerlerinin cari değerleri üzerinde bir geri bildirim etkisi bulunmasına rağmen etkinin yönü belirli değildir. Son olarak eşbütünleşme vektörü güçlü bir

⁵ Yer kazanmak açısından hata düzeltme modeli sonuçları gösterilmemiştir. İstenmesi halinde yazarlardan temin edilebilir.

gelirim bildirim etkisine sahiptir ve ücretleri pozitif, verimliliği negatif yönde etkilemektedir.

5. Sonuç

Bu çalışmada zaman serisi yöntemleri kullanılarak ücretler, verimlilik ve işsizlik değişkenleri arasındaki ilişkilerin doğası VAR yaklaşımı ve eşbütünleşme analizi ile araştırılmıştır. Yapılan eşbütünleşme testi sonucunda 1945–2005 döneminde bu üç değişken arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilememiştir, fakat incelenen yıllar arasında Türkiye ekonomisinde uygulanan iktisadi politikalarda önemli değişikliklerin olduğu dönemler yaşanmıştır. Bu amaçla Bai ve Perron tarafından oluşturulan çoklu kırılma testi uygulanmış ve 1967, 1968 ve 1969 yıllarında yapısal kırılma tespit edilmiştir. Serilerde gerçekleşen yapısal değişikliklerin seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini bozacağından veri seti 1945–1966 ve 1969–2005 olmak üzere iki alt döneme ayrılmıştır.

İlk dönem için değişkenler düzeyde durağan elde edilmiş ve VAR model kurularak nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Yapılan testler sonucunda bu üç değişken arasında işsizlik merkez değişken konumunda yer almaktadır. 1945–1966 yılları arasında sendikal faaliyetlerin gücü ve önemi göz önünde bulundurulursa işsizliğin merkez değişken olması beklenen bir sonuçtur. İkinci dönem için değişkenler birinci farklarda durağan elde edilmiş bu nedenle hata düzeltme modeli kullanılarak nedensellik araştırılmıştır. Elde edilen nedensellik sonuçlarına göre 1969–2005 yılları arasında merkez değişken konumuna verimlilik değişkeni oturmuştur. Özellikle 1980’li yıllardan sonra küreselleşmenin ve sınırların ortadan kalkması ile uluslararası pazarda rekabet edebilmenin koşulu düşük maliyetle kaliteli ürün üretebilmekten geçmektedir. Düşük maliyet ve kaliteli üretim etkin kaynak kullanımını gerektirmekte ve durum verimlilik esaslı üretim modeline dönüşmektedir. Dünyada yaşanan bu gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda ülkemizde de verimlilik değişkeninin merkez değişken konumunda olması hiçte şaşırtıcı değildir.

Bu üç değişken üzerine yapılan çalışmalar makro ekonomik modeller çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bu modeller değişkenler arasında önsel bilgi içermesi, değişkenlere kısıtlama getirmesi gibi birçok nedenden dolayı gerçek ilişkileri tespit etmede sorunlar doğurmaktadır. Bu nedenle bu çalışma pek çok açıdan değerlendirilebilir. İlk olarak sistem yaklaşımı çerçevesinde VAR tekniği ile çözülen modeller değişkenlere herhangi bir sınırlama getirmediğinden dolayı bu değişkenler arasında var olan ilişkileri net olarak ortaya koymaktadır. İkinci olarak, bu çalışmadan elde edilen sonuçlar makro ekonomik denklemler lehinde ve aleyhinde kanıtlar sağlayabilir. Son olarak bu değişkenler arasındaki elde edilen ilişkinin varlığı makro modellerin oluşturulmasında yardımcı olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdi, Yılmaz (2003), “Zaman Serileri Analizi Birim Kökle ve Kointegrasyon”, Bıçaklar Kitabevi, Ankara.
- Aktan, Coşkun Can (2003); “Türkiye’de Üretim ve İstihdama Yönelik Ulusal Rekabet Gücü Politikası”, Güçlü ve Büyük Türk Ekonomisi İçin Üretim ve İstihdam Politikaları Araştırma Yarışması (Ödül Alan Eserler), Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayınları, Ankara.
- Akyıldız, Hüseyin ve Karabıçak Mevlüt (2002); “Verimlilik Ücret İlişkisinin Analizi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, pp. 57-76.
- Alexander, C. O. (1993); “The Changing Relationship Between Productivity, Wages and Unemployment in the UK”, Oxford Bulletin of Economics and Statistics, Vol. 55, No. 1, pp. 87-102.
- Bai, Jushan and Perron, Pierre (2003); “Computation and Analysis of Multiple Structural Change Models”, Journal of Applied Econometrics, Vol. 18, ss 1–22.
- Bai, Jushan and Peron, Pierre (1998); “Estimating and Testing Linear Models with Multiple Structural Changes”, Econometrica, Vol. 66, ss 47–78.
- Brüggeman, Ralf, “Sources of German Unemployment: A Structural Vector Error Correction Analysis”, Empirical Economics, Vol31, no 2, 409-431.
- Bulutay, Tuncer (1995); “Employment, Unemployment and Wages in Turkey”, International Labour Organization, Ankara.
- Christopoulos, Dimitris K. and Tsionas, Efthymios G. (2005); “Productivity Growth and Inflation in Europe: Evidence from Panel Cointegration Tests”, Empirical Economics, Vol. 30, pp. 137-150.
- Dawson, Graham (1992); “Inflation and Unemployment Causes, Consequences and Cures”, Edward Elgar Publishing, England.
- Diboğlu, Selahattin and Enders, Walter (2001); “Do Real Wages Respond Asymmetrically to Unemployment Shocks? Evidence from the U.S. and Canada”, Journal of Macroeconomics, Vol. 23, No. 4, pp. 495-515.
- Dickey, D. A. and Fuller, W.A. (1979). “Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root”, Journal of the American Statistical Association, Vol. 74, pp. 427-431.
- Dickey, D. David and Fuller, Wayne A. (1981); “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root”, Econometrica, Vol. 49, No:4, pp. 1057-1072.
- Enders, Walter (2004); Applied Econometric Time Series, John Wiley&Sons Inc., USA.
- Engle, Robert F. and Granger, C. W. J. (1987); “Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing”, Econometrica, Vol. 55, pp. 251-276.
- Friedman, Milton (1968); “The Role of Monetary Policy, The American Economic” Review, Vol. 58, No 1, pp 1-17.
- Fischer, Stanley and Dornbusch, Rudiger (1998); “Makro Ekonomi”, McGraw Hill-Akademi, İstanbul.
- Granger, C. W. J. (1969); “Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods”, Econometrica, Vol. 37, pp. 424-438.
- Granger, C. W. J. (1986); “Developments in The Study of Cointegrated Economic Variables”, Oxford Bulletin of Economics and Statistics, Vol. 48, pp. 213-228.
- Güran, Nevzat (1999); “Makro Ekonomik Analiz”, Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- Hall, S. G. (1986); “An Application of the Granger and Engle Two-Step Estimation Procedure to United Kingdom Aggregate Wage Data”, Oxford Bulletin of Economics and Statistics, Vol. 48, No. 3, pp. 229-239.
- Hendry, D. (1986); “Econometric Modelling with Cointegrated Variables: An Overview”, Oxford Bulletin of Economics and Statistics, Vol. 48, pp. 201-212.
- Hondroyannis, George and Papapetrou, Evangelia (1997); “Seasonality-Cointegration and the Inflation, Productivity and Wage Growth Relationship in Greece”, The Social Science Journal, Vol. 34, No. 2, pp. 235-247.

- Johansen, Søren and Juselius, Katarina (1990); "Maximum Likelihood Estimation and Inferences on Cointegration-with applications to the demand for Money", Oxford Bulletin of Economics and Statistics, Vol. 52, pp. 169-210.
- Lang, William W. (1990); "Is There A Natural Rate Of Unemployment?", Business Review, Vol. March-April, pp. 13-22.
- Marcellino, Massimiliano and Mizon, E. Grayham (2001); "Small-System Modelling of Real Wages, Inflation, Unemployment and Output per Capita in Italy 1970–1994", Journal of Applied Econometrics, Vol. 16, pp. 359-370.
- Masih, M. M. Abul and Masih, Rumi, (1996); "Temporal Causality and the Dynamics of Different Categories of Crime and Their Socioeconomic Determinants: Evidence from Australia", Applied Economics, Vol. 28, pp. 1093-1104
- Metin, Kuvılcım ve Üçdoğruk, Şenay (1998); "Türk İmalat Sanayii'nde Uzun Dönem Ücret-Fiyat-İstihdam İlişkilerinin Ekonometrik Olarak İncelenmesi", Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 8, Sayı 1, pp. 279-287.
- Pazarlıoğlu, M. Vedat ve Çevik, Emrah İsmail (2005); "Ratchet Model Uygulaması: Türkiye Örneği", VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, İstanbul.
- Phelps, E. S. (1967); "Phillips Curves, Expectations of Inflation and Optimal Unemployment Over Time", *Economica*, Vol. 34, pp 254-281.
- Phillips, A.W., (1958), "The Relation Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in The United Kingdom 1861-1957", *Economica*, 25, 283-299.
- Sargan, J.D. (1964); "Wages and prices in the United Kingdom: A study in econometric methodology (with discussion)", In *Econometric Analysis for National Economic Planning*, Hart PE, Mills G, Whitaker JK (eds). Vol. 16 of Colston Papers. Butterworth: London; 25–63. Reprinted in Hendry DF, Wallis KF (eds). 1984. *Econometrics and Quantitative Economics*. Basil Blackwell: Oxford; 275–314 and in Sargan JD. 1988. *Contributions to Econometrics (Vol.1)*, Cambridge University Press: Cambridge; 124–169.
- Sims, C. (1972); "Money, Income and Causality", *American Economic Review*, Vol. 62, pp. 540-552.
- Taylor, Mark P. and Tonks, Ian (1989); "The Internationalization of Stock Markets and the Abolition U.K. Exchange Control", *The Review of Economic and Statistics*, Vol. 71, No. 2, pp. 332-336.
- Terzi, Harun (1997); "Türk İmalat Sektöründe Ücret ve Verimlilik Serilerinin Analizi: Kamu-Özel Sektör İtibariyle Bir Karşılaştırma", *Verimlilik Dergisi*, Sayı 2, pp. 7-20.
- Uzay, Nısfet (2005); "Verimlilik ve Büyüme", Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Wakeford, Jeremy (2004); "The productivity–wage relationship in South Africa: an Empirical Investigation", *Development Southern Africa* Vol. 21, No. 1, pp. 109-132.
- Welfe, Aleksander and Majsterek, Michal (2002); "Wage and Price Inflation in Poland in the Period of Transition: The Cointegration Analysis", *Economics of Planning*, Vol. 35, pp. 205–219.

Kamusal Hizmet Olarak Cezaevi Hizmetlerinin Özelleştirilmesi ve Türkiye’de Özel Sektör Cezaevlerinin Uygulanabilirliği

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF, Maliye Bölümü, BİGA

Araş. Gör. Hilal GÖRKEM

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF, Maliye Bölümü, BİGA

ÖZET

Cezaevlerinin özelleştirilmesi, yeni bir uygulama olmamakla birlikte; özellikle son yıllarda uygulanabilirliği sık tartışılır hale gelmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere gibi birkaç ülkede görülen özel sektör cezaevleri hem maliyet etkinlik hem de devletin fonksiyonları bağlamında ele alınmaktadır. Bu çalışmada, cezaevi hizmetlerinin özelleştirilme mantığı ve bu bağlamda Türkiye’de özel sektör cezaevlerinin uygulanabilirliği incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Cezaevi Hizmetleri, Özelleştirme, Özel Sektör Cezaevi, Türkiye

Privatization of Prison Services as A Public Service and Applicability of Private Sector Prisons In Turkey

ABSTRACT

Private prison implementation is not a new one, but nowadays applicability of private prisons have been frequently discussed. Private prisons that are seen in a few countries like USA and England are discussed in the context of both cost-efficiency and functions of the state. In this study, the reason of privatization of prison services and the applicability of private prisons in Turkey are investigated.

Keywords: Prison Services, Privatization, Private Sector Prison, Turkey

GİRİŞ

Bir kamu hizmeti olarak kabul edilen cezaevlerinde, özel sektörün geçmişte çeşitli roller aldığı görülmektedir. Özel sektörün mahkum emeğini sömürdüğü ve çeşitli suistimaller yapıldığı anlaşıldığında, devlet cezaevlerini tekrar kendi yönetim ve denetimine almıştır. Cezalandırmada kefaret anlayışından iyileştirme anlayışına geçişin bu değişimde payı büyüktür. Bununla birlikte, 1980’lerde özel sektör cezaevi uygulaması, tekrar gündeme gelmiştir. Bu dönüşümde serbest piyasa düşüncesinin argümanları etkili olmuştur. Cezaevi nüfusundaki büyük artışın beraberinde getirdiği yüksek hapsedme maliyetleri, ülkelerin özel sektör cezaevlerine başvurmalarına yol açmıştır. Cezaevlerinin özelleştirilmesi, ideolojik olarak minimal devlet düşüncesini savunan libertarian ilkeler tarafından desteklenmektedir.

I- Bir Kamu Hizmeti Olarak Cezaevleri

Devlet, kendi sınırları içinde düzeni muhafaza etmek ve vatandaşlarının güvenliğini güvence altına almakla mükelleftir. Toplumda düzenin sağlanması için çeşitli hukuk kurallarına ihtiyaç vardır. Bu kurallara uymayanların

cezalandırılarak adaletin sağlanması ise devletin asli fonksiyonlarından. Yönetim şekli ister monarşi olsun, ister demokrasi olsun; adaletin sağlanması, tarihin her döneminde devletin temel görevi olarak kabul edilmiştir. Adaletin sağlanması suçlunun cezalandırılması ile kendini gösterir

Suç, sosyal maliyetleri olan bir dışsallık olduğundan dolayı, kamusal hukuk uygulayıcıları tarafından düzenin ve yasaların korunması da dışlaması olmayan tipik bir kamusal mal niteliğindedir (Güvel 2004:81). Suçlu cezalandırıldığı takdirde sadece zarar verdiği kişinin değil tüm toplumun güvenliği sağlanmış olmaktadır. Suç negatif dışsallığa sahipken, suçluların cezalandırılması yoluyla adaletin temini ise pozitif dışsallığı olan bir hizmettir.

Çağdaş anlamda, suçluyu alkoymak amacıyla olduğu kadar, onu iyileştirici bir araç sıfatıyla cezaevinin kullanılmasının 16. yüzyılda başladığı bilinmektedir. (Dönmezer, Erman 1999:621). 16. yüzyılın sonlarına kadar olan dönemde intikam düşüncesi esas olduğundan, ölüm ve bedeni cezalar vardı. Yani, hürriyeti bağlayıcı cezalar henüz bilinmiyordu. 16. yüzyılın sonlarında Hollanda’da ortaya çıkan Amsterdam hapishaneleri ile birlikte modern anlamda hürriyeti bağlayıcı ceza, bedeni ceza yerine tatbik edilmeye başlanmıştır. Artık sadece cezalandırma değil, hükümlünün iyileştirilmesi ve yeniden sosyalleştirilmesi amaçlanmaya başlanmıştır (Demirbaş 2003: 96).

II- Özel Sektör Cezaevi Kavramı

Bir kamu hizmeti olarak kabul edilen cezaevi hizmetleri, her zaman yalnızca devletin hüküm sürdüğü bir alan olmamıştır. Devletin asli görevlerinden biri olan adaletin temini için suçluların cezalarının infaz edilmesi sürecinde özel sektörün de çeşitli roller alabildiği görülmektedir. Cezaevlerinin özelleştirilmesi, 1980’ler ve 1990’larda gelişmiş ülkelerde gündeme gelmekle birlikte; özel sektör cezaevleri yeni bir olgu da değildir.

Doğu Amsterdam ve Hamburg’da olan özel sektör cezaevleri, 17. yüzyıl boyunca Avrupa’nın bir kısmında yaygın bir uygulamaydı. Bu tesislerin yöneticileri kabul, tahliye, yiyecek, su ve hatta kalacak yer için ücret alarak kâr elde etmeye çalışırlardı (Blakely, Bumphus 2004: 27).

Günümüzde hızla artan cezaevi nüfusunu barındırmak için gerekli cezaevi ihtiyacı için özel sektörle cezaevi inşası için sözleşme yapan ABD’de ise 1666’da Raymond Stapleford’un, 10.000 poundluk tütün ve ömür boyu gardiyanlık hakkı karşılığında Maryland’de bir cezaevi inşa etmeyi kabul ettiği bilinmektedir (Swanson 2002:97).

Ceza adaleti sisteminde yeniden özelleştirmeye gidilmesi, Batı kapitalizminin sonuçlarından biridir (Schwartz, Nurge 2004: 133). Günümüzde cezaevlerinin özelleştirilmesi eğilimi, önde gelen birkaç Batı demokrasisinin yönetiminde yer alan ideolojik değişimin bir parçası olarak anlaşılmalıdır. Devletin daha önce yer aldığı birçok alandan çekildiği görülmektedir (Genders 2002: 286).

Ceza adaletini de kapsayan kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, kamu tercihi iktisat okulunun benimsediği klasik liberal felsefeden etkilenmektedir. Bu

okulun temel savları; rekabetçi piyasanın mal ve hizmetleri verimli ürettiği ve kamu veya özel tekellerin verimsizlik ve duyarsızlığa eğilimli olduğudur.

Bir cezaevini “özel” yapan nedir? Özel sektör cezaevi, bir özel şirket tarafından yönetilen ve yürütülen cezai bir kurum olarak tanımlanmaktadır (White 2001:121). Cezaevleri, tutukevleri, gözaltına alma merkezleri, ıslahevleri ve benzer kurumlar hapsedme alanlarıdır. Özel sektör cezaevi kavramı, en azından yönetim şirketinin ve bazen tesisin bina ve arsalarının özel mülkiyetini ifade eder. Özel sektör cezaevleri, hükümetle sözleşme altında özel kişi veya kurumlar tarafından çalıştırılan veya yönetilen cezaevleridir. Bu özel kişi veya kurumlara “yüklenici” veya “hizmet tedarikçileri” denilmektedir. Bugün hiçbir cezaevi, hükümet yetkisi, denetimi veya gelirinden bağımsız olma anlamında tamamen özel değildir. Özel sektör cezaevleri, hükümetle sözleşme altında çalışanlar (Logan 1990:13-14). Özel sektör cezaevi, kâr için suçluları hapseden bir tesisdir (Blakely, Bumphus 2004:27).

Devletin maliyet tasarrufu amacıyla cezaevi hizmetlerini sözleşmeyle özel sektöre yaptırması, hapsedme sorumluluğunu devrettiği anlamına gelmemektedir. Devlet, ülkedeki ceza yasalarının öngördüğü şekilde suçluları cezalandırır ve mahkumların cezalarının infaz edildiği süre boyunca beslenme, sağlık, eğitim gibi hizmetleri vermekle yükümlüdür. Özel sektörle sözleşme yaptığında, bu hizmetleri özel şirketler verir. Ancak nihai sorumluluk devlette kalır.

III- Cezaevlerinin Özelleştirilme Nedenleri

Cezaevi özelleştirme hareketi, dünyadaki sosyo-ekonomik, siyasi atmosferin büyük ölçüde bir yansımasıdır. Yeni kâr alanları açma isteği, şirketlerin cezaevi faaliyetlerini düşünmesine yol açmıştır (Blakely, Bumphus 2004:27). Güvenlik, inşaat, gıda gibi sektörlerde hizmet veren özel şirketler, cezaevi hizmetlerinin özel sektöre açılmasıyla beraber hızla ceza adaleti alanına girmeye başlamışlardır. Birçok hizmeti vermeleri gerektiğinde konsorsiyumlar kurmuşlardır. Kendi ülkelerinde olduğu gibi diğer ülkelerde de faaliyet göstermektedirler.

Cezaevi nüfusundaki hızlı artışın yol açtığı aşırı maliyetler ve dönemin hakim politik anlayışı olan neo-liberalizm, cezaevlerinin özel sektör tarafından işletilmesinin tekrar uygulanabilir bir seçenek olmasına yol açmıştır. Cezaevlerinin özelleştirilme nedenlerini, iki ana başlıkta toplamak mümkündür.

A- Politik Nedenler

Cezaevlerinin özelleştirilmesi, minimal devleti savunan 1980’lerin ve 1990’ların muhafazakar siyasi ajandasına girmişti. Bu bağlamda devletin suç kontrol etme tekel gücü sorgulanmaktaydı. Minimal devlet kavramı, klasik liberal düşüncenin bir ürünüdür (Shichor 2000:19). Libertarian doktrin bireylerin haklarına, toplumun hakları veya devletin üzerinde öncelik vermektedir. Suç, bireylerin haklarının bir ihlali olarak görülmektedir (Logan, 1990: 241). Bu görüş, suç topluma karşı zararlı bir eylem olarak addeden ceza hukuku ile çelişmektedir. Minimal devletin sadece kişi güvenliği ile mülkiyet ve sözleşme için güvenlik sağlaması gerektiğini savunan doktrin, sadece libertarianlar

tarafından değil; neo-muhafazakarlar tarafından da kabul edilmektedir. Neo-muhafazakarlara göre aile, kilise, okul gibi geleneksel değerler güçlendirilerek artan suç problemine çözüm bulunabilir (Shichor 2000:19).

B- İktisadi Nedenler

Cezaevi nüfusundaki artışların beraberinde getirdiği maliyetler, kamu maliyesi üzerinde büyük bir yük oluşturmaktadır. Devletlerin cezaevlerini özelleştirilmesi, maliyet tasarrufu sağlamak amacıyla başvurulan bir yöntemdir.

Özel sektörün kâr motivasyonu ile daha esnek, daha ucuza ve daha iyiye hizmet vereceği öne sürülmektedir (Shichor 1993:114). Devletin ceza adaletine özel sektörü dahil etmesinin sebebi, artan tutuklu nüfusunu barındırmanın maliyetini düşürmek istemesidir (Dolovich 2005:460). Cezaevleri, yüksek maliyetli kurumlardır. Maliyetleri azaltmak için tasarlanan herhangi bir politika büyük bir ilgi görmektedir (Genders 2003: 137).

Artan cezaevi nüfusunun beraberinde getirdiği artan maliyetlerle beraber mevcut tesislerin kapasite yetersizliği, yeni bina gibi sorunlara bir çözüm önerisi olarak sunulan özel sektör cezaevi seçeneği önce ABD’de; onu takiben İngiltere, Kanada, Güney Afrika, Avustralya’da hayata geçirilmeye başlanmıştır.

Devlet, zararlı ve tehlikeli olduğu düşünülen bireyleri kısıtlama yoluyla toplumun güvenliğini sağlayarak toplumun refahını sağlamak zorundadır. Cezaevlerinin özelleştirilmesinin arkasında yatan düşünce şudur: Eğer cezai maliyetler düşürülecekse ve cezaevleri daha hızlı ve daha ucuza inşa edilecekse, bu kamu yararına hizmet edecektir (Shichor 1998: 83-89).

Özel sektörle sözleşme yapmayla hedeflenen faydaları elde edebilmek, öncelikle gerçekçi bir rekabetin mevcudiyetine, ikinci olarak ürünün kesin olarak belirlenmesine, üçüncü olarak kalitenin denetlenebilme derecesine, son olarak da hükümetin performansına dayanarak yüklenicileri ödüllendirme, cezalandırma veya yenisi ile değiştirme kabiliyeti ve eğilimine bağlıdır. Genel bir kural olarak, rekabetçi bir ortamda faaliyet gösteren kurumlar daha etkin olacaktır. Etkinlikten doğrudan veya dolaylı fayda sağlamak pozisyonunda olan işçiler ve yöneticiler maliyetleri düşürmede daha girişken olacaklardır. Rekabetçi bir piyasada daha düşük maliyetler, genel olarak daha düşük fiyatlara dönüşecektir (Donahue 1988: 11-12).

IV- Özel Sektör Cezaevleri Tartışması

Tam kamusal mal olarak kabul edilen ceza adaleti hizmetlerinin özel sektör tarafından verilmesi, birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Özelleştirme taraftarları, devletin her şeyi yapmasının mümkün olmadığını, cezaevi hizmetlerinin kamu maliyesine büyük bir yük getirdiğini öne sürmüşlerdir. Sözleşme yoluyla cezaevi hizmetlerinin özel sektöre yaptırılmasının herhangi bir sakıncası olmadığını ve devletin hâlâ hapsedme sorumluluğunu elinde bulundurduğunu eklemektedirler. Özelleştirme karşıtları ise ceza adaletinin devletin asli fonksiyonlarından olduğunu, cezaevi hizmetlerinin sözleşmeyle özel sektöre yaptırılmasının devletin meşruiyetine zarar vereceğini ifade etmektedirler.

Cezaevlerinin özelleştirilmesi tartışması, hararetli bir tartışmadır. Özel ve kamu cezaevlerini karşılaştıran sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır; çünkü özel sektör cezaevi endüstrisi hala gelişim aşamasındadır. Hangisinin daha etkin olduğuna karar vermek için yapılan çalışmaların bazıları önyargılı olarak nitelenirken, bazıları eksik olarak nitelenmektedir (Swanson 2002: 100). Farklı mimari, cari ücret dereceleri, kurum büyüklükleri, tutuklu ihtiyaçları ve belki de en önemlisi farklı muhasebe teknikleri kamu cezaevleri ile özel sektör cezaevleri arasında karşılaştırma yapmayı güçleştirmektedir (Schwartz, Nurge 2004: 140).

Özel sektör cezaevlerinin gerçekten başarılı bir uygulama olup olmadığına karar verebilmek için aynı özelliklere sahip kamu ve özel sektör cezaevlerini karşılaştırmak gerekmektedir. Bu karşılaştırma, sadece maliyet değil; hizmet kalitesi ve güvenlik unsurlarını da içermelidir.

A- Özelleştirmeyi Destekleyen Düşünceler

Özelleştirme taraftarları, minimal devleti oluşturmak ve devletin verimliliğini artırmak için maliyetleri düşürmenin önemine odaklanmışlardır. Devlet hizmetlerinin verimsizliğinin üzerinde durarak, özel şirketlerin etkinliğinin altını çizmişlerdir (Shichor 2000: 20). Mahkumları hapsedmekten kâr elde etmenin etik olup olmadığı sorusunun üzerinde durmamışlardır. Cezaevi hizmetlerinin sadece iktisadi unsur barındırmadığını dikkate almamışlardır.

Cezaevlerinin özelleştirilmesini destekleyen argümanlar, kamu sisteminin başarısızlıklarına işaret ederek, yeni stratejilere ihtiyaç olduğunu öne sürer. Rekabetin gelişmiş hizmetlere yol açacağı iddia edilir. Özel sektör, taze fikirler ortaya çıkaracak; bürokrasiyi ortadan kaldıracak ve beraberinde esneklik getirecektir (Smith, Natalier 2004:191). Özel cezai şirketler arasındaki rekabet, en son inşaat yöntemlerini ve teknolojik yenilikleri kullanmalarını teşvik etmektedir (Swanson 2002: 105). Böylelikle, kaliteyi düşürmeden en az maliyetle cezaevlerini inşa etmek ve işletmek mümkün olacaktır.

Özelleştirme taraftarları, özel şirketlerin kaliteyi düşürmeden cezai tesisleri kamudan daha düşük bir maliyetle idare edebildiklerini öne sürerler. Maliyet etkin olmanın temel sebeplerinden biri esnekliktir. Esneklik acil satın alma, kiralama ve mevcut tüm yatak alanı ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetini kapsar. Özel şirketler, aynı zamanda gelecek ihtiyaçları tahmin edebilirler (Shichor, Sechrest 2002: 388).

Özelleştirme savunucuları, cezaevlerinin yönetimi ile denetiminin ayrılmasının hesap sorumluluğu sistemi ve hizmet sunumunda daha yüksek standartları geliştirmeye öncülük edeceğini öne sürmektedirler. Uygulama ise hizmet sunumunun dikkatli denetlenmesini, prosedürlerin ve standartların ihlali durumunda yaptırımların açık belirlenmiş olmasını gerektirir (Genders 2002: 293).

Sözleşmede belirlenen şartlara riayet etmeyen ve başarısızlık gösteren özel sektör cezaevi şirketlerine, para cezaları, sözleşmenin iptali veya yenilenmemesi gibi çeşitli yaptırımlar uygulanır. Özel şirketler, maliyet tasarrufu sağlamak amacıyla hizmet kalitesini düşürmenin ileride elde edebilecekleri kârları engelleyeceğini bildikleri için dikkatli davranacaklardır.

B- Özelleştirme Karşıtı Düşünceler

Özelleştirme karşıtları, toplumsal düzenin koruyucusu olarak ceza verme hakkının devlete ait olduğunu, cezanın infazı sürecindeki hizmetlerin bir kamu hizmeti olduğunu ve özel sektöre hiçbir şekilde devredilemeyeceğini savunmaktadırlar.

Özelleştirme karşıtları, devletin asli fonksiyonlarından birinin cezalandırma olduğunu ve adalet yönetiminde özel şirketlerin kâr motivasyonunun yeri olmadığını, kamu güvenliği ve özel kâr arasında bir çıkar çatışması yaratabileceğini öne sürerler (Maghan 1998).

Cezaevi faaliyetlerinin özelleştirilmesine en temel itiraz, devletin yasaları uygulama gücünü kullanmayı özel sözleşmecilere vermesiyle ilgilidir. Bazı yazarlar devletin, meşru gücün tek kaynağı olduğunu ve özel kuruluşlara devletin baskıcı (coercive) gücünü kullanmalarına izin vermenin devletin meşruiyetini yıkacağını iddia ederler (Vardalis, Becker 2000:136-137).

Ceza verme yetkisine sahip devletin, cezaevi hizmetlerini sözleşme yapmak suretiyle özel sektöre yaptırması bir meşruiyet krizine yol açabilir. Cezaevi hizmetlerini özel sektörün gerçekleştirmesi, halkın gözünde özel sektör cezaevlerinin meşruluğunu kuşkulu hale getirecektir.

Devlet, bir kamu hizmeti sunarken kâr elde etmek amacıyla hareket etmez. Asıl amaç, toplumsal faydanın sağlanmasıdır. Kâr elde etmek için kurulmuş özel şirketler ise kârlarını maksimize etmeye odaklanmışlardır. Bu yüzden, maliyetleri düşürmek için hizmet kalitesinden ödün verme yoluna gidebilirler. Toplum düzeni ve güvenliği için kritik öneme sahip cezaevlerindeki hizmet kalitesinden verilen ödünlere, çok büyük toplumsal kayıplara yol açabilmektedir.

Özelleştirme karşıtları, özel tedarikçilerin maliyet tasarrufu için vasıfsız koruma görevlileri çalıştırması ve bu yüzden mahkumların güvenliğine zarar vermeleri konusunda kaygılanmaktadırlar (Hart, Shleifer, Vishny 1996: 2). Cezaevi hizmetlerinin kalitesinde personel kalitesinin önemi yadsınamayacak kadar büyüktür. Cezaevlerinde hem güvenlik sağlanmalı, hem de suçlular rehabilite edilmelidir. Bu yüzden cezaevlerinde çalışan personelin yetkin olması gerekmektedir.

Düşük kalitenin maliyeti, kamu sektörüne kaymaktadır. Özel sektör cezaevlerinde yaşanan firar, şiddet gibi olaylar kamu sektörünün yükünü arttırmaktadır. Polis, özel sektör cezaevinden firar eden kaçaklarla; mahkemeler, özel sektör cezaevlerinde yaşanan şiddet olayları davalarıyla ve kamu hastaneleri, özel sektör cezaevlerindeki olaylarda yaralanan mahkumlarla meşgul olmak zorunda kalmaktadır (Clement 2002: 8). Dolayısıyla, özel sektör cezaevlerinin kendilerinden beklenen etkinlik ve verimliliği ne derece sağladığı kuşkulu hale gelmektedir.

Daha çok kâr elde etmek isteyen özel şirketler, ceza adaleti alanındaki faaliyetlerini genişletmek isteyeceklerdir. Bunun için, özelleştirmenin en önemli nedeni olan cezaevi nüfus artışının devamı için çaba göstermeleri beklenebilir.

Uzun mahkumiyetleri öneren sert ceza yasalarının yürürlüğe girmesi veya devam etmesi için sert ceza politikalarını savunan siyasetçileri desteklerler.

V- Cezaevlerini Özelleştirme Türleri

Sürekli artan cezaevi nüfusu ile başa çıkmaya çalışan devlet kurumları, cezaevi inşası ve faaliyetleri için sözleşme yaparak tasarruf yapmaya ve aşırı kalabalıklığın baskısından kurtulmaya çabalamaktadırlar (Shichor 1999: 227). Özel sektör, ceza adaleti alanında çeşitli roller alabilmektedir. Faaliyet alanları 3 ana başlıkta toplanabilir (Brown 1994: 115): Cezaevlerinin inşası, gözetimle ilgili hizmetler ve diğer hizmetler. Özel şirketler cezaevlerini inşa eder, yönetir ve eğitim, sağlık gibi gözetimle ilgili olmayan diğer hizmetleri verir.

Devlet, cezaevinin inşa sürecinden başlamak üzere, yönetim ve diğer hizmetlerin yürütülmesi için bir özel şirketle sözleşme yapabilir. Bu hizmetlerden sadece bir tanesi için olabildiği gibi bütün hizmetler için bir şirketle veya farklı şirketlerle sözleşme yapmak mümkündür. Devlet, öncelikle özelleştirmeyi düşündüğü hizmet için bir ihale açar. İhaleye katılan şirketlerden kaliteli hizmeti en maliyet-etkin olarak gerçekleştireceği düşünülen şirketle sözleşme yapılır.

Sözleşme bir cezaevinin inşasını kapsıyorsa, inşa için çeşitli finansman yöntemleri uygulanabilir. İnşayı kamu ya da özel sektör finanse eder. Kamu finansmanı söz konusu olduğunda, inşa bitiminde devlet, yönetimi kendisi üstlenebildiği gibi özel şirkete de devredebilir. Cezaevi yönetimi, özel şirkete verildiğinde devlet, mahkum başına bir ücret öder. Ayrıca, inşa bitiminde, gözetim hizmetleri devlette kalmak üzere, beslenme, sağlık gibi diğer hizmetler için özel şirketle sözleşme yapılabilir.

Özel finansman söz konusu olduğunda ise, inşa bitiminde devlet, cezaevini özel şirketten kiralar. Özel inşanın bir çeşidi, kirala-geri satın al seçeneğidir (lease-buy back option) Kirala-geri satın al düzenlemesi altında devlet kurumu, özel sektörün inşa ettiği tesisi belirli bir zaman için özel sektörden kiralar ve bu zamanın sonunda mülkiyet devlete geçer (Mays 2000: 131-132).

Cezaevlerinin özelleştirilmesinin bir diğer çeşidi, hizmetlerin özel sözleşmeciler tarafından verilmesidir. Özel şirket, cezaevi inşası sürecine dahil olmadan da cezaevi hizmetlerini verebilir. Eğitim, dini hizmetler, yemek hizmetleri, sağlık bakımı, uyuşturucu ve alkol tedavisi, cezai endüstriler gibi alanlarda özel şirketler faaliyet göstermektedirler (Mays 2000: 132).

Devlet; yemek, sağlık, eğitim gibi hizmetler için özel şirketlerle sözleşme yapabileceği gibi, gözetim hizmetleri için de sözleşme yapabilir. Sözleşmede belirlenen mahkum başına ücret özel şirkete ödenir.

Sonuç olarak, özel sektör ya da kamu sektörü tarafından yaptırılan ve işletilen cezaevlerinin işlevleri farklı değildir. Ortak işlevler: cezaevlerinde iç ve dış güvenliğin sağlandığı adil bir düzen kurmak; mahkumlara barınma, iye, sağlık, spor, iletişim ve kültür hizmetleri gibi temel gereksinimleri karşılayacak hizmetleri sunmak; eğitim, çalışma ve rehabilitasyon programları ile mahkumu topluma yeniden kazandırmaktır. Dolayısıyla kamu sektörü için cezaevlerinin ihtiyaç programı ne ise, özel sektör için de ihtiyaç programı aynıdır. Bu benzerlik, her iki kesimin de yatırım kararı alırken aynı kurallara bağlı

kalmalarına ve yatırım maliyetlerini düşük tutmalarına neden olur. Kamu sektörü cezaevleri ile özel sektör ceza infaz kurumları arasında mimari tasarımlarda henüz dikkat çeken önemli farklılıklara rastlanmamaktadır (Sağlam 2003: 15-16).

VI- Özel Sektör Cezaevlerinin Türkiye’de Uygulanabilirliği

Avrupa devletlerinde hürriyeti bağlayıcı cezaların ve cezaevlerinin gelişimi, 400 yıllık bir geçmişe sahipken; Türkiye’de cezaevlerinin geçmişi ancak Tanzimat’a ve 1840’lara kadar geri gitmektedir. Avrupa ülkelerinde, 19. yüzyılda tartışılan sorunlar, Türkiye’de daha yeni tartışılmaya başlandığından, cezaevleri ve infaz sistemi ile ilgili sorunlar bir türlü giderilememektedir (Demirbaş 2005:39).

Türkiye’de bir hükümlü veya tutuklunun devlete olan maliyetine bakıldığında; 2004 yılında devletin bir hükümlü veya tutukluyu hapsedmek için günlük 22.239.952,TL harcadığı görülmektedir. Bu rakam, 28.02.2005 itibarıyla 36 YTL’ye yükselmiştir. Yatırım harcamaları hesaba katılmazsa bu rakam günlük 23 YTL olmaktadır. 2006 yılı içinse, yatırım harcamaları hariç olmak üzere bir hükümlü veya tutuklunun devlete günlük maliyeti 27 YTL’dir. Toplam cezaevi nüfusuyla çarpıldığında 2006 yılı için ortaya çıkan rakam 1.895.508 YTL’dir (Adalet Bakanlığı, 2006). Bir hükümlü ya da tutuklunun devlete olan maliyetinin yıllar geçtikçe arttığı görülmektedir. Cezaevi nüfusundaki önemli artışlar, bu maliyetin artmasındaki ana nedendir. Devlet, daha çok kişiyi hapsedmek için daha çok maliyete katlanmak zorunda kalmaktadır. Bu rakamlar, en masraflı cezalandırma şekli olan hapsedmenin kamu maliyesine ne denli büyük bir yük getirdiğini göstermektedir.

Kamu tarafından işletilen birçok kurumun daha etkin ve verimli hale getirilebilmesi için özelleştirilmesi gerektiği son yıllarda sürekli tartışıldığı halde, cezaevlerinin özelleştirilmesi fikri Türkiye’de gündeme gelmemektedir. Cezaevi faaliyetlerinin kamu tarafından yapılacağı düşüncesi, tartışmasız bir olgu olarak kabul ediliyor görünmektedir (Bıçak 2001:200).

1998 yılında cezaevlerinde yaşanan isyanlarla yeniden gündeme gelen cezaevleri önemli bir sorun olmaya devam ederken; Cezaevi Müfettişi Melda Türker, ‘özel sektör cezaevi projesi’ni bir çözüm yolu olarak göstermiştir. Adalet Bakanı Oltan Sungurlu, ABD’de yaşayan cezaevi müfettişi Melda Türker’in özel sektör cezaevi projesinin Hazine’ye takıldığını ifade etmiştir. Sungurlu, Hazine yetkilileri ile M.Türker arasındaki toplantıda anlaşmaya varılamadığını belirterek, ‘‘Kendilerine göre karşı çıkma nedenleri var. Melda Hanım’ın projesi, 23 milyon doları Dünya Bankası kredili bir projeydi. Kendi projesinin uygulanması şartı ile bu parayı alacaktı. Bu projeye vize verilmediğine göre, özel sektör cezaevi şimdilik zor görünüyor’’ demiştir. Özel sektör cezaevine, yönetim bakanlıkta olsa bile denetimi tam olarak sağlanamayacağı gerekçesiyle karşı çıkılırken; bazı bakanlık yetkilileri ve akademisyenler özelleştirmeyi desteklemektedirler (Hürriyet, 1998).

Türkiye’nin artan cezaevi nüfusunu barındırmada yaşadığı sorunlar, firar, isyan gibi olaylara yol açmaktadır. Bu olaylar, cezaevlerinde düzenin bozulmasına, güvenliğin tehlikeye düşmesine, devletin cezaevinde denetim

sağlayamamasına ve hüriyeti bağlayıcı cezadan beklenen ıslah işlevinin yerine getirilememesine neden olmaktadır. Koşuş sisteminden kaynaklanan bu olumsuzlukları gidermek için uluslararası standartlarda, oda sistemine göre cezaevlerinin inşası kaçınılmaz görünmektedir. Türkiye, bu aşamada bu cezaevlerini sözleşme yoluyla özel şirketlere inşa ettirme yoluna gidebilir. İnşanın finansmanını sağlayan kamu sektörü, cezaevinin yapımı bittiğinde cezaevlerini yine idare etmeye devam edebilir. Bunun başarılı örnekleri, Fransa'daki yarı-özel cezaevlerinde görülmektedir. Ya da inşanın bitiminde yönetimi kendisi üstlenmekle birlikte, gözetim dışındaki faaliyetler için özel sektörle sözleşme yapma yoluna gidilebilir.

Aynı zamanda, cezaevlerinde yaşanan olumsuzluklar, devletin yıpratılmasına yol açmaktadır. Hizmetin sunulmasındaki bazı kusurlar, personelin kusuru olarak kabul edilmek yerine; devleti yıpratmaya yönelik olarak kullanılabilir (Bıçak 2001:206). Özelleştirme devlete yöneltilecek bu şekildeki eleştirileri ortadan kaldıracaktır.

Özel sektör cezaevlerinden beklenen faydanın sağlanabilmesi için, etkin bir denetimin gerekliliği açıktır. Etkin denetim ise pahalı bir süreçtir. Denetim masraflarına ek olarak, sözleşme masrafları da eklendiğinde özelleştirmenin kendinden beklenen maliyet-etkinliği kuşku hale gelmektedir. Ayrıca, kamu çalışanları etkin ve verimli çalışmıyorsa, denetimi yapacak aynı çalışanların birden bire etkin ve verimli hale gelmeleri pek mümkün görünmemektedir. Bu durum, özelleştirmenin mantığını ortadan kaldırmaktadır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyum çalışmaları doğrultusunda, kamu cezaevlerindeki standartların yükseltilmesi ceza adaleti sisteminin önde gelen amaçlarından biri haline gelmiştir. Uluslararası standartlara uyum çabaları da özel sektör cezaevlerinin Türkiye'de karşılaşacağı fırsatlardan biridir.

Bir yöntemin bir ülkede başarılı olabilmesi için o ülkenin sosyo-politik yapısıyla uyumlu olması gerekmektedir. Türkiye'de her ne kadar liberal politikalar uygulanmakta olsa da yerleşmiş bir liberal gelenek yoktur. Cezaevlerinin özelleştirilmesi, Türkiye'de radikal bir değişimi beraberinde getirecektir. Hem politika yapıcılar, hem halk bu kadar köklü bir değişikliği kabullenemeyebilir ve değişime direnç gösterebilir. Bu durum, özel sektör cezaevlerinin uygulanmasına yönelik bir tehdit oluşturmaktadır. Cezaevlerinin inşası ve gözetimle ilgili olmayan yemek, eğitim, sağlık gibi hizmetlerin sözleşmeyle özel sektöre yaptırılması ise daha az dirençle karşılaşılabilecek bir yöntemdir. Cezaevlerinin yönetiminin özel sektöre devri ise yakın vadede pek uygulanabilir görünmemektedir.

Özellikle terör suçlarının hapsedildiği yüksek güvenlikli ceza infaz kurumlarının özel sektör tarafından idare edilmesi fikri büyük kaygıları beraberinde getirmektedir. Zaten özelleştirme uygulamalarına başvuran ülkeler, yüksek güvenlikli kurumları özelleştirme kapsamı dışında tutmuş, minimum ve orta güvenlikli kurumlarda özelleştirme uygulamalarını hayata geçirmişlerdir.

Özelleştirmeye hedeflenen etkinlik ve verimliliğin sağlanabilmesi için çok ciddi ve sıkı bir denetim mekanizmasına ihtiyaç vardır. Eğer bu

gerçekleştirilmezse ABD’de görüldüğü gibi yolsuzlukların ve hizmette kalitesizliğin görülmesi büyük bir olasılıktır. Türkiye, yolsuzlukların sıkça yaşandığı bir ülke olarak etkin bir denetim mekanizması geliştirmedeği takdirde, özel sektör cezaevi uygulamasına geçiş bir hayalden ibaret olacaktır.

SONUÇ

Türkiye, Anglo-Sakson ülkelerdeki gibi güçlü bir liberal geleneğe sahip değildir. Dolayısıyla, ilk başta cezaevlerinin yönetiminin özel şirketlere sözleşme yoluyla verilmesi pek uygulanabilir gibi görünmemektedir. Yerleşmiş bir sosyo-politik kültür söz konusu ve bunu bir anda değiştirmek çok zordur. Hem kamu yetkilileri ve çalışanları hem halk, hem de tutuklu ve hükümlüler bu yeni çözümü benimsemekte güçlük çekebilirler. Bütün bunlar göz önünde bulundurularak, ilk önce cezaevlerinin yemek, sağlık, eğitim gibi hizmetleri özel sektör tarafından sağlanabilir. Çocuk eğitimevleri gibi az güvenli kurumlarda ise aşamalı olarak yönetim özelleştirmesine gidilebilir. Cezaevlerinin özel şirketler tarafından inşa edilmesi de uygulanabilir bir seçenek gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

- ADALET BAKANLIĞI CEZA VE TEVKİFEVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ(2006), *Ceza İnfaz Kurumlarında Donanım ve Fiziki Yapılanma*. Ankara.
- BIÇAK, Vahit (2001), “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaları İnfaz Sistemi: Kamu Sektörü-Özel Sektör İlişkisi”. *21. Yüzyıla Girerken Cezaların İnfazı Sempozyumu*, 21-22 Ocak 2000, Adalet Bakanlığı, Yayın İşleri Dairesi Başkanlığı, Özel Seri:4, Ankara, 199-208.
- BLAKELY, C.R. ve V.W. BUMPHUS, Vic W. (2004), “Private and Public Sector Prisons- A Comparison of Select Characteristics”. *Federal Probation. A journal of correctional Philosophy and Practice*, Administrative Office of US Courts, Vol 68, No1, June: 27-31.
- BROWN, Allan (1994), “Economic Aspects of Prison Privatisation: The Queensland Experience”. *Private Sector and Community Involvement in the Criminal Justice System : proceedings of a conference held 30 November - 2 December 1992*, Wellington, New Zealand Canberra: Australian Institute of Criminology, (AIC Conference Proceedings; no. 23), 103-117.
- CLEMENT, Douglas (2002), “Private vs. Public: The Prison Debate”. *Fedgazette*. Jan, Vol. 14, Issue 1: 8.
- DEMİRBAŞ, Timur (2003), *İnfaz Hukuku, Özellikle Cezaevlerinin Tarihçesi, Uluslararası Belgelerle Karşılaştırmalı Olarak Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların İnfazı ve Ceza İnfaz Kurumlarının İdaresi*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- DEMİRBAŞ, Timur (2005), “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”. E. NASKALİ, H. OYTUN ALTUN (Ed.), *Hapishane Kitabı*. İstanbul: Kitabevi, 3-40.
- DOLOVICH, Sharon (2005), “State Punishment And Private Prisons”. *UCLA School of Law Public Law & Legal Theory Research Paper Series Research Paper*. No. 06-12, *Duke Law Journal*. Volume 55, Number 3, December: 439-548.
- DONAHUE, John D. (1988), *Prisons for Profit: Public Justice, Private Interests*. Washington DC: Economic Policy Institute.
- DÖNMEZER, S. ve S. ERMAN (1999), *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku Genel Kısım Cilt II*. 12. Bası, İstanbul: Beta Yayınları.
- GENDERS, Elaine (2002), “Legitimacy, Accountability and Private Prisons”. *Punishment & Society*. Vol. 4, No. 3: 285-303.
- GENDERS, Elaine (2003), “Privatization and Innovation- Rhetoric and Reality: The Development of a Therapeutic Community Prison”. *The Howard Journal*. Vol. 42, No. 2, May: 137-157.
- GÜVEL, Enver Alper (2004), *Suç ve Ceza Ekonomisi*. Ankara: Roma Yayınları.

- HART, O., A. SHLEIFER, R.W. VISHNY (1996), "The Proper Scope of Government: Theory and an Application to Prisons". *National Bureau of Economic Research, Inc. NBER Working Paper 5744*, September.
- HÜRRİYET GAZETESİ (1998), "Cezaevlerinin Özelleştirilmesi Hazine'ye Takıldı". 10.04. 1998
- LOGAN, Charles H. (1990) *Private Prisons: Cons and Pros*. New York: Oxford University Press, Inc.
- MAGHAN, Jess, (1998), "Cell Out: Renting Out The Responsibility For The Criminally Confined?". <http://www.jmfcc.com/celloutarticle.htm>.
- MAYS, G. Larry (2000), "Correctional Privatization". *Privatization in the Social Services Conference Proceedings*. October 16 - 18, Chapter Eight, pp.126-144, The University of Pennsylvania, School of Social Work, Philadelphia,
- NATHAN, Stephen (2005), "The European Market for Privatised Correctional Services: Developments and Implications". *Workshop at the EPSU Standing Committee on National and European Administration on Prison Services*. Luxembourg, 19 May, <http://www.epsu.org/IMG/pdf/PSIRUprisonreport2005.pdf>.
- SAGLAM, M. Yılmaz (2003) "Ceza İnfaz Kurumları Mimarisi ve Türk İnfaz Sisteminde Mimari Özellikler". *Adalet Dergisi*. Yıl: 94, Sayı: 14, Ocak: 6-27.
- SCHWARTZ, M. D., D.M. NURGE (2004), "Capitalist Punishment: Ethics and Private Prisons". *Critical Criminology*. 12: 133-156.
- SHICHOR, David (1993), "The Corporate Context of Private Prisons". *Crime, Law and Social Change*. Vol:20: 113-138.
- SHICHOR, David (1998), "Private Prisons in Perspective: Some Conceptual Issues". *The Howard Journal*. Vol. 37, No. 1, February: 82-100.
- SHICHOR, David (1999), "Privatizing Correctional Institutions: An Organizational Perspective". *The Prison Journal*. Vol. 79 No. 2, June: 226-249.
- SHICHOR, David (2000), "Penal Policies At The Threshold of The Twenty-first Century". *Criminal Justice Review*. Volume 25, Number 1, Spring: 1-30.
- SHICHOR, D., D.K. SECHREST (2002), "Privatization And Flexibility: Legal and Practical Aspects of Interjurisdictional Transfer of Prisoners". *The Prison Journal*. Vol. 82 No. 3, September: 386-407.
- SMITH, P.D ve K. NATALIER (2004), *Understanding Criminal Justice: Sociological Perspectives*. Sage Publications Inc.
- SWANSON, Megan (2002), "The Private Prison Debate: A Look into the Efficiency of Private Prisons vs. Public Prisons". *Major Themes in Economics*. Spring: 97-113.
- VARDALIS, J. J. ve F.W. BECKER (2000), "Legislative Opinions Concerning the Private Operation of State Prisons: The Case of Florida". *Criminal Justice Policy Review*. Volume 11, Number 2, June: 136-148.
- WHITE, Ahmed A. (2001), "Rule of Law and The Limits of Sovereignty: The Private Prison in Jurisprudential Perspective". *American Criminal Law Review*. Vol. 38, No:1, Wint: 111-146.

Türk Bankacılık Sektöründeki Yabancı ve Ulusal Bankaların Finansal Oranlar Açısından Karşılaştırılması

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin AKTAŞ

Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, MANİSA

Yrd. Doç. Dr. Mahmut KARGIN

Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, MANİSA

ÖZET

Yakın zamanda gerek ekonomide gerekse bankacılık sektöründe sağlanan olumlu gelişmeler Türk Bankacılık Sektörüne yabancı sermayenin ilgisini arttırmıştır. Kısa bir süre içinde sektördeki yabancı payının hızla artması, yabancı girişinin sektör üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin gündeme taşınmasına yol açmış ve yabancı bankaların çeşitli açılardan analiz edilmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada, Türk Bankacılık Sektöründeki yabancı bankalar ile ulusal bankalar bazı finansal oranlar açısından karşılaştırılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, yabancı bankalar daha yüksek "Sermaye Yeterliliği" ve "Likidite" oranlarına sahiptir. Ayrıca bazı "Gelir Gider Yapısı"na ilişkin oranlarda da farklılık bulunmaktadır. Söz konusu farklılıklar istatistiksel olarak anlamlıdır.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık Sektörü, Yabancı Bankalar, Finansal Oranlar

A Comparison of Financial Ratios of Foreign and Domestic Banks in Turkish Banking Sector

ABSTRACT

Recently, positive improvements both at economy and at banking sector have increased the attention of foreign capital to Turkish Banking Sector. A rapid increase at market share of foreign banks has brought up the favorable and unfavorable effects of foreign bank entry to the sector and the necessity of analyzing foreign banks in different manners. In this paper, foreign and domestic banks in Turkish Banking Sector have been compared by several financial ratios. According to the results of the study, foreign banks have higher "Capital Adequacy" and "Liquidity" ratios. In addition, there are differences at some ratios associated with "Revenue-Cost Structure". Stated differences are statistically significant.

Key Words: Banking Sector, Foreign Banks, Financial Ratios

I. GİRİŞ

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin ardından gerek ekonominin gerekse bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına ilişkin alınan önlemlerle birlikte sağlanan olumlu gelişmeler, Türk Bankacılık Sektörüne (TBS) yabancı sermayenin ilgisini arttırmıştır. Sektöre yabancı girişinin artması, yabancı bankaların ülke ekonomisine faydalı mı yoksa zararlı mı olduğu sorularını gündeme taşımıştır.

Çok kısa bir süre öncesine kadar %3 olan yabancı payının, son olarak 2007 Haziran'ında Oyak Bank'ın satış sürecine girmesiyle %42'ye kadar ulaşacak olması bu konudaki tartışmaları yeniden alevlendirmiştir. Konu ile ilgili bazı

taraf, sektörde yabancı payının daha da artması halinde sektörün geleceğinin tehlikeye gireceğini ileri sürerek, sektöre yabancı girişinin sınırlandırılması gerektiğini savunmaktadır. Bazı çevreler ise, Türkiye'nin uluslararası alanda rekabet edebilirliğinin sağlanabilmesi ve sürdürülebilmesi için ihtiyaç duyduğu sermayenin elde edilmesinde yabancı bankaların rolüne vurgu yaparak, sektörde yabancıların etkinliğinin artırılması gerektiğini ileri sürmektedir.

Literatürde, uluslararası alanda bankacılık sektörüne yabancı banka girişinin etkilerini araştırmaya yönelik çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı yabancı bankalar ile ulusal bankaların karşılaştırılması üzerine odaklanmaktadır. Uluslararası alandaki çalışmaların aksine, TBS'ne yabancı girişi ve ulusal-yabancı banka karşılaştırmasına yönelik çok fazla sayıda çalışma bulunmamaktadır.

Çalışmanın amacı, TBS'nde faaliyet gösteren ulusal ve yabancı bankaların bazı finansal oranlar açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olup olmadığını belirlemesidir. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde, genel olarak bankacılık sektörüne yabancı girişinin sektör üzerindeki etkileri, yapılan çalışmalar ışığında değerlendirilecektir. Ardından, Türkiye özelinde, bankacılık sektöründe yabancı bankaların yeri ve gelişimi incelenecektir. Son olarak da, TBS'nde faaliyet gösteren ulusal ve yabancı bankalar, Türkiye Bankalar Birliği (TBB) tarafından hazırlanan finansal oranlar kullanılarak karşılaştırılacaktır.

II. YABANCI BANKALARIN BANKACILIK SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Son yıllarda, mal ve hizmetlerdeki uluslararası ticaretin önemi arttıkça, bu ticareti kolaylaştırmak için pek çok banka uluslararasılaşmıştır. Bankalar yabancı şube ve acenta açarak ya da kurulmuş yabancı bir bankayı satın alarak yerel finansal piyasalara girmişlerdir. Bankacılık sektörünün uluslararasılaşması, dünya genelinde finansal piyasaların liberalizasyonu ile birlikte gerçekleşmiştir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler ulusal bankacılık sistemlerine yabancı girişine izin vermektedirler (Claessens, 2001: s. 892).

Yabancı bankaların ulusal bankacılık sektörü üzerindeki etkileri, oldukça ilgi gören bir çalışma alanı olmuştur. Ulusal bankacılık sektörüne yabancı girişine yönelik farklı bakış açıları bulunmaktadır. Buch ve Golder (2001), piyasalara yabancı banka girişini "iki ucu keskin kılıç" olarak tanımlamaktadır. Gerçekten de bir taraf, bankacılık sektörüne yabancı girişinin potansiyel faydalarına vurgu yaparken, diğer bir taraf ise olumsuz yönlerini ileri sürerek ulusal bankacılık sektörüne yabancı girişine karşı çıkmaktadır.

Yabancı girişinin faydaları Levine (1996) tarafından şöyle sıralanmaktadır (Claessens vd., 2001: s. 892):

- i) Bankacılık sektöründe rekabeti artırarak ulusal finansal piyasalardaki finansal hizmetlerin kalitesini ve bu hizmetlere ulaşabilirliği artırabilir. Aynı zamanda, daha modern bankacılık beceri ve teknolojilerinin yaygın bir şekilde uygulanmasını sağlayabilir.

- ii) Banka gözetim ve denetim ile yasal çerçevesinin oluşumunu ve gelişimini teşvik etmeye yardım edebilir.
- iii) Ülkenin uluslararası sermayeye erişimini sağlayabilir.

Claessens ve Glaessner (1998)'in Asya ülkeleri üzerine yaptıkları kapsamlı çalışmalarında, ulusal finans sisteminin gelişmişlik seviyesinden ve sermaye hesaplarının serbestlik derecesinden bağımsız olarak finans sisteminde "uluslararasılaşma"nın daha verimli ve sağlam bir sisteme yardımcı olduğu ileri sürülmektedir. Dolayısıyla, bankacılık sektöründe açıklık ve engellerin kaldırılması savunulmakta ve sektöre yabancı girişinin faydaları şöyle sıralanmaktadır (TBB, 2005: s. 15):

- i) Net faiz marjlarında düşme,
- ii) Uluslararası standartların sektörde yerleşmesi,
- iii) Daha iyi düzenleme ve denetim,
- iv) Yabancı sermayeye daha iyi erişim,
- v) Kamuya açıklama standartlarının daha açık hale gelmesi,
- vi) Finansal hizmetlerin kalitesinin artması,
- vii) İstikrarlı ve uzun dönemli fonlara erişim.

Yine aynı çalışmada, finansal hizmetlerin serbestleştirilmesinin ve dolayısıyla sektöre yabancı girişinin olası maliyetlerinin de olabileceği vurgulanmaktadır. Ulusal piyasada, yasal çerçeve ve piyasa disiplini zayıf, insan kaynakları alt yapısı ve kurumsal gelişim yetersiz ise dışarıdan gelen büyük ve karmaşık finansal kuruluşların gözetimi ve denetiminin güç olabileceği ve bu nedenle uyum sağlama maliyetinin ortaya çıkmasının mümkün olduğu ifade edilmektedir (TBB, 2005: s. 16).

Yabancı bankaların olası olumsuz etkileri Şanlı (2006) tarafından şöyle sıralanmaktadır:

- i) Yabancı bankalar genelde çokuluslu firmalar veya büyük ölçekli müşterilerle çalışmayı tercih ettiklerinden, yerel işletmelerin finansal hizmetlerden yararlanma imkanı kısıtlanıyor.
- ii) Yabancı bankalar, devletin taleplerine karşı daha az esnek davranıyorlar. Böylece devletin ekonomi üzerindeki kontrolü azalıyor. Öncelikleri farklı olduğu için milli çıkarları yerel bankalar kadar önemsemeyip desteklemiyorlar.
- iii) Yabancılarla rekabet için yerel bankalar daha fazla risk almaya başlıyor. Bu da sektörde ciddi bir maliyet yükü getiriyor.
- iv) Yabancı bankalar gelişmiş ürün ve hizmet yelpazesıyla yerel piyasanın en karlı alanlarına girerken yerel bankalar daha çok riskli sektörlerle çalışıyor.
- v) Yabancı bankalar kriz dönemlerinde ülkeden çıkabiliyor. Yerli bankalar bu durumlarda bile çalışmaya devam ediyor.

Buch ve Golder (2001: s. 342)'e göre ise, göreceli olarak etkin olmayan ulusal bankalar yabancı bankaların yarattığı rekabet baskısıyla başa çıkamayabilmekte, bu nedenle iflaslar oluşabilmektedir. Ayrıca ulusal bankalar ile girişimciler arasındaki değerli bağlantılar zarar görebilmektedir. Ek olarak

artan rekabet, (faiz marjları üzerindeki baskı nedeniyle), ticari bankaların müşterilerini izlemelerindeki motivasyonlarını azaltabilmekte ve finansal istikrarsızlıkların artışına yol açabilmektedir.

Claesens vd. (2001) 1988-1995 döneminde, 80 ülkeden 7900 bankaya ait verileri kullanarak, ulusal bankacılık piyasalarında yabancı varlığının etkisi ve boyutunu incelemişlerdir. Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerde yabancı bankaların ulusal bankalardan daha karlı olduğu, gelişmiş ülkelerde ise durumun tam tersi olduğu görülmüştür. Araştırma sonuçları, yabancı bankaların varlığındaki artışın ulusal bankaların karlılığı ve marjlarındaki azalma ile ilişkili olduğunu göstermektedir.

Detragiache vd. (2006) tarafından yapılan, Türkiye dahil düşük ve orta gelirli ülkelerin verilerinin kullanıldığı çalışmada, yabancı bankaların gelişmekte olan ülkelerin mali sistemleri üzerindeki etkisi “kaymağını yemek” (cream-skimming effect) olarak adlandırılan bir model çerçevesinde incelenmektedir. Bu modele göre, yabancı bankalar merkezlerinden verilen kredi yönetim talimatları nedeniyle uluslararası standartlarda karşılık gösterebilen ve muhasebe standartlarına sahip firmalara kredi açmaktadırlar. Bu müşteriler, çok uluslu şirketler, büyük yerli firmalar ve devlet'tir. Yabancı bankaların olmadığı durumda, sistemin kaymağını oluşturan ve yönetim maliyeti düşük müşteriler yerel bankaların kredi havuzlarında küçük ve orta ölçekli şirketlerle birlikte yer almaktadır. Sistemde yabancı banka sayısı arttıkça iki ayrı kredi portföyü oluşmaktadır. Yabancı bankaların portföyünde daha az riskli ve daha düşük maliyetle yönetilebilen kaymak tabaka müşteriler yer alırken, yerli bankaların portföyünde ise yönetimi daha zor ve pahalı olan küçük ve orta ölçekli şirketler kalmaktadır. Sonuçta, yabancı banka gelip kaymak tabakadaki müşteri ile çalışmaya başlayınca, yerel bankaların yönetim maliyetleri, dolayısıyla da küçük ve orta ölçekli şirketlerin kredi maliyetleri yükselmektedir. Bu durumda, bazı orta ve küçük ölçekli şirketler kredi kullanamaz hale gelmekte ve ekonomide yabancı banka varlığı arttıkça kredi hacmi daha sığ olmakta ve kredi büyümesi yavaşlamaktadır (Öztrak, 2006).

Kosmidou vd. (2006) çalışmalarında, İngiltere'de faaliyet gösteren ulusal bankalar ile yabancı bankaları bir dizi finansal oran kullanarak karşılaştırmışlardır. Lojistik regresyon analizinin kullanıldığı çalışmada, ulusal bankaların yabancı bankalara göre daha yüksek performans gösterdiği ortaya konmaktadır.

Hermes ve Lensink (2004), 1990-1996 yılları arasında 48 ülkedeki 982 bankaya ait verileri kullanarak, yabancı banka varlığı ile ulusal bankacılık sektörünün performansı arasındaki ilişki ve yabancı bankanın faaliyette bulunmak üzere gittiği ülkenin finans sektörünün gelişmişlik düzeyinin rolü incelemektedir. Çalışmada, finans sisteminin gelişmişlik düzeyi arttıkça yabancı banka girişinin ulusal bankaların maliyetlerini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yukarıda bir kısmına değinilen, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri kapsayan bu çalışmaların aksine, ülkemizde sektöre yabancı girişi ve etkilerinin incelendiği çalışmalara çok fazla rastlamak mümkün görülmemektedir. Kaya vd.

(2005: s. 20)'nde de belirtildiği gibi, TBS üzerine yapılan çalışmalarda yabancılaşma dışında farklı hususlar incelenirken, sahiplik yapısına göre bir karşılaştırma yapıldığında dolaylı olarak yabancılaşmanın etkilerine değinilmektedir. Ancak söz konusu çalışmalarda farklı amaçlarla farklı yöntemler, farklı dönemler ve farklı değişkenler kullanıldığından yabancı bankalar ve yabancı girişinin etkileri konusunda genel bir değerlendirme yapmak mümkün değildir.

Konuyla ilgili olarak, Denizer (1999), 1980-1997 aralığında TBS'ne yabancı girişi ve etkilerini incelediği çalışmasında, özellikle 1989'da sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinden itibaren Türk finansal sisteminin uluslararası piyasalarla ilişkisinin hızlı bir şekilde arttığı ifade edilmektedir. Yabancı girişinin ulusal bankalar üzerindeki etkilerini net faiz marjı, kişi başına giderler ve aktif getirisi göstergelerini kullanarak inceleyen Denizer (1999), yabancı banka girişinin artmasıyla birlikte söz konusu göstergelerin düştüğü sonucuna varmaktadır. Dolayısıyla, yabancı banka girişi ölçek olarak küçük olmasına rağmen sektörde rekabet baskısı yaratmıştır.

Çakar (2004), Türk mali sisteminde, finansal liberalleşmeye yönelik politikalarla birlikte 1980'lerden itibaren yabancı bankaların çok hızlı bir şekilde artış kaydettiğini ve finansal sistemin uluslararası piyasalarla entegre hale geldiğini ifade etmektedir. Söz konusu bankaların varlığının, ulusal piyasada rekabeti arttırdığı ve bu durumun bir ölçüde verimliliği de etkilediği vurgulanan çalışmada, ayrıca yabancı bankaların sektördeki paylarının küçük olması nedeniyle oligopolistik yapıyı ve yüksek yoğunlaşmayı fazla etkileyemediği anlatılmaktadır. Çakar (2004) ayrıca, yabancı bankaların kriz dönemlerinde kaynaklarını krizin etkilerini en aza indirecek yönde kullanmadıklarını, aksine kendi karlılıklarını göz önüne alarak krizi tetikleyici yönde faaliyet gösterdiklerini anlatmaktadır.

III. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE YABANCI BANKALAR

Türkiye'de Cumhuriyet öncesi dönemde bankacılık sisteminin yabancı bankaların hakimiyetinde olduğu (Aksoy, 1998: s. 261), cumhuriyetin kuruluşundan 1980'e kadar, uygulanan ithal ikameci politikalar sonucu yurt içi mal ve hizmet üretiminin korunduğu bir ortamda, yerli bankaların baskın bir rol oynadığı ve yabancı banka girişinin düşük düzeyde gerçekleştiği gözlenmiştir (Yayla vd., 2005: s. 1).

Ancak, 1980 sonrasında giriş önündeki engellerin azalmasına rağmen, Türkiye'de uzun süreli yüksek enflasyon ve istikrarsızlıklar sebebiyle yabancı bankaların sistem içindeki payı pek fazla değişmemiştir. Nitekim, 1990'lı yıllardan itibaren aktif toplamı içinde yabancı bankaların payı %5'i geçmemiştir (Yayla vd., 2005: s. 1).

2001 krizinin ardından, ülkemizde yabancı bankalar açısından farklı bir dönem başlamıştır. Bu dönemin özelliği, yabancı sermayenin ulusal bankaların paylarını satın alarak, söz konusu bankalarda sermaye çoğunluğuna veya nitelikli paya sahip olmasıdır (Akgüç, 2007, s. 12).

2001 yılında yaşanan krizin ardından, ilk olarak dünyanın en büyük bankacılık gruplarından biri olan HSBC Bank Demirbank'ı satın almış, 2004 yılından itibaren ise, sektöre yabancı sermaye girişi hızlanmıştır. Bu süreç içerisinde Türk Ekonomi Bankası'nın %50'sini BNP Paribas, Yapı ve Kredi Bankası'nın %57,4'ünü Koç Unicredito ortaklığı, Dışbank'ın %89,34'ünü Fortis, Garanti Bankası'nın %25,5'ini GE Consumer Finance, C Bank'ın %58'ini Bank Hapoalim, Finansbank'ın çoğunluk hissesini Yunan Ulusal Bankası (NBG), Tekfenbank'ın %70'ini EFG Eurobank, Denizbank'ın %75'ini Dexia, Şekerbank'ın %33,98'ini Kazak Bank Turan Alem Group, MNG Bank'ın %91'i BankMed ve Arab Bank'a, Akbank'ın %20'si ise Citigroup'a satılmıştır. Son olarak, Haziran 2007'de Oyak Bank'ın ING'ye satış süreci başlamıştır.

Tablo-1 TBS'nde yabancı bankaların yerine ve gelişimine ilişkin banka, şube ve personel sayıları ile bazı seçilmiş finansal oranları göstermektedir. Yukarıda da vurgulandığı gibi, ülkemizde 1980'den sonra serbestleşme süreci ile birlikte yabancı banka sayısında hızlı bir artış olmuştur. 1980 yılında 4 olan yabancı banka sayısı 1990 yılında 26'ya yükselmiştir. 2000 yılından sonra, krizin etkisiyle hem sektördeki banka sayısında hem de yabancı banka sayısında önemli ölçüde azalma meydana gelmiştir. 2007 Haziran ayı itibarıyla de, yabancı banka sayısı 17'ye, şube sayısı 1229'a ve personel sayısı ise 28.535'e yükselmiştir.

Bankacılık sektöründe yabancıların aktif payına bakıldığında, çok uzun yıllar yabancı banka sayısında önemli değişimler olmasına rağmen aktif payının %3'ler düzeyinde seyrettiği görülmektedir. Sektöre artan yabancı ilgisiyle birlikte aktif payı 2005 yılında %5,2'ye 2006 yılında ise ikiye katlanarak %12'ye çıkmıştır.

Aktif paylarına ilişkin yapılan bu hesaplamalar, kontrol gücü esasına (hakim ortaklık) dayanmaktadır. Yani, yabancı payı %50'nin üzerinde olan bankaların aktif toplamının sektörün aktif toplamına bölünmesi sonucu ortaya çıkan tablodur.

Sektörde yabancı katılımın boyutlarının ölçümüne ilişkin kullanılan bir diğer yöntem ise, her bankadaki yabancı payının bankanın aktif toplamı ile çarpılması sonucu elde edilecek tutarın sektörün aktif toplamına bölünmesidir. Bu hesaplamada (orsal hesaplama), kontrol gücü esas dikkate alınmamaktadır. Kontrol gücü esasına göre yapılan hesaplama kadar olmasa da, bu yöntem de literatürde yaygın olarak kullanılmaktadır (BDDK, 2005: s. 14).

Söz konusu yöntem (orsal hesaplama) kullanılarak yapılan hesaplamalara göre, 2007 yılı Nisan ayı itibarıyla hisse devir süreci biten bankalar göz önünde tutulduğunda ve değişen oranlarda yapılan yeni yabancı sermaye yatırımları da dikkate alındığında TBS'ndeki yabancı sermayenin oransal payı %22,1'dir (BDDK, 2007: s. 33-34).

TABLO-1: YABANCI BANKA BİLGİLERİ

	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
BANKA, ŞUBE VE PERSONEL SAYILARI								
Banka Sayısı	26	21	15	15	13	13	13	15
Sektör	66	79	61	54	50	48	47	46
Personel Sayısı	932	2129	5527	5416	5481	5880	10610	2579
Sektör	153831	17040	13749	12324	12324	12716	13225	1431
		1	5	9	9	3	8	43
Şube Sayısı	22	56	237	206	209	209	393	1072
Sektör	5133	5880	6383	6106	5966	6106	6247	6849
Aktif Payı	3,5	2,8	3,1	3,1	2,8	3,4	5,2	12,2
BAZI FİNANSAL ORANLAR								
Sermaye Yeterliliği*	11,1	9,6	22,2	21	24	20,1	15,9	12
Sektör	10,1	6,9	9,0	12,1	14,2	15	13,5	12
Aktif Karlılığı	2,7	0,6	0,6	1,2	2,7	2,4	2,5	2,5
Sektör	2,3	-3,0	-6,6	1,1	2,2	2,1	1,4	2,3
Özsermaye Karlılığı	24,5	6,2	3,2	5,9	11,2	11,9	10,6	18,9
Sektör	22,5	-43,7	-76,5	9,2	15,8	14	15,5	20,5
Top. Kred/Top. Aktif	48,2	17,1	26	33,9	39,9	46,3	50,6	56,3
Sektör	47	3,29	21,9	26,5	28	33,7	38,6	45

*Özkaynaklar/Toplam Aktifler.

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği

Öte yandan, hisse senetleri İMKB’de işlem gören halka açık bankaların hisselerinin bir kısmının yabancıların elinde olduğu bilinmektedir. Haziran 2007 itibariyle Merkezi Kayıt Kuruluşu verilerine göre halka açık paylar içindeki yabancı payları, sektörün aktif toplamına göre %16,9’a ulaşmaktadır. Bu paylar da eklendiğinde bankacılık sektöründe yabancı payı %39 olmaktadır (BDDK, 2007: s. 33-34).

Ayrıca, satış süreci devam eden Oyakbank’ın %100 ve Türkiye Finans Katılım Bankasının %60 yabancı sermayenin kontrolüne geçmesi halinde oransal pay %25’e, borsa payları da ilave edildiğinde toplam yabancı sermaye payı %41,9 düzeyine çıkacaktır (BDDK, 2007: s. 33-34).

Bazı seçilmiş finansal oranlar açısından yabancı bankaların sektör ortalamasının üzerinde yer alan göstergelerinin zaman içinde sektör ortalamasına yaklaştığı görülmektedir. Sermaye yeterliliği açısından, yabancı bankalar önceleri sektör ortalamasının üzerindeyken, 2006 yılında sektör ortalamasında yer almaktadır. Karlılık göstergelerinden aktif karlılığında yabancı bankalar lehine uzun yıllardır süre gelen durum, günümüzde de devam etmektedir. Özkaynak karlılığında ise, 2001 yılına kadar yabancı bankalar daha yüksek bir orana

sahipken, sonraki yıllarda sektör ortalamasının altında yer almışlardır. Bir bakıma bankanın aracılık kapasitesine ilişkin bir gösterge olarak kabul edilen Toplam Kredilerin Toplam Aktiflere oranında yabancı bankalar sürekli olarak sektör ortalamasının üzerinde faaliyet göstermektedirler.

IV. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ ULUSAL VE YABANCI BANKALARIN KARŞILAŞTIRILMASINA YÖNELİK UYGULAMA

A. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın amacı, TBS'ndeki yabancı ve ulusal bankaların finansal oranlar açısından karşılaştırılmasıdır. Finans literatüründe, finansal oranlar kullanılarak farklı işletme gruplarının (büyük-küçük işletme, farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler, mali başarısız-mali başarılı işletmeler gibi) karşılaştırılması oldukça ilgi gören bir çalışma alanıdır.

Finansal oranlar kullanılarak yapılan çalışmaları üç temel kategori altında toplamak mümkündür. Birincisi ve oldukça yaygın olarak kullanılan alan, firma başarısızlığını tahmin modellerinin oluşturulmasıdır. İkinci çalışma alanı, işletmelerin finansal özelliklerini açıklamayı amaçlayan çalışmalardır. Bu çalışmalardaki amaç, benzer faaliyet alanındaki işletmelerin finansal oranlarının farkı özellik gösterip göstermediğinin araştırılmasıdır. Son çalışma alanının ise, şirket ve tahvil derecelendirilmesine ilişkindir (Aktaş vd., 2001: s. 11-12).

Bu çalışmada, TBS'nde faaliyet gösteren yabancı ve ulusal bankaların farklı finansal özellik taşıyıp taşımadığı araştırılacaktır. Böylece, çalışmayı yukarıdaki ikinci çalışma alanı içinde değerlendirmek mümkündür.

Farklı işletme gruplarının finansal oranlar kullanılarak yapılan karşılaştırmalarında faktör analizi, diskriminant analizi, lojistik regresyon analizi gibi çok değişkenli ve t testi, ANOVA, z testi gibi tek değişkenli istatistiksel yöntemler kullanılabilir.

TBS'ndeki banka sayısı yukarıda sıralanan çok değişkenli istatistiksel yöntemlerin kullanılması için yeterli olmayabileceği düşünüldüğünden, çalışmada tek değişkenli istatistiksel yöntemlerden t testi kullanılmıştır.

Bilindiği gibi t testi parametrik bir testtir. Parametrik testlerin uygulanabilmesi için, en azından verilerin normal dağılıma uyması, varyansların homojen olması gibi koşulların sağlanması gerekmektedir (Uçar, 2005: s. 85). Ancak, bu koşulların her zaman sağlanamaması nedeniyle, literatürde de yaygın olarak kullanıldığı gibi, t testinin yanında daha az koşulun varlığında kullanılabilen nonparametrik testlerden Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Böylece, yabancı ve ulusal bankaların finansal oranları arasındaki farklar hem parametrik hem de parametrik olmayan testlerle araştırılmıştır.

Araştırmanın hipotezleri şöyle oluşturulmuştur:

H_0 = Ulusal bankalar ile yabancı bankalar arasında ilgili oran açısından anlamlı bir fark yoktur.

H_1 = Ulusal bankalar ile yabancı bankalar arasında ilgili oran açısından anlamlı bir fark vardır.

B. Araştırmada Kullanılan Veriler

Bu çalışmada, TBS'nde faaliyet gösteren yabancı ve ulusal bankalar, TBB tarafından hazırlanan 5 farklı finansal boyuta ait 37 finansal oran kullanılarak karşılaştırılmıştır. Çalışmada kullanılan oranlar tablo-2'de sunulmaktadır. Veriler, TBB'nin web sitesinden (www.tbb.org.tr) alınmıştır.

Finansal boyutlar Sermaye Yeterliliği (SYR), Aktif Kalitesi (AK), Likidite (L), Karlılık (K) ve Gelir Gider Yapısından (G) oluşmaktadır.

TBS'ndeki bankalar sahiplik açısından kamu, özel ve yabancı bankalar olarak sınıflandırılmaktadır. Çalışmada, kamu ve özel bankalar birleştirilerek ulusal banka grubu oluşturulmuştur.

Çalışmada, yatırım bankaları kapsam dışı tutularak ticaret bankaları ile yatırım bankalarının karşılaştırma probleminden kaçınılmıştır. Böylece araştırmanın kapsamına 2003-2006 döneminde TBS'nde faaliyet gösteren ticaret bankaları alınmıştır.

İncelenen banka sayısı* 2003 yılında 30 (19 Ulusal 11 Yabancı), 2004 (19 Ulusal 11 Yabancı), 2005 (18 Ulusal 13 Yabancı) ve 2006 (16 Ulusal 15 Yabancı) yıllarında ise 31'dir.

* Araştırma kapsamındaki her dört yılda da Adabank araştırma dışında tutulmuştur. (Türkiye İmar Bankası T.A.Ş.'nin bankacılık işlemleri yapma ve mevduat kabul etme yetkisinin kaldırılması üzerine, aynı hakim sermayedar grubunun hâkim hissedarı bulunduğu Adabank A.Ş.'nin de yakından izlenmesini teminen Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu tarafından 25.07.2003 tarih ve 1102 sayılı kararlar yeni bir yönetim kurulu atanmış olup Banka, 31 Aralık 2006 tarihi itibâri ile bu statü altında normal bankacılık faaliyetlerini sürdürmektedir.) 2003, 2004 ve 2005 yıllarında Koçbank, 2003 ve 2004 yıllarında Ak Uluslararası Bankası A.Ş., 2003 yılında ise Credit Lyonnais Turkey verileri bulunamadığından araştırmaya dahil edilmemiştir.

TABLO-2: ÇALIŞMADA KULLANILAN FİNANSAL ORANLAR

SYR 1	Özkaynaklar / (Kredi + Piyasa + Operasyonel Riske Esas Tutar)	L 5	YP Likit Aktifler / YP Pasifler
SYR 2	Özkaynaklar / Toplam Aktifler	K 1	Net Dönem Karı (Zararı) / Toplam Aktifler
SYR 3	(Özkaynaklar - Duran Aktifler) / Toplam Aktifler	K 2	Net Dönem Karı (Zararı) / Özkaynaklar
SYR 4	Özkaynaklar / (Mevduat+Mevduat Dışı Kaynaklar)	K 3	Vergi Öncesi Kar / Toplam Aktifler
SYR 5	Bilanço içi Döviz Pozisyonu / Özkaynaklar	K 4	Net Dönem Karı (Zararı) / Ödenmiş Sermaye
SYR 6	Net Bilanço Pozisyonu / Özkaynaklar	G 1	Özel Karşılıklar Sonrası Net Faiz Geliri / Toplam Aktifler
SYR 7	(Net Bilanço Pozisyonu + Net Nazım Hesap Pozisyonu) / Özkaynaklar	G 2	Özel Karşılıklar Sonrası Net Faiz Geliri / Toplam Faaliyet Gelirleri
AK 1	Finansal Varlıklar (Net) / Toplam Aktifler	G 3	Faiz Dışı Gelirler (Net) / Toplam Aktifler
AK 2	Toplam Krediler / Toplam Aktifler	G 4	Faiz Dışı Gelirler (Net) / Diğer Faaliyet Giderleri
AK 3	Toplam Krediler / Toplam Mevduat	G 5	Diğer Faaliyet Giderleri / Toplam Faaliyet Gelirleri
AK 4	Takipteki Krediler (Brüt) / Toplam Krediler	G 6	Kredi ve Diğer Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılığı / Toplam Aktifler
AK 5	Takipteki Krediler (Net) / Toplam Krediler	G 7	Faiz Gelirleri / Faiz Giderleri
AK 6	Özel Karşılıklar / Takipteki Krediler (Brüt)	G 8	Faiz Dışı Gelirler / Diğer Faaliyet Giderleri
AK 7	Duran Aktifler / Toplam Aktifler	G 9	Toplam Gelirler / Toplam Giderler
AK 8	Tüketici Kredileri / Toplam Krediler	G 10	Faiz Gelirleri / Toplam Aktifler
L 1	Likit Aktifler / Toplam Aktifler	G 11	Faiz Giderleri / Toplam Aktifler
L 2	Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler	G 12	Faiz Gelirleri / Toplam Gelirler
L 3	TP Likit Aktifler / Toplam Aktifler	G 13	Faiz Giderleri / Toplam Giderler
L 4	Likit Aktifler / (Mevduat + Mevduat Dışı Kaynaklar)		

Araştırmada incelenen dönem (2003-2006), kriz sonrası dönemi kapsamaktadır. Bilindiği gibi, TBS Kasım 2000 ve Şubat 2001’de iki büyük kriz yaşamıştır. Krizlerin ardından sektörün sağlamlılığını sağlamak amacıyla yeniden yapılandırma programı uygulanmıştır. Hem yeniden yapılandırma programının hem de ekonomide sağlanan olumlu gelişmelerin etkisiyle, sektörde önemli iyileşmeler elde edilmiştir. Çalışmada incelenen 2003-2006 dönemi, sektörde yeniden yapılandırmanın büyük ölçüde tamamlandığı ve elde edilen olumlu gelişmeler sonucunda, sektöre yabancı sermayenin ilgisinin arttığı bir dönemdir.

C. Araştırmanın Sonuçları

Çalışmada, yabancı ve ulusal bankalar 5 finansal boyutu kapsayan 37 finansal oran açısından t testi ve Kruskal Wallis testi kullanılarak karşılaştırılmıştır. Her iki testin sonuçları da birbirini destekler niteliktedir (Tablo-3 ve Tablo-4).

Çalışmada, “Sermaye Yeterliliği”ne ilişkin 7 adet oran kullanılmıştır. “Sermaye Yeterliliği” oranları genel olarak bankaların finansal sağlamlılık göstergelerinden biridir. Bu oranlardan Özkaynaklar / (Kredi + Piyasa + Operasyonel Riske Esas Tutar) (SYR 1), Özkaynaklar / Toplam Aktifler (SYR 2), (Özkaynaklar - Duran Aktifler) / Toplam Aktifler (SYR 3), ve Özkaynaklar / (Mevduat+Mevduat Dışı Kaynaklar) (SYR 4) oranlarında yabancı bankaların ulusal bankalara göre daha yüksek sermaye yeterliliğine sahip olduğu görülmektedir. Ulusal bankalar ile yabancı bankalar arasındaki istatistiksel olarak anlamlı bu farklılık, incelenen dönem boyunca devam etmektedir. Böylece, yabancı bankaların ulusal bankalara göre daha sağlam bir finansal yapıya sahip olduğu söylenebilir.

“Aktif Kalitesi” bankalar açısından son derece önemli bir kavramdır ve ödünç verilen fonların geri dönüşünün bir göstergesidir. Aktif kalitesi içerisinde de kredilerin kalitesini yansıtan oranlar ayrı bir önem taşır. Yabancı bankalar ile ulusal bankalar arasında “Aktif Kalitesi”ni yansıtan oranlar açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamıştır. Her ne kadar bazı yıllarda, bazı oranlarda istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilse de, bu farklılık incelenen dönem boyunca istikrarlı değildir.

“Likidite” geniş anlamda, işletme aktiflerinin daha akışkan, daha kısa vadeli ve daha kolay paraya dönüştürülebilir şekilde düzenleyerek pasiflerle vade uyumlu hale getiren dengeli bir finansman politikası izlenmesi anlamında kullanılmaktadır (Ünsal ve Duman, 2005: s. 5). İncelenen dönem boyunca, yabancı bankaların ulusal bankalara göre daha yüksek “Likidite” oranlarına sahip olduğu görülmektedir. Likit Aktifler / Toplam Aktifler (L 1), Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler (L 2), TP Likit Aktifler / Toplam Aktifler (L 3) ve Likit Aktifler / (Mevduat + Mevduat Dışı Kaynaklar) (L 4) oranlarında farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır.

“Karlılık” oranları, bankaların elde ettikleri karların yeterli olup olmadığını belirlemek için, çeşitli kar ve gelir kalemlerinin (net kar, faiz gelirleri, faiz dışı gelirler gibi) aktiflere veya özsermayeye oranlanmasıyla elde edilmektedir. Çalışmada, 4 adet “Karlılık” oranı kullanılmıştır. Analiz sonucunda, yabancı bankalar ile ulusal bankalar arasında karlılık oranları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

“Gelir-Gider Yapısı” oranları, bankanın elde ettiği karın hangi gelir ve gider kalemlerinden etkilendiğini ve toplam gelirleri ve giderleri içerisinde hangi kalemlerin ağırlıklı olarak yer aldığını göstermektedir. “Gelir-Gider Yapısı”na ilişkin 13 adet finansal oran kullanılmıştır. Yabancı ve ulusal bankalar arasında bazı oranlar açısından bazı yıllarda istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. İncelenen dönem itibarıyla, ulusal bankalar daha yüksek Faiz Gelirleri / Toplam Gelirler (G 12) ve Faiz Giderleri / Toplam Giderler (G 13) oranlarına sahiptirler.

TABLO-3: 2003 ve 2004 YILLARINA AİT ANALİZ SONUÇLARI								
	2003				2004			
	ORTALAMA		T Test	KW Test	ORTALAMA		T Test	KW Test
	Ulusal	Yabancı			Ulusal	Yabancı		
<i>Sermaye Yeterliliği Oranları (%)</i>								
SY 1	30,66	79,56	-1,987*	8,433***	23,90	52,85	-3,205***	10,526***
SY 2	12,92	26,89	-3,312***	7,950***	12,98	19,99	-2,936***	5,632**
SY 3	5,51	18,74	-2,804***	6,896***	6,36	14,47	-3,592***	8,891***
SY 4	17,06	82,05	-1,844*	7,948***	17,38	100,05	-1,482	3,789*
SY 5	67,26	28,00	1,259	1,401	55,44	55,60	-0,004	1,481
SY 6	-16,20	-7,05	-0,571	0,78	-6,76	-29,58	0,809	1,481
SY 7	-15,58	1,97	-1,234	0,504	-0,76	0,29	-0,479	0,278
<i>Aktif Kalitesi Oranları (%)</i>								
AK 1	33,33	24,44	1,521	2,745*	28,54	38,75	-1,526	2,439
AK 2	31,79	23,42	1,574	1,723	38,72	25,22	2,171**	3,949**
AK 3	47,98	105,71	-2,661**	4,539**	63,02	112,83	-1,701	0,199
AK 4	10,21	9,91	0,055	1,370	5,38	8,97	-1,038	0,267
AK 5	1,32	0,89	0,679	0,682	0,68	3,37	-1,399	0,041
AK 6	77,00	89,04	-1,214	1,057	78,54	77,24	0,116	0,003
AK 7	7,42	8,14	-0,267	1,159	6,63	5,52	0,641	1,071
AK 8	17,28	16,50	0,094	4,269**	19,12	19,76	-0,081	2,470
<i>Likidite Oranları (%)</i>								
L 1	39,64	55,12	-2,366**	5,705**	39,44	58,78	-2,639**	4,534**
L 2	81,90	144,03	-2,064**	6,557***	75,19	117,54	-2,567**	6,737***
L 3	18,94	28,52	-1,527	0,167	17,85	41,45	-2,894***	1,480
L 4	51,46	132,67	-1,997*	8,439**	51,89	257,95	-2,714**	3,834**
L 5	44,13	54,11	-1,209	0,980	48,08	48,82	-0,095	0,002
<i>Karlılık Oranları (%)</i>								
K 1	1,81	1,59	0,112	0,743	1,57	1,76	-0,223	0,422
K 2	14,93	2,10	1,857*	0,670	13,76	7,13	1,589	2,375
K 3	2,53	4,07	-0,660	2,541	2,07	2,53	-0,305	0,015
K 4	42,87	31,02	0,718	0,000	41,30	42,97	-0,094	0,199
<i>Gelir Gider Yapısı Oranları (%)</i>								
G 1	3,15	8,11	-3,325***	6,346**	4,70	3,91	0,484	0,93
G 2	34,03	50,01	-1,473	2,269	58,82	46,50	1,219	1,112
G 3	5,14	8,44	-1,694	0,897	2,89	7,65	-1,768*	3,335*
G 4	102,30	93,96	0,508	0,204	68,76	132,33	-1,377	0,533
G 5	57,42	79,71	-1,069	0,000	53,38	67,53	-1,214	0,448
G 6	1,02	0,86	0,344	4,769**	1,19	0,75	1,468	2,082
G 7	140,95	326,55	-4,519***	12,302***	169,60	259,12	-1,982*	0,725
G 8	101,22	93,96	0,442	0,134	68,76	132,33	-1,377	0,533
TABLO-3: 2003 ve 2004 YILLARINA AİT ANALİZ SONUÇLARI (Devam)								
	2003				2004			
	ORTALAMA		T Test	KW Test	ORTALAMA		T Test	KW Test
	Ulusal	Yabancı			Ulusal	Yabancı		
<i>Gelir Gider Yapısı Oranları (%) (Devam)</i>								
G 9	127,02	159,26	-2,015*	3,190*	133,20	142,49	-0,928	1,028
G 10	14,29	14,31	-0,002	0,445	12,91	10,21	2,300**	3,114*
G 11	10,49	5,91	2,918***	8,198***	7,72	6,17	1,208	5,260**
G 12	73,59	65,23	1,830*	4,818**	81,58	66,87	2,594**	6,528**
G 13	67,16	36,10	7,316***	19,463***	64,46	44,89	4,165***	9,254***

*, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

TABLO-4: 2005 VE 2006 YILLARINA AİT ANALİZ SONUÇLARI								
	2005				2006			
	ORTALAMA		T Test	KW Test	ORTALAMA		T Test	KW Test
	Ulusal	Yabancı			Ulusal	Yabancı		
<i>Sermaye Yeterliliği Oranları (%)</i>								
SY 1	21,15	61,82	-2,895***	6,064**	20,74	52,72	-2,040*	3,453*
SY 2	11,38	19,67	-2,967***	9,018***	10,61	17,98	-2,628**	6,009**
SY 3	6,75	15,24	-2,991***	11,310***	7,01	14,88	-2,727**	7,883***
SY 4	14,70	34,91	-2,479**	11,185***	13,38	28,44	-2,557**	4,990**
SY 5	79,96	86,11	-0,139	0,579	79,83	90,49	-0,184	0,014
SY 6	-14,86	-43,42	1,060	0,674	-29,69	-46,29	0,347	0,006
SY 7	2,74	59,24	-1,136	0,609	0,79	2,24	-0,782	0,113
<i>Aktif Kalitesi Oranları (%)</i>								
AK 1	27,50	36,33	-1,226	0,463	26,79	26,39	0,058	0,506
AK 2	44,09	31,30	1,867*	1,641	48,50	36,09	1,662	0,657
AK 3	72,97	109,79	-1,349	0,026	78,28	113,72	-1,208	0,689
AK 4	5,12	13,14	-1,176	0,088	3,56	11,37	-1,028	0,004
AK 5	0,56	4,08	-1,252	0,008	0,31	0,41	-0,548	0,047
AK 6	80,60	76,05	0,455	0,135	84,43	77,84	0,716	0,124
AK 7	4,63	4,44	0,171	0,315	3,60	3,10	0,550	1,099
AK 8	20,70	15,43	0,745	3,961**	19,82	21,01	-0,165	0,500
<i>Likidite Oranları (%)</i>								
L 1	38,92	57,82	-2,736***	3,849**	38,89	57,45	-2,312**	1,914
L 2	71,51	103,51	-2,133**	5,963**	61,02	97,04	-3,144***	7,226***
L 3	23,24	36,24	-1,759*	0,231	20,18	33,60	-1,814*	0,352
L 4	49,95	91,61	-3,574***	6,567***	49,08	83,88	-2,690**	4,064**
L 5	42,06	43,82	-0,222	0,310	47,74	101,17	-0,894	0,264
TABLO-4: 2005 VE 2006 YILLARINA AİT ANALİZ SONUÇLARI (Devam)								
	2005				2006			
	ORTALAMA		T Test	KW Test	ORTALAMA		T Test	KW Test
	U	Y			U	Y		
<i>Karlılık Oranları (%)</i>								
K 1	1,00	2,25	-1,090	0,643	1,48	1,13	0,596	0,245
K 2	5,14	11,76	-0,499	0,145	14,76	5,23	1,800*	2,377
K 3	1,58	3,22	-1,176	1,306	1,97	1,45	0,749	0,402
K 4	26,45	73,47	-1,235	0,271	39,52	38,29	0,065	0,625
<i>Gelir Gider Yapısı Oranları (%)</i>								
G 1	3,93	2,24	0,928	0,020	3,42	3,02	0,399	0,113
G 2	57,09	36,03	1,786*	5,027**	56,51	25,16	1,354	0,400
G 3	2,51	7,10	-1,720*	8,106***	2,37	3,66	-1,047	0,759
G 4	64,96	108,84	-1,595	0,436	69,46	73,85	-0,166	1,860
G 5	62,26	66,10	-0,339	0,707	55,32	28,15	0,579	2,627
G 6	1,28	0,75	0,935	3,486*	0,90	0,62	0,956	2,578
G 7	177,13	192,94	-0,601	0,090	155,24	168,37	-0,978	2,256
G 8	64,96	108,84	-1,595	0,436	69,46	73,85	-0,166	1,860
G 9	130,03	128,88	0,143	0,079	127,40	118,95	1,249	1,914
G 10	10,81	10,16	0,509	1,349	10,99	10,06	0,769	1,707
G 11	6,20	7,41	-0,781	0,006	7,12	6,70	0,476	1,315
G 12	81,44	66,63	2,807***	12,981***	82,73	76,80	1,101	2,500
G 13	60,31	51,33	1,795*	2,137	68,10	55,72	3,195***	7,768***

*, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

V. SONUÇ

TBS'nde yabancılaşma yeni bir olgu olmamakla birlikte, 1980'li yıllarda başlayan liberalizasyon süreci ile birlikte yabancı banka girişi hızlanmıştır. Yakın zamana kadar sayı olarak önemli düzeyde olmasına rağmen, belki de sektör

paylarının oldukça düşük olması nedeniyle TBS'ne yabancı girişi ve etkileri çok ilgi çeken bir konu olmamıştır.

Ancak, 2000-2001 krizlerinin ardından gerek ekonomideki iyileşmenin gerekse de bankacılık sektörünün sağlamlığının artırılmasına yönelik uygulanan yeniden yapılandırma programının olumlu etkileri sonucunda, sektöre olan yabancı ilgisi artmıştır. Böylece, kısa bir süre öncesine kadar %3'ler düzeyinde olan yabancı payı %40'lara dayanmıştır.

Bu çalışmada, yabancı bankaların çeşitli finansal boyutlar açısından analizinin yapılmasının faydalı olacağı düşüncesiyle, yabancı bankalar ile ulusal bankalar karşılaştırılmıştır.

Araştırmanın sonuçlarına göre, yabancı bankalar ile ulusal bankaların "Sermaye Yeterliliği" ve "Likidite" oranlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar incelenen her dört yılda da görülmektedir. Yabancı bankalar hem "Sermaye Yeterliliği" hem de "Likidite" oranlarında daha yüksek oranlara sahiptir.

Yabancı bankaların başlıca avantajlarından birinin, sermaye güçleri ve uluslararası piyasalardan daha kolay ve daha düşük maliyetli fon temin edebilme olanaklarının olması, söz konusu bankaların daha yüksek "Sermaye Yeterliliği"ne sahip olmalarını açıklayabilir.

Yabancı bankaların daha yüksek "Likidite" oranlarına sahip olması, kuşkusuz bu bankaları dış şoklara karşı daha dayanıklı kılmaktadır. Böylece, yabancı bankaların ulusal bankalara göre daha sağlam finansal yapıları ve düşük likidite riski ile faaliyet gösterdiklerini söylemek mümkündür.

Ayrıca, bankaların "Gelir Gider Yapısı"na ait bazı oranlarında da istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. "Aktif Kalitesi" ve "Karlılık" açısından ise, yabancı ve ulusal bankalar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

TBS'nde yabancı bankaların payının önemli düzeylere ulaşması, çeşitli açılardan yabancı bankaların ve yabancı girişinin etkilerinin değerlendirilmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmış ve konu ile ilgili çalışmalara olan ihtiyacı arttırmıştır. Bundan sonra yapılacak çalışmaların, yabancı girişinin etkilerini değerlendirmeye katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKGÜÇ, Öztin; "Türkiye'de Yabancı Bankalar", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı: 36, Ekim 2007, s. 18-25.
- AKSOY, Tamer; **Çağdaş Bankacılıktaki Son Eğilimler ve Türkiye'de Uluslararası Bankacılık**, SPK Yayın No: 109, 1998.
- AKTAŞ, R., S. KARACAER, A. A. KARACABEY; "Mali Oranlar Arasındaki İlişkilerin Faktör Analizi ile İncelenmesi", **MÖDAV Muhasebe Bilim ve Dünya Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, Mart 2001, s. 9-28.
- BUCH, M. C., S. M. GOLDBER; "Foreign Versus Domestic Banks in Germany and the US: A Tale of Two Markets?", **Journal of Multinational Financial Management**, 11, 2001, pp. 341-361.
- CLAESSENS, S., A. DEMIRGUC-KUNT, H. HUIZINGA.; "How Does Foreign Entry Affect Domestic Banking Markets?", **Journal of Banking and Finance**, 25, 2001, s. 891-911.

- CLAESSENS, S., T. GLAESSNER; "Internationalization of Financial Services in Asia", paper presented at the conference: "Investment Liberalization and Financial Reform in the Asia-Pacific Region", August 29-31, Sydney, Australia. (Aktaran: TBB, 2005).
- ÇAKAR, Vesile; "Yabancı Sermayeli Banka Girişleri ve Ulusal Bankacılık Sektörleri Üzerindeki Etkileri", **TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi**, Aralık 2003.
- DENİZER, Cevdet; "Foreign Entry in Turkey's Banking Sector, 1980-1997", **World Bank**, 1999.
- DETRAGIACHE, E., T. TRESSEL, P. GUPTA; "Foreign Banks in Poor Countries: Theory and Evidence", **IMF Working Paper**, January 2006.
- HERMES, N., R. LENSINK,.; "Foreign Bank Presence, Domestic Bank Performance and Financial Development", **Journal of Emerging Market Finance**, 3, 2004, pp. 207-229.
- KOSMIDOU, K., F. PASIOURAS, C. ZOPOUNIDIS, M. DOUMPOS; "A Multivariate Analysis of the Financial Characteristics of Foreign and Domestic Banks in the UK", **Omega**, 34, 2006, s. 189-195.
- LEVINE, R.; Foreign Banks, Financial Development, and Economic Growth. In Claude, E.B. (Ed.) **International Financial Markets**, AEI Press, Washington, DC. (Aktaran: Claessens vd., 2001).
- ÖZTRAK, Faik; "Bankaların Yabancı Oluşunu Seyretmek", **Milliyet Gazetesi**, 13 Kasım 2006.
- ŞANLI, Ufuk; "Türkiye'de Banka Alan Yabancılar Nereye Koşuyor?", **Aksiyon**, Sayı 624, 20.11.2006.
- UÇAR, Nezihe; **SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri**, Editör: Şeref Kalaycı, 2. Baskı, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2006.
- ÜNSAL, A., S. DUMAN; "Türkiye'deki Bankaların Performanslarının Temel Bileşenler Yaklaşımı İle Karşılaştırmalı Analizi", **VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu**, 26-27 Mayıs 2005.
- YAYLA, M., Y. T. KAYA, İ. EKMEK; "Bankacılık Sektörüne Yabancı Girişi: Küresel Gelişmeler ve Türkiye", Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, **ARD Çalışma Raporları**: 2005/6, Eylül 2005.
- BDDK; "Bankacılık Sektörüne Yabancı Girişi: Küresel Gelişmeler ve Türkiye", **ARD Çalışma Raporları**, Eylül 2005.
- BDDK; Finansal Piyasalar Raporu, Mart 2007.
- TBB; "Türkiye'de Yabancı Bankalar", **Bankacılar Dergisi**, Sayı 52, 2005.

Markaların Tüketici Tercih Kriterlerine Göre Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi ile Değerlendirilmesi: Beyaz Eşya Sektöründe Bir Uygulama

Yrd. Doç. Dr. Ali ELEREN

Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, AFYONKARAHİSAR

ÖZET

Çok kriterli karar verme yöntemlerinden Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi (AHS), son yıllarda karar verme problemlerinin çözümünde birçok yazar tarafından sıklıkla tercih edilmektedir.

Beyaz eşya sektöründe büyük, küçük ve diğer elektrikli ev aletleri olmak üzere üç alt grubun tümünde ürün üreten ve/veya pazarlayan markalardan en çok tanınanları çalışma kapsamına alınmıştır. Bu markalar alt gruplarda ve bu grupların bileşkesi olarak toplamda tüketici tercih kriterlerine göre puanlanmış ve sıralanmıştır.

Uygulama, alt gruplar ve toplam olmak üzere, değerlendirme kriterleri ve önem düzeylerinin istatistiksel bir araştırma ile belirlenmesi ve bu kriter ve önem düzeylerine bağlı olarak AHS yönteminin uygulanmasından oluşmaktadır. Markaların puanlaması, tüm alt gruplarda ayrı ayrı, tekrarlanmakta, bu puanların ortalamalarıyla da genel puanlar hesaplanmaktadır.

Diğer AHS uygulamalarından farklılık, iki aşamalı hesaplardan kaynaklanmaktadır. Birinci aşamada beyaz eşya marka alt gruplarına ait performans değerlendirmesi yapılmakta ve ikinci aşamada tüm grup performanslarının kümülatif bileşkesi alınarak ana grupların performansına ulaşılmaktadır. Bu şekilde bir markanın alt gruplarından gelen olumlu veya olumsuz performans değerlerinin, genel performansa etkileri kolayca görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çok Kriterli Karar Verme, AHS, Beyaz Eşya Sektörü.

Ranking of Brands Based on Consumer Choice Criteria With AHP Method: Example of White Goods

ABSTRACT

Analytic Hierarchy Method (AHP), one of the multicriteria decision making methods, have been frequently used by many authors to solve decision making problems.

This study included widely known brands, produce and market in all groups (big, small and other home device) in the white goods sector. These brands was scored and ranked by using consumer choice criterias in all sub groups and totally.

In this study, evaluation criterias and their influences was defined by using statistical method and AHP method was used based on these criterias and influences for both sub groups and total one. Brands is ranked for all sub groups and general rank is counted with average of them. The main difference from other AHP studies that, total score is counted by using all sub groups and their influences.

Differences between this method and others is from two phases calculation. In the first phase, it is calculated all sub performances of brands, and then second, is calculated main performances as cumulated. Therefore, it can be shown that positive or negative performance of sub groups and their effects on general performance easily.

Keywords : Multi Criteria Decision Making (MCDM), AHP, White Goods Sektor.

I. GİRİŞ

Küreselleşme ile değişen ve zorlaşan rekabet şartları, teknolojiye oluşan baş döndürücü gelişmeler tüm işletmelerde olduğu gibi beyaz eşya sektörünü de etkilemektedir.

Gümrük Birliği anlaşması ve AB'ye giriş müzakerelerinin başlamasıyla sektördeki yerli/yabancı marka sayısı hızla artmış, bu durum pazar paylarının paylaşımının her geçen gün değişmesine sebep olmuştur.

Beyaz eşya sektörü, Türkiye'de gelecek vadeden sektörler arasında bulunmaktadır. Pazar payları incelendiğinde yerli üreticilerin hakim olduğu görülmektedir. Bunun sebepleri olarak, geniş dağıtım ve servis ağı ile geçmişten gelen alışkanlıklar gösterilebilir. Ancak günümüzde yabancı markaların bu konuda açığı hızla kapattıkları görülmektedir.

Tüketicilerin harcamaları içerisinde dayanıklı tüketim ürünlerinden yaşam kalitesini oluşturan beyaz eşya sektörü, küçük/büyük ev aletleri ve diğer elektrikli ev aletleri gruplarından oluşmaktadır.

Tüketicilerin ürün ve hizmetlerdeki tercih kriterleri, beklenti ve algı düzeyleri üzerine birçok araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda daha çok istatistik/ekonometrik yöntemlerin ağırlığı bulunmaktadır. Son zamanlarda çok kriterli karar verme yöntemleri gibi matematiksel yöntemlerin de kullanıldığı görülmektedir.

Çok kriterli karar verme yöntemleri, karar verme problemlerinde nitel ve nicel kriterlere dayalı, kolay uygulanabilen ve farklı problemler için ortak çözümler sunabilen yöntemlerdir. İşletme uygulamalarında birçok problem çözümü için kullanıldığına dair örnekler mevcut olsa da özellikle ürün, işgören ve işletme performansının belirlenmesinde ve diğer performans karşılaştırmalarında da sıkça kullanılmaktadır.

Bu yöntemlerden yaygınlığı ve kolay uygulanabilirliği ile AHS yöntemi ilk sıralarda yer almaktadır. Bu yöntemin üstün yönleri nicel ve nitel değişkenleri birlikte kullanılabilmesi, tek karar verici ile uygulanabilirliği ve karar vericinin kararlarının tutarlılık testiyle kontrolüne imkan vermesi sayılabilir.

AHS yöntemi ağırlıklı kriterlere dayalı analitik çözümleme gerektiren birçok problemde kullanılmıştır. Bunlara örnek olarak; işletmecilik uygulamalarında (Kuruüzüm ve Atsan, 2001 : 83), eş ve iş seçiminde (Aytaç ve Bayram, 2001 :42), işgören performansının ölçülmesinde (Özdemir, 2002:1), kuruluş yeri seçiminde (Eleren, 2006:119), bankacılıkta kredi değerlendirme sisteminde (İç ve Yurdakul, 2000:1) verilebilir.

Çalışmada bölümler olarak, Türkiye'de beyaz eşya sektörünün genel yapısı üzerine bilgiler verilmekte, sonra sırasıyla AHS yönteminin metodolojisi ile uygulama yer almaktadır.

Uygulama iki bölümden oluşmakta, birinci bölümde tüketici karar verme kriterleri ve önem düzeylerinin istatistiksel yöntemlerle belirlenmesi, ikinci bölümde ise AHS yönteminin uygulanması yer almaktadır.

II. TÜRKİYE'DE BEYAZ EŞYA SEKTÖRÜ

Türkiye’de beyaz eşya sektörü hakkında bilgi verilmeden önce bu sektöre ait tanım ve sınıflandırma yapılması uygun olacaktır.

A) BEYAZ EŞYA SEKTÖRÜNÜN TANIMI VE SINIFLANDIRMASI

Beyaz Eşya Sektörü, dayanıklı tüketim malları alt sektörlerinden biridir ve genellikle ev aletleri sektörü içerisinde yer alan ürünleri üretmektedir. Sektör ürettiği ürünlere göre üç grupta değerlendirilebilir:

- Büyük Ev Aletleri (Buzdolabı, Çamaşır Makinesi, Bulaşık Makinesi,.vb)
- Küçük Ev Aletleri (Rondo, Mikser, Sıkma Makineleri, vb.)
- Diğer Elektrikli Ev Aletleri (Elektrikli Fırın, Elektrikli Süpürge, TV, Müzik Seti,. vb.)

Bu konuda farklı sınıflandırma veya tanımlamalara da rastlanmaktadır. İzmir Ticaret Odası kaynaklarına göre, elektrikli ev aletleri grubu “Kahverengi Eşya Sektörü” olarak tanımlanırken; beyaz eşya sektörünün kendi içerisinde soğutucular, ısıtıcılar, yıkama, küçük ev eşyası şeklinde tanımlanmaktadır (İzmir Ticaret Odası, 2001 : 2).

B) TÜRKİYE'DE BEYAZ EŞYA SEKTÖRÜ VE GELİŞİMİ

Doğrudan montaj sanayine dayalı olarak 1955 yılında üretime başlayan beyaz eşya sektörü, kısa zamanda büyük bir gelişme göstererek ülke sanayiinin önemli sektörlerinden biri olmuştur. Bu gelişmeler ışığında ilk çamaşır makinesi 1959, buz dolabı ise 1960 yılında üretilmiştir. İlk otomatik çamaşır makinesi ise 1974’te üretilmiştir.

1980’li yıllara kadar Türkiye’de serbest piyasa ekonomisine geçilememiş olması, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar ile mevzuat ve uygulamalardaki farklılıklar nedeniyle yabancı sermayenin pek yatırım yapmadığı Beyaz Eşya Sektörü’nde birkaç işletme mevcut iken; daha sonradan serbest piyasa ekonomisine geçilmesiyle dışa açılma, bilgi ve teknoloji transferi, yetişmiş işgücü, siyasi ve ekonomik istikrar ile sektör gelişmesini sürdürmüştür (Forum Dergisi, 2001: 47; Çeşmecioğlu 2004 : 6).

Türk Beyaz Eşya sektörünün yarım yüzyılı aşkın tarihinde iki ana dönüm noktası vardır. İlki seksenli yılların başında, “70 cent’e muhtaç” dönemindeki sıkıntılar sonrasında yaşanmıştır. O yıllara kadar sektörde kullanılan parça ve ekipmanların çoğu ithal ediliyordu, o tarihlerdeki döviz darboğazı sektörün ithal ettiği parçalar açısından büyük sıkıntı oluşturuyordu. İşte bu yıllarda ana üreticinin desteğini alan yan sanayi hamle yaparak ithal ikamesini gerçekleştirmiş ve üretim içerisinde yerli yan sanayi payı giderek yükselmiştir.

İkinci dönüm noktası ise doksanlı yılların başında gelişmiştir. O zamana kadar sektör genellikle lisanslı üretim yapmakta olup üretim büyük ölçüde yabancı lisansör işletmelere bağlı olarak gerçekleşmekte idi. Doksanlı yılların başından itibaren verilen teşviklerin de sayesinde işletmeler AR-GE ‘ye önemli yatırımlar yapmaya başlamış ve böylece kendi teknolojisini oluşturmaya başlayan sektör, uluslar arası rakiplerine göre geç kurulmasına rağmen, teknolojik açıdan tam bağımsızlığını elde ederek Avrupa ve dünya pazarlarında rekabet edebilir

hale gelmiştir. Bu dönüm noktasından bugüne kadar sektörün ihracatı sürekli yükselen bir çizgide seyretmektedir(Türkbesd, 2005 :3).

1989 yılında dayanıklı tüketim mallarıyla ilgili gümrük vergisi ve fon ödemelerinde yapılan indirim; 1996’da AB ile yapılan Gümrük Birliği Anlaşması ile dış rekabet baskısı artmış ve böylece Türk üreticileri ürün kalitesi ve çeşitliliğinde artışa yönelmişlerdir (Yüzal, 2003:122).

Çin’in ekonomik yükselişiyle küresel rekabetin etkilerinin artması, fiyatlar ve kar marjlarında gerilemeyi, bunun yanında ürün çeşitliliği ve kalitede yükselmeye sebep olmuştur. Aynı sektörde faaliyet gösteren Avrupa ve diğer küresel rakiplerde olduğu gibi bazı Türk işletmeleri de Ar-Ge’ye yönelmişler ve bu amaçla Ar-Ge birimlerini oluşturmuşlardır.

Bugün Beyaz Eşya sektörü; gelişen teknolojisi, her geçen gün artan üretimi, geliştirdiği ürünleri, ürün tasarımları, ihracat kapasitesi ve tecrübesi ve tüm bunlara bağlı olarak genişleyen yan sanayi, servis, bayi ağı ve istihdam imkanı açısından Türk ekonomisine önemli katkılarda bulunmaktadır.Bu bağlamda beyaz eşya sektörü; fabrikaları, yan sanayileri, bayi ve servis teşkilatı ile yaklaşık 500.000 kişinin geçimini sağlamaktadır. Yurtiçinde ve yurtdışında uzun vadeli ve kalıcı bir müşteri ağı oluşturan sektörümüz yıllık 5 milyar \$’lık ciroya sahiptir (Türkbesd, 2005 :4).

Son yıllar itibariyle Beyaz Eşya Sektöründe 10’u büyük olmak üzere 100’ü aşkın KOBİ üretici işletme bulunmaktadır. Bunlara 20 kadar ithalatçı işletme eklendiğinde toplam 130 civarında işletme pazara hitap etmektedir(Dünya Gazetesi, 2001:4).

Tablo-1: Türk Beyaz Eşya Sektöründe Üretici/İthalatçı İşletme ve Markalar

Üretici İşletme	Marka	İthalatçı İşletme	Marka
Arçelik	Arçelik, Beko, Altus	Elektrolux	Elektrolux,AEG
BSH-PEG	Profilo, Bosch, Siemens	Gepa	General Electric
Ardem	Arçelik,Aygaz,Beko, Demirdöküm	Frimax	FTC Frigidaire
Vestel	Vestel,Regal	Unimeks	White Westinghouse
Merloni	Ariston,Indesit,Philco	Singer	Goldstar-Candy
Teba	Teba	Erlor	Moulinex
Auer	Auer,Clipso	Mak	Sanyo
Türk Demirdöküm	Demirdöküm		

Kaynak: İzmir Ticaret Odası, 2001:5.

Türkiye’de 2000-2005 yılları arasında beyaz eşya sektöründe ithalat oranı giderek düşmektedir. İç talepte 2002-2003 yıllarında krizden dolayı duraklama yaşansa da sürekli bir artış trendi gözlemlenmektedir. İthalatın ihracata oranı 2002 ve sonrasında %6,5 ‘larda ortalamada sabitlendiği görülmektedir. Bunun sebepleri olarak küresel pazarın tüm gereklerinin ürün çeşitliliği, fiyat, kalite, vb. faktörler açısından Türk işletmelerince yerine getirildiği, ithal ürünlerle farkların azaldığı söylenebilir. Oranın azalmasında ithalat artışına göre katlanarak artan ihracat

verilerinin etkisi bulunmaktadır. İhracat yıllar itibariyle iç satışla arasını kapatmış ve 2006'da iç satışların iki katına ulaşmıştır.

Tablo-2 : 1995-2006 Yılları Arası İhracat-İthalat Karşılaştırması (x1000 Ad.)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
İÇ SATIŞ	943	1037	1382	1262	1.632	1.853	2.138	2.533	3.076	5.045	5.189	5.453
İHRACAT	986	970	1.274	1.385	1.764	2.002	2.832	4.382	6.013	6.828	7.788	10.353
İTHALAT	48	260	492	786	712	799	389	337	360	440	426	696
İthalat/İhr.	4,9%	26,8%	38,6%	56,8%	40,4%	39,9%	13,7%	7,7%	6,0%	6,4%	5,5%	6,7%

Kaynak: *Türkbese, 2007*

İç satış, ihracat her yıl aynı oranlarda olmasa da artış gösterirken ithalat 2001'e kadar artmış ancak 2001- 2002 yıllarında ani bir düşüş kaydetmiştir. Bunun bir sebebi dövizin 2001'de kriz nedeniyle yüksekliği ve bu nedenle ithal ürünlerin iç pazarda rekabet gücünün azalması olabilir.

III. ANALİTİK HİYERARŞİ SÜRECİ YÖNTEMİ

Çok kriterli karar verme yöntemleri, birden fazla kritere dayalı karar verme problemlerinin çözümünde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden en yaygın olarak kullanılanı Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) olup, diğerleri Fuzzy AHS, Topsis, Fuzzy Topsis, Electra, Faktör Puan Yöntemi, Ağırlıklı Kriterler Yöntemi, vb. olarak sıralanabilir.

Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS), Thomas L. Saaty tarafından 1977 yılında geliştirilmiştir. Teknik, en genel tanımıyla, çoklu kriter ve önem düzeylerinin belirlenmesinde yapısal bir yaklaşım sağlamaktadır.

AHS, karar verme sürecinde gruplara ve bireylere nitel ve nicel faktörleri birleştirerek birlikte kullanma imkanı veren güçlü ve kolay anlaşılır bir yöntemdir (Saaty, 1989:24-27).

AHS her problem için amaç, kriterler/alt kriterler ve önem düzeyleri matrislerinden oluşan hiyerarşik bir model kullanır ve üç temel prensip üzerine kurulmuştur:

- Hiyerarşilerin oluşturulması,
- Üstünlüklerin belirlenmesi,
- Mantıksal ve sayısal tutarlılığın sağlanmasıdır.

AHS yönteminin aşamaları aşağıdaki gibi özetlenebilir (Ulucan, 2004 : 332-333):

- Problemin tanımlanması,
- Kriterlerin Belirlenmesi,
- Alternatiflerin ortaya konulması,
- Hiyerarşik Ağaç Diyagramının çizilmesi,
- Kriter önem düzeylerinin belirlenmesi,
- Alternatiflerin her kritere göre puanlanması,
- Her alternatifin çok kriterli puanının elde edilmesi,

- Genel puanların karşılaştırılması, ve sıralama yoluyla en iyi alternatifin seçilmesidir.

AHS 'de kullanılan 9'lu puanlama ölçeği Tablo-3'te verilmiştir (Saaty, 1980:54). Ancak 3 ve 5'li de olabilirdi. Ölçek ne kadar büyürse değerlemede doğruluk ve hassasiyet o kadar artmaktadır.

Tablo-3: Analitik Hiyerarşi Süreci Saaty Ölçek Tablosu

ÖNEM DERECESESİ	TANIM	AÇIKLAMA
1	Eşit Önem	İki Faaliyet eşit derece etkili
3	Orta Derece Önem	Kanaatler bir faaliyeti diğerine oranla biraz tercih ediyor Kanaatler bir faaliyeti diğerine oranla güçlü tercih ediyor
5	Kuvvetli Der.Önem	Bir faaliyet diğerine oranla güçlü tercih ediliyor,
7	Çok Kuvvetli Derece Önem	farklılık uygulamada rahatlıkla görülebiliyor.
9	Aşırı Derece Önem	Bir faaliyet diğerine oranla daha güçlü tercih ediliyor, delillerin güvenilirliği yüksek.
2,4,6,8	Ortalama Değerler	İki ardışık düzey arasında kararsız kalınırsa ortalama değer olarak kullanılıyor.

Kaynak: SAATY, 1980

Farklı kriterlerin ikili karşılaştırmaları Tablo-4'de görüldüğü gibidir. Burada n kriter, $i=1,2,...,n$ 'e kadar, ve $j=1,2,...,n$ 'e kadar olmak üzere satır ve sütunlarda sıralanarak karşılaştırma matrisini oluşturmaktadır. Matristeki w_i/w_j terimi, karşılaştırma matrisinde amaca ulaşmada i. kriterin j. kriterden ne kadar daha önemli olduğunu ifade etmektedir.

Tablo-4: Kriterler Karşılaştırma Matrisi

	Kriter-1	Kriter-2	Kriter ...	Kriter-n
Kriter-1	w_1/w_1	w_1/w_2	w_1/w_n
Kriter-2	w_2/w_1	w_2/w_2	w_2/w_n
Kriter....
Kriter-n	w_n/w_1	w_n/w_2	w_n/w_n

Kaynak: SAATY, 1980

İkili karşılaştırma matrisinin özellikleri (SAATY, 1980:212) ;

- Matrisin köşegenleri 1 (bir) 'e eşittir.
- Matris kare matristir ve elemanlarının tümü pozitif sayıdır.
- Matris tam tutarlı ise ($CR=0$), $a_{ij} \cdot a_{jk} = a_{ik}$ eşitliği sağlanır.
- Matris tam tutarlı ise her hangi bir satırdan matrisin diğer tüm faktörlerine ulaşılır.
- Matrisin en büyük özdeğerine karşılık gelen özvektör, AHS matrisinde önem düzeyi veya göreceli önem vektörü olarak tanımlanır.

- Değerlendirmede açılım, n sayılı 2’li kombinasyon kadar yapılabilir.

AHS’nin matematiksel modellemesinde, değerlendirmeye tabi tutulan alternatiflerin/kriterlerin göreceli önem düzeyleri bulunarak matris tutarlılığı hesaplanmalıdır. Bir karşılaştırma matrisinin tutarlı olabilmesi için en büyük özdeğerin (λ_{\max}) matris boyutuna (n) eşit olması gerekmektedir. (Saaty, 1980/1985).

Kriterlerin göreceli önemlerini hesaplamak için, her bir satırın ortalaması alınarak “sütun vektörü” oluşturulur. Oluşturulan sütun vektörü normleştirilerek, “göreceli önemler vektörü” elde edilir. Matristeki her bir satır göreceli önem vektörüyle çarpılarak ağırlıklı önem vektörü elde edilir. Daha sonra bu vektörün her bir elemanı, göreceli önem vektöründe karşı gelen elemana bölünerek bir başka vektör hesaplanır. Sonuç olarak bu vektörün aritmetik ortalaması ise en büyük öz değer olan “ λ_{\max} ” ’ı vermektedir. Daha sonra tutarlılık göstergesi ve tutarlılık oranı aşağıdaki gibi hesaplanarak sonucun doğruluğu kontrol edilir.

$$\text{Tutarlılık Göstergesi (CI)} = \frac{\lambda_{\max} - n}{n - 1}, \quad (1)$$

Rassal Gösterge (RI) olsun,

$$\text{Tutarlılık Oranı (CR)} = \frac{CI}{RI} \quad (2)$$

Tutarlılık oranı karar vericinin her kritere dayalı değerlendirme aşamalarında kullanılabilir ve son kararın kalitesi ve geçerliliği açısından önemli bir kavramdır. Tutarlılığın test edilmesine imkan vermesi yönüyle AHS yöntemi diğer çok kriterli karar verme yöntemlerine göre daha güven vermektedir.

Karar matrisinin tutarlı olabilmesi için $CR < 0,10$ olması istenir. CR ne kadar sıfıra yakınsa karşılaştırma sonuçları daha tutarlı olacaktır.

Tablo-5: Rassal Göstergeler Tablosu

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Rassal Göstergesi	0	0	0,58	0,9	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49	1,51	1,48	1,56	1,57	1,59

Kaynak: Saaty, 1980

Tablo-5’te n matris boyutuna göre rassal değerler görülmektedir. Burada n kriter sayısıdır ve bu sayı yani boyut büyüdükçe rassal gösterge değerlerinde de bir artış bulunmaktadır.

IV. ANALİTİK HİYERARŞİ SÜRECİ YÖNTEMİNİN UYGULANARAK BEYAZ EŞYA MARKALARININ SIRALANMASI

Beyaz eşya markalarının piyasadaki tercih düzeylerine göre sıralanmasında amacın ve değerlemeye tabi olan alternatif markaların

belirlenmesi, kriterlerin belirlenmesi ve önem düzeylerinin belirlenmesi ile AHS yönteminin uygulanması olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır:

Çalışmanın amacı; büyük, küçük ve diğer elektrikli ev aletleri olmak üzere üç alt grupta ürün yelpazesine sahip, pazar payları yüksek olan beyaz eşya sektöründeki işletmelere ait markaların tüketici tercih kriterlerine göre değerlendirilmesi, puanlandırılması ve aldıkları performans puanlarına göre sıralanmasıdır.

Çalışmanın kapsamı, beyaz eşya sektörünün büyük ev aletleri (BEA), küçük ev aletleri (KEA) ve diğer elektrikli ev aletleri (DEEA) olmak üzere üç alt grubunun tamamında faaliyet gösteren, pazar payları büyük ve en çok tanınan markalarla sınırlıdır.

Karar vericiye yardımcı istatistiksel veriler için araştırma kapsamı Afyonkarahisar ilinde başta üniversite personeli olmak üzere diğer kamu kurumlarında çalışan ve hane reisi konumundaki kişilerle sınırlıdır.

A) DEĞERLENDİRMEYE TABİ OLAN İŞLETME VE MARKALARIN BELİRLENMESİ

Çalışmanın kapsamına dahil işletmeler; Arçelik Grubu (Arçelik, Beko, Altus), BSH Grubu (Bosch, Siemens, Profilo), Vestel Grubu (Vestel, Regal) ve Merloni Grubu (Ariston, Indesit, Philco) olmak üzere dört büyük işletmedir. Bu işletmeler ve onlara ait ana marka grupları seçilirken; işletmelerin sektördeki sermaye ve pazar payı büyüklükleri dikkate alınmış bunun yanında Türk beyaz eşya pazarında en az üç alt grup ürünle katılım şartı aranmıştır.

B) KRİTERLER VE ÖNEM DÜZEYİ ORTALAMALARININ BELİRLENMESİ

Seçilen beyaz eşya markalarının tüketici gözüyle performans değerlendirilmesinde kullanılacak kriterler sırasıyla, garanti kapsamı, kalite düzeyi, servis imkanları, ürün çeşitliliği, fiyat uygunluğu, enerji sarfiyatı, arıza sıklığı, marka alışkanlığı, tekrar aynı tercihin yapılması, estetik, esneklik olarak belirlenmiştir.

Tüm kriterler içersinde öne çıkan kriterlerin ve önem düzeylerinin (ağırlık) belirlenmesi amacıyla istatistiksel bir araştırma düşünülmüş ve bu amaçla ürünleri daha önceden veya şimdi kullanan kişilere beşli likert ölçeğinde (Kriter Önem Düzeyi; 1: çok düşük, 2: düşük, 3: orta, 4: yüksek, 5: çok yüksek; Cronbach Alpha Güvenirlilik: 0,902) anket uygulanarak kriterlere verilen puanların ortalamaları alınmıştır.

Anket çalışmasının kapsamı öncelikle Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi ANS ve Ali Çetinkaya kampuslerinde çalışan ve beyaz eşya kullanıcıları olan akademik ve idari personel ile sınırlı tutulmuş, ancak daha sonra ana kütle ve örneklem yetersiz kaldığı düşünülerek diğer kamu kuruluşlarında çalışanların da kapsama dahil edilmesiyle çalışma genişletilmiş ve yenilenmiştir.

Ana kütle, yaklaşık 8.240 kişiden oluşmaktadır. Tesadüfi örneklem yoluyla ve yüz yüze anket yöntemiyle 833 kişiye anket uygulanmış ve yeterli cevap alınan 781 kişiye ait veriler değerlendirmeye alınmıştır.

Tablo-6: Alt Gruplara Ait Değerleme Kriterleri Ve Önem Düzeyleri Tablosu

DEĞERLENDİRME KRİTERLERİ	ÖNEM DÜZEYLERİ (*)					
	Büyük Ev Aletleri	St.Sapma	Diğer Elektrikli Ev Aletleri	St.Sapma	Küçük Ev Aletleri	St.Sapma
Garanti Kapsamı	4,23	0,09	3,48	0,08	3,18	0,09
Kalite	4,19	0,09	4,35	0,02	3,81	0,06
Servis İmkanları	4,07	0,04	3,90	0,11	3,95	0,05
Ürün Çeşidi	3,85	0,01	3,83	0,11	3,67	0,05
Fiyat	3,21	0,09	2,67	0,04	2,94	0,12
Sarfiyat	2,51	0,11	3,55	0,09	2,57	0,08

(*) Toplam 781 kişiye uygulanan 5'li Likert ölçeğinde anket sonucu ortalamalarıdır.

Ankette değerlemeye sunulan 11 kriterden üç grupta ortalamasının (2,5) üzerinde bulunan 6 kriter belirlenmiş ve önem düzeylerine göre sıralanmıştır. Bu kriterler ve önem düzeyleri AHS yönteminde bu şekilde kullanılacaktır

C) DİĞER İSTATİSTİKSEL BİLGİLER

Diğer istatistiksel bilgiler olarak; tüketicilerin beyaz eşya markalarına olan tercihlerindeki değişimleri değerlendiren ve AHS sonuçlarının yorumlanmasında katkısı düşünülen tablolar yer almaktadır:

Tablo-7: Tüketici Tercihlerinin Beyaz Eşya Markalarına Göre Dağılımı

	VESTEL	BSH	ARÇELİK	MERLONİ	DİĞER
1996 yılına kadar	-	0,10	0,78	-	0,12
1996-1999 arası	0,06	0,21	0,63	-	0,10
2000-2003 arası	0,09	0,45	0,35	0,05	0,06
2004-2006 arası	0,17	0,46	0,29	0,05	0,03
Yakın gelecekte (*)	0,21	0,49	0,24	0,05	0,01

(*) Tüketicilerin yakın gelecekte almayı düşündüğü ürünlere ait markaları kapsamaktadır.

Yıllar itibariyle tüketicilerin beyaz eşya markalarına olan eğilimleri incelendiğinde; 1996 yılına kadar %78 gibi önemli çoğunluğun Arçelik ürünlerini tercih ettiği ancak sonraki yıllarda BSH, Vestel ve biraz da Merloni'nin lehine düşüş kaydettiği görülmektedir. Bu gelişme, 1992 yılında BSH (Türkiye) 'nin kurulup yatırımlarını sürekli genişletmesi, 1996'da Gümrük Birliği Anlaşması ile ithal ürünlerin artması ve 1997'de Vestel AŞ (Beyaz Eşya) 'nin sektöre katılmasıyla iç pazarda paylaşımın artmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo-8: Gelir Durumu İle Gelecek Beyaz Eşya Tercihleri Karşılaştırması

AYLIK GELİR DÜZEYİ	VESTEL	BSH	ARÇELİK	MERLONİ	DİĞER
750YTL'den Az	0,15	0,02	0,03	0,04	-
751-1500 YTL Arası	0,05	0,08	0,08	0,01	0,01
1501-2500 YTL Arası	0,01	0,24	0,09	-	-
2501-5000 YTL Arası	0,01	0,11	0,02	-	0,01
5001 YTL ve Üzeri	-	0,03	0,01	-	-
TOPLAM	0,22	0,48	0,23	0,05	0,02

Tüketici tercihlerinde, aylık gelir düzeyi arttıkça Arçelik ve özellikle BSH ürünleri; tersi durumda ise Vestel ve Merloni ürünleri lehine artış görülmektedir.

D) YÖNTEMİN UYGULANMASI

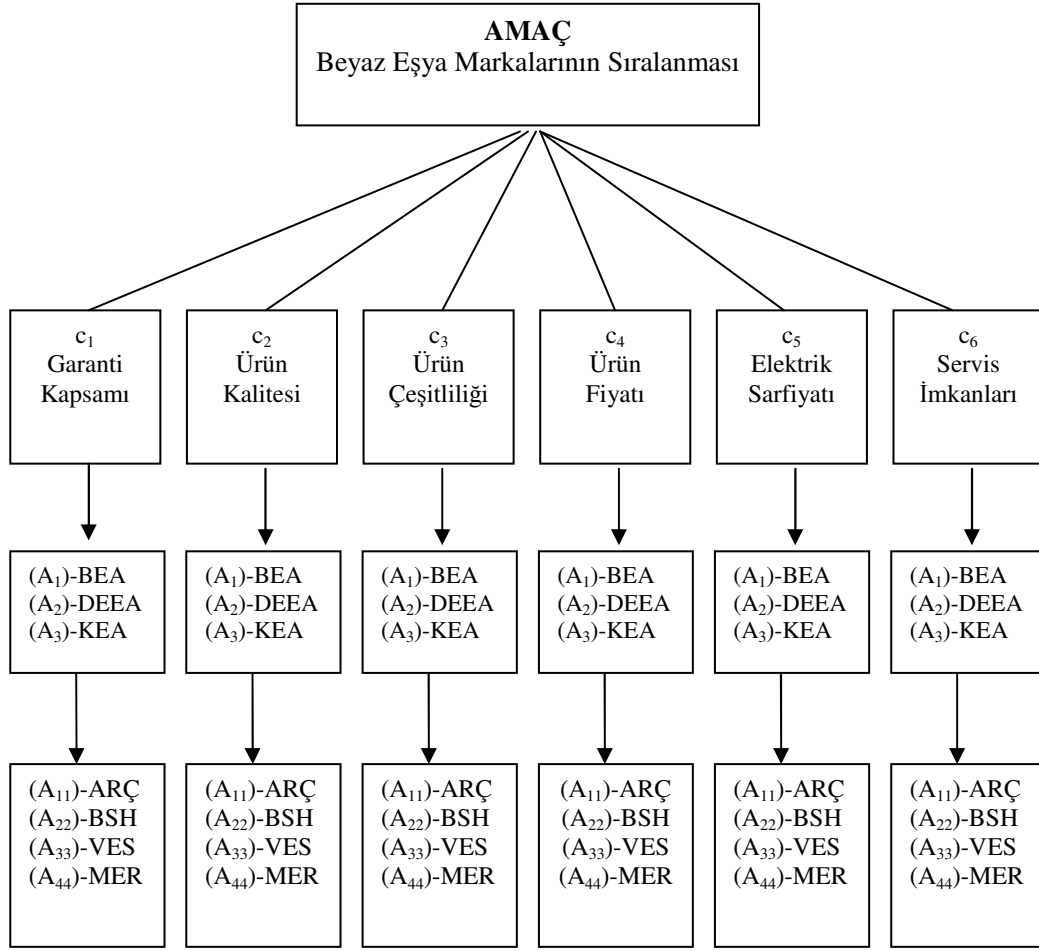
AHS Yöntemine öncelikle amaç, değişkenler ve hiyerarşi ilişkisinin gösterilmesiyle başlanır, Karşılaştırma matris tabloları için kriterler ve alternatifler belirlenir, hiyerarşik yapı ağacı oluşturulur, Kriterler ve önem düzeyleri matrisi önceki bölümde üç grup için istatistiksel olarak belirlenmiştir, Bu bölümde ise bir karar vericiye bağlı ve aşağıdaki amaç ve hiyerarşiye uygun olarak değerlendirme yapılacaktır,

Çalışmada karar verici görevi bir kişi tarafından ve tüm istatistiksel ortalamalar dikkate alınmak suretiyle yürütülmüştür, İstatistiksel ortalamalar ile bahsedilen veriler, anket uygulanırken kişilerin her kriter için kullandıkları beyaz eşya markalarını 5'li likert ölçeğinde verdikleri cevapların ortalamalarıdır, Daha sonra bu ortalamalar 1-3-5-7-9 esas ve 2-4-6-8 ara değerlerle kodlanarak bir tabloya aktarılmıştır, Bu şekilde AHS yönteminin uygulanmasına hazır hale getirilmiştir, Karşılaştırmalı değerlendirmeler bir karar vericinin şahsi değerlendirmesine bağlı olmaktan ziyade tüm ankete katılanların ortak değerlendirmesine bağlı yürütülmüştür,

1. Amaç, Değişkenler ve Hiyerarşinin Tanımlanması

Problemimizin çözümünde amaç, çoklu kriterlere dayalı ve hiyerarşik yapıya uygun olarak alternatif beyaz eşya markalarının değerlendirilmesi ve tercih düzeylerine göre sıralanmasıdır,

Kriterlerimiz (c_1, c_2, \dots, c_6), alternatif ürün grupları (A_1, A_2, A_3), bu grupların tümünde ürün üreten ve pazarlayan alternatif markalarımız (A_{11}, A_{22}, A_{33}) olmak üzere yöntemin hiyerarşik analizi aşağıdaki gibidir,

(*BEA* : Büyük Ev Aletleri, *DEEA* : Diğer Elektrikli Ev Aletleri; *KEA* : Küçük Ev Aletleri)

Şekil 1: Hiyerarşik Yapı Ağacı

2. Kriterlerin Değerlendirilmesi

Kriterler karşılıklı olarak Saaty'nin ölçeğine göre puanlamaya tabi tutulmuş ve büyük, küçük ve diğer elektrikli ev aletleri olmak üzere üç grup olarak değerlendirilmiştir,

Tablo-9: Büyük Ev Aletleri Karşılaştırmalı Kriter Puanları

KRİTERLER	Garanti Kapsamı	Kalite	Servis İmkanları	Ürün Çeşidi	Fiyat	Sarfiyat
Garanti Kapsamı	1,00	3,00	3,00	5,00	7,00	9,00
Kalite	0,33	1,00	1,00	3,00	5,00	7,00
Servis İmkanları	0,33	1,00	1,00	3,00	5,00	7,00
Ürün Çeşidi	0,20	0,33	0,33	1,00	3,00	5,00
Fiyat	0,14	0,20	0,20	0,33	1,00	3,00
Sarfiyat	0,11	0,14	0,14	0,20	0,33	1,00

Tablo-9’da BEA için kriterlerden en yüksek önem düzeyine sahip olanı “garanti kapsamı” , en düşük önem düzeyi “sarfiyat düzeyi” olarak değerlendirilmiştir,

Tablo-10: Diğer Elektrikli Ev Aletleri Karşılaştırmalı Kriter Puanları

KRİTERLER	Garanti Kapsamı	Kalite	Servis İmkanları	Ürün Çeşidi	Fiyat	Sarfiyat
Garanti Kapsamı	1,00	0,11	0,14	0,20	3,00	0,33
Kalite	8,00	1,00	3,00	5,00	9,00	7,00
Servis İmkanları	7,00	0,33	1,00	3,00	7,00	5,00
Ürün Çeşidi	5,00	0,20	0,33	1,00	5,00	3,00
Fiyat	0,33	0,11	0,14	0,20	1,00	0,33
Sarfiyat	3,00	0,14	0,20	0,33	3,00	1,00

Tablo-10’da DEEA için kriterlerden en yüksek önem düzeyine sahip olanı “kalite” , en düşük önem düzeyi “fiyat” olarak değerlendirilmiştir,

Tablo-11: Küçük Ev Aletleri Karşılaştırmalı Kriter Puanları

KRİTERLER	Garanti Kapsamı	Kalite	Servis İmkanları	Ürün Çeşidi	Fiyat	Sarfiyat
Garanti Kapsamı	1,00	0,50	0,14	0,33	3,00	3,00
Kalite	2,00	1,00	1,00	2,00	4,00	8,00
Servis İmkanları	3,00	1,00	1,00	3,00	5,00	9,00
Ürün Çeşidi	5,00	0,50	0,33	1,00	5,00	7,00
Fiyat	0,33	0,25	0,20	0,20	1,00	3,00
Sarfiyat	0,33	0,13	0,11	0,14	0,33	1,00

Tablo-11’de KEA için kriterlerden en yüksek önem düzeyine sahip olanı “servis imkanları”, en düşük önem düzeyi “sarfiyat düzeyi” olarak değerlendirilmiştir,

Karşılaştırmalı kriterlerin puanlamasında, iki kriterden birinin diğerine belli bir üstünlüğü varsa 3,5,7,9 arası puanla değerlendirilmekte, kriterlerin yerleri değiştiğinde puanlama 1/3, 1/5, 1/7 ve 1/9 ile yani çarpmaya göre tersi değerlendirilmektedir,

Son üç tabloda yorumları aşağıdaki tablolarda daha net incelemek mümkündür, Kriter ağırlıkları, her tabloda kriterlerin hangilerinin ne kadar önem düzeyi ile temsil edildiklerini göstermektedir.

Tablo-12: Büyük Ev Aletleri Normalleştirilmiş Karşılaştırmalı Kriter Puanları

KRİTERLER	Garanti Kapsamı	Kalite	Servis İmkanları	Ürün Çeşidi	Fiyat	Sarfıyat	Kriter Ağırlığı	Tutarlılık Ölçütü
Garanti Kapsamı	0,47	0,53	0,53	0,40	0,33	0,28	0,42	6,43
Kalite	0,16	0,18	0,18	0,24	0,23	0,22	0,20	6,41
Servis İmkanları	0,16	0,18	0,18	0,24	0,23	0,22	0,20	6,41
Ürün Çeşidi	0,09	0,06	0,06	0,08	0,14	0,16	0,10	6,19
Fiyat	0,07	0,04	0,04	0,03	0,05	0,09	0,05	6,04
Sarfıyat	0,05	0,03	0,03	0,02	0,02	0,03	0,03	6,10

($n=6$, $CI=0,05$; $CR=0,04 < 0,10$; Karşılaştırma Tutarlıdır)

BEA için en önemli kriterin 0,42 önem düzeyi ile garanti kapsamı olduğu görülmektedir, En düşük önem düzeyine sahip kriter 0,03 ağırlığı ile sarfıyat düzeyi olmaktadır,

Tablo-13: Diğer Elektrikli Ev Aletleri Normalleştirilmiş Karşılaştırmalı Kriter Puanları

KRİTERLER	Garanti Kapsamı	Kalite	Servis İmkanları	Ürün Çeşidi	Fiyat	Sarfıyat	Kriter Ağırlığı	Tutarlılık Ölçütü
Garanti Kapsamı	0,04	0,06	0,03	0,02	0,11	0,02	0,05	5,97
Kalite	0,36	0,53	0,62	0,51	0,32	0,42	0,46	6,74
Servis İmkanları	0,28	0,18	0,21	0,31	0,25	0,30	0,25	6,78
Ürün Çeşidi	0,20	0,11	0,07	0,10	0,18	0,18	0,14	6,56
Fiyat	0,01	0,06	0,03	0,02	0,04	0,02	0,03	6,22
Sarfıyat	0,12	0,08	0,04	0,03	0,11	0,06	0,07	6,35

($n=6$, $CI=0,09$; $CR=0,07 < 0,10$; Karşılaştırma Tutarlıdır)

DEEA için en önemli kriterin 0,46 önem düzeyi ile “kalite” olduğu görülmektedir, En düşük önem düzeyine sahip kriter 0,03 ağırlığı ile fiyat düzeyi olmaktadır,

Tablo-14: Küçük Ev Aletleri Normalleştirilmiş Karşılaştırmalı Kriter Puanları

KRİTERLER	Garanti Kapsamı	Kalite	Servis İmkanları	Ürün Çeşidi	Fiyat	Sarfıyat	Kriter Ağırlığı	Tutarlılık Ölçütü
Garanti Kapsamı	0,05	0,04	0,05	0,05	0,16	0,10	0,08	6,42
Kalite	0,41	0,33	0,36	0,30	0,22	0,26	0,31	6,68
Servis İmkanları	0,36	0,33	0,36	0,45	0,27	0,29	0,34	6,64
Ürün Çeşidi	0,15	0,17	0,12	0,15	0,27	0,23	0,18	6,47
Fiyat	0,02	0,08	0,07	0,03	0,05	0,10	0,06	5,98
Sarfıyat	0,02	0,04	0,04	0,02	0,02	0,03	0,03	6,21

($n=6$, $CI=0,08$; $CR=0,06 < 0,10$; Karşılaştırma Tutarlıdır)

Normalleşme ifadesi her bir kriter puanının sütun toplamalarına oranlanması anlamına gelmektedir, Tablo-12/13/14, önceki tabloların normalleştirilmiş halidir, Kriter önem düzeyleri ise normalleştirilmiş puan değerlerinin satır ortalamalarıyla elde edilir,

Tutarlılık kriteri, karşılaştırmalı tablolardaki kriter önem düzeylerine bağlı puanlamada yapılabilecek yanlışlıkları gösterir, Buna göre, Tablo-12 incelendiğinde $CR=0,04 < 0,10$; Tablo-13 incelendiğinde $CR=0,07 < 0,10$; Tablo-14 incelendiğinde $CR=0,06 < 0,10$ ile tüm kriter karşılaştırma tablolarının tutarlı oldukları görülmektedir,

3. Alt ve Ana Grupların Puanlarının Belirlenmesi ve Sıralaması

Büyük, küçük ve diğer elektrikli ev eşyası gruplarının ve bunların bileşkesi konumundaki ana grupların puanları ve buna dayalı performans sıralamaları aşağıdaki sırayla hesaplanmıştır :

- Anket sonuçlarına göre alt gruplarda her markanın her bir kriter için beşli likert ölçeğine göre ortalamaları hesaplanmış ve bu ortalamalar dikkate alınarak analitik hiyerarşi yöntemine dayalı 1-9 arası değerleri belirlenmiştir (Bkz :Ek Tablolar).
- Üç alt grupta her bir kriter ve ağırlığına dayalı olarak normalleştirilmiş karşılaştırma tabloları oluşturulmuştur. Ayrıca her tablo için AHS yönteminin bir avantajı olan tutarlılık testleri yapılarak tutarlılık oranları (CR) hesaplanmış ve ($CR \leq 0,10$) şartını tüm tabloların sağladığı görülmüştür. Ancak, tablolar çalışmayı büyütmemesi için alınmamıştır.
- Üç alt grupta markaların tüm kriterlerden aldıkları puanlar Tablo-15-17 arası tablolarda toplanmıştır.
- Tüm gruplarda her kriter için alınan puanların ortalamaları alınarak Tablo-18 oluşturulmuştur. Bu tabloda genel puanlama ve sıralama mevcut olup çalışmada istenen sonuçlar bu tabloda elde edilmiştir.

Tablo-15: Büyük Ev Aletleri Grubunda Markaların Önem Düzeylerine Göre Performans Puanları ve Sıralaması

KRİTERLER	ALTERNATİFLER				Kriter Ağırlığı	CR
	VESTEL	BSH	ARÇELİK	MERLONİ		
Garanti Kapsamı	0,11	0,11	0,11	0,11	0,42	0,00
Kalite	0,02	0,13	0,04	0,02	0,20	0,01
Servis İmkanları	0,03	0,07	0,08	0,01	0,20	0,01
Ürün Çeşidi	0,02	0,04	0,03	0,01	0,10	0,01
Fiyat	0,02	0,01	0,01	0,02	0,05	0,00
Sarfıyat	0,01	0,01	0,00	0,00	0,03	0,06
AĞ.ORT.PUAN	0,20	0,36	0,27	0,16	1,00	
SIRALAMA =>	3	1	2	4		

Büyük Ev Aletleri grubunda BSH liderliği sürdürmektedir, Bunu başta kalite olmak üzere, servis imkanları, ürün çeşitliliği ve elektrik sarfiyatı kriterlerinden aldığı puanlarla elde etmiştir,

Garanti kapsamı kriterinde tüm markalar benzer şartlar içerdiği için aynı puana sahiptirler, BEA grubunda Vestel ve Merloni ürünlerinin, diğerlerine göre üstün olduğu kriter fiyat kriteridir, Fiyatlarının diğer ürünlere göre daha düşük olması alım gücü düşük veya fiyat kriterine önem veren tüketiciler için cazip kılmaktadır,

Tablo-16: Diğer Elektrikli Ev Aletleri Grubunda Markaların Önem Düzeylerine Göre Performans Puanları ve Sıralaması

KRİTERLER	ALTERNATİFLER				Kriter	
	VESTEL	BSH	ARÇELİK	MERLONİ	Ağırlığı	CR
Garanti Kapsamı	0,01	0,01	0,01	0,01	0,05	-
Kalite	0,04	0,28	0,11	0,03	0,46	0,04
Servis İmkanları	0,05	0,06	0,12	0,02	0,25	0,01
Ürün Çeşidi	0,03	0,05	0,05	0,01	0,14	0,00
Fiyat	0,01	0,00	0,00	0,01	0,03	0,01
Sarfiyat	0,01	0,05	0,01	0,01	0,07	0,03
AĞ,ORT,PUAN	0,15	0,46	0,31	0,08	1,00	
SIRALAMA =>	3	1	2	4		

Diğer Elektrikli Ev Aletleri grubunda BSH yine liderliği sürdürmektedir, Bunu başta kalite olmak üzere, ürün çeşitliliği ve elektrik sarfiyatı kriterlerindeki avantajından elde etmiştir, Arçelik ürünlerini öne çıkaran faktör ise servis imkanları ve biraz da kalitedir,

Tablo-17: Küçük Ev Aletleri Grubunda Markaların Performans Puanları ve Sıralaması

KRİTERLER	ALTERNATİFLER				Kriter	
	VESTEL	BSH	ARÇELİK	MERLONİ	Ağırlığı	CR
Garanti Kapsamı	0,02	0,02	0,02	0,02	0,08	-
Kalite	0,02	0,18	0,08	0,02	0,31	0,01
Servis İmkanları	0,05	0,09	0,18	0,03	0,34	0,00
Ürün Çeşidi	0,01	0,06	0,10	0,01	0,18	0,00
Fiyat	0,02	0,01	0,01	0,02	0,06	0,01
Sarfiyat	0,00	0,01	0,01	0,00	0,03	0,02
AĞ,ORT,PUAN	0,13	0,37	0,39	0,11	1,00	
SIRALAMA =>	3	2	1	4		

Küçük Ev Aletleri grubunda ise Arçelik liderliği az farkla yakalamıştır, Bunu ürün çeşitliliği ve özellikle servis imkanları kriterlerinde üstün görüldüğü için elde etmiştir, Arçelik’i az bir farkla BSH takip etmektedir,

Tablo-18: Markaların Genel Puanları ve Sıralaması

KRİTERLER	ALTERNATİFLER			
	VESTEL	BSH	ARÇELİK	MERLONİ
Garanti Kapsamı	0,05	0,05	0,05	0,05
Kalite	0,03	0,20	0,08	0,02
Servis İmkanları	0,04	0,08	0,13	0,02
Ürün Çeşidi	0,02	0,05	0,06	0,01
Fiyat	0,02	0,01	0,01	0,02
Sarfıyat	0,01	0,02	0,01	0,00
AĞ,ORT,PUAN	0,16	0,40	0,33	0,12
SIRALAMA =>	3	1	2	4

Tüm grupları temsil eden ve bir bileşkesi konumunda olan genel puanlamada, BSH %40 puanla ilk sırayı elde etmektedir, Bunu kalite ve elektrik sarfiyatı kriterlerinde genel toplamdaki üstünlüğüne dayanarak almaktadır, En yakın takipçisi Arçelik olup puanı %33’dir, Arçelik bu başarısını servis imkanları, ürün çeşitliliği kriterlerinde genel toplamdaki üstünlüğüne dayanarak almaktadır, Üçüncülüğü Vestel %16 puanla elde etmiş olup kriterler bazında öne çıkan avantajı görülme de ortalama puanlardan üçüncülüğe gelmiştir, Merloni sonuncu olmuştur, bu markanın tek avantajlı yönü fiyat avantajıdır,

IV. SONUÇ

AHS yöntemi analitik çözümlenmeye dayalı çok kriterli bir çözüm tekniği olup, bu tür problemlerde başarı ile kullanılmaktadır, Yöntemin üstünlüğü, tek karar verici ile uygulanabilirliği, yöntemin basit ve anlaşılabilir olması, karşılaştırmalı atama tablolarının tutarlılık testiyle kontrolüne imkan vermesi ve nicel değişkenlerin yanında nitel değişkenlerin de değerlendirmede kullanılabilmesidir, Yöntemin dezavantajı ise tek karar vericinin değerlendirmelerine bağlı kalmanın sonucun doğruluğunu olumsuz etkileyebilmesinden kaynaklanmaktadır,

Çalışma önceki geleneksel AHS uygulamalarından iki farklı özelliğe sahiptir, Birincisi, iki aşamalı bir problemde kullanılmasıdır, İki aşama ile anlatılmak istenen; ilk aşamada alt grupların ayrı ayrı değerlendirilmesi ve ikinci aşamada bu değerlendirme sonuçlarının birleştirilmesi ile ana grubun puanlandırılmasıdır, Bu şekilde alt gruplardan gelen olumlu veya olumsuz etkilerin ana grubu nasıl etkiledikleri görülebilmektedir, İkincisi, AHS yönteminde bir karar vericinin kriterlerin ve markaların değerlendirilmesinde tek yönlü değerlendirmenin önüne geçilmesidir, İstatistiksel yöntemlerle kullanılmak suretiyle birden fazla kişinin yargıları bu şekilde değerlendirmeye aktarılmıştır,

Beyaz Eşya Sektörüne ait markaların değerlendirilmesinde Küçük Ev Aletleri grubu hariç tüm alt gruplarda BSH öne çıkmaktadır, BSH'ı öne çıkaran kriterler kalite üstünlüğü, elektrik sarfiyatı ve kısmen ürün çeşitliliğidir, BSH'ı sırasıyla Arçelik, Vestel ve Merloni izlemektedir,

Arçelik ile BSH arasında çok az puan farkı bulunmaktadır, Eğer Arçelik ürünlerinde kaliteye daha çok ağırlık verirse BSH'ın önüne geçebilir, Vestel ve Merloni ürünlerinin tercihinde genellikle fiyat düşüklüğü öne çıkmaktadır, Ancak bunlar da ürün kalitesi, ürün çeşitliliği ve sarfiyat gibi diğer kriterlere önem veren politikalar izlemeleri ve bunları tüketiciyle paylaşmaları durumunda puanlarını artırmaları mümkündür,

Sonuç olarak beyaz eşya sektöründe faaliyet gösteren veya gösterecek işletmelerin başta ürün kalitesi ve ürün çeşitliliği olmak üzere söz konusu kriterlere gereken önemi vermeleri gerekmektedir, Bunun yanında bilgi, teknoloji gelişimi, ürün yönetimi ve bu bağlamda ürün teknolojisi ve Ar-Ge gibi konularda yatırımlara gereken önceliği vermeleri ulusal ve küresel pazarlarda rekabet avantajı kazandıracaktır,

KAYNAKLAR

- AYTAÇ Serpil, BAYRAM, Nuran (2001) “Üniversite Gençliğinin İş ve Eş Seçimindeki Etkin Kriterlerinin AHP ile Analizi”, *Öneri Dergisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 16, Yıl,7, Cilt 1, Haziran 2001.
- BURDURLU,Erol (2003), “Location Choice For Furniture Industry Firms By Using Analytic Hierarchy Process (AHP) Method”, *Gazi Ün,Fen Bil,Dergisi*, C,16, S,2.
- ÇEŞMECİOĞLU, Senem (2004) “Beyaz Eşya Sektörü Araştırması”, *İTO*, İstanbul,<<http://ito.org.tr/ITOPortal/Dokuman/15,11.pdf>>.
- ELEREN, Ali (2006) “Kuruluş Yeri Seçiminin Analitik Hiyerarşi Yöntemi İle Belirlenmesi; Deri Sektörü Örneği”, *ATÜ İİBF Dergisi*, C20, S2.
- DÜNYA GAZETESİ (2001), “Pazarda Üretici Firma Ağırlığı Yaşanıyor”, *Beyaz Eşya*”,26 Temmuz 2001 Tarihli Dünya Gazetesi.
- EROĞLU, Ömer; ÖZDAMAR, Gökhan (2005) “Türk İmalat Sanayiinin Rekabet Gücü ve Beyaz Eşya Sektörü Üzerine Bir İnceleme”, *SDÜ İİBF Dergisi*, C,10 S,2, s,1-22.
- JANKO Wolfgang , BERNROİDER Edward (2005), “ Multi-Criteria Decision Making: An Application Study of ELECTRE and TOPSIS”,<<http://ai.wu-wien.ac.at/~bernroid/lehre/seminare/ws04/A7-TOPSIS-0107503.pdf>>.
- KURUÜZÜM,Ayşe, ATSAN,Nuray (2001) “Analitik Hiyerarşi Yöntemi Ve İşletmecilik Alanındaki Uygulamaları” *Akdeniz İ,İ,B,F, Dergisi*, s,1, s,83-105.
- ÖZDEMİR, S,Müjgan (2002) “Bir İşletmede Analitik Hiyerarşi Süreci Kullanılarak Performans Değerleme Sistemi Tasarımı”, *Endüstri Müh, Dergisi*, s,2,, s,3-11.
- SAATY, L, Thomas,(1980), *The Analytic Hierarchy Process*, Mc, Graw Hill, USA.
- SAATY, L, Thomas, (1985), *Analytical Planning*, RSW Publications.
- SAATY, L, Thomas, JOYCE Alexander (1989) *Conflict resolution : the analytic hierarchy approach* , Praeger Pub., New York.
- SAATY, L,Thomas, (2000), “Fundamentals of Decision Making and Priority Theory with Analytic Hierarchy Process”, *AHP Series*, Vol: 4, RWS Publications.
- SAMARAKOON, N, Ratchasima,; FUJIWARA,Okitsugu, (2001), “A Mixed Integer Linear Programming Model For Transmission Expansion Planning With Generation Location Selection”, *Electrical Power and Energy Systems*, v23, 285-293.
- SAUIAN, Mohd.,Sahar,, (2006), “Strategizing Business Location Using Analytic Hierarchy Process”, *MCDM 2006 Congress*, China.

- TÜRKBESD, (2005), Ön Rapor- 9, Kalkınma Planı (Beyaz Eşya Sanayi), Makine ve İhtisas Komisyonu Başkanlığı, <http://plan9.dpt.gov.tr/oik38_makinametal/BeyazEşya.doc>.
- TÜRKBESD, (2007), Beyaz Eşya Aylık Bülten (Haziran), Türk Beyaz Eşya Sanayicileri Derneği.
- ULUCAN, Aydın (2004), *Yöneylem Araştırması – İşletmecilik Uygulamalı Bilgisayar Destekli Uygulama*, Sisyasal Kitabevi, Ankara.
- YÜZAL, Sinan, (2003) “Beyaz Eşya Sanayi Rekora Doymuyor: Beyaz Eşya Sektörü İhracatta Maratoncu olduğunu Kanıtladı”, İGEME’den Bakış, Yıl:7, Sayı:23.
- , (2001) “Beyaz Eşya Sektörü 46 Yaşında”, Forum Dergisi, Mart 2001.
- , (2001) “Pazarda Üretici Firma Ağırlığı Yaşanıyor”, Beyaz Eşya Dünya Gazetesi Eki.
- , (2001) “Beyaz Eşya Sektörü”, İzmir Ticaret Odası, İzmir.
- , (2006), Beyaz Eşya Ön Raporu, Türk Beyaz Eşya Sanayicileri Derneği.
- www.plan9.dpt.gov.tr/oik38_makinametal/BeyazEşya.doc,

EK TABLOLAR :

BEA Ürünlerinde Tüketici Tercih Ortalamaları Tablosu

KRİTERLER	VESTEL		BSH		ARÇELİK		MERLONİ	
	Ort	Değer	Ort	Değer	Ort	Değer	Ort	Değer
Garanti Kapsamı	2,69	5	2,69	5	2,69	5	2,71	5
Kalite	1,45	2	4,68	9	2,91	5	1,19	2
Servis İmkanları	2,72	5	3,93	7	4,11	8	1,1	2
Ürün Çeşidi	2,99	5	4,01	8	3,82	7	1,24	2
Fiyat	3,11	6	1,3	2	1,52	3	3,19	6
Sarfıyat	3,13	6	4,66	9	3,23	6	2,19	4
ORTALAMA	2,68	5	3,5	7	3,16	6	1,97	3

DEEA Ürünlerinde Tüketici Tercih Ortalamaları Tablosu

KRİTERLER	VESTEL		BSH		ARÇELİK		MERLONİ	
	Ort	Değer	Ort	Değer	Ort	Değer	Ort	Değer
Garanti Kapsamı	2,13	4	2,17	4	2,18	4	2,04	4
Kalite	1,37	2	4,87	9	2,57	5	1,1	2
Servis İmkanları	2,81	5	3,21	6	4,25	8	1,08	2
Ürün Çeşidi	2,24	4	3,98	7	4,03	8	1,05	2
Fiyat	3,03	6	2,01	4	2,46	4	3,07	6
Sarfıyat	2,45	4	4,57	9	2,67	5	1,11	2
ORTALAMA	2,34	4	3,47	6	2,84	5	1,58	3

KEA Ürünlerinde Tüketici Tercih Ortalamaları Tablosu

KRİTERLER	VESTEL		BSH		ARÇELİK		MERLONİ	
	Ort	Değer	Ort	Değer	Ort	Değer	Ort	Değer
Garanti Kapsamı	2,52	5	2,56	5	2,57	5	2,56	5
Kalite	1,23	2	4,63	9	3,08	6	1,12	2
Servis İmkanları	2,42	4	3,18	6	4,49	8	1,11	2
Ürün Çeşidi	1,41	2	3,11	6	4,44	8	1,21	2
Fiyat	3,51	7	2,41	4	2,73	5	3,54	7
Sarfıyat	2,78	5	4,32	8	3,11	6	2,09	4
ORTALAMA	2,23	4	3,4	6	3,4	6	1,86	3

Yeni Nesil Kurumsal Kaynak Planlaması Sistemi'nin Yönetim Muhasebesi Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma

Yrd. Doç. Dr. Ayşe N. YERELİ

Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, MANİSA

ÖZET

Bu çalışmanın amacı; Ülkemizdeki işletmelerin yeni nesil kurumsal kaynak planlaması sistemlerini yönetim muhasebesi çalışmalarında hangi etkinlikte uyguladıklarını, sistemlerinden beledikleri verimi alıp almadıklarının incelenmesidir. Araştırma sonuçları, yeni nesil kurumsal kaynak planlaması projelerinin; planlama, bütçeleme, raporlama, analiz, modern yönetim muhasebesi uygulamaları ve yönetim muhasebecileri üzerinde pozitif etkileri olduğunu göstermiştir. Yönetim muhasebecileri için sistem, rutin görevlerinin yerine analiz için daha fazla zaman sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Kaynak Planlaması Yönetim muhasebesi, bütçeleme sistemi

A Research on the Evaluation of New Generation Enterprise Resource Planing (ERP) from the Perspective of Management Accounting

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine how efficiently the new generation Enterprise Resource Planing (ERP) systems on management accounting practices are applied by Turkish companies and whether they have achieved the expected levels of efficiency. Findings of the research indicate that new generation ERP projects have positive impacts on planning, budgeting, reporting, analysis and modern management accounting practices and management accountants. The system provides management accountants with more time for analysis instead of routine tasks.

Keywords: Enterprise Resource Planing, Management Accounting, Budgeting System.

GİRİŞ

Bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, işletmeleri yoğun bir rekabet ortamına sürüklemiştir. Bu ortamda ilerleyebilmenin üç temel anahtarı; kalite, maliyet ve zaman iyileştirilmesidir. Mevcut gelişmelerle birlikte işletmeler yeni yönetim ve iş yapma teknikleri oluşturmaya çalışıp, bilgisayar yazılım sektöründe ilerlemeler kaydetmişlerdir. Bu ilerlemelerin son noktası ERP' dir.

ERP sistemini kısaca tanımlamak gerekirse; işletme süreçlerindeki ayrı fonksiyonları entegre etmek ve eş zamanlı hale getirmek için bütünleşik bir veri tabanından hizmet verilmesini sağlayan modüler bir yazılımdır.

Bu çalışmanın amacı; planlama ve bütçeleme gibi modüller eklenerek oluşturulan yeni nesil ERP yazılımının Ülkemizde ne derece kullandığını ve bu kullanımın işletmelerin yönetim muhasebesi bazı uygulamalarında beklentilerine karşılık verip vermediğini ortaya çıkartmaktır. Bu amaç için örneklem olarak; İzmir ili başta olmak üzere Manisa ve Aydın gibi, diğer çeşitli il sınırları içinde

yer alan ERP sistemini kullanan işletmeler alınmıştır. Anket soru formu aracılığı ile bilgiler toplanmış ve istatistiksel bazı analizler yapılarak sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

1. ERP Sistemleri

1.1. Tarihsel Gelişim

İşletmelerin büyümesi, bilgi akış sistemlerinin karmaşıklaşması, teknolojik gelişim; kalite ve verimlilik çalışmalarının artmasına neden olmuştur. Bilgisayarın insan eliyle yapılamayacak hesaplamaları hatasız, daha kısa sürede yapan makineler olarak ortaya çıkmasıyla, muhasebe işlemleri artık bilgisayar ortamında çözümlenir duruma gelmiştir. Ve dolayısıyla bilgi işlem bölümleri çoğunlukla mali işler adı altında konumlandırılmıştır. Böylece; bilgisayar kullanımlarında, bazı yazılımlar ortaya koyulmuştur.

1960'lı yıllarda IBM şirketinin ilk bilgisayarı piyasaya sürmesiyle MRP(Material Requirements Planing-Malzeme İhtiyaç Planlaması) kavramı ile tanışıldı. Başlangıçta, malzeme stok ihtiyaçlarının belirlenmesine yönelik fırsatlar sunan bu sistem, 1970 yılında satın alma fırsatlarını da bünyesine eklemiştir. 1980'li yıllara gelindiğinde ise; MRP, İşletmelerin üretimle ilgili tüm faaliyetlerini (satın alma, üretim planlama ve kontrol, ürün maliyetleme, muhasebe, stok yönetimi) kapsayan bir sistem haline gelip MRP II (Manufacturing Resources Planning- İmalat Kaynakları Planlaması) adını almıştır.

1990'lı yıllara gelindiğinde ise; ürün tasarımı, satış sonrası servis, insan kaynakları, kalite, finans, muhasebe gibi birçok işletme fonksiyonlarını içine alan ve veri tabanındaki bilgileri eş zamanlı sağlayan ERP sistemine geçilmiştir. (Scapens & Jazayeri, 2003:201)

Bu gelişmelerle beraber, kapsamın sürekli genişlediğini ve işletme duvarlarının aşıldığını görüyoruz. Artık yeni kavramlar olan SCM(Supply Chain Management- Tedarik Zincir Yönetimi), CRM(Customer Relationship Management- Müşteri İlişkileri Yönetimi), BI(Business Intelligence- İşletme Zekası) karşımıza çıkmaktadır. Bu ürünler ERP paketinin üzerine getirilmiş ve ERP II tanımlaması geliştirilmiştir (Fornadel, 2003:1).

Gelecek yıllarda pazara yeni firmaların girmesi kaçınılmazdır. Bununla beraber, ERP'nin küçük ve orta ölçekli firmalara yönelik avantajları ERP II kavramı ile daha da artacağı bir gerçektir.

1.2.Tanımı

Literatürde ERP sistemleri ile ilgili birçok tanımlama yapılmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir;

Davenport'a göre; kısaca bir çok yönden işletmenin bilgi ihtiyacını karşılayan, bilgisayar uygulama paketleridir. (Davenport,2000:2)

Bir başka tanıma göre ise; gelişmiş bilgi teknolojilerini kullanmak yoluyla, işletme faaliyetlerinin eş zamanlı bir araya gelmesini sağlayan bilgi sistemleridir.(Edson,2003:2)

İlk aşamada yalnızca malzeme tedariki fonksiyonuna sahip olan yazılımlar günümüzde işletmelerin tüm bölümlerinin birbiri ile uyum içerisinde çalışmasını hedefler olmuştur.

Gelişim sürecinde geline nokta orta ve büyük ölçekli kurumlar başta olmak üzere, ticaret sektörünün; muhasebe, finans, satın alma, üretim, pazarlama bölümleri ile elektronik ticaret ve tedarik sistemlerinin bir arada fonksiyonel organizasyonunu sağlamaktadır.

Müşteri hizmet teknolojisine bağlı modüler bir sistem olan ERP, gereksiz verileri elimine ederek değişik alanlarda verileri bir tek veri tabanında toplayarak güncellenmesini sağlar (Grant, Hall, Wailes and Wright,2006:3).

Yukarıdaki tanımlardan yola çıkarak ERP sistemlerinin, işletme içerisinde ortak özellikleri ortaya çıkmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz;

- Bu sistem kullanıldığı işletmeyi, doğru ve hızlı bilgi akışı sağlayan bir işletmeye çevirerek eş zamanlı bilgi kullanımını sağlar ve işletmenin bilgiye rehberlik etmesine önderlik eder.

- Rutin muhasebe işlemleri ERP sistemleri tarafından yerine getirilmektedir. Örneğin, bir müşteri işletmeye sipariş verdiğinde bu sistemlerden özellikle yaygın olarak kullanılan SAP sistemi otomatik olarak devreye girer ve stok kayıtlarını ayarlayarak ürün dağıtım dokümanlarını hazırlayıp değişiklikleri büyük deftere geçirir.

- ERP sistemi işletmenin birden çok fonksiyonunu (satın alma, satış, üretim planlama, satış, depo yönetimi, mali muhasebe ve insan kaynakları) bir araya getirerek, tek bir veri tabanı üzerinden verilere ulaşımı sağlayarak, fonksiyonlar arası uyumu mümkün kılar (Chang, 2006:266).

- İşletme bir tek sisteme odaklanmıştır. Bu da sistemin modüler özelliğini tanımlamaktadır. İhtiyaçlar doğrultusunda bu modüller genişletilebilmektedir.

- ERP, işletme içerisinde iş akımı yönetiminde uyumu sağlar; ekip halinde çalışma, işletme içi motivasyonu artırarak, işletme performansını da yükseltir.

Günümüz piyasalarında ERP sisteminin kurumunu yapıp, danışmanlık hizmetlerini veren; Baan, SAP, Oracle, IBM, Coda, JD Edwards, Marcarn, People Soft, Ramco, Platinum, Software 2000, Microsoft Business Solutions ve Great Plains gibi uzman firmalar vardır.

Bu firmaların dünya pazarındaki rekabet artışları incelendiğinde; Gartner verilerine göre, 2001 yılından itibaren SAP'ın yüzde 20'lerdeki pazar payı ile başta olduğu ve arkasından yüzde 8'lik payı ile Oracle'nın geldiğini, ancak JD Edwards'ın sıralama düzeyinde Microsoft Business Solutions ve Great Plains gibi firmaların ciddi rekabeti söz konusudur (Kavurmacı, Komçez, 2003:14).

Türkiye açısından değerlendirildiğinde; dünya lideri konumunda olan firma % 25 pay ile SAP, onu % 7.9 ile Oracle, % 7.6 ile PeopleSoft takip etmektedir. MBS ise ilk beş içerisinde olmakla birlikte pazar payı dünya genelinde % 5'tir. Dünyada küçülme eğiliminde olan ERP pazarı Türkiye'de doyuma ulaşmadığından büyük bir büyüme potansiyeline sahiptir. Türk pazarı 2000 yılında 20 milyon \$, 2002 yılında ise 25 milyon \$ hacme erişti ve 2003

yılında bu rakam bakım anlaşmalarıyla birlikte yaklaşık 30 milyon dolar oldu. ERP sektörü ile ilgili 2006 verileri henüz tam olarak elde edilememiş olmasına karşın 2005 yılında %10 olarak büyüyen pazarın 2006 yılında da %15'lere kadar büyümesini arttıracığı tahmin edilmektedir. (Kalman, 2007: 16)

Gartner verilerinden de anlaşıldığı gibi; bilgisayarların kişisel amaçlar için kullanımıyla beraber bilgi sistemlerinin uyumunu sağlayan ve müşteri hizmet teknolojilerini kullanan SAP sistemi KKP sistemleri arasında birinci sırayı almaktadır.

SAP; bilgi akışını standartlaştırıp kontrol altına alan, finansal raporlamada kullanılan ve yönetim için gerekli olan bilgileri bir araya getirilmesine yardımcı olan bir sistemdir. Bu yazılım ile hesap grupları organize edilerek, bilgisayar ortamında güncelleştirilmeleri sağlanır. (Scapens, Jazayeri, 2002:220)

2. ERP Sisteminin Seçimi ve Kurulum Süreci

ERP projesinin işletmeye adaptasyonu beş aşamada gerçekleşmektedir;

2.1.Sistemin kurulmasına karar verme süreci:

İş ve operasyonel analizler yapılarak işletmenin zayıf yönleri tespit edilir. Bu noktadan hareketle proje amaçları belirlenir.

İşletmelerin ERP yazılımlarına yatırım yapmalarının temel amacı; faaliyet yönetiminde verimliliği artırıp, bugünün iş ortamında rekabet gücü kazanmalarınıdır. Sistemin alt amaçları da aşağıdaki gibidir;

- İş süreçlerinin yeniden yapılanmasını kolaylaştırmak,
- Üretim, satın alma, pazarlama, muhasebe ve finans gibi bölümlerin yönetiminde etkinlik sağlamak,
- Fonksiyonel iş süreçleri(bölümler) arasında koordinasyonu sağlamak,
- İmalat ve dağıtım kanallarını kontrol altına alabilmek,
- Bilgi teknolojisi yapısını geliştirmek,
- İş sistemlerini basitleştirmek ve standartlaştırmak.

2.2.Yazılım seçimi:

İşletme için uygun olan ERP yazılımının seçilmesi bu proje içerisinde en zor aşamalardan biridir. Paketin işletmenin imalat, finans, dağıtım, muhasebe, bilgi teknolojileri ve insan kaynakları gibi fonksiyonlarını ne derece karşılayacağı önemlidir. Gereksinimleri en iyi ve optimum şekilde karşılayacak ERP paketi seçilmelidir. (Pınar, Erdem, 2002:5)

İşletmeler ERP yazılımları arasında seçim yaparken aşağıdaki ölçütleri dikkate almalıdırlar.

- Maliyet,
- Satış sonrası destek,
- Satıcının pazardaki durumu,
- Yazılım konusunda tecrübeli ve güvenilir danışman firma,
- Müşteri ve tedarikçilerin ihtiyaçlarını karşılama derecesi,
- Kurulum Süresi.

2.3. Proje Yürütme Komitesinin Kurulması:

ERP projelerinde en önemli iki kavram, proje yöneticisi ve proje yürütme ekibinin kurulmasıdır. Proje yöneticisi sistemde kilit kişi olduğundan, hem profesyonel hem de işletme faaliyetleri konusunda bilgili biri olmalıdır. Sorumluluklarını da aşağıdaki gibi sıralayabiliriz; (Caglio, 2003:134)

- Projenin amacına ulaşması için liderlik etmektedir.
- Proje için zaman, maliyet ve kalite kontrolü yapar.
- Proje içerisinde çalışan tüm personelin yapılanmasını ve bir arada çalışmasını sağlar.
- Projeyi işletme kültürü ve vizyonu ile bütünleştirir.

Proje yürütme ekibinin her bölümden en az birer temsilci olacak şekilde yapılanması gerekmektedir. Bununla beraber bölümler atayacakları temsilcileri iş sürecini iyi bilen personel arasından seçmeleri uygun olmaktadır.

2.4.Sistemin çalışır hale getirilmesi:

Proje ekibi sistemi çalışır hale getirerek devamını sağlar. Sistemi sürekli çalışır halde tutmak için öncelikle iş süreçlerine odaklı çalışmak gerekmektedir. İkincil olarak da işletme kültürü içerisinde ERP kavramının özümsemesi sağlanmalıdır.

3.Yönetim Muhasebesi ve Yönetim Muhasebecileri Açısından Yeni Nesil ERP Sistemi:

Bilgi teknolojilerindeki gelişmeler işletmelerdeki muhasebe fonksiyonun işlevini değiştirmiştir. Önceleri devletin zorunlu kıldığı defterlerin tutulması ve beyannamelerin verilmesi gibi işlemler için geliştirilen genel muhasebe programları; işletme içerisinde planlama, kontrol ve analiz için gerekli bilgilerin toplanması için yeterli olamamaktadır. Dolayısıyla bu tür işlemleri hızlı, güvenilir ve daha düşük maliyetle gerçekleştirmeyi sağlayan yeni nesil ERP projelerinin hayata geçirilmesi işletmeler için bir amaç haline gelmiştir.

İşletme yöneticilerinin, planların hazırlanmasında, verilerin kontrol ve analizinde sağlıklı kararlar alabilmeleri için gereksinme duydukları sayısal bilgileri kendilerine sağlayan, sonuçta ihtiyaca uygun raporları düzenleyen muhasebe dalı yönetim muhasebesidir. İşletmenin amaç ve politikalarının belirlenmesi süreci olan stratejik planlamadan, işletme faaliyetlerinin bu amaçlar doğrultusunda yürütülmesini sağlayan kontrol sürecine kadar yönetim muhasebesine önemli görevler düşmektedir.

Planların sayısal ifadesi olan bütçelerin hazırlanması bir yönetim muhasebesi fonksiyonudur. Planların uygulanması sırasında görülen işlerin kayıtlara geçirilmesi keza muhasebenin görevidir. Yöneticilerin kontrol fonksiyonlarını yerine getirebilmeleri için ihtiyaç duydukları performans raporları yine muhasebe tarafından düzenlenir.(Gürsoy, 1999:13)

1990'lı yıllarda işletmeler planlama ve raporlama ihtiyaçlarını karşılamak için Excel gibi paket programlara yöneldiler. Fakat farklı Excel dosyalarından gelen verilerin entegrasyonunun sağlanamaması, verilerin kontrolünü de zorlaştırmaktaydı. Özellikle, teknolojik gelişmelere rağmen bütçeleme sistemi

finans ve muhasebe departmanları için sorun olmaktaydı. Global firmalar arasında 1998 yılında yapılan bir araştırmada, 1 milyar USD'lik gelir başına yılda 25,000 adam-gün harcadıkları belirlenmiştir. 1999'da gerçekleştirilen bir başka analizde, şirketlerin finans personelinin, zamanlarının yalnızca %21'ini analiz ve yorumlama yapmak için kullanabildiğini geri kalan zamanın daha az katma değer sağlayan bütçe ve planlama aktiviteleri ile geçtiği ortaya koyulmuştur. (www. Nexum.com. tr,2005)

Günümüz firmaları açısından bakıldığında, araştırma yaptığımız firmalar arasında öncelikli olan gereksinim, değişmekte olan yasal muhasebe ihtiyaçlarına (hem Vergi Usul Kanununu hem de İMKB ve SPK gereksinimlerini karşılayan ve Uluslararası Finansal Raporlama standartları ile uyumlu) uygun bir sistemin kurulmasıydı. ERP sistemine ek iş akışı modülleri (planlama ve bütçeleme) gibi eklenerek elde edilen yeni nesil ERP projeleri ile bu yapı rahatlıkla kurulup işletilebilmektedir. Bununla beraber sistem, yönetim muhasebesi gereksinimlerine de cevap vererek, uygulamada bazı kolaylıkları beraberinde getirmiştir;

- Yeni nesil ERP projeleri, yönetim muhasebesi için gerekli veri ve bilgi akışı ile bölümler arası entegrasyonu sağlayarak işletmenin yönetim sistemini merkezi hale getirmektedir. (Granlund and Malmi, 2002:305)

- Sistem, işletme bütçe uygulamalarını kolaylaştırmaktadır. Bölüm yöneticileri bu yazılım ile daha fazla finansal sorumluluk taşımaktadırlar. Her bir bölüm yöneticisi sistemden elde ettiği verilerden yola çıkarak kendi bütçesini oluşturabilmektedir. Bölümlerdeki veri girişleri tamamlandıktan sonra ek bir işleme gerek kalmadan otomatik olarak tüm veriler temel (bilanço ve gelir tablosu) ve yardımcı (nakit akım tablosu gibi) mali tablolarda bir bütün olarak görülebilir.

- Farklı dönemli (uzun, orta ve kısa süreli) bütçeleri hazırlayan yeni nesil ERP, bunlar arası koordinasyonu sağlayarak gerçekleşen veriler ile planlananların karşılıklı kontrol ve analiz imkânı vererek sorumluluk raporlarının hazırlanmasına yardımcı olmaktadır.

- Sistem kendi içerisinde modern yönetim ve maliyet muhasebesi uygulamalarına (Faliyet Tabanlı Maliyetleme Sistemi (A.B.C), Dengeli Sonuç Kartı(Balanced Scorecard), Hedef Maliyetleme (Target Costing),Kıyaslama(Benchmarking) gibi) işletme içerisinde kolaylıkla adaptasyonunu sağlamaktadır.

Yeni nesil ERP sistemi; yönetim muhasebesi uygulamalarını kolaylaştırdığı gibi, yönetim muhasebecilerinin işletme içerisindeki rollerini de değiştirmiştir. Sistem; yönetim muhasebecileri tarafından yapılan rutin çalışmaları azaltmakla birlikte yeni yükleri de beraberinde getirmiştir. Öncelikle, yeni nesil ERP ile çalışan yönetim muhasebecilerin; kayıt ve raporlama yeteneklerinin yanında, bilginin nasıl kullanıldığını iyi bilen dolayısıyla analiz yeteneği gelişmiş kişiler olmaları gerekmektedir.(Tin Yu Ho,2006:46)

Bununla beraber, işletmedeki değişik faaliyetleri ve uygulamaları çok iyi takip eden, değişen teknolojik koşullara uymak için bilgi teknolojisi yeteneklerini

geliştiren bir kişilik yapısına sahip olmalıdırlar. Açıklamalardan da anlaşılacağı gibi artık yönetim muhasebecilerinin görevi kayıt ve raporlama değil daha çok analiz ağırlıklı olmakta ve bu sistem sayesinde analize daha fazla zaman ayrılabilir.

4.Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

1900 ve 2000’li yıllarda bilişim teknolojisindeki gelişimler, bilgisayar yazılımlarının giderek artmasına neden olmuştur. Fakat bu ilerlemelere rağmen bazı işletmeler, Excel tabanlı verimliliği ve etkinliği olmayan çalışmalar yapmaya devam ettiler. Bu nedenle modern yönetim muhasebesi, bütçeleme ve planlama çalışmalarından yeterince yararlanamadılar. Özellikle bütçeleme sistemi her işletme için farklı bir yapı gösterdiğinden yeni nesil ERP uygulamalarının kullanımı zorunlu hale gelmiştir.

Bu çalışmada amaç, yeni nesil ERP sisteminin, işletmelerin yönetim muhasebesi uygulamaları açısından, özellikle yönetim muhasebesinin bel kemiğini oluşturan bütçeleme sistemi çalışmalarına ne derece cevap verip vermediğinin avantaj ve dezavantajlarına değinilerek incelenmesidir.

Araştırmanın ana kütlesi, Ülkemizde ERP yazılımları kullanan işletmelerden oluşmaktadır. Bu işletmelerin sayısı 350 – 400 civarındadır. Örneklem olarak; İzmir ili başta olmak üzere diğer çeşitli il sınırları içerisindeki ERP yazılımını kullanan işletmeler alınmıştır. Bu örneklemin büyüklüğü yaklaşık olarak 150’dir. Veri toplama aracı olarak da anket yöntemi kullanılmıştır. ERP danışmanlık firmaları aracılığı ile bu yazılımı kullanan işletmelerin telefon numaraları alınmış ve ERP sistemi ile ilgili yöneticilere, araştırmaya katılıp katılmayacakları sorulmuştur. Bu soruya olumlu yanıt verenlerin e-mail adresleri alınarak, Excel formatındaki soru formları e-mail yolu ile yollanmıştır. Bu işletmelerden 60 tanesi tarafından anketler doldurularak geri gönderilmiştir.

Anket formu, dördümlü likert yöntemine göre oluşturulmuştur ve dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde; ERP sistemini kullanan işletmelerle ve sistemin kurulum süreci ile ilgili genel bilgiler yer almaktadır.

İkinci bölümde; ERP sisteminin kullanımı ile ilgili sorular yer alırken, örneklemdaki işletmelerin ERP sistemine iş akışı modülleri eklenerek oluşturulan yeni nesil ERP sistemini yönetim muhasebesi uygulamalarında kullanıp kullanmadıkları tespit edilmektedir.

Üçüncü bölümde; işletmelerin yönetim muhasebesi uygulamalarında yaşadıkları sorunlara ve işletmelerin bu yönlü beklentilerine yönelik sorulara yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde ise işletmelerde, yeni nesil ERP kullanımının yönetim muhasebesi uygulamaları açısından avantaj ve dezavantajları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anket soruları büyük ölçüde anketin hedefleri doğrultusunda ve anket tekniklerine uygun şekilde özgün şekilde belirlenmiş ve belli soruların hazırlanmasında ve anket tekniğinin uygulanmasında bazı çalışmalar yol gösterici

olmuştur.(ARIKBOĞA Dursun, KAYA İdil, 2000:134-147),(www. Nexum.com.tr,2005)

5. Araştırma Sonuçlarının Değerlendirilmesi:

Araştırmada yer alan işletmelerin genel bilgileri değerlendirildiğinde, aşağıdaki sonuçlara varılmıştır.

İşletmelerin %60'ı imalat, %35'i hizmet sektöründe, %5'i inşaat sektöründe faaliyet göstermektedir. Katılımcıların çalışan sayılarına bakıldığında, %25'nin 100-500, %35'nin 500- 2000; %40'nın 2000- 3000, arasında çalışana sahip olduğu görülmektedir. İşletmelerin ciroları incelendiğinde; % 35'lük bölümü,100 milyon USD'den daha fazla ciroya sahiptir. % 45'lik bölümü ise 50 milyon- 100 milyon USD arasında değişirken, en düşük ciroya sahip % 20'lik bölümün yıllık geliri; 10 milyon ile 15 milyon USD arasındadır. Bu sonuçlardan da ERP sistemini kullananların gelir seviyesi ve çalışan sayısı yüksek işletmeler olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle çalışmada yer alan bazı katılımcılar; İSO 500 listesinde 2006 yılı itibari ile Türkiye'nin en büyük 100 firması arasındadır.

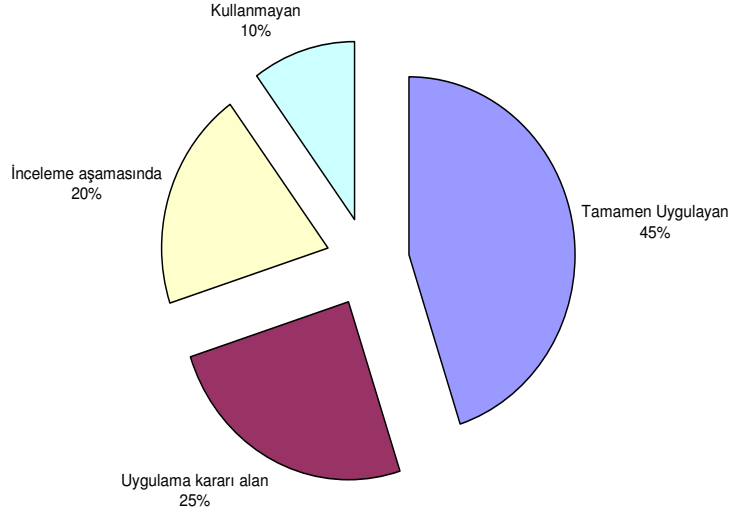
Kurulum süreci ile ilgili genel değerlendirmeler de şu şekilde gerçekleşmiştir; Ankete katılan işletmelerin, sistemin kurulma süresi ile ilgili verdikleri cevapların yüzde oranları incelendiğinde; kullanıcıların, %12'si kurulma işleminin 6 ay'dan kısa sürdüğünü belirtirken, % 55' i, 9-12 ay aralığında gerçekleştiğini, %30'lük kısım; 12-20 ay arasında, kalan %3'lük bölüm ise; bu işlemi 20 aydan daha uzun sürede tamamladıklarını belirtmişlerdir.

ERP projesinin kapsamına, işletmenin büyüklüğüne ve bugünkü iş yapma pratiklerine göre değişse de sistemin kurulum süresi oranlardan da görüldüğü gibi kısa değildir. ERP sisteminin kuruluşu için belirtilen süreler 1 ay ile 3 yıl arasında değişmektedir. Kurulum için katılan maliyetlerin sınıflandırılması yapılan araştırmalardan incelendiğinde; yazılım, donanım, danışmanlık, uygulama/kurulum ekibi, eğitim ve diğer maliyet unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır (YEGÜL, TOKLU, 2004:8).

Maliyet unsurlarının yüzdesi olarak inceleme yaptığımızda; %32 yazılım, %25 donanım, %18 danışmanlık, %12 uygulama/ kurulum ekibi, %10 eğitim ve %3 diğer maliyetler şeklinde bir sıralama söz konusu olmaktadır. Sonuçtan da anlaşıldığı gibi; ilk sırayı yazılım maliyeti alırken, eğitim son sıraladadır. Bununla beraber; danışmanlık hizmetlerinin oranı çok düşük olmasa da üçüncü sırada yer almaktadır. Bu da Türkiye'deki firmaların bilgiye çok fazla değer vermediklerini göstermektedir. Eğitim oranının da diğerlerine göre düşüklüğü bunu desteklemektedir. ERP paket kullanımları ile ilgili verilere baktığımızda; %60'nın SAP, %30'nun Oracle, % 10'nun Great Plains şeklinde dağılım göstermektedir. İşletmelerin ERP sistemine geçiş yılları incelendiğinde genelde 1997 yılı ve sonrası satın almalar söz konusu olmaktadır. ERP sisteminin yeni nesil ERP sistemi olarak yönetim muhasebesi uygulamalarında kullanımına ise 2003 yılından itibaren başlandığı görülmektedir. Sonuçtan da anlaşıldığı gibi işletmelerde, ERP sisteminin yönetim muhasebesi uygulamalarında kullanımı yenidir.

Örnekleme yer alıp anketleri geri dönen işletmelerden ne kadarının ERP sistemini yeni nesil ERP sistemi olarak yönetim muhasebesi uygulamalarında kullandığını araştırdığımızda; %45'lik kısmının tamamen uygulamaya geçtiğini, % 25'lik kısmının uygulama kararı aldığı , %20'lik kısmının konuyu inceleme aşamasında olduğu, %10'luk kısmın ise ERP sistemini yönetim muhasebesi uygulamalarında kullanmadığı tespit edilmiştir.

Yeni Nesil ERP Sisteminde Yönetim Muhasebesi Uygulaması

Yeni nesil ERP sistemine geçiş yılının 2003 olduğu düşünülürse, bu sonuç tablosunun sevindirici olduğu söylenebilir. Bu sonuçlardan da görüldüğü gibi araştırmaya katılan büyük firmaların yarısı yeni nesil ERP yazılımını kullanırken,%25'lik kısımda uygulama kararı verdiği göre işe başlamak için adım atmışlardır. Dolayısıyla değişmekte olan yasal muhasebe ihtiyaçlarına (hem Vergi Usul Kanununu hem de İMKB ve SPK gereksinimlerini karşılayan ve Uluslar arası Finansal Raporlama standartları ile uyumlu) uygun bir sistem kurup, modern yönetim muhasebesi uygulamalarını bu sisteme dahil etmek için kararlarını vermişlerdir. Bu da işletmelerde yönetim için gerekli olan bilgilerin üretilmesi ve raporlanmasının önemini ortaya çıkartmaktadır.

Ankette, işletmelerin yönetim muhasebesi uygulamalarında yaşadıkları sorunları değerlendirmek amacıyla, konu ile ilgili altı değişik soruna değinilerek, yöneticilerin görüşleri alınmıştır. Bu sorunlar Tablo 1'de gösterilmiştir. Tablo 1 sonuçlarını desteklemek amacıyla, ERP sistemini (yeni nesil ERP sistemi olarak) yönetim muhasebesi uygulamalarında kullanan ve kullanmayan işletmelerin karşılaştıkları sorunlar ile ilgili karşılıklı analizinin yapıldığı Tablo 2

hazırlanmıştır. Tablo 2'de de görüldüğü gibi; ERP sistemini(yeni nesil ERP sistemi olarak) yönetim muhasebesi uygulamalarında kullanmayan, inceleme aşamasında olan ve uygulama kararı almış işletmeler belirtilen sorun seçeneklerinin büyük bir kısmına katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermişlerdir. Yeni nesil ERP sistemini işletmelerinde tamamen uygulayan katılımcılar ise, sorun seçeneklerinin çoğuna % 85 oranla katılmadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 1: İşletmelerin Yönetim Muhasebesi Uygulamalarında Yaşadıkları Sorunlar.					
	Kararsızım	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	TOPLAM
Esnek bir planlama sistemi işletme içerisinde kurulamamaktadır	% 4.2	% 38.4	% 35.3	% 22.1	% 100
Planlama için gerekli işgücü ve çalışma sürelerinde aşırı artış vardır	-	% 45	% 20.4	% 34.6	% 100
Stratejik planlardan alınan verilerin, bütçelere aylık ve yıllık olarak aktarmada sorunlar yaşanmaktadır	% 5.4	% 70.1	% 24.5	-	% 100
Bütçe verileri işletme organizasyon yapısı içerisinde; yukarıdan aşağıya(top-down), aşağıdan yukarıya (bottom-up) zamanında ve doğru olarak elde edilememektedir	-	% 60.8	% 24.4	% 16.8	% 100
İşletme içerisindeki her bölüm kendi bütçesini hazırlayamadığından; bölümler arası bütçe entegrasyonu sağlanamamaktadır	-	% 75.5	% 24.5	-	% 100
Gerçekleşen ve planlanan verilerin karşılaştırılıp kontrol ve analiz fonksiyonlarını yerine getiren sorumluluk raporlarının, sorumluluk merkezleri bazında hazırlanması mümkün olamamaktadır	-	% 69.4	% 30.6	-	% 100

Tablo 2: Yeni Nesil ERP Sistemini Yönetim Muhasebesi Uygulamalarında Kullanan ve Kullanmayan İşletmelerin Yaşadıkları Sorunların Karşılıklı Analizi.					
		ERP sistemi Yönetim Muhasebesi uygulamalarında kullanılmamaktadır	Yeni Nesil ERP sistemi incelenme aşamasındadır	Yeni Nesil ERP sistemi için uygulama kararı verilmiştir	Yeni Nesil ERP sistemini uygulamaya tamamen geçilmiştir
Esnek bir planlama sistemi işletme içerisinde kurulamamaktadır	Kararsızım	0.10	0.20	-	-
	Katılmıyorum	0.70	0.15	-	0.85
	Katılıyorum	0.20	0.45	0.70	0.15
	Kuvvetle Katılıyorum	-	0.20	0.30	-
	Toplam	1.00	1.00	1.00	1.00
Planlama için gerekli işgücü ve çalışma sürelerinde aşırı artış vardır	Kararsızım	-	-	-	-
	Katılmıyorum	0.55	0.40	-	0.80
	Katılıyorum	0.45	0.60	0.75	0.20
	Kuvvetle Katılıyorum	-	-	0.25	-
	Toplam	1.00	1.00	1.00	1.00
Stratejik planlardan alınan verilerin, bütçelere aylık ve yıllık olarak aktarmada sorunlar yaşanmaktadır	Kararsızım	-	0.30	-	0.15
	Katılmıyorum	0.40	-	-	0.85
	Katılıyorum	0.60	0.60	0.80	-
	Kuvvetle Katılıyorum	-	0.10	0.20	-
	Toplam	1.00	1.00	1.00	1.00
Bütçe verileri işletme organizasyon yapısı içersinde; yukarıdan aşağıya(top-down), aşağıdan yukarıya (bottom-up) zamanında ve doğru olarak elde edilememektedir	Kararsızım	-	0.25	-	-
	Katılmıyorum	0.50	-	-	0.85
	Katılıyorum	0.50	0.65	0.70	0.15
	Kuvvetle Katılıyorum	-	0.10	0.30	-
	Toplam	1.00	1.00	1.00	1.00
İşletme içerisindeki her bölüm kendi bütçesini hazırlamadığından; bölümler arası bütçe entegrasyonu sağlanamamaktadır	Kararsızım	-	0.10	-	0.15
	Katılmıyorum	0.45	-	-	0.85
	Katılıyorum	0.55	0.70	0.80	-
	Kuvvetle Katılıyorum	-	0.20	0.20	-
	Toplam	1.00	1.00	1.00	1.00
Gerçekleşen ve planlanan verilerin karşılaştırılıp kontrol ve analiz fonksiyonlarını yerine getiren sorumluluk raporlarının, sorumluluk merkezleri bazında hazırlanması mümkün olamamaktadır	Kararsızım	0.50	0.10	-	0.10
	Katılmıyorum	0.45	-	-	0.80
	Katılıyorum	0.50	0.70	0.75	0.10
	Kuvvetle Katılıyorum	-	0.20	0.25	-
	Toplam	1.00	1.00	1.00	1.00

Ankete katılanların sistemden en büyük beklentileri Tablo 3’de görüldüğü gibi; bütçeleme sistemi ve sorumluluk raporlarının oluşturulması gibi, yönetim

muhasebesi uygulamalarını kolaylaştırmak ve yöneticilerin ihtiyaç duyduğu doğru bilgiye kolay ve zamanında ulaşılabilir olmakta.

	Kararsızım	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	TOPLAM
Yöneticilerin ihtiyaç duyduğu doğru bilgiye kolay ve zamanında ulaşılabilir olmak	-	-	% 10	% 90	% 100
Bütçeleme sistemi ve sorumluluk raporlarının oluşturulması gibi, yönetim muhasebesi uygulamalarını kolaylaştırmak	-	-	% 5	% 95	% 100
Etkin bir maliyet kontrolü sağlamak	% 10	-	% 60	% 30	% 100
İşgücü ve operasyonel maliyetleri minimum kılmak	-	-	% 60	% 40	% 100
Hazırlanan rapor kalitesini yükseltmek	-	-	% 65	% 35	% 100
Bölüm performansını ölçerek, öncelikle bölümsel daha sonrada işletme bazında performansı en yüksek düzeye çıkartmak	-	-	% 70	% 30	% 100

	Kararsızım	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	TOPLAM
Yönetim muhasebesinin planlama, bütçeleme, kontrol ve analiz fonksiyonlarına destek vererek, aşırı işgücünü ortadan kaldırmaktadır	-	-	% 65.4	% 34.6	% 100
Yöneticilerin ihtiyaç duyduğu doğru bilgiye zamanında ulaşılması sağlanmıştır	-	-	% 29.8	% 70.2	% 100
İşletme içerisinde esnek bir planlama sisteminin kurulmasına yardımcı olmaktadır	% 10.0	-	% 68.6	% 21.4	% 100
Stratejik planlarla uyumlu güncellenebilen bir bütçeleme sistemi oluşturmaktadır	-	-	% 80.5	% 19.5	% 100

Her bir bölüm yöneticisinin sisteme girerek kendi bütçesini hazırlama olanağı doğmuştur	% 5.0	-	% 82.3	% 12.7	% 100
Sistemde bölümler bazında oluşturulmuş bütçelerin entegrasyonu sağlanarak, tüm bölüm verileri ile aynı anda mali tabloların oluşturulması sağlanmıştır	-	-	% 79.4	% 20.6	% 100
Gider çeşitlerinin, yerlerinin ve kar merkezlerinin ayrı ayrı tespit edilmesi sağlanmaktadır	% 8.0	% 10.0	% 70.8	% 11.2	% 100
Gider dağıtımı hem ürün maliyetleri hem de karlılık analizleri çerçevesinde oluşturulmaktadır	% 18.0	% 7.0	% 75.0	-	% 100
Sorumluluk merkezleri itibari ile sorumluluk raporlarının tam zamanında ve gerçekçi hazırlanmasına yardımcı olmaktadır	-	% 20.0	% 70.0	% 10.0	% 100
Sorumluluk raporlarından yola çıkarak gerçekleşen ve planlanan verilerin karşılıklı kontrolü ve analizi için yönetim muhasebecilerine kolaylık sağlamaktadır	-	% 15.4	% 69.4	% 15.2	% 100
Yeni nesil ERP sistemi işletmede yönetim muhasebesinin tüm gereksinimini karşılamaktadır	% 10.0	-	-	% 90.0	% 100

Tablo-4’de onbir farklı avantaja değinilerek, ERP sisteminin yönetim muhasebesi uygulamalarında işletmeye sağladığı avantajlar(olumlu sonuçlar) hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır.%90’lık önemli bir kullanıcı kesimi yeni nesil ERP sisteminin yönetim muhasebesi ile ilgili gereksinimlerinin tümünü karşıladığını belirtmiştir. Bununla beraber en yüksek oranlı olabilecek avantajlar bütçeleme sistemleri ile ilgili avantajlar olmaktadır. Beklentiler ve avantajlar arasındaki ilişki incelendiğinde, beklentilerin çoğunun yüksek oranlarda karşılandığı sonucuna ulaşmaktayız.

Tablo 5: Yeni Nesil ERP Kullanımının Yönetim Muhasebesi Uygulamaları Açısından Dezavantajları(Olumsuz Sonuçları).					
	Kararsızım	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	TOPLAM
İşletme içerisinde yeni nesil ERP sistemi ile ilgili yeterli eğitilmiş personel olmadığından, sisteme adaptasyon sorunları vardır	-	% 24.0	% 76.0	-	% 100

Oldukça maliyetli bir sistemdir	-	% 12.0	% 88.0	-	% 100
Kullanımı çok karmaşıktır	-	% 40.0	% 60.0	-	% 100
Sistemin uygulamaya geçmesi uzun zaman almaktadır	-	% 25.0	% 75.0	-	% 100
Danışmanlık hizmetlerinden zamanında ve yeterli miktarda fayda sağlanamamaktadır	-	% 29.6	% 70.4	-	% 100
ERP sisteminin kurumu ve işletilmesi aşamalarında, işletme içerisinde ekip organizasyon sorunları vardır	-	% 60.0	% 30.0	% 10.0	% 100
ERP sistemi gereksiz bir yatırım olmaktadır	-	% 100	-	-	% 100

Tablo5'de Yeni nesil ERP sisteminin yönetim muhasebesi uygulamaları açısından dezavantajları değerlendirildiğinde, öncelikle anket yapılan işletmelerin hepsi ERP sisteminin gereksiz bir yatırım olmadığı görüşünde birleşmişlerdir. Bununla birlikte en önemli dezavantaj; %88 oranla ERP sisteminin oldukça maliyetli bir sistem olmasıdır. Bunu %76 oranla işletme içerisinde ERP ile ilgili yeterli eğitimli personel olmadığından, sisteme adaptasyon sorunlarının olması takip etmektedir.

6.SONUÇ

Bilgi teknolojilerindeki gelişmeler; genel(finansal) muhasebe için bilgi üretip, raporlama fonksiyonlarını yerine getirmeye yardımcı ERP sistemini, uzmanlık muhasebeleri olan, özellikle maliyet ve yönetim muhasebesi ve hatta yönetim muhasebesinin devamı sayılan sorumluluk muhasebesi uygulamalarını kolaylaştıran ek iş akışı modülleri ile geliştirilen, yeni nesil ERP sistemi haline getirmiştir.

Bu çalışmada amaç, yeni nesil ERP sistemine geçen işletmelerin yönetim muhasebesi uygulamaları açısından değerlendirilmesi ve sistemin işletmenin yönetim muhasebesi çalışmalarına ne derece cevap verip vermediğinin avantaj ve dezavantajlarına değinilerek incelenmesidir.

Araştırma sonuçlarından da anlaşılacağı gibi, ankete katılan işletmelerin en büyük beklentisi, bütçeleme sistemi ve sorumluluk raporlarının oluşturulması gibi, yönetim muhasebesi uygulamalarını kolaylaştırmak ve dolayısıyla yöneticilerin ihtiyaç duyduğu doğru bilgiye kolay ve zamanında ulaşılabilme olmaktadır. Bu beklentilerin maliyet tasarrufu sağlama ölçütünden önce gelmesi işletmelerin yönetim muhasebesi uygulamalarında bir takım problemlerle karşılaştıklarının somut göstergesidir. Bu sorunların en önemlisi; planlama ve bütçeleme sistemi olmaktadır. Planlanan rakamların bütçelere yansıtılması, bölümsel ve bölümler arası bütçe entegrasyonunun sağlanamaması dönem

sonunda gerçekleşen ve planlanan verilerin karşılıklı analizinin ve kontrolünün yapılmasını güçleştirmektedir. Dolayısıyla sorumluluk raporlarının yanlış bilgi vermesine neden olmaktadır. Beklenti, avantaj karşılaştırması yaptığımızda işletmelerin yeni nesil ERP sistemini kullanmak suretiyle; yönetim muhasebesi ve hatta sorumluluk muhasebesi ile ilgili uygulama problemlerini çözülebilecekleri bir gerçektir. Yönetim muhasebecileri ise, artık bu sistem ile kayıt ve raporlama gibi rutin görevlerinin yerine analiz fonksiyonuna daha fazla zaman ayırmış olacaklardır.

Sistemin avantajlarının yanında bazı dezavantajlarının da olduğu göz ardı edilmemesi gereken konulardan bir tanesidir. Bunların en önemlisi maliyet unsurudur. Hemen arkasından eğitim gelmektedir. Araştırmadaki tespitlerden biri de aslında yeni nesil ERP sistemini genel muhasebe ve yönetim muhasebesi uygulamalarında kullanan işletmelerin çoğunluğunun büyük işletme kategorisine girmelerine rağmen, KOBİ'lerin de genel muhasebe uygulamalarında kullanmak için sistemden yararlanmaları sevindirici bir gelişmedir. Fakat KOBİ'lerin yeni nesil ERP sisteminden de yararlanmaları sağlanmalıdır. Bununla beraber ERP sisteminin ek iş akışı modülleriyle yönetim muhasebesi uygulamalarına yardımcı olmasının 2003 yılı ile gelişimine başladığını da unutmamak gerekir. Dolayısıyla yazılım firmalarının KOBİ'leri bu yönlü teşvik edici çalışmalar yapmaları ve danışmanlık hizmet sistemlerini geliştirmeleri gerekmektedir.

Yazılım firmalarının yanında yeni nesil ERP sistemini işletmelerinde uygulamak isteyen işletmelere de bazı sorumluluklar düşmektedir. Bunların en önemlisi eğitim bazlıdır. Çalışmada; sistem ile ilgili maliyet unsurlarının analizi yapıldığında son sırada eğitimi görmekteyiz. Bununla beraber, ankete katılanlar, ERP sistemiyle ilgili olarak işletme içinde bu konuda yeterli eğitimli personelin olmayışından yakınmaktadırlar. Bu durumda işletmelerin sistemi kendilerine adapte edebilmeleri için danışman firmalardan da yardım alarak kendi içlerinde eğitim programları oluşturmaları gerekmektedir. İkinci önemli unsur da ERP'nin bir değişim mühendisliği çalışmasını da beraberinde getirdiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla yazılım işimize uygun gibi gözükse bile, çok ciddi bir proje ve ekip çalışmasına gereksinim vardır. Eğer işletme bu yatırımı göğüsleyebiliyor ise başarıya ulaşır. Aslında bu gereksinimlerin hepsi sistemin maliyetini yükseltmektedir. Bu yüzden ERP sistemini kurmaya karar veren işletmelerin yatırımın geri dönüşünü iyi hesaplamaları gerekmektedir. Eğer işletme bu yatırım ile maksimum verim elde edecek ise maliyetlerine katlanmalıdır.

7. KAYNAKLAR

ARIKBOĞA Dursun, KAYA İdil (2000); Ülkemizde Kurumsal Kaynak Planlaması-ERP Kullanımı ve Muhasebe Eğitiminden Beklentiler,19. Muhasebe Eğitimi Sempozyumu,18-20 Mayıs 2000,134-147.

CAGLIO Ariela(2003), Enterprise Resource Planing Systems and Accountatants: Towards Hybridization?,European Accounting Review, 12:1,134.

CHANG Hsin Hsin (2006), Technical and Management Perceptions of Enterprise Information System Importance, Implementation and Benefits, Info Systems, 266.

DAVENPORT T.H (2000) Mission Critical, Realizing the Promise of Enterprise Systems, Boston MA: Harvard Business School Pres,2.

- EDSON Luiz Riccio(2003), Effects of ERP in the Accountants Function Case Studies in Multinational Companies,2.
- FORNADEL Joe (2003), Getting it Right with ERP II, Intelligent Enterprise, Internet Version, August 7, 1
- GRANLUND Markus and MALMÍ Teemu(2002), Moderate impact of ERPS on management accounting: a lag or permanent outcome?, ,Management Accounting Research, 13, 305.
- GRANT David,HALL Richard, Wailes Nick and Wright Christopher; The False Promise of Technological Determinism(2006), The Case of Enterprise Resource Planing Systems, New Techonology, Work and Employment, 21:1,3.
- GÜRSOY Cudi Tuncer(1999) , Yönetim ve Maliyet Muhasebesi,2.Baskı, Eylül,13.
- KALMAN Selin (2007), İş süreçlerinizi başarıya taşıyın: Kurumsal Kaynak Planlama, BThaber, 16.
- KAVURMACI Umut, KOMÇEZ Yücel (2003), ITB, ERP'de Desteksiz Kalabilirsiniz, Ocak ,14.
- PINAR İbrahim, ERDEM Serdar Kerim (2002); Kurumsal Kaynak Planlaması(ERP) Kullanıcısı İşletmelerin Memnuniyetlerini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma, İstanbul Üniversitesi Dergisi,Nisan, 5.
- SCAPENS R.W & JAZAYERİ M. (2003), ERP Systems and Management Accounting Change: Appourtunities or Impacts? A Research Note, Europen Accounting Review, Volume 12, Issue 1, 201
- SCAPENS Robert ,W., JAZAYERİ Mostafa (2002), ERP Systems and Management Accounting Change: Opportunities or Impacts? A Research Note; European Accounting Review,12:1,220.
- TİN Yu Ho(2006), Master's Thesis in Accounting, Swedish School of Economics and Business Administration, 46.
- www. Nexum.com. tr/Kurumsal Planlama, Bütçeleme ve Raporlamada Örnek Çalışma: Teknosa Bütçeleme Projesi,12.05.2005.
- YEGÜL Mustafa Fatih, TOKLU Bilal (2004); Türkiye'de ERP Uygulamaları; Gazi Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Dergisi, Ocak-Şubat-Mart Sayı:1,8.

Türkiye’de Turizm Sektörü Teşviklerinin Değerlendirilmesi

Yrd. Doç. Dr. Boran TOKER

Akdeniz Üniversitesi, Alanya İşletme Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ALANYA

ÖZET

Bu çalışmada, turizm işletmelerine sağlanan teşvikler ele alınmıştır. Bu kapsamda, özellikle Turizmi Teşvik Kanunu ve turizm işletmelerine sağlanan diğer teşvikler ele alınıp incelenmiştir. Çalışmada öncelikle, sektörün teşvik edilmesini gerektiren nedenler ile teşvik sisteminin tarihsel gelişimi incelenmiştir. Ayrıca, teşvik türleri ile teşvikler sayesinde yatırımlarda, turistik yatak sayılarında ve turizm gelirlerinde elde edilen artışlar da incelenmiştir. Teşvik sisteminin aksak yönleri ve turizm faaliyetlerinin sona ermesi ile devir halinde teşviklerin durumu gibi konular değerlendirilmiştir. Özellikle hibe türü teşviklerin, yatırım kararlarında oldukça etkili olduğu, fakat vergi türü teşviklerin bu konuda fazlaca etkili olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Teşvikler, Turizm Teşvik Kanunu, Turizm İşletmeleri.

The Evaluation of Tourism Sector Incentives in Turkey

ABSTRACT

This study deals with the incentives given to tourism organizations. In this framework, especially, Tourism Incentive Law and other incentives provided to the tourism organizations have been examined. In this study, primarily, the reasons for the encouragement of the tourism sector and the historical progress of the incentive system have been examined. Besides, types of incentives and, thanks to incentives, the improvements in the investments, number of beds and the tourism incomes were studied. The problems faced and the topics such as the end of tourism activities and the situation of incentives in case of transfer of the businesses have been evaluated. It was understood that donations were more effective in investment decisions but tax-subsidized ones were not much effective on this matter.

Key Words: Incentives, Tourism Incentive Law, Tourism Organizations.

GİRİŞ

Turizm politikalarının temelinde, turizm sektörünün geliştirilmesi ve yönlendirilmesi hedefi vardır. Bu bakımdan turizm sektörünün teşvik edilmesi ve korunması büyük ölçüde devlete düşen bir görevdir. Devlet, koruma sistemi anlayışı ile turizm sektörünü çeşitli imkanlar çerçevesinde teşvik etmektedir.

Bu bakımdan turizm sektöründe özel sektör lokomotif işlevi görürken, devlet ise trenin ilerleyeceği demiryolu gibidir. Eğer demiryolu iyi dizilmiş ve hedef iyi belirlenmiş ise tren güvenli ve hızlı bir biçimde ilerleyecektir (Ulutürk, 1998: 163).

Bir teşvik sisteminin temel amacı ve işlevi ise kıt kaynakların, seçicilik ölçüleri çerçevesinde tayin ve tespit edilen ekonomik faaliyetlere tahsisi ve bu yolla yatırım, üretim, istihdam ve ihracatın artırılmasıdır.

1. Turizm Sektörünün Teşvik ve Korunmasını Gerektiren Nedenler

Turizmin milli ekonomi açısından taşıdığı önem ve turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmeler bakımından karşılaşılan bazı önemli sorunlar, her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de devletin turizm sektörünü teşvik etmesini ve bazı koruyucu önlemler almasını gerektirmiştir (Olalı, 1984: 213).

Turizm sektörünün teşvik edilmesini ve korunmasını gerektiren nedenler şunlardır (Usta, 1992: 145):

- Turizm emek-yoğun bir sektör olduğu için istihdam yaratıcı etkisinin olması,
- Ülkeye döviz sağlaması ve ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunması,
- Bölgeler ve sosyal gruplar arasındaki gelir dağılımı ve ekonomik gelişme farklılıklarını azaltıcı etki yaratması,
- Vergi gelirlerini arttırması,
- Ülkenin bir bakıma ekonomik değeri olmayan doğal ve tarihsel varlıklarının değerlendirilmesini sağlaması,
- Yatırımlar sayesinde katma değer yaratılması,
- Ülkeler arasında ve bir ülkenin insanları arasında sosyal kaynaşmayı, kültürel alışverişi ve barış duygusunu geliştirmesi.

2. Türkiye’de Turizm Sektörüne Sağlanan Teşvik Tedbirleri

Türkiye’de turizm yatırımları kamu ve özel sektör tarafından gerçekleştirilmektedir. Son yıllarda ise turizm sektöründeki üst yapı özel sektöre, alt yapı ise kamu kesimince yapılmaktadır. Kamunun bir görevi de özel sektörün ekonomik faaliyetlerini yürüteceği istikrarlı ortamı sağlamak, belirlenen öncelikler yönünden teşvik ve yönlendirmeyi yapmaktır (Ulutürk, 1998: 164).

Türkiye’deki teşvik sisteminin tarihsel gelişimini inceleyecek olursak; 1950 yılında çıkarılan “5647 Sayılı Turizm Müesseseleri Teşvik Kanunu”, turizmin geliştirilmesi amacıyla çıkarılan ilk yasal düzenlemedir. Bu yasayla, hangi işletmelerin “Turizm Müessesesi” olacakları, yasanın konusu olan teşvik tedbirlerinden hangi işletmelerin yararlanacakları, teşviklerden yararlanma koşulları ve turizm işletmelerinin denetlenmesine ilişkin ilkelere ait düzenlemeler yapılmıştır.

Turizm endüstrisindeki yatırımları teşvik amacıyla 1953 yılında ikinci bir teşvik kanunu daha çıkarılmıştır. 6086 sayılı “Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu” ile turizm alanında yatırım yapacak özel teşebbüsün çeşitli bakımlardan teşvik edilmesi sağlanmıştır. Bu kanunla getirilen teşvik tedbirlerinden belki de en önemlisi, turizm yatırımlarının on yıl süreyle vergi muafiyetinden yararlanmalarının sağlanması olmuştur.

1980’li yılların başlarında ise turizm sektöründe yeni hedefleri belirleyen 20.06.1980 gün ve 8/1133 sayılı “Turizm Teşvik Çerçeve Kararı” ile sektör için yeni yasal bir çerçeve geliştirilmiştir. Bu genel çerçeve kapsamında, yatırımların yoğunlaştırılacağı alanların tespiti ve planlanması, sektör için yeni finansman kaynak ve yöntemlerinin oluşturulması, bu alana yönelik yabancı sermayenin

özendirilmesi ile genel olarak turizm yatırımlarının teşvikine yönelik esasların ele alınıp düzenlenmesi ve sonuçlandırılması konularında “Turizm Koordinasyon Kurulu” oluşturulmuştur (Ulutürk, 1998: 164).

1982 yılında yürürlüğe giren 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu, bugünkü turizm sektörünün oluşmasında büyük rol oynamıştır. Bu yasa ile turizm alan ve merkezlerinin belirlenmesi ve bu alan ve merkezlerde bulunan kamu arazilerinin yatırımcıya tahsisi 1982 yılı sonrası yatırım artışlarının önemli nedenlerindedir. (Turizmi Teşvik Yasası ve buna dayanarak çıkarılan “Kamu Arazilerinin Turizm Yatırımlarına Tahsisi Yönetmeliği” çerçevesinde 1983 yılında başlatılan uygulama sonucunda 20 milyon metrekarelik kamu arazisi turizm yatırımlarına tahsis edilmiştir (Köfteoğlu, 2001)). Yatırımların artmasındaki diğer önemli etkenler ise 1985-89 dönemi teşvik kararnamelerinde sektör yatırımlarının hibe türü teşviklerden en yüksek oranda yararlanma imkanı sağlanması ile dış ticaret ve kur politikalarının libere edilmesi ve yabancı sermaye yatırımlarının teşvikidir (Ulutürk, 1998: 165).

1980’li yılların başında sektörde politika tercihlerinin saptanmasından sonra, günümüze kadar üç dönemin yaşandığı görülmektedir. Birinci dönem, 1980 yılında çıkartılan “Çerçeve Kararı” kapsamında 1982 yılında yürürlüğe giren “Turizm Teşvik Kanunu” ile 1985 yılına kadar süren dönemdir. İkinci dönem 1985 yılında turizm sektörünün “Kalkınmada Özel Önem Taşıyan Sektör”¹ kapsamına alınması ile başlayan ve 1992 yılına kadar süren dönemdir. Üçüncü dönem ise 1992 yılından günümüze değin uzanan dönemdir (Ulutürk, 1998: 165).

1980’li yılların başında hazırlanan “Genel Çerçeve”ye ilişkin düzenlemeler, 1982 yılında Turizm Teşvik Kanunu ile hayata geçirilmiş; 2634 sayılı yasa ile bir yandan turizm bölge, alan ve merkezlerinin saptanması ve geliştirilmesi ile altyapıya ağırlık verilirken, diğer yandan da turizm yatırım ve işletmelerinin teşvik edilmesine ilişkin hükümler tespit edilmiştir. Bu ilk dönemde, 2634 sayılı yasanın getirdiği teşvikler kamu arazilerinin 49 yıllığına tahsisi ve turizm geliştirme fonundan düşük faizli kredi verilmesinden ibaret kalmıştır (Ulutürk, 1998: 165). Bu teşvikler 1983-85 döneminde, sektördeki yatırımlar üzerinde fazla etkili olamamış ve bu dönemde turizm işletme belgeli yatak sayısı 1980 yılında 56.044’den 1984 yılı sonunda sadece 68.266’ya çıkabilmiştir (Tablo 1).

¹ 97/9688 sayılı karar ile “Özel Önem Taşıyan Sektörler” şu şekilde belirtilmiştir: Hizmetler (eğitim, sağlık ve turizm yatırımları dahil) -Gemi inşaa ve yat inşaa-tersane yatırımları-elektrik enerjisi üretimi-altyapı-yap-işlet ve/veya yap-işlet-devret modeli çerçevesinde yapılacak yatırımlar- AR-GE-çevre korumaya yönelik yatırımlar-elektronik sanayi-bio teknoloji yatırımları-sanayi kuşaklarında gerçekleştirilecek yatırımlar-gelişmiş yörelerdeki tevsî, modernizasyon, yenileme, kalite düzeltme, darboğaz giderme, entegrasyon ve tamamlama yatırımları-ileri teknoloji gerektiren, katma değeri yüksek, ihracat imkanı yaratan, istihdam artırıcı özelliklerden bir veya birden fazlasını içeren ve sabit yatırım tutarı 50 milyon dolar karşılığı Türk Lirasının üzerindeki komple yeni yatırımlardan Hazine Müsteşarlığınca uygun görülenler.

Tablo 1.Birinci Dönemde Konaklama Tesisi, Oda, Yatak Sayısı ve Turizm Gelirleri

Turizm İşletme Belgeli Tesisler				Turizm Yatırım Belgeli Tesisler			Turizm Geliri (milyon \$)
YILLAR	TESİS	ODA	YATAK	TESİS	ODA	YATAK	
1980	511	28.992	56.044	267	13.019	26.288	326
1981	529	30.050	58.242	278	15.159	30.291	381
1982	569	32.011	62.372	339	18.172	36.332	370
1983	611	33.694	65.934	376	21.410	43.425	411
1984	642	34.666	68.266	412	26.372	53.615	840

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı; TÜRSAB; Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği

Turizm sektörünün 1985 yılı programında, “Kalkınmada Özel Önem Taşıyan Sektör” kapsamına alındığı ikinci dönemde, 1986 yılının ikinci yarısından itibaren, özellikle hibe türü teşviklerle desteklenmesi neticesinde yatırımların hızla arttığı görülmüştür (Ulutürk, 1998: 165). Bunun sonucunda da 1984 yılında 68.266 olan işletme belgeli yatak sayısı, 1992 yılında 219.940’a yükselmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. İkinci Dönemde Konaklama Tesisi, Oda, Yatak Sayısı ve Turizm Gelirleri

Turizm İşletme Belgeli Tesisler				Turizm Yatırım Belgeli Tesisler			Turizm Geliri (milyon \$)
YILLAR	TESİS	ODA	YATAK	TESİS	ODA	YATAK	
1985	689	41.351	85.995	501	34.251	71.521	1.482
1986	731	44.342	92.129	638	48.615	101.383	1.215
1987	834	51.040	106.214	892	73.537	153.786	1.721
1988	957	58.914	122.306	1.268	10.5736	218.445	2.355
1989	1.102	70.603	146.086	1.662	13.9497	288.896	2.556
1990	1.260	83.953	173.227	1.921	15.6702	325.515	2.705
1991	1.404	97.260	200.678	1.987	15.8372	331.711	2.654
1992	1.498	105.476	219.940	1.938	14.8017	309.139	3.639

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı; TÜRSAB; Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği

Üçüncü dönemde ise 1992 yılından itibaren kaynak kullanım destekleme primi kaldırılmış, yatırımları ve döviz kazandırıcı hizmetleri teşvik fonundan kredi uygulamasına geçilmiştir. 2 yılı ödemesiz 5 yıl vadeli olan bu kredi her şeyden önce sektör için kısa vadeli bir kaynaktır ve ödemesiz dönem için %10 faiz, takip eden üç yıl için de %30 faiz uygulanacağını belirtilmesine rağmen, bürokrasi formaliteleri ve kaynak yetersizliği nedenleriyle sistem işletilememiştir. Bu nedenle söz konusu dönemde, 2001 yılına kadar turizm yatırımların artış hızında yavaşlama gözlemlenmektedir. 1992 yılında 219.940 olan işletme belgeli yatak sayısı 2001 yılında 230.248 gibi düşük bir düzeyde gerçekleşmiştir. Ancak, 2001 yılından sonra yatırım belgeli tesislerin büyük oranda işletme belgesine geçmesi nedeniyle önemli bir artış kaydedilerek 2005 sonunda işletme belgeli yatak sayısı 483.330’a yükselmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Üçüncü Dönemde Konaklama Tesisi, Oda, Yatak Sayısı ve Turizm Gelirleri

Turizm İşletme Belgeli Tesisler				Turizm Yatırım Belgeli Tesisler			Turizm Geliri (milyon\$)
YILLAR	TESİS	ODA	YATAK	TESİS	ODA	YATAK	
1993	1.581	113.995	235.238	1.788	13.2395	276.037	3.959
1994	1.729	128.065	265.136	1.578	11.4913	240.392	4.321
1995	1.793	135.436	286.463	1.334	96.517	202.483	4.957
1996	1.866	145.493	301.524	1.309	96.592	202.631	5.650
1997	1.933	151.055	313.298	1.402	110.866	236.632	7.002
1998	1.954	151.397	314.215	1.365	116.286	249.125	7.177
1999	1.907	153.749	319.313	1.311	114.840	245.543	5.203
2000	1.300	113.452	243.794	1.824	156.367	325.168	7.636
2001	1.240	107.262	230.248	1.980	175.499	364.779	10.066,5
2002	2.124	190.327	396.148	1.138	102.972	222.876	11.900,9
2003	2.240	202.339	420.697	1.130	111.894	242.603	13.203,1
2004	2.357	217.664	454.290	1.151	118.883	259.424	15.887,7
2005	2.412	231.123	483.330	1.039	128.005	278.255	18.153,5

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı; TÜRSAB; Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği

Yukarıda adı geçen ve bugün artık kullanılmayan ancak turizm sektörünün bugünkü durumuna gelmesinde önemli katkı sağlayan Kaynak Kullanımı Destekleme Primi ile Teşvik Primini üzerinde kısaca durulması faydalı olacaktır.

▪ Kaynak Kullanımı Destekleme Primi

Gerçekleştirilen yatırım harcamalarının özkaynaklardan karşılanan kısmı için nakden prim ödemesi yapılan bir teşvik tedbiridir ve yatırımcılar tarafından “hibe” niteliği nedeniyle öncelikle tercih edilmiştir. Bu teşvik türü 1992 yılından itibaren uygulamadan kaldırılmış olmasına rağmen daha önceki yıllarda teşvik belgesine bağlanan turizm yatırımlarına Kaynak Kullanımı Destekleme Primi ödemesine devam edilmiştir.

Toplam sabit yatırım tutarının %33'üne kadar “hibe” şeklinde kaynak kullanma imkanı veren Genel Teşvik Tablosuna karşın, Türkiye Kalkınma Bankası Kaynak Kullanım Destekleme Fonu, yatırımların finansmanında, ortalama %14 düzeyinde kamu kaynağı sağlayabilmiştir (Ulutürk, 1998: 166).

▪ Teşvik Primi

Yatırımcıların global listeden yerli olarak temin ettikleri doğrudan doğruya üretime dönük makine ve teçhizat tutarının %25 oranında bir meblağın kendilerine nakit olarak ödenmesine yol açan bir teşvik tedbiridir (Kahraman, 1997: 35). 1987 yılı program kararnamesinden itibaren uygulanmaya başlanan ve turizm yatırımlarında kullanılan yerli makine ve teçhizatın fatura bedeli üzerinden %25 oranında iadeyi öngören Teşvik Primi, uygulamada özellikle “teçhizat” tanımının sektörde yarattığı farklılık nedeniyle zaman zaman eksik işlemiştir (Ulutürk, 1998: 166).

1. Günümüzde Uygulanan Teşvik Tedbirleri

Bugün turizm sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin yararlanabileceği teşvik tedbirleri, 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu’nun 13. maddesi uyarınca saptanmaktadır. Teşvik tedbirlerine yönelik uygulama ise her yıl yayınlanan Bakanlar Kurulu kararı temel alınarak yürütülmektedir. Bakanlar Kurulu, hangi sektörlerin ne gibi koşullarla teşvik tedbirlerinden yararlandırılacağını saptamakta, daha sonra Hazine Müsteşarlığı da bir tebliğ yayımlayarak belirlenen teşvik politikası ve amaçları hakkında gerekli açıklamaları yapmaktadır (Özen ve Kuru, 1998: 12).

Gerçekleştirilecek olan yatırım, teşvik kararname kapsamında teşvik tedbirlerinden yararlanabilecek yatırımlar arasına giriyorsa, gerekli bilgi ve belgelerle birlikte doğrudan Hazine Müsteşarlığı’na başvurulabilmekte ve Yıllık Teşvik Kararnameleri kapsamında esasları belirtilen yatırım projeleri, Hazine Müsteşarlığı’na yapılacak değerlendirmeler sonucu uygun görülürse Teşvik Belgesine bağlanmaktadır.

Ayrıca, teşvik tedbirleri kapsamı ve başvuru şekilleri her yıl yeniden Teşvik Kararnameleri ile belirlendiğinden dolayı, Teşvik Belgesi ile ilgili hazırlıkların yapılmadan önce Hazine Müsteşarlığı’na başvurularak bilgi edinilmesi gerekmektedir (http://www.kultur.gov.tr/portal/turizm_tr.asp?belgeno=44928).

Türkiye’de, turizm ilkeleri ve hedefleri doğrultusunda turizm sektörünün gelişmesi için sağlanan teşvikler, topluca şu şekilde ele alınabilir (http://www.kultur.gov.tr/portal/turizm_tr.asp?belgeno=44934; Can ve Güner, 2000: 141):

.1. 2634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu ile Sağlanan Teşvikler

2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu kapsamında uygulanmakta olan teşvikler aşağıda yer almaktadır (Can ve Güner, 2000: 147-152; Boz, 2002: 342; <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF4A7164CD9A18CEAEA34EA1DE31F745BA>):

▪ Kamu Arazilerinin Turizm Yatırımlarına Tahsisi

Turizm yatırımlarının ülke ekonomisine uygun bir biçimde ve uygun yerlerde yapılmasını sağlamak ve yatırımcılara yardımcı olmak amacıyla hazine ve orman arazilerinin uzun sürelerle turistik tesis yatırımlarına tahsisi mümkün olabilmektedir. Turistik konaklama tesis yatırımları için en çok 49 yıl, kamping yatırımları içinse en çok 20 yıl süre ile kamu arazi tahsisi yapılabilmektedir.

▪ Elektrik, Havagazı ve Su Ücretlerinde İndirim

Turizm belgeli yatırım ve işletmeler elektrik, gaz ve su ücretlerini buldukları bölgedeki sanayi ve meskenlere uygulanan tarifelerin en düşüğü üzerinden ödemektedirler.

▪ Haberleşme Kolaylıkları

Belge sahibi yatırım ve işletmelerin, telefon ve telex taleplerine ilişkin her türlü işlem ve tahsiste öncelik yapılmaktadır.

▪ Yabancı Personel ve Sanatkar Çalıştırılması

Belgeli işletmelerde nitelikli yabancı uzman personel ve sanatkarlar, Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın uygun görüşü ve İçişleri Bakanlığı’nın izni ile

2007 sayılı Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun hükümlerinden istisna edilerek çalıştırılabilirler. Ancak bu şekilde çalıştırılan yabancı personelin miktarı toplam personelin %10’unu geçemez. Bu oran bakanlığın izniyle %20’ye kadar arttırılabilir. Bu personel işletmenin faaliyete geçişinden 3 ay öncesinden itibaren çalıştırmaya başlanabilir.

▪ **Orman Fonuna Katkının Taksitlendirilmesi**

Ormanlarda yer alacak turizm yatırım belgeli tesislerin, 6831 sayılı Orman Kanununun Ek-3. maddesinin (c) fıkrası uyarınca ödemek zorunda oldukları bedel, tahsis tarihini takip eden 3. yıldan itibaren, 5 yıl vade ve 5 eşit taksitte alınır.

.2. Bakanlar Kurulu Kararı Kapsamında Sağlanan Teşvikler

Her yıl, Bakanlar kurulu kararı ile yayımlanarak yürürlüğe giren Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı ve Dış Ticaret Müsteşarlığınca Teşvik Belgeli yatırımlara yönelik olarak uygulanmakta olan teşvik uygulamaları kapsamında, yatırımlara sağlanacak destek unsurları şunlardır (Can ve Güner, 2000:153; <http://www.mugla-turizm.gov.tr/ilweb/sorular/Turizm%20Te%C5%9Fvikleri%20Nelerdir.doc>):

▪ **Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu İstisnası**

Bu teşvik tedbiri gereğince, teşvik belgesi kapsamındaki makine ve teçhizat ithalatı, yürürlükteki ithalat rejimi kararı gereğince ödenmesi gereken gümrük vergisi ve toplu konut fonundan istisna edilecektir (Tuncer, 2002). Gümrük muafiyetinden yararlanabilmek için yatırım mallarının fiilen ithalinden önce Hazine Müsteşarlığı’na başvuruda bulunulması gerekmektedir. Gümrük muafiyetinden yararlanarak ithal edilecek yatırım malları, fizibilite raporuna ek olarak verilmiş bulunan global listede yer alan makine ve teçhizattır. Global listeye paralel olarak hazırlanan çeki listesi Devlet Planlama Teşkilatı’na onaylanarak ilgili Gümrük İdarelerine gönderilir. Ayrıca ithal edilecek makine ve teçhizatla ilgili olarak ithal izinlerinin de alınması gereklidir (Demirkollu, 2002: 73).

Bununla birlikte, Türkiye Gümrük Birliği’ne girinceye kadar gümrük muafiyeti teşvik tedbirleri arasında önemli bir unsur olmuş, ancak bugün, AB’den ithal edilecek malzemede gümrük vergisi olmadığı için, sadece Gümrük Birliği’ne üye olmayan ülkelerden ithal edilen mallar için yatırımcıya avantaj sağlayabilmektedir (Özen ve Kuru, 1998: 13).

▪ **Yatırım İndirimi**

Yapılan yatırım tutarının yatırımcının elde ettiği karlardan indirilmesi ve böylece yatırım tutarının vergi matrahlarından düşülmesi şeklinde ifade edilebilir (Dilik, 1998). Teşvik belgesine bağlanacak yatırımlarda uygulanacak yatırım indirim oranları, yüzde 40’tan başlayarak yüzde 200’e kadar devam etmektedir. İlke olarak gelişmiş yörelerde yüzde 40’tan başlamakta ve kalkınmada öncelikli yörelerde yüzde 100’e kadar çıkmaktadır. Büyük çaplı yabancı sermaye yatırımlarında ise en yüksek yüzde 200’e ulaşmaktadır (Tuncer, 2002). Turizm yatırımlarında ise bu oran %100’dür (Demirkollu, 2002: 73).

Yatırım indiriminden yararlanabilmek için Teşvik Belgesinden başka yatırımın yapıldığı yılın son gününe kadar, Maliye Bakanlığı’na başvurularak yatırım indirimi belgesi alınması gerekmektedir. Maliye Bakanlığı’na bu amaçla yapılacak başvurulara Teşvik Belgesinin noterden onaylı bir örneğinin de eklenmesi gerekmektedir (Kahraman, 1997: 35).

Vergi kanunlarımıza göre, firmaların vergi yükü %44-46 arasında değişmektedir. Yatırım indiriminden faydalanan firmalar sadece %15 stopaj ödemek suretiyle kurumlar vergisine tabi olmamaktadırlar (Özen ve Kuru, 1998: 13). Yatırım indirimi teşvikinde, teşvik belgeli yatırımlara getirilen endeksleme uygulaması ile yatırımcıların ilgili yıl kazancından indirilemeyen yatırım indirimi tutarının, bu yılı takip eden üç yıl için, VUK hükümlerine göre her yıl belirlenen yeniden değerlendirme oranında artırılarak dikkate alınmaktadır. Böylece yatırımcıların enflasyonun olumsuz etkisinden korunması amaçlanmıştır (Gerçek, 2003).

Yatırım indirimi, inşa edilmiş veya inşa halinde satın alınan binalarda, arsa bedelleri ve kullanılmış makine ve teçhizat için uygulanmamaktadır. Bununla birlikte, yurtdışından kullanılmış olarak ithal edilen kara ve deniz araçları Hazine Müsteşarlığı’nın olumlu görüş vermesi durumunda yatırım indiriminden yararlanabilmektedir (Özen ve Kuru, 1998: 13).

▪ **Katma Değer Vergisi İstisnası**

3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu gereğince, teşvik belgesine sahip yatırımcılara, bu kapsamda yapılacak makine ve teçhizat ithal ve yerli teslimleri katma değer vergisinden istisna edilmiştir. Aynı hüküm teşvik belgesinin veya teşvik belgesi kapsamındaki makine ve teçhizatın devir işlemlerinde de uygulanmaktadır (Tuncer, 2002).

▪ **Vergi, Resim ve Harç İstisnası**

Teşvik belgesinde belirtilmesi koşuluyla, girişimciler, yatırımlarında kullanmak üzere aldıkları uzun, orta ve kısa vadeli kredilerle ilgili olarak tahakkuk eden vergi, resim ve harçlardan bu madde uyarınca muaf tutulmuştur. Ancak girişimcinin bu istisnadan yararlanabilmesi yöreye göre değişiklik arz etmekte ve Hazine Müsteşarlığı’nca belirlenecek miktarda ABD Doları cinsinden miktarda yıllık döviz taahhüdünde bulunması gerekmektedir.

Bu kapsamda ise 3.12.1988 tarih ve 3505 sayılı Kanunun Geçici 2’nci maddesi hükümleri çerçevesinde; yatırımcının yatırımın tamamlanmasını müteakip 2 yıl içinde 10.000 ABD Doları tutarında ihracatı yapacağına dair taahhütte bulunması kaydıyla:

Şirket kuruluşunda,

Yatırımın teşvik süresi içerisinde kalınmak kaydıyla Teşvik Belgesinde öngörülen özkaynak tutarını geçmemek üzere sermaye tezyidinde²,

² Gayrimenkullerin sermaye olarak konulması.

Teşvik Belgesinde öngörülen yabancı kaynak tutarını geçmemek üzere 1 yıl ve daha uzun vadeli olarak yurt içinden ya da dışından sağlanacak yatırım kredilerinde,

Teşvik Belgeli yatırımlara ilişkin gayrimenkul ve gayrimenkule ilişkin aynı hakların aynı sermaye olarak konulması halinde bunların şirket adına tapuya tescil işlemleri ve işlemlerle ilgili olarak düzenlenecek kayıtlarda damga vergisinden ve harçlardan istisna tutulmuştur.

İhracat taahhüdü, ihraç edilmek kaydıyla yurt içinde inşa edilen gemi ve/veya yatlarla ilgili gemi ve/veya yatın ihracat bedeli, turizm yatırımlarında seyahat acentalarına veya yabancı uyruklu kişilere kesilen faturaların kesildiği tarihteki T.C. Merkez Bankası'ndaki döviz alış kuru değeri dikkate alınarak hesaplanan döviz tutarı ile kapatılır (Demirkollu, 2002: 75).

▪ **Kredi Tahsisi**

Halen uygulanmakta olan teşvik politikaları vergisel ağırlıklı olup nakdi devlet yardımları asgariye indirilmiş bulunmaktadır. Nakdi teşviklere kaynak teşkil eden Yatırımları Teşvik Fonundan; sadece KOBİ yatırımlarına, yarım kalmış veya işletme sermayesi yetersizliği nedeniyle işletmeye geçememiş yatırımlara, Ar-Ge yatırımlarına ve teknopark yatırımları ile çevre korumaya yönelik Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulunca belirlenen öncelikli teknolojik yatırımlara ve bölgesel amaçlı yatırımlara nakdi devlet yardımları verilmesi öngörülmüştür. Bugün ise KOBİ yatırımları ve yarım kalmış veya işletme sermayesi yetersizliği nedeniyle işletmeye geçememiş yatırımlar hariç diğer yatırım konularının henüz uygulaması bulunmamaktadır (Afşar, 2003).

Fondan tahsis edilecek kredinin miktarı, vadesi ile uygulamaya ilişkin diğer usul ve esaslar ise Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığı'na çıkarılacak tebliğ ve genelgeler ile belirlenmektedir (Boz, 2002: 355).

.3. Emlak Vergi Kanunu ile Sağlanan Teşvikler

Turizm İşletmeleri 1318 sayılı Emlak Vergisi Kanunu kapsamında; 5 yıl süre ile emlak vergisinden muaftır.

.4. Yabancı Sermaye Yatırımlarının Teşviki

Türkiye'de turizm sektörü %100 oranında yabancı sermayeye açık sektör haline getirilmiş olup; yabancı sermaye yatırımlarına sağlanan teşviklere ilişkin uygulama, 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu kapsamında Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü'nce yapılmaktadır.

.5. Geçici İthalat Kolaylığı

Belgeli İşletmeler 1615 Sayılı Gümrük Yasasının 119. Maddesi hükmüne dayanılarak ihtiyaç duydukları hizmetleri tamamlayıcı nitelikteki malzemeyi geçici kabul yoluyla ithal edebilirler.

.6. Türkiye Kalkınma Bankası ve Türkiye İhracat Kredi Bankası (Türk Eximbank) Tarafından Verilen Krediler

Türkiye Kalkınma Bankası, proje değerlendirme faaliyeti sonucunda uygun bulunduğu turizm sektöründeki şirketlere özkaynaklarından ve sağlamış

olduğu yabancı kaynaklardan orta-uzun vadeli yatırım ve işletme kredileri, ayrıca kısa vadeli krediler tahsis etmekte ve kullanılmaktadır. Banka kârlılık ve verimlilik anlayışı çerçevesinde yıllık iş programlarında belirlenen kriterlere uygun olarak anonim şirket statüsündeki ve turizm yatırım belgesi almış olan firmaların finansman ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Faaliyet Raporu 2005).

Bir önceki yıl Türkiye'ye en az 500.000 ABD Doları döviz girdisi sağlayan A grubu belgeli seyahat acentaları ve özel Türk hava yolu firmalarının yurt dışı tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin desteklenmesi amacıyla, Kültür ve Turizm Bakanlığı aracılığıyla Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş. (Türk Eximbank) tarafından kredi kullanılmaktadır (<http://www.eximbank.gov.tr/uygulama/turizmuyg.pdf>).

1. Turizm Faaliyetlerinin Sona Ermesi ve Devir Halinde Teşviklerin Durumu

Belgeli yatırım ve işletmeler, turizm amaçlı kullanımlarını sona erdirmeleri ve 1 yıl içinde yeniden turizm faaliyetlerine dönmeleri durumunda, teşvik uygulamaları kapsamında yararlandıkları istisna, muafiyet ve hakların parasal tutarını, ilgili mevzuat hükümleri gereğince ödemekle yükümlüdürler. Ancak işletmenin savaş hali, tabi afetler ve salgın hastalık gibi zorunlu nedenlerle faaliyetine son vermesi durumunda, ödeme yükümlülüğünün kaldırılmasına, Maliye Bakanlığı ve Hazine Müsteşarlığı'nın uygun görüşü alınarak Bakanlıkça karar verilebilmektedir (Andaç, 2000: 266).

Devir durumunda ise belgeli yatırım ya da işletmeyi aynı amaç ve nitelikleri koruma şartıyla devir alanlar, teşvik hükümlerinden Bakanlığın izni ile aynen yararlanabilmektedirler (Demirkollu, 2002: 70).

2. Turizm Teşvik Sistemindeki Eksiklikler

Türkiye'deki turizm teşvik sisteminde etkinlik kontrolü gerçekleştirilmemektedir. Bir teşvik sisteminin uygun gördüğü yapılabılır projeler, hem genel ekonomik hedefler hem de işletme bazında kârlılık ve verimlilik açılarından üretime ve üretileni dışarıya satmaya katkıda bulunacak projelerdir. Projelerin uygunluğu için yeterli ve uygun kadroların bilimsel kıstaslarla inceleme yapması zorunludur. Teşvik belgesinin verilışinden, kapanış işlemlerine kadar birçok aşamada denetim gerçekleştirilmelidir. Bu denetimin amacı, yatırımcıyı caydırmak olmamalı, sistemdeki hata ve sapmaların önlenmesi olmalıdır (Ulutürk, 1998: 169).

Teşvik başvuruları, Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığına bağlı olan Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğünce yalnızca sayı itibarıyla değerlendirilebilmekte, sistemdeki araçların gerekliliği, gereksizliği, faydası ya da zararı üzerinde herhangi bir çalışma gerçekleştirilememektedir. Başvuru ve değerlendirme kurumu olan eski DPT Teşvik Uygulama Dairesi, şu anki Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü, evraklar arasında boğulmuş durumdadır. Sadece 1990 yılında 100.000 evrak akımının

olduğu ifade edilmekte ve bu nedenle gerekli önlemler ve mekanizmalar geliştirilmeye zaman bulunmadığı ifade edilmektedir (Ulutürk, 1998: 170).

Bununla birlikte, teşvik sistemi karmaşık bir yasal yapıya dayandırılmış bulunmaktadır. Teşvik sistemi bir yandan kendi kanun, karar ve tebliğlerinden oluşan bir mevzuata sahipken, diğer yandan da sisteme dahil olan araç ve uygulamalar yüzünden diğer birçok kanunun kapsamında yer almaktadır. Ayrıca teşvik karar ve araçlarının sık sık değişikliğe uğraması da teşvik sisteminin önemli bir diğer aksaklığı olarak ifade edilebilir.

SONUÇ

Türkiye’de turizm sektörünün teşvikine yönelik ilk yasal düzenleme, 1950 yılında çıkarılan 5647 sayılı Turizm Müesseseleri Teşvik Kanunudur. Bu kanun ile teşviklerden yararlanacak turizm işletmeleri, yararlanma koşulları ve işletmelerin denetlenmesi ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. 1953 yılında ikinci bir teşvik kanunu daha çıkartılmıştır. 6086 sayılı Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu, yürürlükte olduğu 1982 yılına kadar turizm sektörünün teşvik edilmesinde ve yönlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu kanunla sağlanan teşviklerden en önemlisi turizm yatırımlarının on yıl süreyle vergiden muaf tutulması olmuştur. Bununla birlikte, kanun özellikle 80’li yıllardan itibaren sektörün ön plana çıkmasıyla birlikte genel olarak yetersiz kalmış, hatta bazı alanlarda engelleyici olmaya bile başlamıştır.

Bunun yanında, özellikle 70’li yıllardan sonra, turistik tesis yapımı için uygun arazi üretilememesi sektörde sorun olmaya başlamıştır. Böylece, turizm arzının arttırılamaması, yabancı turist sayısında beklenen artışı sağlayamamıştır. Sektöre yönelik yasal düzenlemelerin yeni yatırımlara açık olmaması da turizm yatırımlarına engel teşkil eden diğer bir faktör olmuştur. Ayrıca, yatçılık, kamping, karavancılık gibi turizm türleriyle ilgili yasal düzenlemeler de bulunmadığı için bu gibi alanlara yeterli destek sağlanamamıştır. Turizmdeki altyapı yetersizliği ise 2634 sayılı yasa öncesinde sektörün en önemli eksikliği olmuştur.

Söz konusu bu eksikliklerin ortadan kaldırılması amacıyla, 1982 yılında Turizm Teşvik Kanunu yürürlüğe girmiştir. 6 bölüm ve 40 maddeden oluşan kanunun en önemli yönü, çıkarılması gereken birçok yönetmelik sayesinde, sektörün yönlendirilmesini sağlaması imkanını vermesi olmuştur. Kanun, bugünkü turizm sektörünün oluşmasında büyük rol oynamıştır.

Ayrıca, bu kanun sayesinde, turizm alan, bölge ve merkezleri belirlenerek; turistik alt ve üst yapı belirli bölgelerde yoğunlaştırılmıştır. Bu turistik bölge ve merkezlerin tespitinde ise doğal, kültürel ve tarihi değerler ile farklı turizm türleri göz önünde bulundurulmuştur. Böylece, belirli bölge ve yörelerin tüm alt ve üst yapı imkanları ile turizme açılması sağlanabilmiştir; bu sayede Türkiye’de dünya standartlarında kaliteli tesislerin bulunduğu turizm bölgeleri ve yöreleri oluşturulabilmiştir. Kanun ile bugünkü adıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın eşgüdüm gücü arttırılmış, böylelikle bir çok kamu kurumunu ilgilendiren konularda Bakanlığın etkin kılınması sayesinde, kamu

arazilerinin yatırımcılara tahsis süreci kısaltılarak sektörde önemli bir yatırım artışı sağlanmıştır.

Bununla birlikte, sektördeki teşvikler incelendiğinde teşvik türleri ile yatırımlar ve gelirler arasında bir paralellik bulunduğu dikkati çekmektedir. Özellikle, sektörün hibe türü teşviklerden en yüksek oranda yararlanma imkanının sağlandığı 1985-1989 yıllarında yatırım ve gelirlerde önemli artışlar gerçekleşirken, 1989 yılı sonrasında ise hibe türü nakit teşviklerin sınırlandırılması ile bu değerlerde görece düşüşler gözlemlenmiştir.

Günümüzde uygulanmakta olan teşvik sistemi ise vergisel ağırlıklı olup sektöre yönelik nakdi devlet yardımları en düşük düzeye indirilmiş durumdadır. Özellikle, “kaynak kullanımı destekleme primi” ile “teşvik primi”nin uygulamadan kaldırılması ve Türkiye Kalkınma Bankası kredi şartlarının özendiriciliğini yitirmesi, turizm yatırımlarının yalnızca genel teşviklerden yararlanmasına neden olmaktadır. Bu yönüyle, bugün sektörde kullanılan en önemli teşviki arazi tahsisleri oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- ANDAÇ, Faruk (2000), *Turizm Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- AFŞAR, Hayrettin (Aralık 2003), “Türkiye’de Uygulanan Yatırım Teşvik Politikaları İle Mevcut Teşvik Mevzuatının Değerlendirilmesi” <http://www.hazine.gov.tr/yayin/tug/degerlendirme/hayrettin1.htm> (21/09/2006).
- BOZ, Necip (2002), *Turizm Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- CAN, Halil ve GÜNER, Semih (2000), *Turizm Hukuku*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- DEMİRKOLLU, Çelebioğlu Neşe (2002), *Türkiye’de Konaklama İşletmelerinin Kuruluşunda Yasal Prosedürler ve Teşvik Mevzuatı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DİLİK, Bedri (Aralık 1998), “Yatırımları Teşvik Mevzuatı Hakkında Genel Bilgiler” <http://www.tourism.bilkent.edu.tr/conferences/3forumbedridilik.html> (20/12/2006).
- GERÇEK, Adnan (Aralık 2003), “Türkiye’de Yatırımları Teşvik Edici Vergi Politikaları ve Etkinliği” <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/1/gercek/adnan.html> (22/08/2006).
- KAHRAMAN, Nüzhet (1997), *Turizm Yatırım Projeleri Analizi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- KÖFTEOĞLU, Fehmi (Şubat 2001), “2001 Yılında Yol Ayrımına Gelmiş Turizm Sektöründe Bir Yapısal Sorun Olarak, Düünden Bugüne Arz” 5. Bilkent Turizm Forumu http://www.tourism.bilkent.edu.tr/conferences/5forumfehmi_kofteoglu.html (20/11/2006).
- OLALI, Hasan (1984), *Turizm Dersleri*, İzmir: İstikbal Matbaası.
- ÖZEN, Ö. Tuğrul ve KURU, Şafak (1998), *Turizm Yatırımları*, İstanbul: Özkan Ofset.
- TUNCER, Selahattin (Ağustos 2002), “Yatırım Ortamı ve Teşvikler” [http://www.turmob.org.tr/turmob/basin/22-08-2002\(3\).htm](http://www.turmob.org.tr/turmob/basin/22-08-2002(3).htm) (02/12/2006).
- ULUTÜRK, Zeliha Göker (1998), *Türkiye’de Turizm Teşvikleri*, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye Turizmi Sempozyumu Bildiri Kitabı. Ankara: Başkent Üniversitesi.
- USTA, Öcal, (1992), *Turizm*, İstanbul: Altın Kitaplar.
- Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü <http://www.muğla-turizm.gov.tr/> (05/02/2007).
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı <http://www.kulturturizm.gov.tr/> (18/09/2006).
- Türkiye Seyahat Acentaları Birliği <http://www.tursab.org.tr> (01/02/2007).
- Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği <http://www.ttyd.org.tr/> (05/02/2007).
- Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş. (Türk Eximbank) <http://www.eximbank.gov.tr/> (09/02/2007).
- Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Faaliyet Raporu 2005 http://www.tkb.com.tr/yillikfaaliyet/2005/faaliyetraporu_2005.pdf (10/02/2007).

Dış Kaynak Kullanımlı Türkiye Ekonomisinde Faiz Artırım Politikası ile Talebi/Enflasyonu Kontrol Etmenin Zorluğu: Çelişkili Bir Enflasyon Hedeflemesi

Doç. Dr. Cem Mehmet BAYDUR

Muğla Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, MUĞLA

ÖZET

Bu makalede Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının (TCMB) enflasyonla mücadele etmede faiz artırımı politikasının etkisiz olduğu Türkiye ekonomisinin yoğun dış kaynak bağımlılığı dikkate alınarak gösterilmektedir. Yüksek faiz politikası bilinenin aksine Türkiye’de toplam talebi arttırmaktadır. Gerek 2002-2005 yılları arası gerekse Mayıs-Haziran 2006’da TCMB tarafından izlenen faiz politikaları görünüşte farklı olsalar bile, yarattığı yüksek reel faizle Türkiye’ye dış kaynak sürekliliğini sağlayan politikalar olmaları itibarıyla sonuçta benzerdir. Yüksek faiz ile sağlanan dış kaynak girişi hem kurları bastırarak enflasyonun düşmesine hem de büyümenin yüksek hızlarda sürdürülmesini sağlamaktadır. Ancak bu politikanın bozulan ödemeler dengesi, şoklara karşı hassas bir ekonomik yapı gibi bazı olumsuz tarafları da bulunmaktadır. Türkiye ekonomisinin dış kaynak bağımlılığı belirleyen şartlar değişmediği sürece 2002-2005 dönemi ile Mayıs 2006’dan sonraki dönemde TCMB’nin izlediği faiz politikası dikkate alındığında enflasyonla mücadele etmede başarılı olamayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Enflasyon Hedeflemesi, Reel Faiz, Toplam Talep, Sermaye Akımları

Rising Interest Rate Policy with Struggle of Inflation Targeting by Outsourcing in Turkey Economy: Conflict Inflation Targeting

ABSTRACT

Considering the excessive dependence of Turkish economy on foreign resources, this study shows that the high interest rate policy of the Central Bank of Republic of Turkey (CBRT) oriented towards disinflation is inefficient. In contrast to the policy expectations, the high interest rate policy increases the aggregate demand in Turkey. Even though the interest rate policies implemented by the CBRT during 2002-2005 and May-June 2006 seem to be different, they are all similar all in the way that they ensure the continuity of the flows of foreign capital to Turkey through higher returns on capital. The foreign resources that are obtained through high interest rates bring about both a lower inflation by putting pressure on exchange rates and sustainable high growth rates. On the other hand, this policy embodies some drawbacks such as a distorted balance of payments and a fragile economic structure. Given the interest rate policy in the periods of 2002-2005 and after May 2006, this study concludes that the CBRT will not be successful in fighting inflation so long as the current condition of the dependence of the Turkish economy on foreign resources does not change.

Key Words: Inflation Targeting, Real Interest-Rate, Aggregate Demand, Capital Flows

Giriş

Türkiye ekonomisinin kendine özgü yapısal özellikleri temel makro fiyatlar ile ilgili çıkarımları dikkatli bir şekilde yapılmasını gerektirir. Bu özellikleri dikkate almadan standart politika araçlarının kullanılması istenilen sonuçlardan ziyade istenilmeyen sonuçlar yaratmaktadır. Türkiye ekonomisinin yapısı nedeniyle seçilen iktisat politikası aracının temel amacı yanında yaratacağı

dolaylı etkileri dolayısıyla çok farklı sonuçların ortaya çıkabilmesine neden olabilir. TCMB ülkede artan bir dış kaynak kullanımını dikkate almadığı sürece faizleri yükselterek toplam talebi bastıramaz. Tam tersine dış kaynağa bağımlı bir ekonomide yüksek faiz daha yüksek bir talep düzeyine neden olabilir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin bu yapısını dikkate almadan faizi enflasyonla mücadelede bir para politika aracı olarak standart tarzda kullanmak hatalı olacaktır. Örneğin TCMB enflasyon hedeflemesi stratejisi ile enflasyonu kontrol altına almaya çalışmaktadır. Temel silahı da faizdir (veya gecelik faizlerdir). Enflasyonun hedeften sapması, beklentilerin bozulması, şoklar v.b. unsurların fiyatlara yansımaları önlemek için TCMB faizleri arttırarak sıkı para politikası izlemektedir. Sıkı para politikası ile toplam talebin baskılanacağı beklenmektedir. Bizim bu çalışmadaki tezimiz ekonominin dış kaynak bağımlılığı gibi temel bir özelliği dikkate alınmadığı sürece faizlerdeki dolayısıyla cari reel faizlerdeki artışın toplam talebi baskılayamayacağı tam tersine arttıracığıdır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin kendisine özgü bu yapısı standart politikalar dışında davranmamız gerektiğini iktisatçıların ve politikacıların önüne koymaktadır. Çalışma üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde reel faiz, dış kaynak ve toplam talep arasındaki ilişki ele alınmıştır. İkinci bölümde enflasyon hedeflemesi tanımlanmış, bu tanımlamanın ışığı altında faiz politikasının nasıl uygulandığı gösterilmiştir. Son bölümde TCMB'nin faiz politikasının enflasyon hedeflemesi açısından yarattığı sonuçlar 2002-2005 ve 2006 Mayıs sonrası olmak üzere iki dönem için ortaya konulmaya çalışılmıştır.

I. Milli Gelir ve Dış Kaynak İhtiyacı

Ekonomide finansal piyasalar ile reel sektör arasındaki ilişkiler bütçe kısıtları yardımı ile incelenebilir. Böyle bir inceleme, bir ekonominin finansman yapısını ve buna katılan aktörlerin birbiri ile olan bağlantısını anlamak açısından da faydalı olacaktır. İncelenen bu kısıtlar yani harcama kaynak yapıları ile dış kaynak kullanımının nedeni ve olası sonuçları da ortaya konulabilecektir. Burada ele alınacak kısıtlar, sırasıyla, kamu ve özel sektör bütçe kısıtı, ödemeler dengesi kısıtı, para arzı kısıtı ve milli gelir kısıtı olmak üzere beş tanedir. Bu kısıtlar yardımıyla ekonominin dengesini tanımlayan yatırım-tasarruf dengesi açık bir ekonomi için tanımlanabilir. Bu kısımda dış kaynak ihtiyacının neden ortaya çıktığı denklemler yardımıyla gösterilecektir. Buradaki denklemler Ajenor 2000'den alınmıştır.

Milli gelir, harcama ve kullanım açısından aşağıdaki 1 nolu denklemdeki gibi tanımlanabilir: Y milli geliri, I yatırımı, J ithalatı, X ihracatı ve C de tüketimi ifade etmektedir.

$$Y = C + I + X - J \quad (1); \quad Y + J - X = C + I = A \quad (2)$$

2 nolu eşitlik, toplam mal arzının, net ithalat da dahil olmak üzere tamamının yurt içi tüketim ve yatırım harcamaları tarafından (C+I toplamına A) emildiğini göstermektedir. Net ithalat aynı zamanda ülkede yatırım harcamalarından daha küçük bir tasarruf yapıldığını da göstermektedir. Ekonomi, kaynaklarından büyük harcama yaptığı için dış tasarruf kullanmak veya tasarruflarını arttırmak zorundadır. S tasarrufu, L kredileri, FB dış borçlanmayı, R

rezervleri, p alt indisi özel sektörü, g alt indisi hükümeti, b alt indisi bankaları ve Δ da değişimi göstermektedir.

$$1. (S_p - I_p) + (S_g - I_g) + (\Delta L_{pb} + \Delta L_{gb}) + (\Delta FB_p + \Delta FB_g) = \Delta L + \Delta R^* \quad (3)$$

3 nolu denklem, bir ekonomide meydana gelecek her türlü negatif tasarrufun bir şekilde iç piyasalardan, bunun yetmediği yerde de dış piyasalardan karşılanmak zorunda olduğunu göstermektedir. Bu denklem daha basit şekilde ifade edilebilir.

$$(S_p - I_p) + (S_g - I_g) + (\Delta FB - \Delta R^*) = 0 \quad (4)$$

4 nolu denkleme göre eğer ekonomide Walras yasası geçerli ise, mal piyasasında bir talep fazlası olması durumunda, yani toplam harcamalar toplam kaynaklardan büyük ise ($I > S$) net sermaye girişi pozitif olmak zorundadır: yani net sermaye girişidir $\Delta F - \Delta R^* > 0$. Burada $\Delta F = \Delta FB_p + \Delta FB_g$ kamu ve özel sektörün net dış kaynak kullanımı iken ΔR^* rezervlerdeki net değişimdir. Bu denklemler göstermektedir ki; Ekonomideki toplam para miktarı yani talep dış kaynak girişine bağlıdır.

4 nolu denklemi daha basit bir formatta yeniden ifade edilirse aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$(I_p - S_p) + (I_g - S_g) = (\Delta FB - \Delta R^*) \quad (5)$$

5 nolu denklemin solundaki kamu ve özel sektörün kendi tasarruflarını aşan yatırım harcamalarının tamamına $(I_p - S_p) + (I_g - S_g) = \Delta I$ denilirse, bu toplam yatırım artışı dış kaynakla finanse edilmektedir.

$$\Delta I = (\Delta FB - \Delta R^*) \quad (6)$$

Ekonomideki talep artışını 2 nolu denklemden faydalanarak basit bir denklemle aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

$$\Delta Y = k\Delta I + k\Delta C = k(\Delta FB - \Delta R^*) + k\Delta C \quad (7)$$

k çarpanı ifade etmekte ve bir sabittir. $1 > k > 0$ arasında bir değere sahiptir.

Bir piyasa ekonomisi yeterli kaynak yaratamadığında dış kaynak kullanmak zorundadır. Ekonomiye dış kaynak girişini sağlayan temel unsur sermayenin getirisi olan reel faizdir. Dış kaynak girişi reel faizin bir fonksiyonu olarak kabul edilirse, 6 nolu denkleme göre toplam yatırım artışı reel faizin (r) artan fonksiyonudur.

$$(\Delta FB - \Delta R^*) = f(\Delta r); \quad f'(\Delta r) > 0 \quad (8)$$

8 nolu denklem 7 nolu denkleme yerleştirildiğinde ekonomideki toplam talepteki artış ile reel faiz arasında doğru yönlü bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Bunun görülebilmesi için 7 nolu denklemin 8 nolu denklemdeki tanımlamanın ışığında zincir türevinin alınması yeterlidir. 7 nolu denklemdeki diğer harcamaları gösteren ΔC faize ve diğer dışsal etkenlere karşı duyarlı olmadığı varsayılmıştır.

Çünkü tüketim artışları uyarılmış harcamalar olduğundan bu varsayım makul karşılanmalıdır.

$$\frac{\Delta Y}{\Delta r} = \frac{\Delta Y}{\Delta I} \cdot \frac{\Delta I}{\Delta r} = k \cdot f'(\Delta r) > 0 \quad (9); \quad 0 < k < 1 \quad \text{ve} \quad f'(\Delta r) > 0$$

9 nolu denklemdeki $\frac{\Delta Y}{\Delta r}$ ifadesinin işaretinin pozitif olması reel faizdeki

artışın toplam talebi arttırdığı anlamına gelmektedir. Dış kaynak kullanımının yoğun olduğu bir ekonomide reel faizdeki artış, yatırım talebini artırarak toplam iç talebin artmasına neden olacaktır. Bu tür bir talep yapısı enflasyonla mücadele açısından ilginç sonuçlar yaratacaktır. Özellikle enflasyon hedeflemesinde temel politika aracı olan faizlerin kullanımı önemli ölçüde değişmektedir. Bu değişimi göstermek için enflasyon hedeflemesinin ne olup olmadığı faizle olan bağlantısını incelemek gerekmektedir.

II. Enflasyon Hedeflemesi ve Toplam Talep

Enflasyon hedeflemesinin ne olduğu koşullarına bağlı olarak ortaya konulabilir. Bu koşullar; 1-Enflasyon hedeflemesi sayısaldır. Enflasyon hedeflemesi nokta ya da belli bir fiyat artış oranına göre yapılabilir. Enflasyon hedeflemesi spesifik bir indeksi hedef alır. Enflasyon hedeflemesinde asıl olan enflasyonun kendisidir. Diğer amaçlar ikincildir; diğer nominal çapalar kullanılmaz. 2- Merkez bankasının karar süreci enflasyon tahminlerine veya diğer iktisadi birimlerin enflasyon beklentilerine dayanmaktadır. Bu anlamda merkez bankasının enflasyon hedefi enflasyon tahminlerine göre belirlenmektedir. Enflasyon tahminine göre şekillendirilen enflasyon hedefine merkez bankası ulaşabilmek için para politikası araçlarını kullanmaktadır. Merkez bankasının temel politika aracıda kısa dönemli faizdir. Enflasyon hedeflemesi altında para politikası aşağıdaki yalınlıkla tanımlanabilir.

$$E_t(\pi_{t+j}, I_t) = \pi^T \quad (10)$$

$E_t(\pi_{t+j})$ t dönemindeki bilgiyi kullanarak t+j dönemindeki enflasyon tahminini (rasyonel beklentiler altında bu tahmin özel sektörün enflasyon beklentisinden başka bir şey değildir), I_t koşullu faiz politikasını, π^T enflasyon hedefini göstermektedir. Bu tanıma göre enflasyon hedeflemesi, para politikasını j dönemine ilişkin enflasyon tahminleri ile hedeflenen enflasyonu faiz politikası ile uyumlu hale getirme işi olarak tanımlanabilir veya enflasyon hedeflemesi, merkez bankasının j dönemine ilişkin diğer iktisadi birimlerin beklentileri ile enflasyon hedefini faiz politikası ile uyumlu hale getirme işidir (Svensson, 2005; 1999). Ekonomide iki dönemin (0,1) olduğunu varsayılarak 10 nolu denklem aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$E_0(\pi_1 I_0) = \pi^T \quad (11)$$

Faiz ve sermaye girişi arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için reel faizi belirlemek gerekmektedir.

$$r_0 = \frac{1 + i_0}{1 + \pi_0^e} - 1$$

π^e enflasyon beklentilerini göstermektedir. Modele ekletik (ad hoc) bir varsayım ile t=0 döneminde iktisadi birimlerin enflasyon beklentilerinde bir bozulmanın olduğu, bu bozulmaya ve enflasyonu engel olmak için merkez bankasının faiz silahını kullandığı varsayılınsın. Faiz silahının kullanım kuralı aşağıdaki gibidir.

$$\Delta i > \Delta \pi^e \quad (12)$$

12 nolu denkleme göre merkez bankası faizleri enflasyon beklentilerindeki bozulmadan daha hızlı şekilde arttırmaktadır (Taylor, 1982; McCallum and Nelson, 1999; Kozicki, 1999). İktisadi birimler rasyonel olduklarından beklentilerini merkez bankasının enflasyon hedefine uyduracaklardır. $\pi^e = \pi^T$. Bu tür faiz politikasının sonucu reel faizin yükselmesi olacaktır. 12 nolu denklemdaki politik tanımlaması 13 nolu denkleme uygulandığında $\Delta r > 0$ olduğu, yani reel faizin arttığı rahatlıkla görülebilir.

$$r_0 + \Delta r = \frac{1 + (i_0 + \Delta i)}{1 + (\pi_0^e + \Delta \pi^e)} - 1 \quad (13)$$

Bu şartlar altında merkez bankası t=1 dönemindeki enflasyon hedefini tutturabilir mi? Cevap hayır olacaktır. Artan reel faizler 9 nolu denkleme göre daha fazla dış kaynağın gelmesine neden olacaktır. Bu da toplam talebi t=1 döneminde arttıracaktır. Dış kaynak açığı olan bir ülkede yükselen faizler nedeniyle toplam talepteki artış merkez bankasının enflasyonla mücadelesini zorlaştıracaktır.

III. 2002-2006 Döneminde Faiz Politikası ve Toplam Talep

Dış kaynağa ihtiyacı olan Türkiye’de yüksek reel faizler ile toplam talep arasındaki ilişkinin ampirik olarak incelenmesi yukarıda ortaya konulan teorik çerçevenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Tablo 1’deki veriler 5 ve 6 nolu denkleme bakılarak yorumlanırsa Türkiye ekonomisi 2002-2006 döneminde giderek artan ölçüde dış kaynak kullanmıştır. Tablo 1’deki ödemeler dengesi ve finans hesaplarına bakıldığında, özellikle 2004’den sonra dış kaynak girişi (finans hesabı) ödemeler dengesinin ihtiyaç duyduğu miktarın üzerinde olmuştur. Dış kaynak girişi 2002 yılında 1 milyar ABD Dolarından biraz fazla iken, 2003 yılında 7 milyar ABD Dolarını, 2003 yılında 17 milyar ABD Dolarını aşmıştır. 2005 yılında 45 milyar ABD Dolarına ulaşan dış kaynak girişi, 2006 yılının ilk altı ayı içinde 26 milyar ABD Doları olmuştur. Tablo 1’de dikkat çeken bir diğer unsur da cari açığın finansmanını kamudan ziyade özel sektör yapmasıdır. Türkiye ekonomisinin en belirgin özelliği gerek özel sektör gerekse kamu sektörünün yoğun dış kaynak ihtiyacıdır (Baydur, 2001, 2006-a). Dış kaynak kullanımı ne kadar maliyetli olursa olsun gelişen bir ekonomi olan Türkiye ekonomisindeki karlar çoğu zaman ABD, Avrupa ve Japonya’ya göre daha yüksektir. Gerek yabancı yatırımcıların gerekse yerli yatırımcıların çeşitli riskleri olsa bile yüksek kazançlardan dolayı dış kaynak kullanım eğilimleri yüksektir

(İnsel ve Sungur, 2003). Türkiye'deki imalat sanayindeki firmaların kullandığı kredilerin yarısından fazlası yabancı para cinsindedir (TCMB, 2006-Haziran). Benzer bir çıkarım tüketiciler içinde yapılabilir. Tüketicilerin pozitif yüksek zaman tercihleri kaynak ihtiyacını arttıran bir faktördür¹. Hane halklarının yükümlülüklerinin harcanabilir gelire oranı 2002 yılında % 4,7 iken 2005 yılında % 20,6'ya ulaşması pozitif zaman tercihinin güzel bir göstergesidir (TCMB, 2006-Haziran). Tablo 2'deki reel faizlerle artan hane halkı yükümlülükleri bir araya getirildiğinde, teorik bölümdeki tüketim harcamalarının faize karşı duyarlı olmadığı varsayımını da destekler niteliktedir. Bütün bu verilerin ortaya koyduğu Türkiye'de tasarrufların azaldığıdır. 2003 yılında özel kesimin tasarruf oranı %26'dan 2006'da % 20'lere² kadar düşmesi de dış kaynak ihtiyacının ne kadar hızlı arttığının bir göstergesidir (TCMB, 2006-Haziran).

Tablo 1: Ödemeler Dengesinin Finansmanı

Milyon ABD Doları	2002	2003	2004	2005	2006*
A-CARİ İŞLEMLER DENGESİ	-1524	-8036	-15604	-23235	-18655
C-FİNANS HESABI	1194	7192	17678	43975	26154
C-8-Yurt dışında Doğrudan Yatırım	-175	-499	-859	-1078	-6
C-9-Yurt içinde Doğrudan Yatırım	1137	1752	2837	9667	8828
C-10-Portföy Hesabi-Varlıklar	-2096	-1386	-1388	-1233	-443
C-11-Portföy Hesabi-Yükümlülükler	1503	3851	9411	14670	-534
C-111-Hisse Senetleri	-16	905	1427	5669	1008
C-112-Borç Senetleri	1519	2946	7984	9001	-1542
C-12-Diğer Yatırımlar-Varlıklar	-777	-986	-6955	250	-2998
C-121-Merkez Bankası	-30	-28	-24	-16	-1
C-122-Genel Hükümet	0	0	0	0	1
C-123-Bankalar	643	348	-5324	-158	-2562
C-124-Diğer Sektörler	-1390	-1306	-1607	424	-436
C-13-Diğer Yatırımlar-Yükümlülükler	1602	4460	14632	21699	21307
C-131-Merkez Bankası	1336	497	-209	-787	-480
C-132-Genel Hükümet	-669	-2194	-1163	-2165	-386
C-133-Bankalar	-2016	2846	6564	10523	7685
C-134-Diğer Sektörler	2951	3311	9440	14128	14488
GSMH (1987 Fiyatları ile) %	7.9	5.8	9.8	7.6	-

KAYNAK: www.tcmb.gov.tr, *Haziran 2006'ya kadar olan dönem.

¹ $U = U(C_1, C_2)$ Bir tüketicinin iki dönemden oluşan dinamik bir zamanlar arası fayda fonksiyonu olsun.

Tüketici birinci dönem tüketim harcamalarını azalttığında ($-\Delta C_1$) aynı fayda düzeyinde kalabilmek için

ikinci dönem tüketim harcamalarında isteyeceği artış (ΔC_2) tutarının birbirine oranlanması ile zamanlar arası

marjinal ikame oranı ($TMRS = -\frac{\Delta C_2}{\Delta C_1}$) elde edilir. Bugün tüketmek keyifli, tüketimi ertelemek ise ızdırıp

vericidir. Bir tüketicinin bugünkü tüketimden vazgeçeceği her YTL için gelecekte talep edeceği YTL miktarı daha fazladır. Dolayısıyla $TMRS > 1$ 'dir. Pozitif bir zaman tercihi de bir tüketicinin 1 YTL ödünç vermek veya borç almak karşısında isteyeceği veya ödemeye razı olduğu fazla ödeme tutarıdır. Kısacası Zaman Tercihi= $TMRS > 1$ 'dir.

² TCMB tahminidir.

Dış kaynak girişi bu makalede reel faizin artan bir fonksiyonu olarak kabul edildiğinden Merkez Bankasının izlediği faiz politikasının reel faizi nasıl etkilediğini de bakmakta yarar vardır. Tablo 2 'de Türkiye'de 2002-2006 dönemi için reel faiz ve dış kaynak girişi özetlenmektedir.

Tablo 2: Faiz Politikası ve TL'nin Reel Getirileri

Yıllar	OIN Faiz	Hedeflenen Enflasyon	Gerçekleşen Enflasyon	Beklenen Reel Getiri (Reel Faiz)	Gerçekleşen Reel Getiri (Reel Faiz)	Sermaye Girişi**
2002	49	35	29.7	10.37	14.88	1.194
2003	36	20	18.4	13	14.86	7.192
2004	21	12	9.3	8	10.70	17.678
2005	14	8	7.7	5.55	5.85	43.975
2006*	17.25	5	8.32	-	11.64	26.154

KAYNAK: www.tcmb.gov.tr, *Haziran 2006'ya kadar olan dönem, ** Milyar Dolar

Tablo 2'ye bakıldığı zaman oldukça yüksek reel faizler düşse de Türkiye'deki reel faiz dünyadaki en yüksek reel faizlerden biri olma vasfını devam ettirmektedir. 2002-2006 yılları arasında dış konjüktüre bakıldığında dünyada önemli bir likidite bolluğu dikkati çekmektedir. 2002 ve 2006 arasında Türkiye'deki yüksek reel faiz yabancı sermayenin ülkeye girmesini cezp etmiştir. Bu ilişkiye sıcak para denilmektedir. TCMB izlediği yüksek faiz politikası ile Türkiye ekonomisini sıcak parayı teslim ettiği öne sürülerek eleştirilmektedir (Baydur, 2006-b) Bunun karşısında ise, TCMB faizin çok yüksek olmadığını, beklentilerin yeterince değişmediğini, kamu borçları ve yapısal problemlerden dolayı riskin azalmadığı, dolayısıyla uyguladığı yüksek faiz politikasının doğru olduğunu öne sürmektedir.

2002 yılında örtük olarak 2005'den itibaren de açık olarak enflasyonu hedefleyen TCMB iktisadi birimlerin beklentilerini dolayısıyla enflasyonu kontrol etmek için faizleri kullanmaktadır. 2002-2005 arası dönemde gerek dünyadaki konjonktür gerekse Türkiye'deki makro ekonomik göstergelerdeki olumlu gelişmeler sayesinde TCMB faizleri düşürmüştür. Ancak TCMB faizleri enflasyon beklentilerine göre daha yavaş bir şekilde düşürmüştür (Baydur, 2006-b). TCMB'nin bu şekilde bir politika izlemesinin temel nedeni reel faizlerin düşmesi durumunda, enflasyonun yükseleceği kaygısıdır. 2002-2005 döneminde TCMB nominal faizleri beklentilere göre daha yavaş düşürdüğünden beklenen ve gerçekleşen reel getiri/faizi arttırmıştır (bakınız 11 ve 12 nolu denklemleri). Tablo 2'de Türkiye ekonomisinin katlandığı en düşük reel faizler verilmektedir. İç borçlanma faizleri bu faizlerin hemen hemen iki katıdır. Tablo 1'de de görüldüğü üzere yüksek reel faiz önemli ölçüde dış kaynağı Türkiye'ye akıtmıştır. Giren yabancı kaynak içinde doğrudan yabancı yatırımların payı zamanla artsa bile önemli ölçüde sıcak para yani kısa vadeli kaynak Türkiye'ye girmiştir. Sonuçta TCMB izlediği faiz politikası ile önemli ölçüde dış kaynağın Türkiye'ye girmesine neden olmuştur.

Yüksek reel faiz ile finansman sürecinin TL (YTL) üzerinde bir takım etkileri vardır. Gerekse yabancı girdi kullanımının yoğunluğu gerekse bunun finansmanının dış kaynak yapıldığı dikkate alındığında, yoğun dış kaynak girişi TL (YTL)'yi değerlendirerek TCMB'nin enflasyonu düşürme amacına hizmet etmiştir. Ancak bu politika, 2002-2005 yılları arasında enflasyonla mücadelede ciddi kazanımlar sağlanmış olmasına rağmen, bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. TCMB'nin faiz politikasının üç olumsuz sonucundan birincisi artan dış dengesizlik, ikincisi ekonominin dış şoklara daha hassas hale gelmesi son olarak da yoğun bir dış kaynak girişi sonucu canlı bir iç talep ve içe dönük büyüme sürecinin enflasyonla mücadeleyi zorlaştırmasıdır. 2005'in sonlarında 2006 yılının ilk aylarında fiyatlarda meydana gelen katılaşma bu durumun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

2006 Mayıs ayı itibariyle dış konjonktürün bozulması, ABD ve Japon Merkez Bankalarının faiz artırımları veya arttırma beklentileri, uluslar arası finans piyasalarında Türkiye'nin çekiciliğini azaltmıştır. Bunun yanında ham madde fiyatlarındaki artış TCMB'nin enflasyonla mücadelesini önemli ölçüde zorlaştırmıştır. Türkiye ekonomisi ile ilgili beklentilerin 2006 Mayıs ayında olumsuzlaşması ile yaşanan kaynak çıkışı YTL'nin ciddi ölçüde (% 30) değer kaybetmesine neden olmuştur. Söz konusu değer kaybı yabancı girdi kullanımının yüksek olduğu bir ekonomide enflasyon ve beklentilerinin de artmasına sebep olmuştur. Enflasyon beklentileri yılsonu hedefi olan % 5'in çok üzerine çıkarak % 10'lara ulaşmıştır (2006 Enflasyon Raporu-III). Artan enflasyon ve bozulan enflasyon beklentileri sonucunda TCMB %13'lere kadar düşmüş olan gecelik O/N faizleri % 26 kadar yükselterek, reel faizleri arttırmıştır (tekrar 11 ve 12 nolu denklemleri bakınız). TCMB sadece faizleri yükseltmekle kalmamış dış kaynağın getirisini yükseltebilmek için yani dış kaynak girişini garantiye alabilmek için döviz satmış ve piyasadan depo ihalelere YTL çekmiştir. Bütün bu çabaların sonucu kurun değerlenmesidir. İzlenen bu politika için bir değerlendirme yapmak gerekirse, yüksek faiz politikası bir taraftan enflasyonu düşürmeyi diğer taraftan da büyümenin devamını sağlamaya çalışmıştır. TCMB 2006 Mayıs ayı itibarıyla faiz politikası, kısa vadeli sermaye için cazip şartlar yaratarak enflasyon hedefleme programını kurtarmaya dönük olarak uygulanmıştır denilebilir.

2006 Ağustos ayı itibariyle dış finans piyasalarındaki beklentiler tekrar olumluya dönmüştür. ABD'nin faizleri arttırmaması dış finans konjonktürün Türkiye için tekrar olumluya dönmesi, TCMB'nin faizleri arttırıp YTL'nin değer kazanmasına dönük politikaları yabancı kaynağın yönünün tekrar Türkiye'ye çevrilmesine neden olmuştur. Bu nedenle yılsonu enflasyonun beklentilerden sapması daha düşük olacaktır. 2006 Haziran ayı itibari ile %8'lere düşen reel getiri TCMB'nin aldığı tedbirler ile büyük ihtimalle yılsonunda beklenen getiriye eşit veya daha büyük olabilecektir.

Gerek 2002-2006 Mayıs dönemi gerekse 2006 Mayıs sonrası dönemde izlenen faiz politikasının yönü bir birine zıt olsa bile ortak bir sonucu vardır. Bu sonuç reel faizleri yüksek tutmaktır (Baydur, 2006-b). Yüksek reel faizler bankaların ve özel sektörün çok rahat dışarıdan kredi bulabilmesine neden

olmuştur. Tablo 1 ve 2'deki rakamlar bu durumu ifade etmektedir. Tablo 1 ve 2'de de görüldüğü üzere önemli ölçüde yabancı sermaye doğrudan girse bile, kısa vadeli sermaye hareketleri, portföy hareketleri ve diğer yatırımlar (özel sektör ve bankaların aldığı krediler) 2002-2006 döneminde sürekli artmıştır. Giren dış kaynakla Türkiye'deki harcamalar finanse edildiğine göre toplam talep artacaktır. Yüksek reel faiz Türkiye'de toplam talebi arttırmakta, kuru değerlendirmekte, kısa dönemde enflasyonu olumlu katkı yaparak ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Ancak iç talebin canlı olması nedeniyle ortaya çıkan fiyat katılıkları dolayısıyla enflasyonla mücadelenin zorlaşması, artan ödemeler dengesizliği, ekonomik yapıyı hassaslaştırarak şu veya bu şokla ekonomiyi krize girmeye mahkum etmektedir. Bütün bunların sebebi ise TCMB'nin Türkiye ekonomisinin toplam talep ilgili yukarıdaki yapısal özelliğini dikkate almadan izlediği yüksek faiz politikasıdır.

Sonuç

Türkiye'de TCMB'nin 2002-2005 ve Mayıs 2006 sonrası izlediği yüksek faiz politikası negatif tasarruflarla birleştiğinde yoğun bir kaynak girişine neden olmuştur. Bu tür yüksek faiz politikası izlenmesini haklılaştıran birçok neden ortaya konulabilir. Örneğin risk algılamasının Türkiye için yeterince düşmediği ileri sürülebilir. Ancak beklentilere göre nominal faiz politikasındaki uyumsuzluk Türkiye'de reel faizlerin yükselmesine neden olmuş, önemli ölçüde dış kaynağı Türkiye'ye çekmiştir. İzlenen yüksek faiz politikası ile hem enflasyon düşmüş hem de büyüme için gerekli kaynak sağlanmıştır. Yüksek faiz politikası ile yoğun dış kaynak girişi kurların baskılanmasına neden olarak enflasyonu kısa dönemde düşürse bile canlı bir iç talep yaratarak fiyatların katılaşmasına neden olmaktadır. Kurların değerlendirilmesinin önemli ölçüde katkı yaptığı ödemeler dengesindeki bozulma Türkiye ekonomisini şoklara daha açık bir hale getirmektedir. Türkiye'de dış açık sorununa duyarlı hale gelen beklentiler herhangi bir şok ile bozulabilmektedir. TCMB beklentilerdeki bozulma karşısında reel faizleri nominal faizleri arttırarak yükseltmesi Türkiye'de toplam talebi baskılayacağı yerde arttırmaktadır. TCMB dış kaynak girişi nedeniyle değerlendirilen YTL (TL) yüzünden göreceli olarak düşen enflasyon ile kısa vadede rahatlasa bile uzun vade de enflasyon hedefine ulaşmayı zorlaştıracak olumsuzlukların (en başta geleni bozulan ödemeler dengesi, krizlere hassas bir ekonomik yapı) ortaya çıkmasını da neden olmaktadır.

TCMB'nin faiz politikası 2002-Ağustos 2006 faiz politikası, 2002-2005 döneminde nominal faizleri beklentilere göre daha yavaş düşürme, Mayıs 2006'dan sonra beklentilere göre daha hızlı nominal faizleri yükseltme yönünde olmuştur. Para politikası açısından 2002-2005 bir dönem, 2006 sonrası da farklı bir dönem olarak kabul edilirse, her iki dönemin ortak noktası TCMB'nin yüksek reel faiz politikası izlemesidir. Yüksek reel faiz politikası dış kaynak ihtiyacı ile bütünleştiğinde Türkiye toplam talep artmaktadır. Ancak bu politika enflasyonla mücadele açısından uzun dönemde sürdürülebilir değildir. TCMB Türkiye'de toplam talebi baskılamak istiyorsa reel faizleri düşürmek zorundadır. Söz konusu

hipotez uygulanan politikalara ters bir politik çıkarsama oluştursa da Türkiye ekonomisi için rasyonel bir ekonomik politika önerisidir.

KAYNAKÇA

- Agenor, Pierre-Richard, (2000), *The Economics of Adjustment and Growth*, Academic Pres, New York.
- Baydur, Cem Mehmet, (2001), Kamu Borç Stokunun Artışında Yüksek Reel Faizlerin ve Bankacılık Sektöründeki Oligopolcü Yapının Rolü, *İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi*.
- Baydur, Cem Mehmet, (2006-a), “*Turkish Style Capital Accumulation: The Period Of 1985-2004*”, Forthcoming
- Baydur, Cem Mehmet, (2006-b), “Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesi ve Faiz Politikası: Doğru mu ? Yanlış mı?”, *Ekonomik Yorumlar*, Sayı: 506.
- Kozicki, Sharo, (1999), “How Useful Are Taylor Rules for Monetary Policy”, <http://www.kc.frb.org>, (12-10-2006)
- İnsel, Aysu ve Nesrin Sungur, (2003), “Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği -1989:III-1999” , <http://www.tek.org.tr/toplantı.php>, (10-10-2006) .
- McCallum, Bennett, Edward Nelson, (1999), “Performance of Operational Policy Rules in an Estimated Semiclassical Structural”, Ed: John B. Taylor, *Monetary Policy Rule*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Svensson, Lars, (1999), “Inflation Targeting as a Monetary policy Rule”, *Journal of Monetary Economics*, (43).
- Sevensson, Lars, (2005), “ Optimal Inflation Targeting: Further Developments of Inflation Targeting”, <http://www.princeton.edu/~svensson/#OITFD>, (1-11-2006)
- Taylor, B., John, (1982), “Establishing Credibility: A Rational Expectations Viewpoint”, *The American Economic Review*,(72).
- TCMB, 2006-III, *Enflasyon Raporu*.
- TCMB, 2006-Haziran, *Finansal İstikrar Raporu*.

2000-2006 Döneminde Türkiye’de Faaliyet Gösteren Sigorta Şirketlerinin Etkinlik Değerlendirmesi

Yrd. Doç. Dr. Cevdet Alptekin KAYALI

Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, MANİSA

ÖZET

Bu çalışma ile 2000-2006 döneminde Türkiye’de faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin teknik, saf teknik ve ölçek etkinliklerindeki gelişim incelenmektedir. Etkinlik değerleri Veri Zarflama Analizi yöntemi kullanılarak hesaplanmaktadır. Etkinlik değerlerinin dönem içindeki değişimi, Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi kullanılarak ölçülmüştür. Ampirik sonuçlar, 2000-2006 dönemi Türkiye’de faaliyet gösteren sigorta şirketlerin etkinlik değerlerinde artış olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sigorta, Etkinlik, Veri Zarflama Analizi, Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi

Evaluation Efficiencies of Insurance Companies in Turkey During The Period of 2000-2006

ABSTRACT

This paper examines the developments in the technical, pure technical and scale efficiencies of insurance companies in Turkey for period 2000-2006. Efficiency scores are evaluated by using Data Envelopment Analysis. Malmquist Total Factor Productivity Index is used to measure changes in efficiency over time. The empirical results show that efficiency scores of insurance companies in Turkey increase during the period of 2000-2006.

Key Words: Insurance, Efficiency, Data Envelopment Analysis, Malmquist Total Factor Productivity Index

1. Giriş

Sigorta öncelikle çeşitli riskler karşısında kişi, kurum ve daha geniş olarak ülke için bir güvence aracıdır. Sigortanın ülke ve dünya ekonomisinde, ekonomik ve risk yönetimi ve girişim açısından işlevleri bulunmaktadır. Sigortanın ekonomik işlevleri arasında; önemli bir tasarruf kaynağı olması, kişi ve kurumların sosyo-ekonomik çöküntü ve kayıplarını önlemesi, uluslararası ekonomik ilişkileri ve ticareti geliştirmesi ve vergi kaynağı olması yer almaktadır. Risk yönetimi ve girişimler yönünden işlevleri ise; bir dayanışma organizasyonu olması bakımından güven sağlaması, yatırım kararlarının alınması sırasında olumlu etkisinin bulunması, risk karşılığında atıl tutulan sermaye miktarını en aza indirmesi, fiyatların daha gerçekçi düzeyde oluşmasını sağlaması şeklinde sıralanabilmektedir.

Tüm gelişmiş finansal piyasalarda sigorta sektörü etkin bir rol almaktadır. Ancak Türkiye’de sigorta sektörünün finansal piyasalar içindeki payının 2006 yılında %3,3 olması, bu sektörün henüz istenilen seviyeye ulaşmadığının göstergesidir. Bunun yanında son yıllarda ekonomimizde yaşanan olumlu

gelişmelere paralel olarak sigortacılık sektöründe de önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, 2000-2006 döneminde Türkiye’de faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin etkinlik analizini gerçekleştirmektir. Sigorta şirketlerin etkinliğinin ölçülmesi ile ilgili yerli ve yabancı literatür incelendiğinde, parametrik olmayan yöntemlerin arasından çoğunlukla Veri Zarflama Analizinin (VZA) tercih edildiği saptanmıştır. Bu çalışmada, Veri Zarflama Analizi yardımıyla her dönem için sadece teknik etkinlik değeri hesaplandığından, şirketler arasında, incelenen dönem içerisinde, karşılaştırma yapma olanağı sağlamak ve etkinlik değerlerini etkileyen bazı unsurlardaki değişimi karşılaştırabilmek için Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi (TFVE) yaklaşımından da yararlanılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde sigorta kavramı ve Türk sigorta sektörünün durumu hakkında genel bilgi verilmiştir. İkinci bölümde konu ile ilgili literatür incelemesi yapılmıştır. Son bölümde ise, sigorta sektörünün etkinliğini ölçmede kullanılan yöntem ve değişkenler tanımlanarak, Türkiye’de faaliyet gösteren sigorta şirketleri verileriyle uygulaması gerçekleştirilmiştir.

2. Sigorta Kavramı ve Türk Sigorta Sektörü

Sigorta kavramının tek bir tanımı bulunmamakta, hukuk, ekonomi, tarih, aktüeryal bilimler, risk teorisi ve sosyoloji gibi birçok disiplinler tarafından tanımlanmaya çalışılmaktadır. “American Risk and Insurance Association”a ait risk ve sigorta terminolojisine göre sigorta; “tesadüfi zararları bir havuzda toplayıp, riskleri, gelecekte karşılaşılabileceği zararlar için kendisini teminat altına alan sigortalılar arasında dağıtımını gerçekleştirerek, maddi kazanç sağlanmakta veya risk ile ilgili servisleri birleştirmek” biçiminde tanımlanabilmektedir (Redja, 2001, s.20).

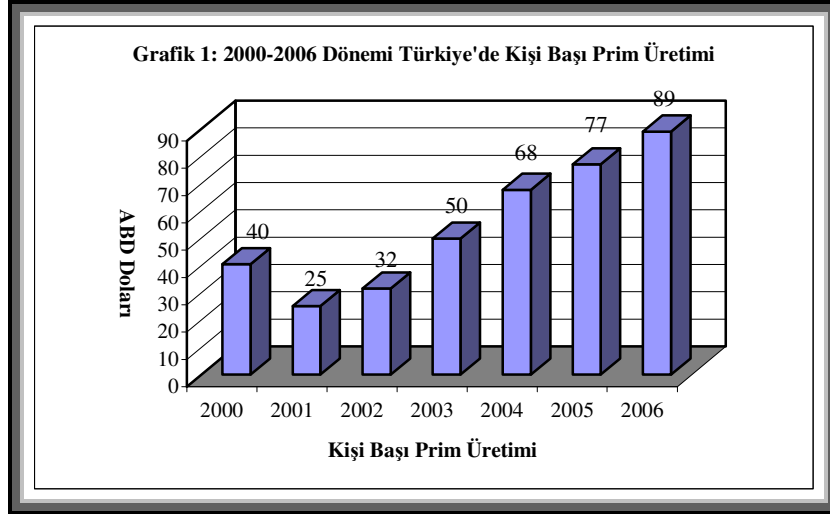
Sigorta, aynı tür tehlikeye maruz kişilerin, sadece o tehlikeye bilfiil maruz kalanların zararının telafisinde kullanılması için belirli bir miktar para toplamak amacıyla oluşturdukları grupta ile zarar veya insan yaşamındaki tehlikeli bir olayın gerçekleşmesi durumunda önceden kararlaştırılan parayı ödemeyi öngördükleri bir akittir. Ancak, para prim denen bir ücret karşılığında tehlikenin meydana gelmesinden önce toplanmaktadır (Uğur, 2004, s.2).

Türk Ticaret Kanununda sigorta; “Sigorta bir akittir ki, bununla sigortacı bir prim karşılığında diğer bir kimsenin para ile ölçülebilir bir menfaatini halele uğratan bir tehlikenin meydana gelmesi halinde tazminat vermeyi yahut bir veya birkaç kimsenin hayat müddetleri sebebiyle veya hayatlarında meydana gelen belli birtakım hadiseler dolayısıyla bir para ödemeyi veya sair edalarda bulunmayı üzerine alır” şeklinde tanımlanmaktadır (6762 sayılı Türk Ticaret Kanununun 1263. maddesi).

Son yıllarda sigortacılık sektöründe önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Türkiye’de faaliyet gösteren sigorta şirketlerin faaliyet raporlarında belirtildiği gibi 2006 yılında sigortacılık sektörünün varlık toplamı bir önceki yıla göre % 21 oranında artışla 18,6 milyar YTL’ye, prim üretimi % 24 oranında artışla 9,7 milyar YTL’ye, poliçe sayısı ise % 15 oranında artışla 34 milyon adede

ulaşmıştır. Diğer taraftan 2006 yıl sonu itibariyle Bireysel Emeklilik Sistemindeki katılımcı sayısı 1,1 milyonu ve sözleşme sayısı 1,2 milyonu aşmış, sistemde toplanan fon tutarı ise 2,8 milyar YTL'ye ulaşmıştır. Bu gelişmeler, sigortacılık sektörünün sahip olduğu potansiyelin hayata geçirilmesi bakımından ümit verici bulunmaktadır (2006 Türkiye'de Sigorta ve Bireysel Emeklilik Faaliyetleri Hakkında Rapor, s.ii).

Türkiye'de sigorta sektörünün ekonomi içindeki önemini yansıtmak için kişi başı prim üretimi Grafik 1'de gösterilmektedir.

Kaynak: 2006 Türkiye'de Sigorta ve Bireysel Emeklilik Faaliyetleri Hakkında Rapor, s.23.

Grafik 1'e göre, 2000-2006 döneminde kişi başına prim üretimi 2000 yılında \$40'dan 2006 yılında \$89'a yükselmiştir.

Türkiye, 2005 yılında dünya prim üretiminde % 0,17 pay ile 88 ülke içerisinde 35'inci sırada yer almıştır. Prim üretiminin GSYİH'ya oranına göre yapılan sıralamada 69'uncu sırada yer alan Türkiye, kişi başı prim üretiminde ise 61'inciliğe yükselmektedir. Toplam prim üretimine göre Avrupa ülkeleri arasında bir değerlendirme yapıldığında ise, Türkiye, % 0,41 pay ile 19'uncu sırada yer almaktadır (2006 Türkiye'de Sigorta ve Bireysel Emeklilik Faaliyetleri Hakkında Rapor, s.2).

Sigortacılık sektöründe kişi başına düşen prim üretimi ve prim üretiminin hayat/hayat dışı dağılımı ile GSYİH'ye oranı AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında, Türkiye'de hayat dışı sigortacılığın hayat sigortacılığından daha etkin olduğu ve sigortacılık sektörünün hızlı bir büyüme eğilimi gösterdiği, ancak GSYİH içindeki payının halen düşük olduğu görülmektedir (2006 Türkiye'de Sigorta ve Bireysel Emeklilik Faaliyetleri Hakkında Rapor, s.2).

3. Literatür

Sigorta sektöründe etkinlik analizi uygulamaları son yıllarda önem kazanmıştır. Konuyla ilgili literatürde Amerika Birleşik Devletleri (A.B.D.) sigorta sektörüyle ilgili çalışmalar yoğunluktadır. Uluslararası sigorta şirketlerinin karşılaştırmalı etkinlik analizleri yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Sigorta sektörünün etkinlik analizi ile ilgili literatürde bulunan bazı çalışmalar kronolojik olarak aşağıda belirtilmiştir.

Weiss (1990, s.15) mal ve sorumluluk sigorta şirketleri için verimlilikteki büyümeyi ve verimlilik büyümesi ile yasal düzenlemeler arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Weiss (1991, s.452) ile Eisen (1991, s.263)’in çalışmalarında, A.B.D., bazı Avrupa ülkeleri ve Japonya’daki sigorta şirketlerinin karşılaştırmalı etkinlik analizini yapmışlardır. Delhause ve diğerleri (1995, s.47-48, 68) ise çalışmalarında, Fransa ve Belçika’da faaliyet gösteren hayat dışı sigorta şirketlerinin üretim etkinliklerini karşılaştırmışlardır. Cummins ve Weiss (1993), Yuengert (1993) ve Gardner ve Grace (1993) ve Berger vd., 1993 çalışmalarında A.B.D. sigorta şirketlerinin X-etkinliğini farklı stokastik sınır yaklaşımları ile ölçmüşlerdir. Gardner ve Grace (1994, s.1) ve Cummins, Weiss ve Zi (1996, s.1), Cummins ve diğerleri (1998, s.1) ve Cummins, Weiss ve Zi (1999, s.1254) çalışmalarında, herbiri farklı sigorta branşını ele alarak, A.B.D. sigorta şirketlerinin organizasyon yapıları ile etkinlikler değerleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Rai (1996, s.213, 233) çalışmasında, gelişmiş farklı ülkelerin sigorta şirketlerinin maliyet etkinliğini değerlemiştir. Diacon (2001, s.2) çalışmasında, İngiltere sigorta sektöründe faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin branşlarına göre etkinlik analizini gerçekleştirmiş ve bu değerleri, bazı Avrupa ülkelerinin sigorta şirketlerinin etkinlik değerleri ile karşılaştırmıştır. Xie (2001, s.1), A.B.D. mal ve sorumluluk sigorta sektörünün teknik, ölçek, maliyet ve gelir etkinliklerini, Greene ve Segal (2004, s.229) ise çalışmalarında, A.B.D. hayat sigorta sektöründe maliyet etkinsizliği ile karlılık arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır.

Sigorta sektöründe etkinlik analizi konulu yerli literatürde ise Kılıçkaplan, Atan ve Hayırsever (2004), Kılıçkaplan ve Baştürk (2004), Kılıçkaplan ve Baştürk (2004), Çiftçi (2004), Bülbül ve Akhisar (2005)’a ait çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda farklı branşlardaki sigorta şirketlerinin teknik etkinlik değerleri, Veri Zarflama Analizi Yöntemi kullanılarak elde edilmiştir.

4. Kapsam ve Veriler

Çalışmanın kapsamını, 2000-2006 döneminde Türk sigorta sektöründe faaliyet gösteren sigorta şirketleri oluşturmaktadır. İncelenen dönem içerisinde çeşitli nedenlerle faaliyetleri durdurulan ve verileri incelemeye uygun olmayan sigorta şirketleri kapsam dışı kalmıştır. Bu çalışmada etkinlik analizine dahil edilen şirket sayıları; 2000 yılında 54, 2001 yılında 52, 2002 yılında 53, 2003 ve 2004 yıllarında 47, 2005 ve 2006 yıllarında 26 şeklindedir.

Çalışmada sigorta şirketlerinin etkinlik analizinde kullanılmak üzere personel ve acente sayısı, sabit değerler, likit değerler, teknik karşılıklar,

özsermaye, aktif toplamı, toplam prim üretimi, teknik kar, mali gelir verileri Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Sigorta Denetleme Kurulunun hazırladığı Türkiye’de Sigorta Faaliyetleri Hakkında Raporlardan derlenmiştir.

5. Yöntem

Bu çalışmada, Veri Zarflama Analizi teknik etkinlik değeri hesaplamak için, karşılaştırma yapma olanağı sağlamak ve etkinliği etkileyen bazı unsurlardaki değişimi karşılaştırabilmek için Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi yönteminden yararlanılmıştır.

5.1. Veri Zarflama Analizi

Veri Zarflama Analizi ilk olarak Charnes, Cooper ve Rhodes’in “Measuring The Efficiency of Decision Making Units” adlı çalışmalarıyla literatüre geçmiştir (Charnes v.d., 1978). Parametrik olmayan yöntem olan VZA kar amacı gütmeyen kuruluşların etkinliklerini ölçmekte daha fazla ilgi görmektedir. Bu yöntemin birçok çalışmada tercih edildiğini Gattoufi ve diğerlerinin (Gattoufi, v.d., 2004) yaptığı bibliyografik taramada ortaya çıkmaktadır.

VZA, birden çok ve farklı ölçeklere sahip girdi ve çıktıların, karar birimleri arasında etkinlik karşılaştırması yapmayı zorlaştırdığı durumlarda, karar birimlerinin görece performansını Farrell’in yaklaşımı çerçevesinde ölçmek mümkün hale gelmiştir (Tarım, 2001,s.48-49).

VZA’nın görece etkinliği ölçme şekli, iki aşamalı olarak gerçekleşmektedir (Yolalan, 1993, s.483). Bunlar;

1. Herhangi bir gözlem kümesi içinde en az girdi bileşimini kullanarak en çok çıktı bileşimi üreten “en iyi” gözlemleri belirlemek
2. Söz konusu sınırı “referans” olarak kabul edip, etkin olmayan karar birimlerinin bu sınıra olan uzaklıklarını (ya da etkinlik düzeylerini) “radyal” olarak ölçmek biçiminde sıralanabilmektedir.

Charnes ve diğerlerinin Farrell’in tanımından hareketle kurdukları eş doğrusal programlama modeli (Charnes-Cooper-Rhodes Modeli, CCR Modeli) aşağıda verilmektedir (Cingi, Tarım, 2000, s.5).

Analiz edilecek problemde herbirinin m adet girdisi ve s adet çıktısı olan n adet karar-birimi bulunsun. $X_{ij} > 0$ parametresi j karar-birimi tarafından kullanılan i girdi miktarını göstermektedir. Benzer şekilde $Y_{rj} > 0$ parametresi j karar-birimi tarafından üretilen r çıktı miktarını göstermektedir. Bu karar problemi için değişkenler, k karar-biriminin i girdi ve r çıktıları için vereceği ağırlıklardır. Bu ağırlıklar sırasıyla v_{ik} ve u_{rk} olarak gösterilmektedir. Problemde n tane karar-birimi bulunmaktadır. Model Simplex algoritması (CCR modeli) yardımıyla çözülebilmektedir (Cingi, Tarım, 2000, s.6-7). Bu model CCR

$$\max h_k = \sum_{r=1}^s u_{rk} Y_{rk}$$

kısıtlar

$$\sum_{r=1}^s u_{rk} Y_{rj} - \sum_{i=1}^m v_{ik} X_{ij} \leq 0 \quad ; \quad j=1, \dots, n$$

$$\sum_{i=1}^m v_{ik} X_{ik} = 1$$

$$u_{rk} \geq 0 \quad ; \quad r=1, \dots, s$$

$$v_{ik} \geq 0 \quad ; \quad i=1, \dots, m$$

VZA sonuçlarını alabilmek için Model CCR her karar-biriminin kendi parametreleriyle yeniden çözülmelidir. Dikkat edilecek olursa, bu doğrusal programlama modelleri birbirine çok benzemektedir. İlk kısıt tüm modeller için aynıdır. Parametre değişikliğine sadece amaç fonksiyon ve ikinci kısıtlamada ihtiyaç duyulmaktadır.

VZA yardımıyla her dönem için sadece teknik etkinlik değeri hesaplandığından şirketler arasında, incelenen dönem içerisinde, karşılaştırma yapma olanağı sağlanamamaktadır. Bu dezavantajı ortadan kaldırmak, hem zaman unsurunu çözümlmek, hem de etkinliği etkileyen bazı unsurlardaki değişimi karşılaştırabilmek için model, Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi kullanılmıştır. Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksinin değeri toplam faktör verimliliğindeki değişme olarak yorumlanmakta, değer 1'den büyük olması toplam faktör verimliliğinin arttığını, 1'den küçük olması ise azaldığını göstermektedir.

Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Değişimi, verimlilikteki değişmeyi teknik etkinlikteki değişme ve teknolojiye bağlı değişme olmak üzere iki bileşen aracılığıyla ölçmektedir. Bu iki bileşenin çarpımı Toplam faktör verimliliğindeki değişimi vermektedir. Teknik etkinlik, saf teknik etkinlik ve ölçek etkinliğinden oluşmakta ve bu iki endeksin çarpılmasıyla elde edilmektedir. Saf teknik etkinlik yönetsel etkinliği, ölçek etkinliği ise sigorta şirketlerinin uygun ölçekte üretim yapma başarısını göstermekte olup ölçeğe göre sabit getiri teknolojisi ve ölçeğe göre değişken getiri teknolojisinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır (Kaya, Doğan, 2005, s.10-11). Teknolojideki değişme aracılığıyla ise aynı girdiyle üretilen çıktı miktarındaki değişimin yönü araştırılmaktadır. Toplam faktör verimliliğindeki değişme, teknik etkinlikteki değişme ve teknolojik değişim endekslerinin 1'den büyük olması performanstaki iyileşmeyi ifade ederken, 1'den küçük olmaları gerilemeyi ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle, teknik etkinlik değişim endeksinin 1'den büyük olması işletmenin en iyi üretim sınırını yakalama

etkisini ve teknolojik değişme endeksinin 1'den büyük olması ise üretim sınırının yukarı kaymasını veya yeniliği ifade etmektedir (Deliktaş, 2006, s.16).

5.2. Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi

Veri Zarflama Analizi yöntemiyle karar birimin etkinliği belirli bir an için ölçülmektedir. Malmquist Toplam Faktör Verimliliği endeksi etkinliği istenilen bir zaman aralığı için değerlendirmektedir.

Malmquist toplam faktör verimliliği endeksi iki gözlemin toplam faktör verimliliğindeki değişmeyi ortak bir teknolojiye olan uzaklıkların oranı olarak ölçmektedir. Bu ölçüm için uzaklık fonksiyonu kullanılmaktadır. Uzaklık fonksiyonu çok-girdili çok çıktılı üretim teknolojilerini, maliyet minimizasyonu veya kar maksimizasyonu gibi hedefleri belirtmeden, tanımlamada kullanılmaktadır. Girdi uzaklık fonksiyonu, çıktı vektörü verildiğinde, oransal olarak en çok büzülen girdi vektörüne bağlı olarak üretim teknolojisini tanımlamaktadır. Benzer olarak, çıktı uzaklık fonksiyonu, girdi vektörü verildiğinde, oransal olarak en çok genişleyen girdi vektörüne bağlı olarak üretim teknolojisini tanımlamaktadır (Tarım, 2001, s.152-153).

Çıktıya göre uzaklık fonksiyonu $d(x, y) = \min\{\delta : (y/\delta) \in S\}$ olarak tanımlanmaktadır. Uzaklık fonksiyonu $d(x,y)$ 'nin alacağı değerler, y vektörü S sınırı (üretim sınırı) üzerinde ise 1.0; y vektörü S içindeki teknik etkin olmayan bir noktayı tanımlıyorsa >1.0 ; ve y vektörü S dışındaki mümkün olmayan bir noktayı tanımlıyorsa <1.0 'dir.

s dönemi ve izleyen t dönemi arasındaki çıktıya göre Malmquist toplam faktör verimliliği değişim endeksi, "uzaklık fonksiyonu" çerçevesinde,

$$m(Y_s, X_s, Y_t, X_t) = \sqrt{\left[\frac{d^s(Y_t, X_t)}{d^s(Y_s, X_s)} \times \frac{d^t(Y_t, X_t)}{d^t(Y_s, X_s)} \right]}$$

olarak hesaplanmaktadır. Bu gösterimde $d^s(X_t, Y_t)$, t dönemi gözleminin s dönemi teknolojisinden olan uzaklığını ifade etmektedir. $m(.)$ fonksiyonunun değerinin 1.0'dan büyük olması s döneminden t dönemine Malmquist toplam faktör verimliliği endeksinde büyüme olduğunu, 1.0'dan az olması ise aynı dönemler dikkate alındığında Malmquist toplam faktör verimliliği endeksinde azalma olduğunu göstermektedir. Yukarıdaki eşitlik aşağıdaki gibi yazılabilmektedir (Cingi, Tarım, 2000, s.10):

$$m(Y_s, X_s, Y_t, X_t) = \frac{d^t(Y_t, X_t)}{d^s(Y_s, X_s)} \sqrt{\left[\frac{d^s(Y_t, X_t)}{d^t(Y_t, X_t)} \times \frac{d^s(Y_s, X_s)}{d^t(Y_s, X_s)} \right]}$$

6. Türkiye'de Faaliyet Gösteren Sigorta Şirketlerin Etkinlik Analizi

Bu bölümde, 2000-2006 dönemi için sigorta sektörünün ortalama teknik etkinlik değerleri hesaplanmıştır. Sektöre ait teknik etkinlik değerinin bire eşit olması, tam teknik etkinliği yani en iyi üretim sınırı üzerinde yer aldığını ifade ederken, değerlerin birden küçük olması ise sektörün yüzde olarak etkinsizlik derecesini belirtmektedir.

Bu çalışmada teknik etkinlik ölçümünde girdi odaklı yaklaşım kullanılmıştır. Saf teknik etkinlik ve ölçek etkinliği, teknik etkinliğin bileşenlerini oluşturmaktadır. Saf teknik etkinlik ölçeğe göre getiriye ilişkin herhangi bir varsayım olmaksızın teknik etkinlik değerini ifade etmektedir. Ölçek etkinliği, bir firma ölçeğe göre sabit getiride faaliyet gösterdiğinde varolmaktadır (Kim, 2000, s.46).

Tablo 1’de Türk sigorta sektörünün 2000-2006 dönemindeki ortalama teknik etkinlik değerleri ve teknik etkinliğin bileşenleri olan saf teknik ve ölçek etkinlik değerleri gösterilmektedir. 2000 yılında sigorta sektörünün teknik etkinlik değeri %91, yani teknik etkinsizlik değeri %9’dur. Bu teknik etkinsizlik değeri, 2000 yılında sigorta şirketlerinin çıktılarını (toplam prim üretimi, teknik kar ve mali gelir), %9 daha az girdi miktarı kullanılarak da elde edilebileceklerini ifade etmektedir. Aynı yılın saf teknik etkinliği %94, ölçek etkinliği ise %97’dir. Böylece 2000 yılı teknik etkinsizlik, büyük ölçüde saf etkinsizlikten kaynaklanmaktadır.

Tablo 1: 2000-2007 Dönemi Türk Sigorta Sektörünün Etkinlik Değerleri			
Yıl	Teknik Etkinlik	Saf Teknik Etkinlik	Ölçek Etkinliği
2000	0,912	0,938	0,967
2001	0,915	0,939	0,970
2002	0,910	0,954	0,953
2003	0,927	0,966	0,960
2004	0,914	0,953	0,957
2005	0,970	0,988	0,980
2006	0,946	0,963	0,981

Tablo 1 incelendiğinde, 2001, 2004 ve 2006 yıllarındaki teknik etkinsizliğin temel kaynağının saf teknik etkinsizlik olduğu, yani mevcut prim üretiminin optimum girdi miktarlarıyla üretilmediği anlaşılmaktadır. 2002, 2003 ve 2005 yıllarında ise sektörün teknik etkinsizliğinin büyük bir bölümü ölçek etkinsizliğinden oluşmaktadır. Bunun anlamı ise, sigorta şirketlerinin prim üretimi bakımından uygun olmayan ölçekte (kapasitede) faaliyet göstermeleridir.

İncelenen dönemde sigorta şirketlerinin teknik etkinliği 2005 yılına kadar yaklaşık %6 oranında artmıştır. Teknik etkinliğin bileşenleri incelendiğinde ise, ölçek etkinlik değerlerinde bir artış gözlemlenmiştir. Bunun sebebi ise, 2006 yılına kadar sigorta şirketlerinde gerçekleşen devir işlemleri (örneğin Ege Sigorta A.Ş. Toprak Sigorta A.Ş.’ye ve; İhlas Hayat Sigorta A.Ş.’nin ise Ankara Emeklilik A.Ş.’ye devredilmesi) yanında, acente ve personel sayılarının azaltılmasıdır. 2000-2006 döneminde sigorta sektörünün teknik etkinliğinde az da olsa ilerleme sözkonusudur.

Tablo 2 ile 2000-2006 döneminde faaliyet gösteren sigorta şirketleri içinde teknik etkin, saf teknik etkin ve ölçek bakımından etkin olanların sayısı belirtilmektedir.

Tablo 2: 2000-2007 Dönemi Etkin olan Sigorta Şirketlerinin Sayısı							
Yıl	Toplam Sigorta Şirketi Sayısı	Teknik Etkinlik		Saf Teknik Etkinlik		Ölçek Etkinliği	
		Etkin Sigorta Şirketi Sayısı	Yüzde	Etkin Sigorta Şirketi Sayısı	Yüzde	Etkin Sigorta Şirketi Sayısı	Yüzde
2000	54	32	%59	36	%67	33	%61
2001	52	34	%65	39	%75	34	%65
2002	53	33	%62	39	%74	33	%62
2003	47	32	%68	37	%79	32	%68
2004	47	28	%60	32	%68	28	%60
2005	26	22	%85	24	%92	22	%85
2006	26	18	%69	21	%81	19	%73

İncelenen dönem içerisinde yaşanan ekonomik krizlerin sonucunda sigorta şirketlerinin sayısı azalırken, teknik bakımdan etkin olan şirketlerin oranı ise artmaktadır. 2000 yılında sigorta şirketlerinin %59'u teknik etkin iken, 2005 yılında bu oran %85'e yükselmiş 2006 yılında ise %69'a gerilemiştir. Sigorta şirketleri arasında saf teknik etkin olanların oranı ise, 2000 yılında %67'ye, 2005 yılında %92'ye kadar yükselmiş, 2006'da ise %81 olmuştur. Uygun ölçekte faaliyet gösteren şirketlerin oranı ise, 2000 yılında %61 iken, 2006'da %73'e yükselmiştir. Yani incelenen dönem sonunda sigorta şirketleri kaynaklarını daha etkin kullanmakta ve faaliyetlerini daha uygun ölçekte gerçekleştirmektedirler.

Ölçeğe göre sabit getiriye sahip şirketlerin, optimal büyüklükte (ölçekte) faaliyet gösterdiği, ölçüğe göre azalan getiriye sahip şirketlerin, faaliyetlerine göre daha büyük ölçüğe sahip olduğu, ölçüğe göre artan getiriye sahip şirketlerin ise faaliyetlerine göre daha küçük ölçüğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2000-2006 döneminde Türk sigorta sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin ölçüklerine göre getiri türleri Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Prim Üretimi Modeli için Sigorta Sektörünün Ölçeğe Göre Getiri Türleri							
Yıl	Toplam Şirket	Ölçeğe Göre Sabit Getiri (CRS)		Ölçeğe Göre Azalan Getiri (DRS)		Ölçeğe Göre Artan Getiri (IRS)	
		Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
2000	54	33	%61	7	%13	14	%26
2001	52	34	%65	6	%12	12	%23
2002	53	33	%62	8	%15	12	%23
2003	47	32	%68	7	%15	8	%17
2004	47	28	%60	8	%17	11	%23
2005	26	22	%85	2	%8	2	%8
2006	26	19	%73	4	%15	3	%12

İncelenen dönemde sigorta şirketlerinin çoğunluğunun ölçeğe göre sabit getiriye sahip olduğu görülmektedir. 2005 yılında sigorta şirketlerin %85’i faaliyetlerini optimal ölçekte sürdürmüştür. 2000-2006 dönemi içerisinde şirketlerin faaliyetlerine göre ölçeklerinin büyüklüğü konusunda bir iyileşme söz konusudur. Buradan şirketlerin birleşme, devralma ve ölçekte küçülme yoluna gittikleri anlaşılmaktadır.

7. 2000-2006 Döneminde Türkiye’de Faaliyet Gösteren Sigorta Şirketlerinin Toplam Faktör Verimliliğindeki Değişim

Bu çalışmada, 2000-2006 dönemi boyunca faaliyetini sürdüren sigorta şirketlerinin verimliliğindeki değişimin ölçülmesinde kullanılan Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi, ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında girdi odaklılık esasına göre hesaplanmaktadır. 2000-2006 dönemi boyunca faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin verimlilik değerlerindeki değişimin kaynakları, TFVD ile iki farklı dönem itibarıyla tespit edilmeye çalışılmıştır.

Prim üretimi modelinde, 2000-2006 döneminde faaliyet gösteren sigorta şirketinin sayısı 14’tür. Bu döneme ait Türk sigorta sektörünün toplam faktör verimliliğindeki değişim ve bunun kaynakları Tablo 4’te belirtilmektedir.

Tablo 4: 2000-2006 Dönemi Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksindeki Değişim					
Dönemler	Ortalama Değerler (2000-2006)				
	Teknik Etkinlikteki Değişim	Teknolojik Değişme	Saf Etkinlikteki Değişme	Ölçek Etkinliğindeki Değişme	Toplam Faktör Verimliliğindeki Değişme
2000-2001	1.054	0.766	1.046	1.008	0.808
2001-2002	0.985	1.036	1.003	0.982	1.020
2002-2003	1.025	0.939	1.000	1.025	0.962
2003-2004	1.014	1.115	1.000	1.014	1.131
2004-2005	1.004	1.126	1.000	1.004	1.130
2005-2006	0.933	1.116	1.000	0.933	1.041
Genel Ortalama	1.002	1.007	1.008	0.994	1.009

2000-2006 döneminin genel ortalama değerleri incelendiğinde, toplam faktör verimliliği değişim endeksinde %0,9 oranında ilerleme sözkonusudur. Dönem içerisinde teknik etkinlik değişim endeksinde %0,2’lik ilerleme, yönetsel etkinlik başarısından kaynaklanmaktadır.

Dönemler itibarıyla, toplam faktör verimliliğindeki değişim endeksindeki ilerlemenin %0,2’si teknik etkinlikteki ilerlemeden, %0,07’si ise teknolojik ilerlemeden kaynaklanmaktadır. Teknik etkinlik değişim endeksindeki ilerleme de saf etkinlik değişim endeksindeki ilerlemeden kaynaklanmaktadır.

8. Sonuç

Günümüzde küreselleşme hareketlerinin hızla yaşanması, rekabet kavramı sigorta piyasalarında da gittikçe daha fazla önem kazandırmaktadır. Bu bağlamda, Türk sigorta piyasası da serbest, rekabetçi, küresel ve bölgesel gelişmelere uyum sağlayan güçlü bir yapıya kavuşmak zorundadır.

2000-2006 döneminde Türk sigorta şirketlerinin 2001, 2004 ve 2006 yıllarındaki teknik etkinsizliğin temel kaynağının saf teknik etkinsizlik olması, mevcut prim üretiminin optimum girdi miktarlarıyla üretilmediğini göstermektedir. 2002, 2003 ve 2005 yıllarında ise sektörün teknik etkinsizliğinin nedeninin ölçek etkinsizliği olması, sigorta şirketlerinin prim üretimi bakımından uygun olmayan ölçekte (kapasitede) faaliyet göstermedikleri anlamındadır.

İncelenen dönemde sigorta şirketlerinin teknik etkinliğinde artış gözlemlenmiştir. Teknik etkinliğin bileşenleri incelendiğinde ise, ölçek etkinliğinde bir iyileşme gerçekleşmiştir. Bunun sebebi ise 2006 yılına kadar sigorta şirketlerinde gerçekleşen devir işlemleri, birleşmeler, acente ve personel sayılarının azaltılmasıdır.

2000-2006 döneminde Türk sigorta sektöründe, teknik etkin ve saf teknik etkin ve ölçek bakımından etkin olan şirketlerin toplam içindeki payı artmaktadır. Yani incelenen dönem sonunda sigorta şirketleri kaynaklarını daha etkin kullanmakta ve faaliyetlerini daha uygun ölçekte gerçekleştirmiştir.

İncelenen dönemde sigorta şirketlerinin çoğunluğu ölçeğe göre sabit getiriye sahip olduğu görülmektedir. 2000-2006 dönem içerisinde şirketlerin faaliyetlerine göre ölçeklerinin büyüklüğü konusunda bir iyileşme söz konusudur. Buradan şirketlerin birleşme, devralma ve ölçekte küçülme yoluna gittikleri anlaşılmaktadır.

2000-2006 döneminin genel ortalama değerleri incelendiğinde, toplam faktör verimliliği değişim endeksinde ilerleme söz konusudur. Dönem içerisinde teknik etkinlik değişim endeksindeki ilerleme, yönetsel etkinlik başarısından kaynaklanmaktadır.

Türk sigorta sektöründe çıkarılması uzun zamandır beklenen yasalar ve düzenlemelerin bankacılık sektöründe yaşanan gelişmelere paralel bir seyir izlemesi beklenmektedir. Yükseltilmesi beklenen sermaye yeterlilik seviyeleri, azalan finansal gelirler ve daralan kar marjlarının, sektördeki satın alma ve birleşmeleri, dolayısıyla konsolidasyonu arttırması beklenmektedir. Sektörün gelişmesinde, sigorta ürünlerinin çeşitlendirilmesi ve sigorta bilincinin arttırılması da etkili olacaktır.

KAYNAKLAR

Berger, A. N., W.C. Hunter, S. G. Timme, **The Efficiency of Financial Institutions: A Review and Preview of Research Past, Present, and Future**, Journal of Banking and Finance, Vol: 17, 1993.

Bülbül, S., İ. Akhisar, **Türk Hayat Sigorta Şirketlerinin Etkinliğinin Ölçülmesi**, I. Ulusal Sigorta Sempozyumu Bildiri Kitabı, TSRB, 2005.

Charnes A., W.W. Cooper, ve E. Rhodes, **Measuring Efficiency of Decision Making Units**, European Journal of Operational Research, Vol.2, 1978.

- Cingi, S., A. Tarım, **Türk Banka Sisteminde Performans Ölçümü ve DEA-Malmquist TFP Endeksi Uygulaması**, Türkiye Bankalar Birliği Araştırma Tebliği Serisi, Sayı:2000-01, 2000.
- Cummins, D. J., M.A. Weiss, H. Zi, **Organizational Form and Efficiency: The Coexistence of Stock and Mutual Property-Liability Insurers**, Management Science, Vol:45, 1999.
- Cummins, D. J., S. Tennyson, M.A. Weiss, **Consolidation and Efficiency in the U.S. Life Insurance Industry**, Working Paper, Wharton School of the University of Pennsylvania, 1998-08-B.
- Cummins, D. J., M.A. Weiss, H. Zi, **Organizational Form and Efficiency: An Analysis Stock and Mutual Property-Liability Insurers**, Huebner Foundation for Insurance Education; Working Paper Series, The Wharton School, 1996.
- Cummins, D.J., M.A. Weiss, **Measuring Cost Efficiency in the Property-Liability Insurance Industry**, Journal of Banking and Finance, Vol: 17, 1993.
- Çiftçi, H., **Türk Sigorta Sektörünün Sorunları; DEA Analizi İle Türk Sigorta Şirketlerinin Etkinlik Düzeylerinin Belirlenmesi**, Çukurova Üniversitesi S.B.E. Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, 2004.
- Delhaussse, B., F. Fecher, S. Perelman, P. Pestieau, **Measuring Productive Performance in the Non-life Insurance Industry: The Case of French and Belgian Markets**, Tijdschrift voor Economie en Management, Vol: XL, 1995.
- Deliktaş, E., **İzmir Küçük, Orta ve Büyük Ölçekli İmalat Sanayinde Üretim Etkinliği ve Toplam Faktör Verimliliği Analizi**, Ege University Working Papers in Economics, No:06/03, 2006.
- Diacon, S., **The Efficiency of U.K. General Insurance Companies**, Centre for Risk and Insurance Studies, CRIS Discussion Paper Series-2001.III, 2001.
- Eisen, R., **Market Size and Concentration: Insurance and the European Internal Market 1992**, The Geneva Papers on Risk and Insurance, Vol: 16, 1991.
- Gardner, L.A., M.F. Grace, **Efficiency Comparisons Between Mutual and Stock Life Insurance Companies**, Center for Risk Management and Insurance Research Working Paper, 1994.
- Gardner, L.A., M.F. Grace, **X-Efficiency in the U.S. Life Insurance Industry**, Journal of Banking and Finance, Vol:17, 1993.
- Gattoufi, S., M.Oral, A.Reisman, **Data Envelopmant Analysis Literature: A Bibliography Update (1951-2001)**, Socio-Economic Planning Sciences 38, 2004.
- Greene, W.H., D. Segal, **Profitability and Efficiency in the U.S. Life Insurance Industry**, Journal of Productivity Analysis, Vol:21, 2004.
- Kaya, T., E. Doğan, **Dezenflasyon Sürecinde Türk Bankacılık Sektöründe Etkinliğin Gelişimi**, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, ARD Çalışma Raporları 2005/10, Araştırma Dairesi 2005.
- Kılıçkaplan, S., F.H. Baştürk, **Tobit Modeli Kullanarak Türk Sigorta Sektöründe Etkinlik Değişmesinin Ölçülmesi**, VIII. Ulusal Finans Sempozyumu, 2004.
- Kılıçkaplan, S., F.H. Baştürk, **Türkiye’de Hayat Dışı Alanda Faaliyet Gösteren Sigorta Şirketlerinin 2002 Yılındaki Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Ölçülmesi**, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 6/2, 2004.
- Kılıçkaplan, S., M.Atan, F.Hayırsver, **Avrupa Birliği’nin Genişleme Sürecinde Türkiye Sigortacılık Sektöründe Hayat Dışı Şirketlerin Verimliliklerinin Değerlendirilmesi**, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü & Yüksekokulu tarafından düzenlenen, Geleneksel Finans Sempozyumu 2004, “Uluslararası Piyasalarda Finansal Entegrasyon”, 2004.
- Kim, J., **A Comparative Study on Productive Efficiency: Japan and United States Non-Life Insurance Industries**, Doctorial Thesis of Philosophy, Temple University, 2000.
- Rai, A., **Cost Efficiency of International Insurance Firms**, Journal of Financial Services Research, Vol: 10, 1996.
- Redja, G.E., **Principles of Risk Management and Insurance**, Seventh Edition, Addison Wesley Longman, Boston 2001.

Tarım, A., **Veri Zarflama Analizi, Matematiksel Programlama Tabanlı Görelî Etkinlik Ölçüm Yaklaşımı**, TBB Araştırma Tebliğleri Serisi Sayı : 2000 – 01, 2001.

Uğur, S., **Sosyal Güvenlik Sistemlerinde Özel Emeklilik Programlarının Yeri ve Gelişimi**, Tisk Yayın No: 244, Haziran 2004.

Weiss, M.A., **Efficiency in the Property-Liability Insurance Industry**, Journal of Risk and Insurance, Vol:58, 1991.

Weiss, M. A., **Productivity Growth and Regulation of P/L Insurance: 1890-1982**, Journal of Productivity Analysis, Vol:2, 1990.

Yolalan, R., **İşletmelerarası Görelî Etkinlik Ölçümü**, Milli Produktivite Merkezi Yayınları, 1993.

Yuengert, A.M., **The Measurement of Efficiency in Life Insurance: Estimates of a Mixed Normal-Gamma Error Model**, Journal of Banking and Finance, Vol:17, 1993.

Türkiye’de Sigorta Faaliyetleri Hakkında Raporlar; 2000-2006, T.C. Başbakanlık Hazine Müşteşarlığı Sigorta Denetleme Kurulu.

Cam Tavan Sendromu ve Kadınların Üst Düzey Yönetici Pozisyonuna Yükselmelerindeki Engeller: Balıkesir İli Örneği

Prof. Dr. Edip ÖRÜCÜ

Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF, İşletme Bölümü, BALIKESİR

Araş. Gör. Recep KILIÇ

Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF, İşletme Bölümü, BALIKESİR

Taşkın KILIÇ

Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, BALIKESİR

ÖZET

Kadınların erkeklere oranla, üst yönetimlerde ve stratejik öneme sahip pozisyonlarda temsil güçlerinin az olmasının nedenlerini araştırmak, bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmada, literatür taramasına dayanarak "Cam Tavan" kavramı açıklanmış ve kadınların üst düzey yönetici pozisyonuna gelememelerindeki engeller, Türkiye ve diğer ülkelerdeki araştırmalar incelenerek aktarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın uygulama kısmında, literatür taraması sonucu elde edilen bulgular ışığında, Balıkesir ilinde görev yapmakta olan kişilerin söz konusu engeller hakkındaki görüşlerini tespit etmek amacıyla 103 erkek, 97 kadın olmak üzere toplam 200 çalışana anket uygulaması yapılmıştır. Elde edilen bulgular, kadınların liderlik ve yöneticilik özelliklerinin sınırlı olması, ailevi sorumluluklarının fazla olması ve "kraliçe arı" sendromunun (Kadınların birbirini çekememeleri) kadınların üst düzey yönetici pozisyonuna yükselmelerinin temel nedenleri olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Cam tavan, kadın yöneticiler, kariyer engelleri

Glass Ceiling Syndrome and the Obstacles Facing Women's Advancement to Senior Management Positions: Evidence From Balıkesir

ABSTRACT

Examining the reasons why women's presentation in senior management levels and strategically important positions is lower compared to men constitutes the aim of this study. Conducting a literature survey, the concept of "Glass Ceiling" has been explained and the obstacles confronting women in preferment to senior management positions have been presented depending on the related studies held in Turkey and other countries.

In the application part of the study, under the light of the findings from the literature, a survey covering 200 employees, of whom 103 male and 97 female, has been conducted in order to find out about the opinions of employees in Balıkesir on the obstacles in question. The findings have revealed that the limited horizon of leadership and managerial capability, excessive familial responsibilities, and the "queen bee" syndrome are the main obstacles that hamper women in the progress towards senior level managerial positions.

Key Words: Glass ceiling, women managers, career barriers

I- GİRİŞ

Kadınlar ve erkekler, gerek iş gerekse sosyal hayatta çeşitli aktiviteleri birlikte yürütmektedirler. Nüfus olarak kadınlar dünya nüfusunun yarısına sahip olmalarına rağmen iş hayatında aynı oranda pay sahibi olamamışlardır. İş hayatında erkeklerin gerisinde kalmaları ve alınan önemli kararlarda yer alamamaları; araştırmamızın hareket noktasını oluşturmaktadır. Bu çalışma, Türkiye’de ve dünyada, iş yaşamında kadınların üst düzey yöneticilik pozisyonlarına erkeklere oranla daha az yükselmelerindeki nedenleri araştırmaya yönelik yapılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde literatürdeki kaynaklardan yararlanılarak kadınların yönetici pozisyonlarına yükselmelerinde karşılaştıkları engelleri tanımlayan “Cam Tavan” sendromuna değinilmiş ve “Cam Tavan” in üç boyutu ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada, üst düzey yönetici pozisyonuna kadınların getirilmesindeki olumlu faktörlere değinen araştırmalara da yer verilmiştir.

Çalışmanın metodoloji bölümünde, üst düzey yönetici pozisyonlarına kadın yöneticilerin getirilmesinin önündeki engelleri tespit etmek amacıyla Balıkesir ilinde özel sektör ve kamu çalışanlarına anket uygulaması yapılmıştır. Anket uygulamasına oniki farklı sektörden 97’si kadın olmak üzere toplam 200 kişi katılmıştır. Buna ek olarak daha önce bu konuda ve buna benzer konularda yapılan araştırmalar incelenmiştir.

Sonuç bölümünde ise, literatür taraması sonucu elde edilen teorik bilgiler ile uygulama sonucunda ulaşılan bulgular değerlendirilerek üst düzey yönetici pozisyonuna kadınların getirilmesindeki engeller ortaya konmaya çalışılmıştır.

II- ARAŞTIRMANIN KURAMSAL YÖNÜ

A- “CAM TAVAN” KAVRAMI

Cam tavan 1970’ li yıllarda ABD de ortaya çıkan bir kavramdır. Örgütsel önyargılar ve kalıplar tarafından yaratılan, kadınların üst düzey yönetim pozisyonlarına gelmelerini engelleyen görünmez, yapay engeller olarak tanımlanmıştır (Wirth, 2001:1).

Cam tavan; devlette, şirketlerde, eğitim kurumlarında veya kar amacı gütmeyen kuruluşlarda yüksek mevkilere gelmeyi arzulayan ve bunun için çabalayan kadınların karşılaştıkları engellerdir. Cam tavan terimi ile anlatılmak istenen, karşılaşılan sorunların belirsizliğidir (Aycan, 2004).

Yönetici pozisyonunda çalışan kadınların, belirli bir aşamadan sonra yükselmelerini engelleyen faktörlerin toplamına "Cam Tavan" ya da "Cam Tavan Sendromu" adı verilir. Cam Tavan adından da anlaşılacağı gibi görünmez bir engeli tanımlamaktadır. Cam tavan, bir kadın yönetici olarak belirli bir noktaya kadar yükseldikten sonra önemli bir terfi beklediği anda adını tam olarak ortaya koyamadığı nedenlerden ötürü istediği terfiyi alamama durumu şeklinde de açıklanmaktadır (Şiyve, 2004).

Kadınların iş hayatında giderek artan oranlarda yer almaları, çalışma yaşamında ve yönetimde kadınlarla ilgili araştırmaların da artmasını beraberinde getirmiştir. Yapılan araştırma sonuçları, özel sektördeki kadın yöneticilerin ancak orta kademeye kadar ilerlediklerini ve orada durduklarını göstermiştir. Yönetim

seviyeleri bakımından bakıldığında kadın yöneticilerin sayısı açısından olumsuz sayılabilecek sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Fortune 1000'deki (*Fortune 1000 listesi, toplam gelirler temel alınarak oluşturulan en büyük 1000 Amerikan şirketinden meydana gelmektedir.*) firmaların sadece ikisinin en tepe yöneticisinin (CEO) kadın olduğu belirtilmektedir. Bu durum, kadınların yükselmesini engelleyen bir cam tavan (glass ceiling) olduğu iddiası ile açıklanmaktadır. Cam tavanın oluşum nedenleri olarak; kadınların çalışma yaşamında kısa sayılacak bir süredir yönetici durumunda bulunmaları, işgücüne aralıklı olarak katılmaları, geleneksel olarak kadınların çalıştıkları belli alanların bulunması. örneğin; halkla ilişkiler, insan kaynakları yönetimi gibi yükselme olasılığının düşük olduğu alanlarda ve son olarak da üst yönetimin işe alma ve terfi politikalarında ayırım yapmaları gösterilmektedir (Zel, 1999).

Powell ve Butterfield (1994:69), terfi konusunda karar verenlerin çok azının üst düzey yönetici pozisyonuna atamalarda cinsiyete önem vermediklerini belirtmişlerdir.

B- “CAM TAVAN” IN ÜÇ BOYUTU VE KADINLARIN YÖNETİCİ POZİSYONUNA YÜKSELMELERİNDE KARŞILAŞTIKLARI ENGELLER

İşyerinde kadınların karşılaştıkları “Cam Tavan” ın üç boyutu üzerinde durulmaktadır. Kadınların iş yaşamında üst düzey yönetici pozisyonlarına gelememelerinin önünde üç engelin olduğu belirtilmektedir. Bu engeller şunlardır Aycan (2006);

1- Erkek yöneticiler tarafından konulan engeller: Bu engellerden en önemlisi kadınlara yönelik önyargılardır. Çoğu negatif olan bu önyargılar kadınların verilen üst düzey işleri yapamayacağına dair görüşleri içerir. Kişilik, kararlılık ve azim açısından yetersiz olarak değerlendirilirler. Erkek yöneticiler tarafından oluşturulan diğer engeller ise “kadınlarla iletişim kurmanın zorluğu” ve “erkeklerin gücü elde tutma” isteğidir.

2- Kadın yöneticiler tarafından konulan engeller: Daha çok erkek yöneticilerin koyduğu engeller tartışılırken kadın yöneticilerin koyduğu engeller göz ardı edilmektedir. Kadın yöneticiler tarafından konulan engeller de şu başlıklar altında sıralanmaktadır:

Kendini referans alma yanılması; Kadın yöneticilerin bilinçaltındaki “Ben bu noktaya nasıl geldiysem, herkes aynı şekilde gelebilir. Özel bir çabaya gerek yok mantığı”dır.

“Kraliçe arı” sendromu (Kadınların birbirlerini çekememeleri); Tepe yönetimde görülen ‘tek kadın’ olmanın bir başarı ve ayrıcalık göstergesi olduğu inancıdır.

3- Kişinin kendi kendine koyduğu engeller:

Cinsiyet rollerine ilişkin tutumlar; “Kadının yeri neresi?” sorusunun cevabını bulamayışı. Toplumsal değerleri sorgulamadan içselleştirmek. Kadınlara karşı olan negatif önyargıları kabul etme, benimseme. İş-aile çatışması ve suçluluk duygusu ile başa çıkamamak; Özgüven eksikliği, kararsızlık, ne istediğini bilememek; Kendini geliştirme, koşullarını değiştirme isteği, inancı

veya imkânı olmamak; Sistemin değiştirilemeyeceğine duyulan inanç, sistemi destekleme zorunluluğu hissetmek; Kariyerde yükselmeyi tercih etmemek / kariyer yönelimli olmamak, kariyerde yükselmenin gerekliliklerini ve zorunluluklarını göze almamak; kadınların üst düzey yönetici pozisyonuna yükselme konusunda kendi kendilerine koydukları engeller içerisindedir.

Şiyve (2004) ise, kadınların üst düzey yönetici olmalarının önündeki engelleri ifade eden Cam Tavan'ı yaratan iki önemli faktöre işaret etmektedir. Birinci önemli faktör, kadının kendi kendine yarattığı engellerdir. Bunlar, aile hayatlarının zarar görmesinden duyulan endişe, nasıl olsa yükselmem mümkün değil diyerek sonuna kadar gidememe ve bu yaklaşımın getirdiği özgüven eksikliği, iş yaşamında kendi cinsini, öncelikle kadınları rakip olarak görme eğilimi şeklinde tanımlanabilir. İkincisini ise "çevresel faktörler" şeklinde tanımlamak mümkündür. Örneğin, kadının erkek dünyası tarafından bilinçli olarak sınırlandırılması, "nasıl olsa kariyerinin bir noktasında ailesine daha fazla zaman ayırmayı tercih edecek" şeklinde erkekler tarafından geliştirilen inanç, kadınların tabiatı itibarıyla erkeğe göre daha az becerikli, başarılı olma ihtimali düşük, liderlik vasfı olmayan bireyler şeklinde önyargıyla tanımlanması kadınların terfilerini engelleyen çevresel faktörler olarak görülmektedir.

Kadınların kariyer yapamamalarının ya da yetki sahibi olamamalarının (Cam Tavan açısından) altında yatan temel sebepler arasında; eğitimdeki fırsat eşitsizlikleri ve toplumsal yargılar da önemli etkenler olarak kabul edilmektedir (Özbey, 2004). Kadınların kariyer yaşamlarını etkileyen en önemli unsurlardan birisi de erkeklerden farklı olarak toplum içerisinde benimsedikleri cinsiyet rolüdür. Cinsiyet rolü, hangi meslek ya da pozisyonun kadın işi, hangilerinin erkek işi olduğunun belirlenmesini sağlamakta hatta çalışma hayatına başlayabilmenin temel koşulu olan eğitim ortamlarında da bunların yansımaları olabilmektedir. Nitekim toplumsallaşma süreci kadınları, yönetmeye yönelik işlerden (yöneticilik, başkanlık, idarecilik, müdürlük v.b) ziyade uzmanlık gerektiren işlere (doktorluk, t, öğretmenlik v.b) yönlendirmektedir. Böylece cinsiyet rolüne dayalı önyargılar pekişmektedir. Kendisi de bu önyargıların var olduğu bir ortamda büyüyen kadın; önünde örnek alabileceği rol modellerinin olmayışı, ileri bir kariyerin aile yaşamı üzerindeki olası olumsuz etkilerini düşünmesi, biraz da toplumsallaşma sürecinde öğrendiği roller ile iş hayatının beklentileri arasında yaşadığı rol çatışmaları (anne-eş rolü ile işkadını rolü arasındaki ikilem) ile iş yaşamına ilişkin isteklerini şekillendirmektedir (Crampton ve Mishra, 1999:89)

Kadınların istihdamı ve terfilerinde sadece örgüt kültürünün değil, toplumsal - kültürel değerlerin, sosyal kalıpların ve normların etkileri de önemli bir engel olabilmektedir. Japon şirketlerinde yapılan bir araştırmada kadınların ailelerine ilişkin sorumluluklarının önemli olduğu düşüncesiyle kadınların istihdamı ve terfileri ile ilgili olumsuz bir tutum sergiledikleri tespit edilmiştir (Appold vd., 1998: 555).

Bu konuya farklı bir yaklaşım da Nalbant (2002: 50-51) tarafından getirilmiştir. Nalbant, Türk bankacılık sektöründe çalışan kadın ve erkek

yöneticilerin liderlik davranışları arasında fark olup olmadığını ve varsa bu farklılıkların ne düzeyde ve hangi alanlarda olduğunu ölçmüş ve şu sonuca ulaşmıştır. Yöneticilerin çoğu, kadın ve erkek yönetici arasında liderlik becerileri açısından fark görmemektedir. Kadın ve erkek yöneticiler arasında liderlik becerileri açısından fark bulan yöneticilerin çoğuna göre; kadın yöneticiler insani beceriler açısından erkek yöneticilere göre daha üstün değerlendirilirken, işe ve genel performansa yönelik beceriler açısından erkek yöneticiler daha yüksek değerlendirilmiştir.

Bajdo ve Dickson, (2001:401), iş yerinde cinsiyet ayrımı yapılmasında örgüt kültürü yapısının çok önemli olduğunu vurgulamışlardır. Çalışmalarında, hiyerarşik otoritenin, otokratik liderlik tarzının ve yukarıdan aşağıya doğru iletişimin olduğu “erkek odaklı” örgüt kültürünün benimsenmesinin kadınların üst düzey yönetici pozisyonuna yükselmelerinde önemli bir engel teşkil ettiği ileri sürülmektedir.

C- ÜST DÜZEY YÖNETİCİ POZİSYONUNDA KADINLARIN TERCİH EDİLMESİNDEKİ FAKTÖRLER

İngiltere’de yapılan bir araştırmada kadınların yönetici olarak tercih edildiği ortaya konulmaktadır. İngiltere’nin en çok okunan gazetelerinden Times’ta yayınlanan 3500 kadın ve erkek çalışan üzerinde yapılan araştırma da “Çalışanların patronlarını tanımlamaları ve nasıl bir patron istediklerini tarif etmeleri” istenmiştir. Yapılan araştırma sonucu, çalışanların kadın patronla çalışmayı istedikleri ortaya çıkmıştır. Çalışanların daha çok kadın patron tercih etmelerindeki sebepler ise şöyle sıralanmaktadır (Sabah, 2004):

- Kadınlar, bir iş için erkekten daha fazla çaba sarf ediyorlar ve daha dikkatli.
- Kadınlar, çalışanlarına gerekli eğitimi daha iyi verebiliyorlar. Kadınların öğreticilik yanı erkeklere oranla daha gelişkin.
- Kadınlar yeni durumlara ve değişimlere daha rahat ayak uydurabiliyor.
- Kadınların yanlarında çalışanları iş konusunda heveslendirme ve teşvik etme yetenekleri erkeklere oranla daha gelişkin.
- Kadınlar yeni fikirlere daha açıktır. Ayrıca kadınların yaratıcılıkları da iş yaşamında başarının kapısını aralıyor.
- Kadınlar gözlem yeteneklerini iş yaşamında başarılı bir biçimde kullanabiliyor.
- Çalışanlarıyla iletişim kurarken kadının sağladığı başarı daha iyi bir yönetici olmasında olumlu bir etki yapıyor.
- Kadının problem çözebilmedeki başarısı, bir yönetici olarak erkekten daha başarılı olmasını sağlıyor.
- Kadınlar özel yaşamlarında olduğu gibi iş yaşamında da açık bir stratejiye sahip.
- Kadınlar iş yaşamında erkeklere oranla daha neşeli ve eğlenceli olabiliyor.

- Tahminlerin aksine kadınlar iş yaşamında kararlarını kolay verebiliyorlar ve kararları konusunda daha ısrarcıdır.

Özdevecioğlu ve arkadaşları (2003:134), kadın ve erkek yöneticilerin yönetimi altında çalışan personelin stres, motivasyon ve iş tatmini açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışma sonucunda, kadın yöneticilerin, erkek yöneticilere oranla daha demokratik olduklarını, erkeklerin otoriter tarzlarına karşın, kadınların insan odaklı ve destekleyici yönetim tarzlarının ön plana çıktığını, öte yandan, kadın yöneticilerin kendilerine daha az güvendikleri ve iş arkadaşlarına amirlik yapmaktan çekindikleri yönünde bulgulara ulaşıldığını belirtmişlerdir.

D- DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE ÇALIŞAN VE YÖNETİCİ POZİSYONUNDAKİ KADININ DURUMU

Uluslararası Çalışma Ofisi (ILO) tarafından “Uluslararası Kadın Günü” dolayısıyla yayınlanan “Kadın istihdamında Küresel Eğilimler, Özet - 2007” başlığını taşıyan rapora göre, işgücü piyasalarında fiilen çalışan veya aktif biçimde iş arayan kadın sayısı en yüksek noktaya ulaşmıştır. ILO tahminlerine göre 2006 yılında tüm dünyada 2.9 milyar çalışanın 1.2 milyarı kadındır (ILO,2007).

Kadın Sorunları Genel Müdürlüğü'nün 2005 verilerine göre kamu kurumlarında kadın sayısı, müsteşar, başkan, genel müdür, daire başkanı, bölge müdürü, il müdürü ve bu kadroların yardımcıları pozisyonlarında % 0- 20 arasında. Özel sektörde değişik alanlarda ve siyasette ise durum şöyle;

- Türkiye’de işverenlerde kadın oranı % 13,
- Mecliste temsil oranı % 4.4 (AB ortalaması %21, A.P %30, dünya ortalaması%27)
- Belediye başkanı kadın oranı %1,
- Üniversite rektörlerinde kadın % 6.2, rektör yardımcısı %11.3, dekan %13.7, dekan yardımcısı % 27.6, enstitü müdürü %16.9, bölüm başkanı % 22.7 (Araştırma kapsamında yer alan 16 üniversitedeki toplam 1201 yöneticinin %78’1’i erkek, %21.9’u kadındır)
- Başhekimlerde kadın % 2,
- Avrupa’da çalışan kadınların ancak % 5’den azı tepe yönetimde yer alabilmektedir. Kadın Sorunları Genel Müdürlüğü istatistiklerine göre; Türkiye genelinde kadının işgücüne katılma oranı % 25, kentte bu oran % 19, kırsal kesimde ise % 33. Kadınlar yüzde 65.6 ile sağlık, yüzde 65.4 ile avukatlık, yüzde 43.4 ile de eğitim ve öğretim hizmetlerinde görev alıyorlar. Bunun dışındaki sektörlerde dağılımların hepsi oransal olarak daha az. Ancak son yıllarda kadınlar artık üst düzey görevlere de talip. Günümüzde karar mekanizmalarında yer almak için çaba sarf eden kadın sayısı artmış durumda.(Mutlu, 2007).

Tablo 1. Cinsiyete Göre İşgücü Durumu (DİE, 22.12.2006)

	Türkiye	Erkek	Kadın
Kurumsal Olmayan Sivil Nüfus (000)	70.556	35.226	35.330
İşgücü Durumu (000)	24.289	17.902	6.388
İstihdam Edilenler (000)	21.791	16.023	5.768
Eksik İstihdam (000)	997	882	115
İşsiz (000)	2.498	1.878	620
İşgücüne Dahil Olmayanlar (000)	25.616	6.854	18.763
İşgücüne Katılma Oranı (%)	48,7	72,3	25,4
İstihdam Oranı (%)	43,7	64,7	22,9
İşsizlik Oranı (%)	10,3	10,5	9,7
Genç Nüfusta İşsizlik Oranı* (%)	19,7	20,1	18,8
Eksik İstihdam Oranı (%)	4,1	4,9	1,8

Türkiye'deki kadınların iş gücüne katılımlarının değerlendirilmesinin yapıldığı bir çalışmada, 2006 yılındaki yüzde 30,6'lık oran ile Türk kadınlarının OECD ülkeleri kadınlarına göre iş gücüne katılımda yüzde 30 geride kaldığı görülmüştür. İş gücüne katılımda en iyi ülkenin yüzde 75,4 ile Norveç olduğu belirtilen çalışmada, Türkiye'nin yine OECD ülkeleri içinde kadınlarda iş gücüne katılımda sonuncu olduğuna dikkat çekilmiştir (Anadolu Ajansı,2007).

Amerika Birleşik Devletleri'nde GAO tarafından 2002'de yayımlanan bir çalışmaya göre; ABD'de kadınlar işgücünün yaklaşık % 47'sini oluştururken, bunların sadece % 12'si yönetim kademelerinde yer almaktadırlar. Yönetim kademelerindeki kadınların % 60'tan fazlası ise medikal hizmetler, hastaneler ve eğitim sektöründe çalışmaktadırlar. Erkek yöneticiler reklamcılık, pazarlama ve satış sektörlerinde yoğunlaşırken kadın yöneticiler daha çok şirketlerin insan kaynakları departmanlarında görev yapmaktadırlar. 2001 yılında Kanada'da, yönetim pozisyonunda bulunan kadınların oranı % 35'dir ve bu oran 1987'den itibaren % 6 artış göstermiştir. Üst düzey yönetim kademelerinde ise kadınların oranı çok daha düşüktür (% 23).Tayland'da 2000 yılında, yönetici konumundaki kadınların oranı % 28,7'dir. Latin Amerika ülkelerinde yönetim kademelerinde kadınların oranı % 48'dir. Japonya'da özellikle üst düzey yönetim kademelerinde kadınlar yeterince temsil edilememektedirler. EOWA tarafından 2002 yılında 200 büyük şirket genelinde yapılan çalışmaya göre Avustralya'da kadınlar üst düzey yönetim kademelerinin % 8.2'sini oluşturmaktadırlar ve bunlardan sadece % 1'i (iki kişi) CEO'dur (ILO, 2003).

Kalaycıoğlu ve Toprak (2004) tarafından, kadınların siyaset, üst yönetim ve iş yaşamına katılımı konusunda, 1557 kadın ve 993 erkekle yüz yüze görüşmelere dayanarak yapılan araştırmada; ücretli bir işte çalışmayan kadınlardan % 23.6'sı, çalışmama nedenleri arasında "küçük çocuklara bakma zorunluluğu"nu gösterirken, % 18.2'si "ailedeki erkeklerin izin vermemesi"ni, %

18.1'i ise "iş bulamamayı" göstermiştir. Kadınların iş yaşamındaki rolünün de irdelendiği araştırmada, katılımcıların % 25'i, kadınların üst yönetimde görev almalarının önünde engel olmadığını belirtirken, % 35'i ev işi ve çocuk bakımı gibi konuların kadınların kariyerinde engel teşkil ettiğini belirtmişlerdir.

Berberoğlu ve Maviş (1990), tarafından yapılan bir çalışmada; Türkiye'de kadınların büyük bölümünün hizmet sektöründe çalıştığını ve bu sektörün kadınların yönetici konumuna yükselmelerinde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanında, bankacılık sektörünün hizmet sektörü içinde kadın yönetici istihdamı açısından ilk sırada olduğu da bu çalışma ile ortaya konmaktadır. (Ergeneli ve Akçamete, 2004'den alıntı)

Ardak vd. (1994)'nin 9 Eylül Üniversitesi'nde yönetici kadınların profili hakkında yaptıkları bir araştırmada; kadınların mücadeleci, hırslı, evine iş götüren ve kendileri için erişilmesi zor hedefler belirleyen yapıda oldukları bulgularına ulaşılmıştır. Bu önemli karakter özelliklerine rağmen kadınların üst düzey pozisyonlarda olamamasının nedeni olarak araştırmaya katılanların yalnızca %8'inin kadınların yönetici olmasına olumlu baktıkları görülmüştür. (KSSGM, 2000:21-22'den alıntı).

Türkiye'de üst düzey yönetici konumuna gelebilmiş olan kadınların ortak özellikleri aşağıda belirtilmiştir (KSSGM, 2000:22).

- Kontrollü bir kadınlık içeren dış görünüm
- Fazla ön plana çıkmamak
- Yüksek sosyo-ekonomik geçmiş
- Evli ve çocuklu olmak
- Feminist olmamak
- Kuvvetli şahsiyet
- Başarma gereksinimlerinin ve beklentilerinin benzer konumdaki erkeklerden daha yüksek oluşu.

III- ARAŞTIRMA SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

A- ARAŞTIRMANIN AMACI VE VERİ TOPLAMA SÜRECİ

Araştırma Balıkesir ilinde çalışanların "Kadınların Üst Düzey Yönetici Pozisyonuna Gelmelerindeki Engeller" üzerine görüş ve önerilerini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede aşağıdaki hipotezler geliştirilmiş ve test edilmeye çalışılmıştır.

Hipotezler;

H1: "Kadınların liderlik ve yöneticilik özelliklerinin sınırlı olması; kadınların iş yaşamında üst düzey pozisyonlara yükselmesinde engeldir görüşü cinsiyete göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir".

H2: "Erkeklerin engel olmasının; kadınların iş yaşamında üst düzey pozisyonlara gelememesine etkisi vardır görüşü cinsiyete göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir".

H3: “Kadınların birbirlerini çekememeleri (kraliçe arı sendromu) kadınların iş yaşamında üst kademe görevlere gelememelerinin nedenlerindedir görüşü çalışanların eğitim durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir”.

H4: “Kadınların üstlendikleri birçok ailevi sorumluluklarının olması; onların üst düzey yöneticilik pozisyonlarına yükselmelerini, engellemektedir görüşü çalışanların yaş durumuna göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir”.

Belirlenen hipotezleri test etmek amacıyla örneklemin yapılacağı ana kütle olarak, Balıkesir ilinde bulunan Özel sektör ve Kamu Kuruluşlarında çalışan; üst düzey yöneticiler, orta düzey yöneticiler, alt düzey yöneticiler, çalışanlar (işgörenler) ve işverenler (işyeri sahibi) belirlenmiştir. Ana kütle temsilen Kamu Kuruluşları ve Özel sektör çalışanları arasından 200 kişi tesadüfi örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Anket soruları 5’li likert tekniği ile hazırlanmış olup, cevaplayıcılarla yüz yüze görüşme tekniği ile uygulanmıştır. Uygulama sonucu elde edilen bulgular, SPSS 12.0 bilgisayar paket programından yararlanılarak değerlendirilmiştir. Anket verileri, demografik soruların frekans analizleri ve demografik faktörler ile anket sorularına verilen cevaplar arasında Crosstab tablolarından yararlanılarak çapraz ilişkiler analiz edilmiştir. Hipotezlerin test edilmesi amacıyla Bağımsız örneklem t testi (Independent Samples Test), tek yönlü Varyans Analizi (One-Way Anova) kullanılmıştır. Verilerin analizi % 95 güven aralığında test edilmiştir.

B- ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ANALİZİ

1- DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER

Tablo 2: Demografik Özellikler: 97 Kadın 103 Erkek Toplam:200 Kişi

YAŞ	Kişi	(%)	EĞİTİM DÜZEYİ	Kişi	(%)
15-24 Arası	33	16,5	Lisansüstü Mezunu	12	6,0
25-34 Arası	92	46,0	Lisans Mezunu	53	26,5
35-44 Arası	53	26,5	Meslek Yük.Okulu	48	24,0
45-54 Arası	20	10,0	Lise Mezunu	69	34,5
55 ve Üzeri	2	1,0	İlköğretim	18	9,0
İŞYERİNDEKİ POZİSYONU	Kişi	(%)	İŞ DENEYİMİ	Kişi	(%)
İşveren(İşletme Sahibi)	12	6,0	0-6 Ay Arası	10	5,0
Üst Düzey Yönetici	11	5,5	6-12 Ay Arası	10	5,0
Orta Düzey Yönetici	24	12,0	1-3 Yıl Arası	17	8,5
Alt Kademe Yönetici	16	8,0	3-5 Yıl Arası	24	12
Çalışan (İşgören)	137	68,5	5 Yıl ve Üzeri	139	69,5
CİNSİYET	Kişi	%	MEDENİ DURUM	Kişi	%
Erkek	103	51,5	Hiç Evlenmemiş	62	31,0
Kadın	97	48,5	Evli	126	63,0
			Evlenip ayrılmış(boşanmış)	12	6,0

Araştırmaya katılan çalışanların demografik özellikleri incelendiğinde, ankete katılanların 103'ünü erkekler, 97'sini ise kadınlar oluşturmaktadır. Yaş dağılımı incelendiğinde cevaplayanların % 46' sı 25-34 yaş arasında olup, oldukça genç denebilecek yaşta. Eğitim düzeyi olarak ankete katılanların %56,5' i yüksek öğretim kurumlarından mezun olmuştur. Ankete katılanların %68,5'i yönetici pozisyonunda olmayan kişilerden oluşmuştur. %69,5'i 5 yılın üzerinde iş deneyimine sahiptir. Ayrıca %63'lük bir çoğunluk evlidir.

Tablo 3: Ankete Katılanların Çalıştığı Sektörlere Göre Dağılımı

ÇALIŞILAN SEKTÖRLER	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
SAĞLIK	30	15,0
EĞİTİM	27	13,5
TEMİZLİK HİZMETLERİ	26	13,0
BANKACILIK	23	11,5
GIDA	16	8,0
TEKSTİL	16	8,0
TEKNOLOJİ (BİLGİSAYAR VE İLETİŞİM)	11	5,5
OTOMOTİV	11	5,5
GÜVENLİK	10	5,0
DEVLET SU İŞLERİ	10	5,0
BELEDİYE	10	5,0
TURİZM	10	5,0
Toplam	200	100,0

Araştırma 12 farklı sektörde 200 kişi üzerinden yapılmıştır. Ankete katılanların çalıştığı sektörler sağlık, eğitim, hizmet sektörü ve bankacılık sektörü üzerinde yoğunlaşmıştır.

Tablo 4- Eğitim Durumu İle İş Yerindeki Pozisyonların Dağılımı

Eğitim Durumu	İş yerindeki pozisyon					Toplam
	İşveren (İşyeri Sahibi)	Üst düzey yönetici	Orta düzey yönetici	Alt kademe yönetici	Çalışan (İşgören)	
İlk Öğretim Mezunu	3	-	-	2	13	18
Lise Mezunu	4	1	8	3	53	69
Mes. Yük. Okulu	2	3	5	4	34	48
Lisans Mezunu	2	4	6	6	35	53
Lisansüstü Mezunu	1	3	5	1	2	12
Toplam	12	11	24	16	137	200

Eğitim durumuna göre iş yerindeki pozisyonların incelendiği tablo 4’de en dikkat çekici olan İlköğretim mezunlarının Üst ve orta düzey yönetim pozisyonlarında yer alamamaları, işverenlerin içinde ise 3 kişinin ilköğretim mezunu olmasıdır. Bu veriler ışığında eğitim düzeyinin, yönetici kademelerine yükselirken önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5-Cinsiyete Göre Eğitim Durum Tablosu

CİNSİYETİNİZ	EĞİTİM DURUMU					TOPLAM
	İlk Öğretim Mezunu	Lise Mezunu	Mes.Yük. Okulu	Lisans Mezunu	Lisansüstü Mezunu	
Erkek	10	42	20	24	7	103
Kadın	8	27	28	29	5	97
TOPLAM	18	69	48	53	12	200

Tablo 5’de cinsiyete göre eğitim durumları gözükmektedir. Kadınların Yüksek okul ve Üniversite mezunu sayısı erkeklerden daha fazladır.

Araştırmamızın anket sorularına verilen cevapların Tablo 6’daki yüzdelik dağılımları incelediğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

❖ Araştırmamızın birinci sorusu olan “Kadınların Erkeklerle oranla daha fazla duygusal bir yapıya sahip olmaları; Onların iş yaşamında üst Kademe görevlere gelememelerinin nedenlerindendir” sorusuna Araştırmaya katılan 200 kişiden % 60,5’i Katılıyorum yönünde görüş belirtmiştir. Kararsızların oranı ise % 6’ dır.

❖ Araştırmamızın ikinci sorusu olan “Kadınların üstlendikleri bir çok ailevi sorumluluklarının olması Onların iş yaşamında üst Kademe görevlere gelememelerinin nedenlerindendir” sorusuna Araştırmaya katılan 200 kişiden % 71’i Katılıyorum yönünde görüş belirtmişlerdir. Kararsızların oranı ise %8’dir. Katılanların oranına baktığımızda % 71 gibi bir sonuç çıkmaktadır. Yüzdelik bu oran; Sosyal hayatta kadınların iş hayatı yanında bir çok ailevi sorumluluklarının (Çocuk bakımı, ev işleri v.b.) olması onların Üst düzey yöneticilik pozisyonlarına gelememelerinde önemli derecede etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

❖ Araştırmamızın üçüncü sorusu olan “Ülkemizdeki kadın okur yazar oranının düşük olması Onların iş yaşamında üst Kademe görevlere Gelememelerinin nedenlerindendir” sorusuna Araştırmaya katılan 200 kişiden % 58’i Katılıyorum yönünde görüş belirtmişlerdir. Kararsızların oranı ise % 9,5’tir.

❖ Araştırmamızın dördüncü sorusu olan “Erkek egemen bir toplumda yaşamamız Kadınların iş yaşamında üst Kademe görevlere Gelememelerinin nedenlerindendir” sorusuna Araştırmaya katılan 200 kişiden % 71,5’i Katılıyorum yönünde görüş bildirmişlerdir. Kararsızların oranı ise % 6,5’ tir. %71,5’ lik oran bize Toplumumuzun meslekler olarak ve sosyal tabakalar olarak erkek egemen bir yapıda olmasının; Kadınların iş hayatında yükselmesinin önünde bir engel oluşturduğunu göstermektedir.

❖ Araştırmamızın Beşinci sorusu olan “Kadınların bir kriz anında soğuk kanlı olamamaları Onların iş yaşamında üst Kademe görevlere Gelememelerinin nedenlerindendir” sorusuna Araştırmaya katılan 200 kişiden % 49,5’i Katılıyorum yönünde görüş belirtmiştir. Kararsızların oranı ise % 14,5’tir.

Tablo 6: Kadın ve Erkeklerin Anket Sorularına Vermiş Olduğu Cevapların Dağılımı

Size göre Aşağıdaki seçeneklerden hangileri ; "Kadınların iş yaşamında üst Kademe görevlere Gelememelerinin nedenlerindendir?"	ERKEK						KADIN						GENEL TOPLAM
	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	TOPLAM BAY	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	TOPLAM BAYAN	
1-Kadınların Erkeklerle oranla daha fazla duygusal bir yapıya sahip olmaları	4 %3.5	27 %26.5	8 %7.5	35 %34	29 %28.5	103 %100	12 %12.5	24 %24.5	4 %4.5	39 %40	18 %18.5	97 %100	200
2-Kadınların üstlendikleri bir çok ailevi sorumluluklarının olması	5 %4.5	15 %14.5	9 %8.5	53 %52	21 %20.5	103 %100	5 %4.5	13 %13.5	7 %7.5	37 %38	35 %35.5	97 %100	200
3-Ülkemizdeki kadın okur yazar oranının düşük olması	3 %2.5	33 %32.5	12 %11.5	35 %34	20 %19.5	103 %100	3 %3.5	26 %26.5	7 %7.5	44 %45	17 %17.5	97 %100	200
4-Erkek egemen bir toplumda yaşamamız	10 %9.5	18 %17.5	6 %5.5	42 %42	27 %26.5	103 %100	4 %4.5	12 %12.5	7 %6.5	44 %45	30 %30.5	97 %100	200
5-Kadınların bir kriz anında soğuk kanlı olamamaları	4 %3.5	12 %11.5	15 %14.5	37 %36	35 %34.5	103 %100	18 %18.5	38 %39	14 %14.5	20 %20.5	7 %7.5	97 %100	200
6-Dünyada başarılı kadın modellerin sayısının az olması	9 %8.5	28 %27.5	16 %15.5	35 %34	15 %14.5	103 %100	12 %12.5	37 %38	13 %13.5	28 %28.5	7 %7.5	97 %100	200
7-Kadınların erkekler kadar yöneticiliği istememeleri	17 %16.5	40 %39	12 %11.5	27 %26.5	7 %6.5	103 %100	14 %14.5	45 %46	13 %13.5	20 %20.5	5 %5.5	97 %100	200
8-Kadınlar yaratılış gereği kişisel bakım ve zerafet konusunda çok zaman harcamaları iş yaşamına odaklanmalarını azaltır.	17 %16.5	33 %32.5	1 %1	25 %24.5	27 %26.5	103 %100	28 %28.5	40 %41	5 %5.5	15 %15.5	9 %9.5	97 %100	200
9-Kadınların yükselmelerine erkeklerin engel oluşturması	18 %17.5	35 %34	9 %8.5	22 %21.5	19 %18.5	103 %100	8 %8.5	19 %19.5	10 %10.5	37 %38	23 %23.5	97 %100	200
10-Kadınların Yöneticilik ve Liderlik özelliklerinin sınırlı olması	14 %13.5	32 %31.5	10 %9.5	33 %32	14 %13.5	103 %100	30 %30.5	42 %43	5 %5.5	17 %17.5	3 %3.5	97 %100	200
11-Eşlerin yada Aile büyüklerinin kadınların çalışmasına izin vermemesi	7 %6.5	18 %17.5	11 %10.5	46 %45	21 %20.5	103 %100	6 %6.5	19 %19.5	10 %10.5	46 %47	16 %16.5	97 %100	200
12-Kadınların birbirlerini çekememeleri	9 %8.5	17 %16.5	9 %8.5	31 %30.5	37 %36	103 %100	11 %11.5	36 %37	10 %10.5	21 %21.5	19 %19.5	97 %100	200

❖ Araştırmamızın altıncı sorusu olan “Dünyada başarılı kadın modellerin sayısının az olması Onların iş yaşamında üst Kademe görevlere Gelememelerinin nedenlerindendir” sorusuna Araştırmaya katılan 200 kişiden % 43’ü Katılmıyorum Yönünde görüş belirtmiştir. Kararsızların oranı ise %14,5’tir. Katılanların Oranı ise % 42,5’tir. Bu soruya verilen cevapların yüzdeler dağılımına göre Katılmıyorum diyenlerin oranı Katılıyorum diyenlere göre daha fazladır. Fakat fazlalık sadece %0,05 kadardır. Verilen cevaplara baktığımızda “Dünyada Başarılı Kadın modellerin az olmasının Kadınların yükselmelerinde bir engel teşkil etmediği sonucuna varılmıştır.

❖ Araştırmamızın yedinci sorusu olan “Kadınların erkekler kadar yöneticiliği istememeleri Onların iş yaşamında üst Kademe görevlere Gelememelerinin nedenlerindendir” sorusuna Araştırmaya katılan 200 kişiden % 58’i Katılmıyorum Yönünde görüş belirtmişlerdir. Kararsızların oranı ise %12,5’tir. Bu yüzdeler oranlara baktığımızda Kadınlarında Erkekler Kadar yöneticiliği istedikleri sonucuna ulaşılacaktır.

❖ Araştırmamızın sekizinci sorusu olan “Kadınlar yaratılış gereği kişisel bakım ve zarafet konusunda çok zaman harcamaları iş yaşamına odaklanmalarını azaltır. Onların iş yaşamında üst Kademe görevlere Gelememelerinin nedenlerindendir” sorusuna Araştırmaya katılan 200 kişiden % 59’u Katılmıyorum yönünde görüş belirtmişlerdir. Kararsızların oranı ise % 3’tür.

❖ Araştırmamızın Dokuzuncu sorusu olan “Kadınların yükselmelerine erkeklerin engel oluşturması; Kadınların iş yaşamında üst Kademe görevlere Gelememelerinin nedenlerindendir” sorusuna Araştırmaya katılan 200 kişiden % 50,5’i Katılıyorum Yönünde görüş belirtmişlerdir. Kararsızların oranı ise % 9,5 tir.

❖ Araştırmamızın onuncu sorusu olan “Kadınların Yöneticilik ve Liderlik özelliklerinin sınırlı olması Onların iş yaşamında üst Kademe görevlere Gelememelerinin nedenlerindendir” sorusuna Araştırmaya katılan 200 kişiden % 59’u Katılmıyorum yönünde görüş belirtmişlerdir. Kararsızların oranı ise %7,5 tir.

❖ Araştırmamızın onbirinci sorusu olan “Eşlerin yada Aile büyüklerinin kadınların çalışmasına izin vermemesi Kadınların iş yaşamında üst Kademe görevlere Gelememelerinin nedenlerindendir” sorusuna Araştırmaya katılan 200 kişiden % 64,5 Katılıyorum yönünde görüş belirtmişlerdir. Kararsızların oranı ise % 10,5’tir.

❖ Araştırmamızın onikinci sorusu olan “Kadınların birbirlerini çekememeleri Onların iş yaşamında üst Kademe görevlere Gelememelerinin nedenlerindendir” sorusuna Araştırmaya katılan 200 kişiden % 54’ Katılıyorum yönünde görüş belirtmişlerdir. Kararsızların oranı ise % 9,5’ tir.

2. ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİNİN ANALİZİ

Araştırmamızın hipotezlerini test etmek için Bağımsız örneklem t testi (Independent Samples Test) ve tek yönlü Varyans Analizi (One-Way Anova) kullanılmıştır.

İlk iki hipotez için Bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır. Bağımsız örneklem t testi; birbirinden bağımsız iki grubun veya örneklemin bağımlı bir değişkene göre ortalamalarının karşılaştırılarak, ortalamalar arasındaki farkın belirli bir güven düzeyinde (% 95, %99 gibi) anlamlı (önemli) olup olmadığını test etmek için kullanılan istatistiksel bir tekniktir (Ural ve Kılıç, 2005:172).

H1: “Kadınların liderlik ve yöneticilik özelliklerinin sınırlı olması; kadınların iş yaşamında üst düzey pozisyonlara yükselmesinde engeldir görüşü cinsiyete göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir”.

Hipotez 1: T Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	Ortalama	Std.Sapma	Ser.Der.	T	P
Bay	103	3,0097	1,31727	198	4,704	0,000
Bayan	97	2,1856	1,14864			

Hipotez 1, %5 anlamlılık düzeyinde $p=0,000$ olup $p<0.05$ değerinden küçük olduğu için istatistiksel açıdan anlamlı derecede farklılık göstermektedir ve H1 hipotezi KABUL edilmiştir. Kadınların liderlik ve yöneticilik özelliklerinin sınırlı olması, kadınların üst düzey yönetici pozisyonuna gelememelerine engeldir görüşü cinsiyete göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir. 5’li likert ölçeğine göre yapılan uygulamanın istatistiksel analizine göre kadınların “liderlik ve yöneticilik özelliklerinin sınırlı olduğu” görüşüne bayanlar 2,1856 ortalama ile katılmama yönünde görüşlerini belirtirken, erkeklerin ortalama görüşü 3,0097 dir ve katılma yönünde eğilim göstermektedir.

H2: “Erkeklerin engel olmasının; kadınların iş yaşamında üst düzey pozisyonlara gelememesine etkisi vardır görüşü cinsiyete göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir”.

Hipotez 2: T Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	Ortalama	Std.Sapma	Ser.Der.	T	P
Erkek	103	2,8932	1,41	198	-3,153	0,002
Kadın	97	3,4948	1,27			

Hipotez 2, %5 anlamlılık düzeyinde $p=0,002$ olup $p<0.05$ değerinden küçük olduğu için istatistiksel açıdan anlamlı derecede farklılık göstermektedir ve H2 hipotezi KABUL edilmiştir. Erkeklerin engel olmasının kadınların iş

yaşamında üst düzey pozisyonlara gelememesinde etkisi vardır görüşü erkekler ve kadınlar açısından anlamlı derecede farklılık göstermektedir. Erkeklerin ortalama yanıtları 2,89 ile bu görüşe katılmama yönünde eğilim gösterirken, kadınların 3,49 ortalama ile bu görüşe katıldıkları istatistiksel açıdan ortaya konulmaktadır. Bu sonuca göre kadınların erkeklerin görüşünden farklı olarak, üst düzey pozisyonlara gelmelerinde erkeklerin engel olduğu görüşü ortaya çıkmaktadır.

Araştırmanın 3.ve 4. hipotezi için Tek Yönlü Varyans Analizi (One-Way Anova) testi kullanılmıştır. Tek yönlü varyans analizi, bağımsız üç veya daha fazla örneklem ortalaması arasındaki farkın sıfırdan anlamlı bir şekilde farklı olup olmadığını test etmek üzere uygulanır (Bayram, 2004:99-100).

H3: “Kadınların birbirlerini çekememeleri (kraliçe arı sendromu) kadınların iş yaşamında üst kademe görevlere gelememelerinin nedenlerindedir görüşü çalışanların eğitim durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir”.

Hipotez 3: One-Way Anova Sonuç Tablosu

Varyans Kaynağı	s.d.	Kareler Toplamı	Kareler Ort.	F	P
Genel	199	383,795		2,734	,030
Gruplararası	4	20,383	5,096		
Gruplarıçi	195	363,412	1,864		

Hipotez 3, %5 anlamlılık düzeyinde $p=0,030$ olup $p<0,05$ değerinden küçük olduğu için istatistiksel açıdan anlamlı derecede farklılık göstermektedir ve H3 hipotezi KABUL edilmiştir. Kadınların birbirlerini çekememeleri (kraliçe arı sendromu) kadınların iş yaşamında üst kademe görevlere gelememelerinin nedenlerindedir görüşü çalışanların eğitim durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı derecede farklılık göstermektedir

H4: “Kadınların üstlendikleri birçok ailevi sorumluluklarının olması; onların üst düzey yöneticilik pozisyonlarına yükselmelerini, engellemektedir görüşü çalışanların yaş durumuna göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir”.

Hipotez 4: One-Way Anova Sonuç Tablosu

Varyans Kaynağı	s.d.	Kareler Toplamı	Kareler Ort.	F	P
Genel	199	250,780		4,694	,001
Gruplararası	4	22,027	5,507		
Gruplarıçi	195	228,753	1,173		

Hipotez 4, %5 anlamlılık düzeyinde $p=0,001$ olup $p<0.05$ değerinden küçük olduğu için istatistiksel açıdan anlamlı derecede farklılık göstermektedir ve H4 hipotezi KABUL edilmiştir. Kadınların üstlendikleri birçok ailevi sorumluluklarının olması; onların üst düzey yöneticilik pozisyonlarına yükselmelerini, engellemektedir görüşü çalışanların yaş durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

SONUÇ

Türkiye’de ve Dünyada çalışma yaşamındaki kadınların sayısı giderek artmaktadır. Bu durum yöneticilik pozisyonunda da kadın çalışanların artması ile sonuçlanması beklenmektedir. Ancak kadın çalışanların üst düzey yönetici pozisyonuna yükselmelerinde bir takım engellerin olduğu herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Bu engeller genel çerçevede “cam tavan” olarak adlandırılmaktadır. Çalışmada kadın çalışanların kariyer gelişimindeki engelleri tespit etmek amacıyla Balıkesir ilinde yapılan anket uygulaması sonucu aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

- Kadınların liderlik ve yöneticilik vasıflarının sınırlı olmasının, onların üst düzey yöneticilik pozisyonlarına gelememelerinde engel teşkil ettiği görüşü Kadınlar ve Erkekler tarafından farklı şekilde değerlendirilmiştir. Kadınlar bu soruya katılmıyorum yönünde görüş belirtirken; Erkekler ise Katılıyorum yönünde görüş belirtmişlerdir

- Toplumsal olgular çerçevesinde kadına biçilen rolde ailevi sorumlulukların fazla olması, kadınların kariyer gelişimlerini olumsuz etkilediği konusunda ankete katılan 200 kişinin % 74’ü katılıyorum yada kesinlikle katılıyorum cevabını verdikleri görülmüştür.. Kadının hem aile içerisindeki rollerini yerine getirmesi, hem de iş yaşamında yöneticilik pozisyonundaki yoğun çalışma temposuna ayak uydurmasının zorluğu, kadınların kariyer gelişiminde engel teşkil etmektedir. Ayrıca kadınların doğum zamanlarında annelik görevlerinin ağır basması, belli bir süre iş ortamından uzak olmasına neden olmakta, bu durum da kariyer açısından kadınları olumsuz yönde etkilemektedir.

- Kadın yöneticilerin, hemcinslerinin üst düzey yönetici pozisyonlarına gelmelerini istememesi (kraliçe arı sendromu), kadınlar arasında kariyer yarışının kıskançlık ve çekememezliklere sebep olması kadınların üst düzey yönetici pozisyonuna yükselmesinde en önemli engellerden birisidir. Bu konuda literatürde, daha önceki yapılan çalışmalarda da “kraliçe arı sendromu”nun kadınların kariyerlerini olumsuz yönde etkilediği bulgularına ulaşılmıştır.

Kadınların iş hayatındaki üst düzey pozisyonlara, erkekler kadar hakim olamamalarının altında yatan nedenlere baktığımızda; yaptığımız çalışmada yer verdiğimiz sorulardan da anlaşılacağı gibi, önümüze çeşitli faktörler çıkmaktadır. Bu faktörlerin en önemlilerinden birisi; Kadınlar çalışma yaşamına girerken toplumsal beklentilerle, çalışma yaşamının bağdaşmaması gibi çeşitli nedenlerden ötürü engellerle karşılaşmaktadırlar.

Tarihi süreç içerisinde kadınlara çeşitli roller ön görülmüş ve bu rollerin yapılması kadınların görevi haline gelmiş. Bu konu dünyanın bütün toplumlarında

hemen hemen paralellik göstermektedir. Örneğin çocuk bakımı, ev temizliği, yemek hazırlamak gibi bazı görevler kadınlara yüklendiği için kadınlar bu görevlerden kurtulup iş hayatına odaklanmaları nispeten zor olmaktadır. Gene insanlığın geçmişine baktığımızda kadınlar Dünya'nın değişim gösterdiği dönemlerde önemli savaşlarda, keşiflerde, icatlarda hep arka planda kalmışlardır. Dünya'ya her zaman erkekler yön vermiştir. Belki de kadınların arka planda kalmaları ve aile içindeki bazı görevleri kabul etmeleri onların karakteristik özelliğinden kaynaklanmaktadır. Bu konuda psikolojik ve sosyolojik araştırmalar yapılabilir.

Yukarıdaki nedenlerin dışında, Çalışan kadınların, eşine ve çocuklarına karşı sorumlulukları, iş nedeniyle uzun seyahatler ve eğitimler, uzayan toplantılar ve şirket yemekleri de genellikle kadın yöneticilerin karşılaştıkları sorunlardan bazılarıdır.

Bu araştırma aşağıdaki şekilde geliştirilebilir.

Kadınların ve erkeklerin karakteristik özelliklerinin sınıflamasına yardımcı olan bir anket geliştirilir. Ayrıca mesleklerin gerektirdiği işgören özellikleri tanımlanır. Hangi mesleklerde kadınların daha başarılı oldukları yada hangi mesleklere yatkın oldukları belirlenebilir.

Ayrıca sadece üst yönetimlere gelmiş kadınlara yönelik bir araştırma yapıp iş hayatlarının, aile hayatlarını ne yönden etkilediği yani rol çatışması yaşayıp yaşamadıkları araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- APPOLD S. J., SIENGTHAI, S., KASARDA J.D. (1998), "The Employment of Women Managers and Professionals in an Emerging Economy: Gender Inequality as an Organizational Practice", *Administrative Science Quarterly*, Vol. 43, No. 3.
- ANADOLU AJANSI (4 Ekim 2007) "Kadınların İş Gücüne Katılım Oranı Geriledi" http://haber.tnn.net/haber_detay.asp?ID=1850539&cat=cah (Erişim Tarihi:10.07.2007)
- ARBAK Y., KABASAKAL, H., KATRINLI, A.E., ÖZMEN, O.T., ve ZEYTİNCİOĞLU, I.U., (1994), "Women Managers In Turkey:The Impact Of Personalities And Leadership Styles" Yayınlanmamış Makale.
- AYCAN, Zeynep (2004), Üç Boyutlu Cam Tavan: Kadınların Kariyer Gelişiminde Kim, Kime, Neden Engel Oluyor?, www.annemiz.biz/haber/haberdtl.php?hid=1809 (07.03.2007)
- BAJDO, L.M. and W. D.MARCUS (2001), "Perceptions Of Organizational Culture And Women's Advancement In Organization: A Cross-Cultural Examination", *Sex Roles*, Vol:45, No:5/6
- BERBEROĞLU, G.N. ve F.MAVİŞ, (1990) *Türk Bankalarında Görev Yapan Kadın Yöneticilerle İlgili Bir Durum Değerlendirmesi*, Anadolu Üniversitesi İİBF, Eskişehir
- BAYRAM, Nuran (2004), *Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- CRAMPTON, S. M . ve M. MİSHRA, (1999), "Women in management" *Public Personnel Management*, Vol: 28, No: 1;
- ERGENELİ, A.ve C., AKÇATEPE (2004), "Bankacılıkta Cam Tavan: Kadın ve Erkeklerin Kadın Çalışanlar ve Kadınların Üst Yönetime Yükseltmelerine Yönelik Tutumları", Hacettepe Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt 22, Sayı 2.
- ILO (8 Mart 2007) "Kadın İstihdamında Küresel Eğilimler" <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/press/2007-2.pdf> (Erişim Tarihi:10.07.2007)
- ILO (2003), www.ilo.org/public/english/support/publ/pdf/btgc.pdf

- KABASAKAL, H., BOYACIGILLER, N., and ERDEN, D. (1994), "Organizational Characteristics as Correlates of Women in Middle and Top Management" *Boğaziçi Journal: Review of Social, Economic, and Administrative Studies*, 8 (1-2).
- KALAYCIOĞLU, E ve B. TOPRAK,(2004), *İş Yaşamı, Üst Yönetim ve Siyasette Kadın*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- KSSGM, (2000) *Sağlık Sektöründe Kadın: Sağlık Sektöründe Kadınlara Yönelik Tutum ve Davranışlar, CİNSİYETE Dayalı Ayrımcılık, T.C.Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları*, Ankara.
- MUTLU, *Kezban* (7 Nisan 2007) "Kadının İş Hayatında Etkinliği Artacak" *EkonometriDergisi* www.ekonometri.com.tr/kategori.php?link=devam&grup=13&kat_id=0&sayfa_id=349
- NALBANT, Meltem (2002), "Kamu Çalışanlarının Kadın Yöneticilerde Liderlik Davranışlarını Algılamaları ve Bir Anket Çalışması", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- ÖZBEY, Funda, R. (2004), "Kadın Hakları ve Ekonomiye Yansımaları: Dünyada ve Türkiye'de Cinsiyetler Arası Eşitsizlik", *Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Biga İİBF I.Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Kitapçığı*, Çanakkale.
- ÖZDEVECİOĞLU, M., BULUT E.A., TEKÇE E.A., ÇİRLİ Y., GEMİCİ T., TOZAL M. ve Y.DOĞAN (2003), "Kadın ve Erkek Yöneticilerin Yönetimi Altındaki Personelin Motivasyon, Stres ve Tatmini Farklılıklarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Yıl:2003, Cilt:10 Sayı 2.
- POWELL, D.A and G.N. BUTTERFIELD,(1994) "Investigating The 'Glass Ceiling' Phenomenon: An Empirical Study Of Actual Promotions To Top Management" *Academy Of Management Journal*; Vol:37, No:1;
- SABAH (Mayıs 2004), "Kadın yöneticiler daha başarılı oluyor", <http://arsiv.sabah.com.tr/2004/05/23/gnd110.html> (07.03.2007)
- WIRTH, Linda (2001), *Breaking Through The Glass Ceiling: Women in Management*, *International Labour Office*, Geneva.
- ZEL, Uğur (2002), "İş Arenasında Kadın Yöneticilerin Algılanması ve Kraliçe Arı Sendromu", *Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Dergisi*, 35, 2.
- ŞİYVE, Ozan Çağın (2004), "Kadın-Erkek Liderlik Tarzları ve Cam Tavan" *Tügiad Elegans Magazin*, Sayı:66, Mart-Nisan, www.elegans.com.tr/arsiv/66/haber018.html (13.07.2007)
- URAL, A. ve İ.KILIÇ (2005) *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS İle Veri Analizi*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Ege İhracatçı Birliklerinde Servqual Ölçeği ile Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi

Yrd. Doç. Dr. Esin FİRUZAN

Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü, İZMİR

Yrd. Doç. Dr. Ali Rıza FİRUZAN

Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü, İZMİR

Dr. Ayşe BAKKURT

Ege İhracatçı Birlikleri Teşvik Birimi, İdari Memur, İZMİR

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye genelinde 12 Genel Sekreterlik bazında hizmet veren ihracatçı birliklerinden biri olan Ege İhracatçı Birliklerinin üyelerinden seçilen firma örneği temel alınmıştır. Hizmet kalitesi ölçütlerine göre tasarlanan ve amacı, firmaların ihtiyaç ve beklentilerinin Genel Sekreterlik tarafından ne kadar karşılandığını araştıran bir anket uygulaması yer almaktadır. Ege İhracatçı Birliklerinde servqual ölçeği kullanılarak hizmet kalitesi (5. Boşluk) ve 5. boşluğu oluşturan diğer boşluklar ölçülmüştür. Verilere faktör analizi uygulanarak sorular faktör yapılarına göre farklı ölçütler altında toplanmıştır.

Elde edilen veriler istatistiksel olarak değerlendirildikten sonra Ege İhracatçı Birliklerine, firmalarına daha kaliteli hizmet sunabilmesi için önem vermesi gereken ölçütler ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Servqual Ölçeği, Hizmet Kalitesi, Güvenilirlik

Measurement of Service Quality in Aegean Exporter's Union by Servqual Scale

ABSTRACT

This study is based on the firm chosen from Aegean Exporter's Union which is one of the 12 exporter's union united under general secretariat in Turkey. Aim of the paper is to evaluate the survey designed by the service quality criteria. This survey is supposed to measure the needs and expectations of firms is satisfied by general secretariat. The service quality (fifth blank) and blanks within fifth blank have been measured by servqual scale in Aegean Exporter's Union. Questions have been combined under different criteria's through factor analysis.

After evaluating the data statistically, the results reported to the Aegean Exporter's union and the firms with in this to make them to serve with higher quality.

Key Words: Servqual Scale, Service Quality, Reliability

1. GİRİŞ

Günümüz koşullarının müşteri taleplerini karşılamada yetersiz kalması ve kaliteli hizmet sunma yarışında çalışmalara hız verilmesi, dünya toplumlarının gereksinimlerini ileriye dönük karşılamada planlamanın önem kazanması sonucunda güvenilirlik, planlamada yerini almaya ve önem kazanmaya başlamıştır.

Hizmetlerin soyut oluşu müşterilerin satın almadan önce, alacakları hizmetin değerlendirmesini zorlaştırmaktadır. Parasuraman, Zeithaml ve Berry (1985) hizmet kalitesini on ölçüt altında toplamış, daha sonra yapmış oldukları

çalışmalarla tüm hizmet sağlayan organizasyonlarda geçerli olan dokunabilirlik, güvenilirlik, heveslilik, güvence, empati olmak üzere beş ölçüte indirgemişlerdir.

Müşterilerin algıladığı hizmet kalitesi “müşteri beklentileri ile algıları arasındaki farklılık ölçüsü” olarak tanımlanırken, sözlü iletişim, kişisel ihtiyaçlar, geçmiş deneyimler ve dışsal iletişimlerin müşteri beklentilerini etkileyen faktörleri tespit ederek kavramsal hizmet kalitesi modelini geliştirmişlerdir.

Araştırmacıların hizmet kalitesinin ölçülmesine yönelik sayısal araştırmalar yapma isteği servqual ölçeğini meydana getirmiştir. Parasuraman, Zeithaml ve Berry(1985) algılanan hizmet kalitesini sayısal olarak ölçmek için yaptığı ilk araştırmada beş ayrı hizmet sektörünün algılanan hizmet kalitesini servqual ölçeği ile ölçmüş ve 1991 yılında ölçeği tekrar değerlendirerek üzerinde bir takım revizyonlar yapmışlardır.

Bu çalışmada, Ege İhracatçı Birlikleri (EİB) Genel sekreterliğine üye firmalara, hizmet kalitesi ölçütlerine göre tasarlanan ve amacı firmaların ihtiyaç ve beklentilerinin Genel Sekreterlik tarafından ne kadar karşılandığını araştıran bir anket uygulaması yer almaktadır. Anket, hizmet kalitesinin ölçülmesine yönelik geliştirilen iki bölümden oluşmaktadır. Anketler, EİB üye firmalar arasındaki bağlı oldukları birliklerin ihracatı en yüksek olan 120 firmasına fakslanmış, sadece 50 firma ankete cevap vermiştir.

EİB Genel sekreterliğine üye firmalar üzerinde hizmet kalitesindeki boşluklar dikkate alınarak müşterilerin beklentileri ile algıladıklarının arasındaki fark olan hizmet kalitesinin (5. Boşluk) ölçülmesine yer verilmiştir. EİB’nin hizmet kalitesi, servqual tekniği kullanılarak ölçülmüştür.

2. Hizmet Kalitesi Belirleyicileri

Hizmet kalitesi belirleyicileri, birbirinden farklı birçok hizmet sektöründe yapılan pazarlama araştırmaları sonucunda tanımlanmıştır. Bunlar, müşterilerin hizmet kalitesi hakkında karar vermek için kullandıkları belirleyicilerdir.

Dokunabilirlik: Hizmet çıktısının yaratılması sürecinde kullanılan ekipman, personel ve iletişim materyalleri gibi fiziksel unsurların, hizmet dağıtımında güven oluşturacak şekilde hissedilmesidir. Binaların, kullanılan teçhizatların, iletişim malzemelerinin ve personelin görünümü örnek olarak verilebilir.

Güvenilirlik: Bir hizmetin kendisinden beklenen fonksiyon ve performansı yine beklenen süreler içinde gerçekleştirme olasılığıdır. Performansın tutarlı olması, firmanın doğru hizmeti ilk seferde vermesi, firmanın vermiş olduğu sözleri tutmasıdır. Vaat edilen hizmeti doğru olarak yerine getirme yeteneği örnek olarak verilebilir.

Heveslilik: Firmanın müşteri isteklerini karşılayabilmeye istekli olmasıdır. Personelin hizmeti gerçekleştirmedeki istekliliği ya da buna hazır olması ve hizmetin zamanında yapılmasıdır.

Yeterlilik: Hizmeti gerçekleştirebilecek bilgi ve yeteneğe sahip olmayı tanımlar.

Güvence: Çalışanların yeterli bilgi ve yeteneğe sahip olması ve müşteriye güven verebilmesidir. Tehlike, risk ve şüphenin olmaması örnek olarak verilebilir.

Empati: Firmanın müşterilerin her birine ayrı ayrı sağladığı ilgi ve bunun korunmasını ifade eder. Müşterileri ve ihtiyaçlarını tanımak için çaba sarf edilmesi örnek olarak verilebilir.

Ulaşılabilirlik: Firmaya hizmete ulaşılabilirliğin rahat ve kolay olmasıdır. Güvenilirlik, heveslilik ve güvence ölçütlerinin hepsini içermektedir.

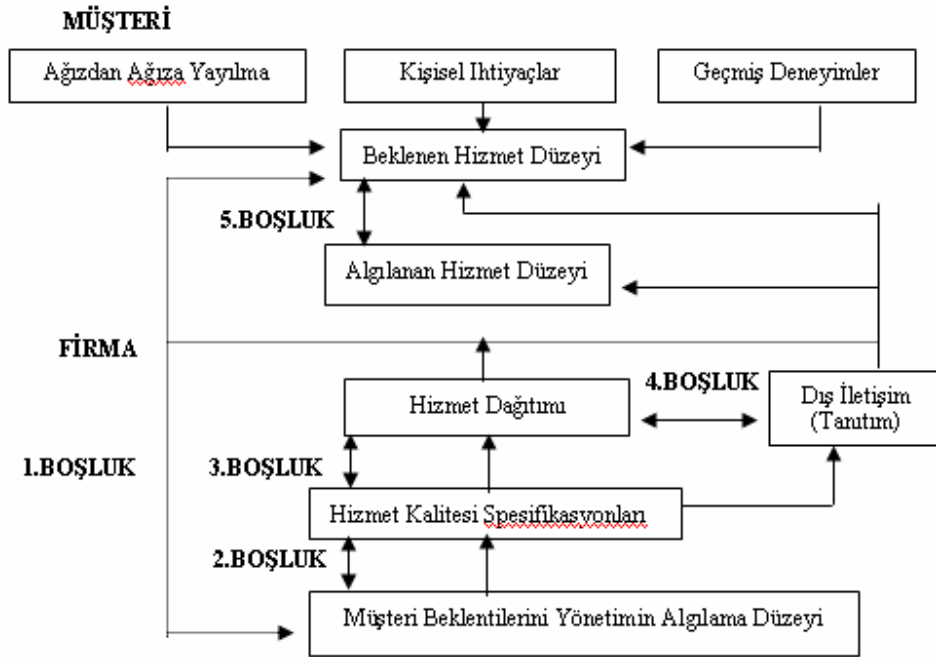
3. Hizmet Kalitesinde Boşluklar

Müşterinin beklediği hizmet ile algıladığı hizmet arasındaki boşlukların ölçümünde, rutin müşteri geri besleme süreçlerine uygulanan yöntemler hizmet kuruluşlarını yönlendirmektedir.

5. boşluk, müşterinin beklediği hizmet kalitesi ile algıladığı hizmet kalitesi arasındaki boşluk olarak tanımlanmaktadır. 5. boşluk, hizmetin dağıtılması ile birleştirilmiş dört boşluğun yönü ve büyüklüğüne dayanmaktadır. (Fitzsimmons, 1994)

Şekil 1’de görüldüğü gibi, müşteri beklentileri ile bu beklentilerin yönetim tarafından algılanması arasındaki fark birinci boşluktur. 1. Boşluk, müşterilerin kişisel ihtiyaçları, geçmiş deneyimleri, reklam gibi kaynaklara dayalı olarak oluşan bazı beklentilerinin yönetim tarafından doğru ve tamamen algılanamamasından kaynaklanmaktadır.

Şekil 1: Hizmet Kalitesinin Kavramsal Modeli

Kaynak: Parasuraman, Zeithaml, Berry, 1985.

İkinci boşluk; yönetimin, algılanan müşteri beklentilerini karşılamak ve bunları uygulanabilir spesifikasyonlara dönüştürmek için hizmet kalitesinin hedeflerini formüle etmedeki yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. 2. Boşluk, yönetim tarafından algılanan müşterilerin beklentileri ile hizmet spesifikasyonları arasındaki farktır.

Üçüncü boşluk, yönetimin belirlediği hizmet kalitesi spesifikasyonları ile hizmet dağıtımı arasındaki farktan kaynaklanmaktadır ve hizmetin performansı olarak da söylenebilir. 3. Boşluk, takım çalışmasının yetersizliği, zayıf eleman seçimi, tecrübesizlik ve uygun olmayan iş tasarımı gibi sebeplerle artabilmektedir.

Müşteri beklentilerinin oluşmasında, firmaların vermiş olduğu reklamlar, ilanlar ve fiyat politikaları önemli rol oynamaktadır. 4. Boşluk, hizmet dağıtımı ile tanıtım çalışmaları arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Müşteri, hizmet dağıtımı esnasında, firmanın vaat ettiği hizmet kalitesini sağlamadığını ve verdiği sözleri ile uygulaması arasında fark olduğunu görünce hayal kırıklığına uğramaktadır.

Şekil 1, hizmet kalitesini geliştirmek isteyen yöneticiler için açık bir mesaj vermektedir; 5. boşluğun oluşması, birbirinden farklı dört ayrı boşluğa bağlıdır. Şekil 1. hizmet kalitesini geliştirmek ve ölçmek isteyen firmalar için mantıksal süreci belirtmektedir. Süreç, 5. boşluğun kapsamı ve doğasının anlaşılmasıyla başlar ve ardışık olarak 1. boşluktan 4. boşluğa kadar hepsinin açıklaması ve gerekli olan düzeltici faaliyetlerin alınması ile devam etmektedir.

3.1. Boşlukların Köklerinin Ölçümü

1. Boşluk ve 2. Boşluk köklerinin ölçülmesi için anket firma yöneticilerine uygulanır. Bu ankette yer alan ifadeler iki yönetsel boşluğun potansiyel kökleriyle ilgilidir.

3. Boşluk ve 4. boşluk köklerinin ölçülmesi için anket müşteri ile kontak kuran personele uygulanır.

Her kökün ortalama sonucu aşağıda verilen üç adımda hesaplanır.

Adım 1: Köklerle ilişki negatif işaretlenmiş ifadeler için cevaplayıcı tarafından verilen ölçümü tersine çevirin (7 → 1, 6 → 2 gibi).

Adım2: Her cevaplayıcı için köklerle ilgili ifade sonuçlarını toplayın ve toplam ifade sayısına bölün.

Adım 3: Adım 2' de elde edilen sonuçlara tüm cevaplayıcıların sonuçlarını ekleyin ve toplam cevaplayıcı sayısına bölün. (Zeithaml, Parasuraman ve Berry, 1990).

3.2. Hizmet Kalitesi Ölçümü (5. Boşluk)

5. Boşluk veya hizmet kalitesi her ifade çifti için bir sonuç, her müşteri için bir sonuç olmak üzere aşağıda ki gibi hesaplanır.

$$\text{Hizmet kalitesi} = \text{Algılanan} - \text{Beklenti}$$

Hizmet kalitesi belirlerken yapılan ankette N müşteri katılmış ise, her ölçüt için ortalama (hizmet kalitesi) servqual sonucu aşağıdaki gibi hesaplanır.

Adım 1. Her müşteri için, ölçütü oluşturan ifadeler üzerindeki servqual sonuçlarını topla ve toplam ölçütü oluşturan ifade sayısına böl.

Adım 2. N müşteri üzerinden Adım 1' de elde edilen miktarı topla ve son toplamı N' e böl.

Böylece, beş ölçüt için elde edilen servqual sonuçlarının (toplanan beşe bölünür) ortalaması alınarak, hizmet kalitesinin ölçümü elde edilmiş olur. Bu ölçüm, müşterilerin çeşitli ölçütlerle ilişki olarak nispi önemini hesaba katmadığı için ağırlıksız servqual sonucu olur. Ağırlıklı servqual sonuçları aşağıdaki dört adım yardımı ile elde edilir. Aşağıdaki denklem ile ifade edilir. (Cronin ve Taylor, 1992)

Hizmet Kalitesi:

Hizmet Kalitesi = Önem Derecesi x (Algılanan – Beklenti)

Adım 1. Her müşteri için, beş ölçütten her biri için ağırlıklı servqual sonucu hesaplanır.

Adım 2. Her müşteri için, adım 1' de elde edilen servqual sonuçları müşterilerin belirlediği ağırlık ölçütleri ile çarpılır.

Adım 3. Her müşteri için, Adım 2' de elde edilen ağırlıklı servqual sonuçları toplanarak, beş ölçüt için birleştirilmiş ağırlıklı servqual sonucu elde edilir.

Adım 4. Adım 3' de elde edilen sonuçlar N müşteri için toplanıp N' e bölünür.

Hizmet kalitesinin ölçülmesinde kullanılan, özellikle literatür tarafından önerilen servqual ve ağırlıklı servqual aşağıdaki şekilde hesaplanır.

$$\text{Hizmet Kalitesi} = \text{Algılanan}$$

$$\text{Hizmet Kalitesi} = \text{Önem} + \text{Algılanan}$$

Servqual ölçeği, model birleştirmesinde (ki kare ve uyum iyiliği testleri ile ölçüm yapıldığında) daha uyumlu bir model olacaktır. Çünkü teorik olarak sadece algılanana göre kurulan model daha tutarlıdır. (Cronin ve Taylor, 1992)

4. UYGULAMA

EİB üyelerinin birliğin hizmetlerinden memnun olup olmadığı yönetim açısından oldukça önem taşımaktadır. Hizmet kalite ve memnuniyeti kavramsal açıdan farklı gibi görünse de temel yapısı itibarı ile çok yakın bir ilişki içindedir. Eğer hizmet performansı beklentilerin altına düşerse, müşteri bu hizmetten memnun kalmayacaktır.

EİB üyesi firmanın Genel Sekreterlikten havale alıp evrakını kayda sokması ile başlayan hizmet süreci firmaya işlemin tamamlandığına ve durumu ifade eden bir yazı verilmesiyle son bulmaktadır.

İki farklı bölümden oluşan 22 soruluk anket, birliğe bağlı firmaların yöneticilerine uygulanarak beklenen ile algılanan arasındaki fark ölçülmeye çalışılmıştır.

4.1. Ege İhracatçı Birlikleri

Ege İhracatçı Birlikleri, içinde 12 İhracatçı Birliğinin faaliyet gösterdiği, Dış Ticaret Müsteşarlığına bağlı olarak ihracatçı üyelerine hizmet veren bir meslek kuruluşudur. 19.03.1940 Tarih 13094 sayılı kararname ile 1940 yılında İzmir’de kurulan Ege İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliğinin bünyesinde bugün faaliyet gösteren 12 İhracatçılar Birliği bulunmaktadır.

4.2. Ege İhracatçı Birliklerinde Servqual Ölçeği ile Hizmet Kalitesinin (5. Boşluk) Ölçülmesi

Servqual ölçeği, müşteri bakış açısı ile, hizmet sunan firmaların algılanan hizmet kalitesini ölçmek için geliştirilmiştir. Parasuraman, Zeithaml ve Berry (1985)’ye göre söz konusu beş hizmet kalitesi ölçütü bir iskelet oluşturmakta ve gerektiğinde başka hizmet organizasyonlarına da adapte edilmektedir.

Parasuraman, Zeithaml ve Berry(1985) tarafından geliştirilen hizmet kalitesi ölçüm yöntemi servqual, hizmet kalitesi literatüründe kullanılan bir tekniktir. Servqual mükemmel hizmete ulaşmanın anahtarının müşterinin beklentilerinin tam olarak karşılanarak ya da üstüne çıkarak gerçekleşeceğini savunan bir yöntemdir. Aynı zamanda, hizmet kalitesinin geliştirilmesi ve dikkat isteyen çok küçük alanlarda bile yönetime yardımcı olabilen bir araçtır.

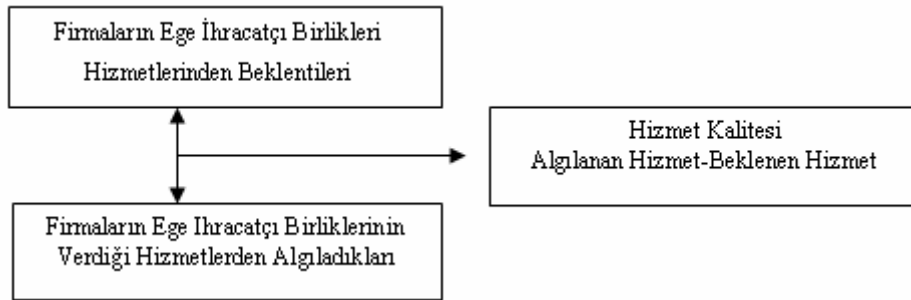
Servqual iki farklı gruba uygulanabilmektedir. Bunlardan birincisi kalitenin gerçek anlamda karar vericisi durumundaki müşteriler, ikincisi ise bu hizmeti sunan işletmenin çalışanlarıdır. Müşterilere uygulanan kısımda sunulan hizmet kalitesi hakkında çalışanlar veya yöneticiler değil, müşteriler karar vermektedir. Bu kalitenin ölçülmesinde önemli bir noktadır. İşletme çalışanlarına uygulanan kısımda amaç, firma içinde müşterinin kalitesiz olarak algıladıkları hizmetlerin nedenlerini ve ne gibi problemleri olduğunu ortaya çıkarmaktır.

Servqual ölçeği hizmet kalitesini,

$$\text{Hizmet Kalitesi} = \text{Algılanan Hizmet} - \text{Beklenen Hizmet}$$

olarak tanımlamaktadır.

EİB üye firmaların birlik hizmetlerinden beklentileri ve yine aynı firmaların birliğin verdiği hizmetlerden algıladıkları arasındaki farkı yani hizmet kalitesini ölçmeye yönelik araştırma modeli Şekil 2’de verilmektedir.

Şekil 2. Araştırma Modeli

4.3. Araştırmanın Yöntemi ve Analizi

Kavramsal hizmet kalitesi modelinin Ege İhracatçı Birliklerinde geçerliliğini ve uygulamadaki yerini incelemek için İzmir’de gerçekleştirilen anketin birinci bölümünde üyelerin sekreteryanın hizmetleriyle ilgili beklentilerini ve sekreteryanın bu konudaki performansını nasıl bulduğunu içeren 22 adet soru geliştirilmiştir. Soruların cevaplandırılmasında beklenti ve algı düzeyleri likert ölçeği kullanılarak 1 ve 7 arasındaki rakamlarla ifade edilmiştir. “kesinlikle katılmıyorum” ifadesine 1 puan verilirken, “Kesinlikle katılıyorum” ifadesine 7 puan verilmiştir. İkinci bölüm, sekreteryanın hizmet kalitesinin değerlendirilmesinde hizmet kalitesi ölçütlerinin önemlilik sıralamasının oluşturulması için hazırlanmıştır. Her bir ölçüte ait önem derecelerinin toplamının 100 olmasına dikkat edilmiştir.

İki farklı bölümden oluşan 22 soruluk anket, birliğe bağlı firmaların yöneticilerine beklenen ile algılanan arasındaki fark ölçülmeye çalışılmıştır.

Verilerin analiz edilmesinde, SPSS paket programı kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeğin ve anketin güvenilirliğini test etmek için güvenilirlik analizi her bir ölçüt için ayrı ayrı yapılmıştır. Anket formunda ölçütlerin altında yer alan ifadelerde değişikliklere gerek olup olmadığını görmek için Faktör analizi yapılmıştır.

Ölçütler bazında beklenti ve algı ortalamaları arasındaki farklılıkların anlamlığı için t testi ve gruplu olan değişkenlerin analizi için varyans analizi uygulanmıştır.

Araştırmada kullanılan servqual ölçeğinin beklentileri ile ilgili maddeleri için yapılan güvenilirlik analizinde alfa katsayısı 0,8110, verilen hizmetlere yönelik üyelerin algılarıyla ilgili maddeleri için yapılan güvenilirlik analizinde alfa katsayısı 0,9158, beklenti ve algı ile ilgili maddeler arasındaki farkın alınması sonucu elde edilen verilere güvenilirlik analizi uygulandığında alfa katsayısı 0,8450 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan alfa katsayıları servqual ölçeğinin yüksek derecede güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır.

4.4. Hizmet Kalitesi ve Boşluk Kökleri Ölçüm Sonuçları

Firmalar üzerinde yapılan anket çalışmasından elde edilen sonuçlar dikkate alınarak 3. bölümde verilen iki ve dört adımlık algoritmalar kullanılmış ve hizmet kalitesinin ölçümü elde edilmiştir.

İki adımlık algoritma sonucu elde edilen ölçüm firmaların çeşitli ölçütlerle ilişkili olarak nispi önemini hesaba katmadığı için ağırlıksız hizmet kalitesini vermektedir. Dört adımdan oluşan algoritma ile elde edilen ağırlıklı hizmet kalitesi ölçütlerin müşteriler için nispi önemini dikkate alarak hesaplanmıştır. Hesaplama sonuçları Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1: Hizmet Kalitesi Ölçüm Sonuçları

Ölçütler	Hizmet Kalitesi	Ağırlıklı Hizmet Kalitesi
Dokunabilirlik	- 1,170	- 0,12985
Güvenilirlik	- 0,892	- 0,20868
Heveslilik	- 0,805	- 0,15880
Güvence	- 0,675	- 0,16230
Empati	- 1,192	- 0,24068
Hizmet Kalitesi		- 0,94
Ağırlıklı Hizmet Kalitesi		- 0,18

Hizmet kalitesi ve ağırlıklı hizmet kalitesi sonuçları dikkate alındığında en yüksek değerin empati ve güvenilirlik ölçütünde çıktığı görülmüştür. Ege İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği'ne empati ve güvenilirlik ölçütü üzerinde çalışma yapması önerilmiştir.

Servqual ölçeği kullanılarak Ege İhracatçı Birliklerinin ölçütler bazında sunduğu hizmetin kalite düzeyi ölçülmüş, ayrıca hizmet kalitesi ve ağırlıklı hizmet kalitesi hesaplanmıştır. Buna göre Ege İhracatçı Birliklerinin üyelerin beklentilerini karşılayamadığını söylemek mümkündür. Yani, Ege İhracatçı Birliklerinin sunduğu hizmetlere yönelik üyelerin kalite algısının düşük olduğu söylenebilir. Hizmet kalitesi ve ağırlıklı hizmet kalitesi sonuçlarına göre en yüksek değer empati ölçütünün aldığı, hizmet kalitesi sonuçlarına göre en düşük değeri güvence, ağırlıklı hizmet kalitesi sonuçlarına göre ise en düşük değeri dokunabilirlik ölçütünün aldığı tespit edilmiştir.

Diğer taraftan 5. Boşluk diğer boşlukların fonksiyonu durumundadır ve aşağıdaki gibi formüle edilebilmektedir.

$$5. \text{ Boşluk} = f(1. \text{ Boşluk}, 2. \text{ Boşluk}, 3. \text{ Boşluk}, 4. \text{ boşluk})$$

Parasuraman, Zeithaml ve Berry'ye (1985) göre diğer dört boşluğun yönü ve derecesi beklenen-algılanan hizmet boşluğu üzerinde negatif veya pozitif bir etki yapmaktadır. Başka bir ifade ile diğer boşlukların olmaması durumunda algılanan hizmet, beklenen hizmet (5. Boşluk) boşluğu kapanabilecektir. Bu nedenle Ege İhracatçı Birlikleri için diğer dört boşluk ve kökleri ölçülmüştür. Öncelikle, ihracatçı birliklerinde yöneticilere müşteri beklentilerini nasıl algıladıkları ile ilgili soruları içeren anket uygulanmıştır.

Müşterilerin verdiği cevaplar ile yöneticilerin verdiği cevaplar arasındaki farklar alınarak hesaplanan 1. Boşluk ve ağırlıklı 1. Boşluk sonuçları Tablo 2' de verilmektedir.

Tablo 2: 1. Boşluk Sonuçları (İlk Duruma Göre)

Ölçütler	1. Boşluk	Ağırlıklı 1. Boşluk
Dokunabilirlik	0,01	- 0,28
Güvenilirlik	0,06	0,03
Heveslilik	0,26	- 0,06
Güvence	0,08	0,33
Empati	0,31	0,18

1. Boşluk sonuçlarına göre en geniş boşluğun empati ve heveslilik ölçütünde çıktığı görülmektedir. Bu da 5. Boşluk sonucunda üye firmaların empati ölçütünde beklentilerinin karşılanmamasının yönetim tarafından doğru algılanmamasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Ağırlıklı 1. Boşluk sonuçlarına bakıldığında dokunabilirlik ve heveslilik ölçütü için negatif değerler elde edildiği görülmüş olup, en kötü boşluk sonucu olmaktadır. En geniş boşluk güvence ölçütünde elde edilmiştir. Yöneticiler söz konusu iki ölçüte firmaların verdiği önemi algılamamaktadır. Özellikle heveslilik ölçütünde (Sekreteryanın işlemleri zamanında, istekli zaman belirterek ve zaman ayırarak yapmaları) müşteri beklentilerinin algılanmadığı görülmektedir.

2. Boşluk, 3. Boşluk ve 4. Boşluğun ölçülebilmesi için her boşluk için ölçümlenmek üzere beş sorudan oluşan ayrı bir anket yöneticilere ve personele uygulanmıştır. 2. boşluk 5,26; 3. Boşluk 5,97; 4. Boşluk 6,41 olarak hesaplanmıştır. Büyük sayı küçük boşlukları ifade etmektedir. Hizmetin dağıtımı ile dışsal iletişimler arasındaki 4.boşluk en iyi sonucu vermiştir. 2. Boşluk ve 3. Boşluk sonuçlarında büyük sayılar elde edilmiştir.

Daha sonra 1. ve 2. boşluk köklerini ölçmek üzere hazırlanmış 20 soruluk anket yöneticilere uygulanarak 1. Boşluk ve 2. Boşluk kökleri, 3. ve 4. boşluk köklerini ölçmek üzere hazırlanmış 30 soruluk anket personele uygulanarak 3. Boşluk ve 4. Boşluk kökleri ölçülmüştür. Burada boşlukları oluşturan temel kavramsal faktörler boşluk kökleri olarak başlıklandırılmıştır. Örneğin, Pazar araştırmalarını yönlendirme yetersizliği, Yukarıya doğru iletişim eksikliği ve Yönetim kademelerinin çok olması 1. Boşluğu oluşturan kavramsal faktörlerdir yani boşluk kökleridir. Bu sonuçlar Tablo 3 ve Tablo 4’de verilmektedir.

Tablo 3: 1. Boşluk ve 2. Boşluk Köklerinin Sonuçları

1. Boşluk Kökleri	Ortalama
Pazar araştırmalarını yönlendirme yetersizliği	4,65
Yükarıya doğru iletişim eksikliği	4,67
Yönetim kademelerinin çok olması	3,85

2. Boşluk Kökleri	Ortalama
Hizmet kalitesi için verilen taahhütlerin yetersizliği	4,38
Uygulanabilirliğin anlaşılmasının yetersizliği	4,73
Görev standartlaştırılmasında yetersizlik	5,46
Hedeflerin belirlenmemiş olması	4,49

Tablo 4: 3. Boşluk ve 4. Boşluk Köklerinin Sonuçları

3. Boşluk Kökleri	Ortalama
Belirsizliğin rolü	4,89
Anlaşmazlığın rolü	4,13
İşe uygun personelin yetersizliği	4,90
İşe uygun teknolojinin yetersizliği	5,47
Uygun olmayan denetim ve kontrol	3,76
Kontrolün anlaşılmasında yetersizlik	3,65
Yetersiz takım çalışması	5,71

4. Boşluk Kökleri	Ortalama
Yatay iletişim	4,37
Çok fazla taahhütte bulunmaya eğilim	4,43

Boşluk köklerinde en yüksek sonuçlar, kökün mevcut durumunda en çok tercih edilen sonuçtur. En az tercih edilen sonuçlar, 3. boşluk köklerinde; uygun olmayan denetim ve kontrol, kontrolün anlaşılmasında yetersizlik, anlaşmazlığın rolü, 1. boşluk köklerinde; yönetim kademelerinin çok olmasında elde edilmiştir. En çok tercih edilen sonuçlar 3. boşluk köklerinde; yetersiz takım çalışması, işe uygun teknoloji yetersizliği, 2. boşluk köklerinde; görev standartlaştırılmasında yetersizlik kökünde elde edilmiştir.

Burada yapılan ölçeğin ve ölçütlerin güvenilirlik katsayılarının hesaplanması hizmet kalitesinin ve 1. boşluğun ölçümü verilere faktör analizi uygulandıktan sonra tekrar yapılarak yorumlanmıştır. Ancak boşluk köklerinin ölçümünde personele ve yöneticilere uygulanan anketlerde bir değişiklik söz konusu olmayacağı için tekrarlanmamıştır.

4.5. Faktör Analizi Sonuçları

Faktör analizinin uygulanmasından önce, korelasyon matrisinde değişkenler arası ilişkilerin yüksek çıkması ($r \Rightarrow 0.50$), korelasyon matrisinin determinantının sıfıra yakın çıkması ($\text{Det } R=1.034E-08$), değişkenlerinin oransal varyans değerlerinin 1'e yakın çıkması gibi istatistiksel ölçütler faktör analizinin

yapılabileceğine karar verilmiştir. Verilere uygulanan temel bileşenler analizi sonuçlarına göre, 5 tane faktörün verilerimizdeki değişimin %70'ini açıklayacağı tespit edilmiştir. Daha sonra Faktör Analizi yapılarak faktör yükleri matrisi elde edilmiştir. Bu çalışmada, 0,45 değeri, faktör yükleri önemlilik sınırı kabul edilmiştir. Bu değerlendirmeden sonra, ayrı ayrı ölçütlerin ve ölçeğin güvenilirlik katsayıları tekrar hesaplanmış olup Tablo 5'de gösterilmektedir.

Faktör analizi sonuçlarına ve faktör yüklerine göre ölçütler altında yer alan 22 sorunun yerlerinde değişiklikler olmuştur. Heveslilik ölçütünde 5, 6, 10, 11, 13, 14, 15. ifadeler yer almış ve ölçütün adı ulaşılabilirlik olarak değiştirilmiştir. Güvence ölçütünde 4, 9, 12, 16, 17, 18. ifadeler yer almış ve ölçütün adı yeterlilik olarak değiştirilmiştir. Yeni ölçütler de güvenilir çıkmıştır.

Tablo 5: Ölçütlere Göre Faktör Yükleri ve Güvenilirlik Katsayıları

Ölçüt	Soru Sayısı	Soru No	Güvenilirlik Katsayısı (α)	Faktör Yükleri
Dokunabilirlik	3	1	0,80	0,78
		2		0,87
		3		0,83
Güvenilirlik	2	7	0,60	0,82
		8		0,77
Ulaşılabilirlik (Güvenilirlik+Heveslilik+Güvence)	7	5	0,85	0,73
		6		0,68
		10		0,69
		11		0,57
		13		0,65
		14		0,78
Yeterlilik (Güvenilirlik+Heveslilik+Güvence+Empati+ Dokunabilirlik)	6	4	0,84	0,55
		9		0,61
		12		0,65
		16		0,75
		17		0,65
Empati	4	18	0,78	0,49
		19		0,64
		20		0,58
		21		0,72
		22		0,77

Toplam Güvenilirlik Katsayısı (α) : 0,9139

Güvenilirlik katsayıları ve faktör yapılarına göre 22 sorudan oluşan ölçeğin ve ölçütlerin güvenilir ve geçerli olduğu söylenebilmektedir. Son duruma göre, anket formundan elde edilen sonuçlar tekrar değerlendirilmiştir. Tablo 1'de verilen hizmet kalitesi ölçüm sonuçları Tablo 6'da tekrar hesaplanmıştır.

Tablo 6: Hizmet Kalitesi Ölçüm Sonuçları (Son Duruma Göre)

Ölçütler	Hizmet Kalitesi (5. Boşluk)	Ağırlık Hizmet Kalitesi
Dokunabilirlik	- 1,12	- 0,17
Güvenilirlik	- 0,89	- 0,22
Ulaşılabilirlik	- 0,82	- 0,12
Yeterlilik	- 0,83	- 0,21
Empati	- 1,29	- 0,26
Hizmet Kalitesi		- 0,99
Ağırlıklı Hizmet kalitesi		- 0,19

Hizmet kalitesi ve ağırlıklı hizmet kalitesi sonuçları dikkate alındığında, burada elde edilen sonuçların negatif olması, Ege İhracatçı Birliklerinin üyelerinin beklentilerini karşılayamadığını göstermektedir. Global hizmet kalitesi ve ağırlıklı hizmet kalitesi sonuçlarının negatif olması, genel anlamda da üye firmaların beklentilerinin karşılanmadığını ifade etmekteyken yüksek değerin daha önce olduğu gibi yine empati ve güvenilirlik ölçütünde çıktığı görülmektedir.

Elde edilen 1. Boşluk sonuçları Tablo 7’de verilmektedir.

Tablo 7: 1. Boşluk Sonuçları (Son Duruma Göre)

Ölçütler	1. Boşluk	Ağırlık 1. Boşluk
Dokunabilirlik	0,10	- 0,29
Güvenilirlik	0,08	0,05
Ulaşılabilirlik	0,25	- 0,06
Yeterlilik	0,18	0,35
Empati	0,43	0,10

En geniş boşluğun empati ölçütünde çıktığı görülmektedir. Ağırlıklı 1. boşluk sonuçlarına bakıldığında dokunabilirlik ve ulaşılabilirlik ölçütü için negatif değerler elde edilmiş olup, bu en kötü boşluk sonucu olmaktadır. Yöneticiler, dokunabilirlik ve ulaşılabilirlik ölçütü için ağırlıklar dikkate alındığında müşterilerin beklentilerini algılamamaktadır.

4.6. Ankete Katılan Üyelerin Beklentileri ve Algıladıkları ile İlgili Bulgular ve İstatistiksel Analizler

Ankete katılan üyelerin ihracatçı birliklerinin hizmetlerine yönelik beklentileri ile ilgili sonuçlar Tablo 8’de verilmiştir. Tablo 8’de görüldüğü üzere, İhracatçı Birliklerinin (sekreteryanın) hizmetlerine yönelik en yüksek beklenti düzeyi “yeterlilik” (güvence) ölçütü altında yer alan 4. ifadede (mevzuat değişiklikleri, müsteşarlıktan alınan talimatlar üye firmalara anlaşılır bir dille sirküle edilmelidir.) en düşük beklenti düzeyi ise “dokunabilirlik” ölçütü altında yer alan 2. ifadede (Binanın fiziksel görünüşü, dekorasyon hoşnut edici olmalıdır) gerçekleşmiştir.

Tablo 8: Üyelerin Beklentileri ile İlgili Dağılımı

İfade	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Dokunabilirlik	50	2	7	5,78	1,433
Dokunabilirlik	50	1	7	5,54	1,644
Dokunabilirlik	50	1	7	6,20	1,498
Güvenilirlik	50	2	7	6,22	1,093
Güvenilirlik	50	4	7	6,88	0,521
Ulaşılabilirlik	50	3	7	6,70	0,814
Ulaşılabilirlik	50	5	7	6,72	0,607
Ulaşılabilirlik	50	4	7	6,38	0,923
Ulaşılabilirlik	50	4	7	6,28	1,070
Ulaşılabilirlik	50	1	7	6,00	1,498
Ulaşılabilirlik	50	3	7	6,78	0,708
Ulaşılabilirlik	50	5	7	6,72	0,640
Yeterlilik	50	4	7	6,92	0,444
Yeterlilik	50	4	7	6,44	1,033
Yeterlilik	50	4	7	6,84	0,584
Yeterlilik	50	2	7	6,42	1,162
Yeterlilik	50	4	7	6,66	0,745
Yeterlilik	50	4	7	6,44	0,972
Empati	50	2	7	6,32	1,236
Empati	50	2	7	6,26	1,157
Empati	50	1	7	5,88	1,534
Empati	50	2	7	5,76	1,519

Bu sonuçlardan firmaların birliğin hizmetlerinden beklentilerinin 7’li ölçek üzerinden 6,92 ile 5,54 arasında değiştiği; en yüksek beklenti düzeyinin yeterlilik ölçütü altında yer alan “mevzuat değişiklikleri, müsteşarlardan alınan talimatlar, üye firmalara anlaşılır bir dille sirküle edilmelidir” ifadesinde olduğu tespit edilmiştir. . En düşük beklenti ve algı düzeyinin dokunabilirlik ölçütü altında yer alan “binanın fiziksel görünüşü, dekorasyonu hoşnut edici olmalıdır” ifadesinde olduğu tespit edilmiştir.

Üyelerin hizmet aldıkları Ege İhracatçı Birliklerinin hizmetlerine yönelik algıları ile ilgili sonuçlar Tablo 9’da verilmiştir. Tablo 9’da görüldüğü üzere Ege İhracatçı Birliklerinin (Sekreteryanın) sağlamış olduğu hizmete yönelik en yüksek algılama düzeyi “yeterlilik” (güvence) ölçütü altında yer alan ifadede (sekreteryaya üyelerine karşı sürekli nazik davranmalıdır) en düşük algı düzeyi ise “dokunabilirlik” ölçütü altında yer alan 2. ifadede (Binanın fiziksel görünüşü, dekorasyonu hoşnut edici olmalıdır)gerçekleşmiştir.

Tablo 9: Üyelerin Algıları İle İlgili Dağılım

İfade	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Dokunabilirlik	50	1	7	4,46	1,619
Dokunabilirlik	50	1	7	4,12	1,674
Dokunabilirlik	50	1	7	5,58	1,527
Güvenilirlik	50	2	7	5,60	1,294
Güvenilirlik	50	1	7	5,72	1,386
Ulaşılabilirlik	50	3	7	6,04	1,106
Ulaşılabilirlik	50	2	7	5,72	1,371
Ulaşılabilirlik	50	1	7	5,44	1,618
Ulaşılabilirlik	50	2	7	5,52	1,446
Ulaşılabilirlik	50	1	7	5,30	1,474
Ulaşılabilirlik	50	1	7	5,86	1,325
Ulaşılabilirlik	50	1	7	5,96	1,277
Yeterlilik	50	2	7	5,70	1,389
Yeterlilik	50	1	7	5,42	1,592
Yeterlilik	50	1	7	5,98	1,332
Yeterlilik	50	1	7	6,12	1,272
Yeterlilik	50	2	7	5,94	1,096
Yeterlilik	50	2	7	5,62	1,292
Empati	50	1	7	4,40	1,863
Empati	50	2	7	5,12	1,493
Empati	50	1	7	4,78	1,516
Empati	50	1	7	4,70	1,810

Algıların ise 6,2 ile 4,12 arasında değiştiği görülmektedir. En yüksek algı düzeyi ise aynı ölçüt altında “sekreteryaya üyelerine nazik davranmalıdır” ifadesinde olduğu tespit edilmiştir.

Ege İhracatçı Birlikleri üyelerinin önem derecelerine göre ölçütlere verdikleri puanların ortalama ile ilgili sonuçları Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10: Üyelerin Önem Derecelerine Göre Ölçütlere Verdikleri Puanlar ile İlgili Dağılım

Ölçütler	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Dokunabilirlik	50	- 6,00	4,00	- 1,1198	1,8135
Güvenilirlik	50	- 4,50	2,00	- 0,8900	1,2868
Ulaşılabilirlik	50	- 3,57	0,57	- 0,8208	0,9340
Yeterlilik	50	- 4,17	1,00	- 0,8236	1,0218
Empati	50	- 5,00	1,50	- 1,3050	1,4968
HK	50	- 3,53	0,95	- 0,9910	0,8054
AHK	50	- 0,78	0,18	- 0,1914	0,1731

Ege İhracatçı Birlikleri açısından üye firmaların beklentileri ve algıları ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirleyebilmek için, üye firmaların beklenti ortalamaları ile algı ortalamaları arasında fark olmadığı sıfır hipotezi 0,05 anlamlılık düzeyinde t testi ile araştırılmıştır.

t Testi sonucunda, yeterlilik (güvence) ölçütü altında yer alan 16. soru (Sekreteryaya üyelerine sürekli nazik davranmalıdır) için H_0 reddedilmemiş (p-değer=0.221), diğerleri için reddedilmiştir. Diğer sorular için anlamlı bir fark bulunmuştur. Üyelerin algıları ile ilgili yapılan dağılımda da en yüksek değeri 16. soru almıştır.

Hizmet kalitesi ölçütlerinin beklenti ve algı ortalamaları arasındaki fark olmadığı H_0 hipotezinin t-testi ile analizinde, tüm ölçütler için H_0 reddedilmemiş, ölçütlerin beklenti ortalamaları ve algı ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

4.7. Varyans Analizi (ANOVA)

Ankete katılan üyelerin, 1 ile 7 arasındaki ölçek üzerinde düşüncelerini belirtmesi, kendilerine yöneltilen ifadelerle “tamamen” katılıyorlar ise 7’yi hiç katılmıyorlar ise 1’i seçmeleri ya da bunlar arasında bir şiddetindeki düşüncelerini 2, 3, 4, 5, 6 gibi seçeneklerle belirtmesi istenmişti. Bu durumda, hizmet kalitesi sonucu basit olarak algılanan değerlerin beklenen değerden çıkarılmasıyla elde edildiği için her ifade için sonuç -6 ile +6 arasında değişecektir.

Buna göre, üyelerin hizmet kalitesine yönelik yaptıkları değerlendirme -6 ile 0 arasında değer alırsa kötü, 0 değerini alırsa iyi, 0 ile +6 arasında değer alırsa mükemmel olmak üzere aldıkları değerlere göre 3 gruba ayrılmıştır. (Zeithaml, Parasuraman ve Berry, 1988)

Söz konusu üç gruba göre ölçütlerin hizmet kalitesi ve ölçütlerin ağırlıklı hizmet kalitesi değerleri arasında fark olmadığı H_0 hipotezi 0,05 anlamlılık düzeyinde tek yönlü varyans analiz yöntemi kullanılarak test edilmiştir.

Ölçütün hizmet kalitesi ortalamalarına göre yapılan analiz sonuçlarına göre, ulaşılabilirlik (heveslilik) ve yeterlilik (güvence) ölçütlerinde ikinci grup (iyi) ve üçüncü grup (mükemmel) arasında anlamlı bir fark çıkmamıştır. Sadece birinci grubun (kötü) (p-değer=0.00), ikinci ve üçüncü grupla arasında önemli farklılık bulunmuştur. Diğer ölçütler için birinci grup, ikinci grup ve üçüncü grup arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Gruplararası fark, Tukey, Scheffe ve LSD Post Hoc testleri kullanılarak test edilmiştir.

Ölçütlerin ağırlıkları dikkate alınarak yapılan analiz sonuçlarına göre, ulaşılabilirlik (heveslilik) ve empati ölçütünde ikinci ve üçüncü grup arasında anlamlı bir fark çıkmamıştır. Birinci grupla (p-değer= 0.00), ikinci ve üçüncü grup arasında fark vardır. Diğer ölçütler için anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Üye firmaların yeterlilik ölçütü altında yer alan “sekreteryaya, üyelerine nazik davranmalıdır” ifadesi ile ilgili beklenti ortalamaları ile algı ortalamaları arasında bir fark bulunmamıştır. Ancak diğer ifadeler için beklentilerin karşılanmadığı saptanmıştır. Hizmet kalitesi ölçütlerinin beklenti ve algı ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Varyans analizi sonuçlarına göre ulaşılabilirlik ölçütünde ikinci grup (iyi) ve üçüncü grup (mükemmel) arasında anlamlı bir fark olmayıp birinci (kötü) grupla ikinci ve üçüncü grup arasında anlamlı fark vardır. Diğer ölçütler için gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma kapsamında yapılan araştırmada servqual ölçeği kullanılarak Ege İhracatçı Birliklerinin hizmet kalitesi düzeyleri ölçülmüş ve bu amaçla düzeltici faaliyetler önerilmiştir.

Ege İhracatçı Birliklerinden beklenen hizmet düzeyi ile birliğin performansı arasında en büyük fark empati ölçütünde, en düşük fark ise ulaşılabilirlik ölçütünde saptanmıştır. Empati ölçütünden sonra sırasıyla güvenilirlik, yeterlilik, dokunabilirlik yüksek değerleri almıştır.

Firma beklentilerinin yönetim tarafından algılanması ile ilgili sonuçlara bakıldığında ulaşılabilirlik ve dokunabilirlik ölçütünün negatif olduğu görülmüştür. Hizmet kalitesi sonuçlarında en büyük değeri alan empati ölçütünün, 1. boşluk sonuçlarında da en büyük değeri almıştır. Ege İhracatçı Birlikleri yöneticilerinin, firmaların empati ölçütü ile ilgili beklentilerini karşılayabilmesi ve dolayısıyla hizmet kalitesini artırabilmesi için üye firmalara uygulamaları hakkında eğitim, seminer, paneller düzenlemeli, sektör bazında sorunlara eğilmeli ve problemler karşısında çözüm üretebilmelidir. Empati ölçütünden sonra en büyük değeri alan güvenilirlik ölçütü ile ilgili Ege İhracatçı Birlikleri verdiği sözleri zamanında ve daima yerine getirebilmeli, mevzuat uygulamaları ile ilgili bir problemle karşılaşıldığında bu problemlerin çözümünüyle ilgilenmelidir.

Sonuç olarak; Ege İhracatçı Birliklerinde yapılan çalışmalarda, sekreteryaya üye firmalarla daha sık yüz yüze görüşmesi gerektiği ve personel değerlendirme sisteminde yüz yüze görüşmelerde üye firmaların daha objektif olacağı söylenmiştir. Genel olarak düzeltici faaliyetler incelendiğinde Ege İhracatçı Birliklerinde etkili eğitim programlarının oluşturulması takım çalışmalarının güçlendirilerek sürekliliğinin sağlanması, üst yönetim ile personel arası iletişimin güçlendirilmesi, personel ödüllendirme sisteminin geliştirilmesi ve müşteri şikayetlerinin kayıt altına alınması gerektiği söylenmiştir.

Sekreteryanın global müşteri memnuniyetini en çok etkileyen empati ve güvenilirlik ölçütleri üstünde daha çok yoğunlaşması gerektiği ifade edilmiştir. Müşterilerin önem derecelerine göre dokunabilirlik ve ulaşılabilirlik ölçütleri ile ilgili beklentilerinin yönetim tarafından anlaşılması için bu ölçütler üzerinde daha yoğun çalışmaları önerilmiştir.

Gelişen iletişim, sosyal yaşamdaki gelişim ve eğitim düzeyinin artması üye firmaların beklentilerini yükseltmektedir. Beklentileri yükselen firmalar kendilerine sunulan hizmetin, istediği kalitede, istediği zamanda ve mümkün olan en düşük maliyetle sunulmasını beklemektedir. Ayrıca hizmet işletmelerinin en önemli özelliklerinden biri olan insanlarla yüz yüze bir ilişkinin bulunması sebebiyle kendilerine hizmet sunan personelin davranış ve tutumlarını önemsemektedir.

Servqual ölçeğinin, müşterilerin beklenti ve algılarını ayrı ayrı ölçme imkanı sağlaması ve bu yöntemle algılanan hizmet kalitesinin ölçülmesi, Ege İhracatçı Birlikleri'nin sunduğu hizmetleri değerlendirmesi açısından yöneticilere önemli bilgiler sağlamaktadır. Verilen hizmetlerin en azından tatminkar olması ya

da yüksek kalitede algılanabilmesi için öncelikle müşteri beklentilerinin karşılanması veya aşılması gerekmektedir.

Firmalar, ölçütler bazında elde edeceği servqual sonuçları sayesinde hangi ölçütün algılanan hizmet kalitesinin düşük, hangisinin yüksek olduğunu değerlendirebildikleri gibi, müşterilerin 100 puanı önem derecelerine göre ölçütlere dağıtması sonucunda, hangi hizmet kalitesi ölçütünün diğerlerinden önemli olduğunun anlaşılmasına imkan vermektedir.

Servqual ölçeği kullanılarak aynı zamanlardaki müşteri beklenti ve algılarının karşılaştırılması, firmanın servqual sonuçlarını rakip firma sonuçlarıyla karşılaştırması, kalite algısı farklı olan farklı müşteri kesimlerinin incelenmesi, iç müşterilerinin kalite algılarının değerlendirilmesi çalışmaları yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Ardıç, Kadir ve Baş, Türker, "Sağlık Sektöründe Hizmet Kalitesinin (Müşteri Tatmininin) Ölçülmesi", Sosyal Bilimler Dergisi, No 4, 2001.
- Armstrong-Stassen, M., Wagar, T.H., and Cattane, R.J., "Sustaining a Service Quality Initiative in the Midst of Downsizing: Can it be done?" Journal of Quality Management, 6, 2001, s: 211-233.
- Berry, L.L., Zeithaml, V.A. and Parasuraman, A., "Five Imperatives for Improving Service Quality," Sloan Management Review, Summer 1990, s. 29-38.
- Bosch, L.T., Lobo, A., "Shipper's Perspective of Important Dimensions in Ocean Freight Services: A Study of Tasmanian Apple Exporters" 7th International Symposium on Logistics, Melbourne, July 15-17, 2002.
- Fitzsimmons James A. and Fitzsimmons, Mona j., Service Management For Competitive Advantage, Mc Graw – Hill Inc, New York 1994
- Parasuraman, A., Zeithaml, V.A. and Berry, L.L. "A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research" Journal of Marketing, Vol. 49 (Fall 1985).
- Parasuraman, A., Zeithaml, V.A., and Berry, L. L., "Refinement and Reassessment of the SERVQUAL Scale," Journal of Retailing, Vol. 67 (4), 1991, s: 420-450.
- Parasuraman, A., Berry, L.L., Zeithaml, V.A., "Refinement and Reassessment of the SERVQUAL scale," Journal of Retailing, Vol. 58, 1994, 111-124.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., Berry, L.L., "Servqual; A Multiple- Item Scale for Measuring Customer Perceptions of Service Quality, "Journal of Marketing, April 1988, s. 35-48.
- Zeithaml Valarie A. , A. Parasuraman, Berry Leonard L., Delivering Quality Service, (Balancing Customer Perceptions and Expectations), The Free Press A Division of Mc Millan , Inc, New York , 1990.

Küreselleşme Sürecinde Türk İşçi Sendikacılığı ve Yaşanan Örgütlenme Sorunu

Yrd. Doç. Dr. Gülşen SARI GERŞİL

Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, MANİSA

Mehtap ARACI

Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Doktora Öğrencisi, MANİSA

ÖZET

Tüm dünyada, özellikle 80'li yıllardan sonra yaşanan küreselleşme süreci istihdamın yapısı ve kullanımı üzerinde gözlemlenebilir değişimler meydana getirmiştir. Yeni teknolojilerin devreye girmesiyle işgücü talebinin biçimi değişmiş, niteliksiz işgücünün yerini, bilgi düzeyi yüksek, eğitilmiş işgücü almıştır. İstihdamın yapısındaki bu değişim çalışma koşullarının değişmesiyle daha da artmıştır. Endüstri sektöründe istihdam azalırken, daha çok nitelikli işgücü gibi sendikaya çok az ilgi duyanların yer aldığı hizmet sektöründeki istihdam artışı ve ortaya çıkan yeni çalışma türleri (esnek / kısmi zamanlı çalışma gibi) sendikalar için geçmişte olduğundan daha etkili bir örgütlenme sorununu ortaya çıkarmıştır.

Özelleştirme ve alt işveren uygulamaları da sendikaların örgütlenme alanını daraltmaktadır. Devlet, işveren rolünden giderek uzaklaşmakta, bu durum kamu kesiminde büyüyen ve gelişen sendikacılığı bir varolma savaşıyla karşı karşıya bırakmaktadır.

Yaşanan bu değişimler, Türkiye'deki sendikal yapılarda köklü bir değişiklik yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Eski sendikal yapıların günümüz sendikalarının örgütlenme sorunlarına çözüm üretmekte yetersiz kalmaktadır. Sendikaların birer sivil toplum örgütü olarak görevlerini yerine getirebilmeleri ancak köklü bir değişimle mümkün olabilir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, İşçi Sendikacılığı, Sendikal Örgütlenme, İstihdam, Değişim

Turkish Labour Unionism and Resulting Organizational Problem in Globalization Process

ABSTRACT

Globalism, especially after 1980's, has caused variations in the structure and usage of employment. Labor demand characteristics have changed, i.e. unskilled labor has been replaced by highly knowledgeable, educated labor due to the adaptation of new technologies. The variations in labor structure have been further spurred by the variations in working conditions. The decline of industry employment, the increase of service sector employment in which the qualified workforce show less interest in unions and the new working models (e.g. flexible/partial time employment) aggravated the problem of effective organizations of unions.

In addition, privatization and subcontractor applications have been bringing about concretionary pressure on organizational latitude of unions. Governments departing from the role of being an employer have pushed the developing unionism in this sector to the edge of existence.

All the variations had made it necessary a fundamental change in Turkey's union structures, Union formations of the past are incompetent to solve the organizational problems of today's union.

In order to function as modern non-profit civil society organization, unions have to embrace the above mentioned radical changes.

Key Words: Globalism, Unionism, Union Organizations, Employment, Variation.

GİRİŞ

Sendikacılık, temel yapısal değişim faktörleri olan toplumsal ve ekonomik yapılar ve üretim tekniklerindeki değişimlerle daima etkileşim içindedir. Özellikle son yıllarda yaşanan bu değişimler çalışma hayatının en önemli sosyal taraflarından biri olan işçi sendikalarının örgütlenme gücünü ve üyelerini temsil etmedeki yeterliliklerini zorlamış, 19.Yüzyılın geleneksel sendika yapısını tamamen değiştirerek, sendikal harekete yeni boyutlar getirmiştir.

Küreselleşmenin dünya çapında yarattığı sosyal krizden sendikaların da etkilendiği gözlenmektedir. 80'li yılların başından itibaren uygulanmakta olan ekonomik model, bir yandan emek ve sermaye arasındaki küresel ilişkiyi olumsuz yönde etkilerken, diğer yandan sosyal politika alanında da önemli hak kayıpları ve gerilemelere yol açmıştır. Türk sendikacılığının, küreselleşme sürecinde yaşanan değişime uyum sağlayamadığı için, çalışma hayatındaki güç ve etkinlik alanlarını kaybetmeye başladıkları görülmektedir. Bu anlamda, son yıllarda önemli ölçüde üye kaybına uğramışlar, sermaye grubu ve işveren sendikaları gibi güçlü baskı grupları karşısında ekonomik hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek açısından çeşitli güçlükler yaşamaya başlamışlardır. Yapısal değişimlerin ve teknolojik gelişmelerin sendikalaşma oranlarını olumsuz etkilediği, işçi sendikalarının işveren karşısındaki pazarlık gücünü azalttığı görülmektedir.

Gelişmiş ülkelere göre, endüstrileşme süreci yaşamayan Türkiye'de kendine özgü bir sendikal model gelişmemiştir. Bu ülkelerden alınan sendikal model; küreselleşme sürecinde değişime uygun yapılanmayı gerçekleştirilememiştir. Bunun en önemli nedenleri arasında, Türkiye'nin endüstriyel gelişimi çok geç yakalaması ve bu anlamda, sendikal örgütlenmenin mücadeleden ziyade diğer ülkelerden örnek alınarak kurulması sayılabilir.

Türkiye'de işçi sendikalarının yeni bir vizyon oluşturabilme ve bunu gerçekleştirilebilme şansı büyük oranda yeni çağın dinamiklerine göre yeniden yapılanabilmesine bağlıdır. Bu makalede, Türk işçi sendikalarının örgütlenme sorunları yaşanan ekonomik, siyasal ve sosyal değişimler birlikte incelenmiş, sendikal örgütlenmedeki eksikliklerin giderilmesi yolunda sosyal taraflara düşen görevlerle ilgili bazı önerilerde bulunulmaya çalışılmıştır.

1. TÜRKİYE'DE İŞÇİ SENDİKACILIĞI

Sendikacılık esas itibarıyla işçi mücadelesidir. Temel amacı işçinin, işveren ve sermaye karşısındaki ekonomik hak ve menfaatlerini korumaktır. Endüstri Devrimi ve endüstrileşmenin yarattığı sorunlarla doğan olumsuz çalışma koşullarına bir tepki olarak işçiler arasında başlayan hareket, toplumdaki siyasal oluşumlarla birleşerek Batı Avrupa toplumlarının siyasal ve toplumsal örgütlenmesinde büyük rol oynamıştır. Önceleri kendiliğinden ve geçici nitelik gösteren birleşmeler, zamanla kararlı ve sürekli örgütlenmelere dönüşmüştür. İşçi hareketi, işçi sınıfının bir hareketi olma bilinciyle siyasal ve ekonomik yapıda güçlü ve kararlı örgütler oluşturma yoluna gitmiş ve toplumları kendi çıkarları doğrultusunda etkileyecek bir güce ulaşmıştır (Koray, 2000: 70).

Türk sendikacılığını iyi analiz edebilmek, ortaya çıktığı tarihsel ve toplumsal dinamikleri iyi anlayabilmekten geçmektedir. Türkiye’de sendikacılık hareketi endüstrileşmiş diğer ülkelerde olduğu gibi kanlı olaylarla gerçekleşmemiştir. Tanzimat döneminden günümüze kadar süregelen modernleşme, batılılaşma çabaları içinde batının ulaştığı gelişmeler Türk sendikacılığına aktarılmaya çalışılmış, bu hızlı oluşum sürecinden sonra işçi sendikalarının, temsil ettiği çalışanlar tarafından beklenen dinamik tepkiyi gösterebilmeleri ve gerçekten olgunlaşma sürecinden geçip bilgi sahibi olabilmeleri için belirli bir sürenin geçmesi gerekmiştir. 1983 yılında yürürlüğe giren 2821 sayılı Sendikalar Kanunu’nda¹ işçi sendikalarının kuruluş ve yapılarında ülkemizin sosyo-ekonomik yapısına uygun bir model kurulmaya çalışılmıştır. Bu modelde güçlü sendikacılığa yönelik iki temel ilke esas alınmıştır. Bunlardan birincisi sendikaların işkolu esasına göre kurulmaları, diğeri de coğrafi faaliyet alanı itibariyle Türkiye çapında faaliyette bulunmak amacı ile kurulmalarıdır (Sen.K.md.3/3).

Ülkemizde işçi sayısı ile birlikte üye sayısının artması ve sendikaların dağınıklaktan kurtularak bilinçli bir örgütlenme yapısına kavuşması, onların toplum hayatı içindeki güçlerini ve etkilerini attıracaktır. 2821 sayılı Sendikalar Kanunu’nun bu amacı gerçekleştirmek için çıkarıldığı, genel gerekçesinde belirtilmektedir. Ancak 2821 sayılı Sendikalar Kanunu’nun kabul edildiği yıllarda iki milyon civarında olan sendikalı üye sayısının günümüzde bir milyonun bile altına inmesi, gerekçesinde öngörülen amaca ulaşamadığını göstermektedir (Demir, 2003: 198).

Tablo 1: İşçi ve İşveren Sendikaları (1997-2003)

Yıllar	A. İşçi Sendikası			B. İşveren Sendikası			
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
A	110	112	107	106	*	96	93**
B(1)	53	53	53	52	52	52	50

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İstatistikleri (1993-2002),

<<http://www.die.gov.tr/ist.Tablolar.htm#isg>>, (Erişim Tarihi: 22.05.2004)

(1): 1997’den bu yana 2 olan kamu işveren sendikalarını da kapsar

* : Bilgi yok

** : Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2003), “Ekonomik Faaliyetlere Göre İşçi ve İşveren Sendikaları”, <http://www.die.gov.tr/yıllık/10_Calışma.pdf>, (Erişim Tarihi: 23.06.2005).

Tablo 1’de, 1997-2003 yılları arasında ülkemizdeki işçi ve işveren sendikaları sayıları verilmiştir. Veriler sendika sayılarının 1997 yılından bu yana sürekli olarak azalış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bunun en önemli nedenleri arasında, küreselleşme sürecinde işçi yapısında görülen değişimdir. Günümüz çalışma hayatında, çalışanın emek gücünden ziyade bilgi gücü ön plana çıkmıştır. Yeni bir işçi sınıfı olan bilgi işçilerinin sosyo-ekonomik hak ve menfaatlerini işveren karşısında rahatlıkla koruyabildikleri ve işverenle ücret, çalışma koşulları,

¹ RG; 07.05.1983 Tarih, Sayı 18040

çalışma süreleri vb. her konuda pazarlık gücüne sahip buldukları görülmektedir. Bu durum sendikaların fonksiyonlarını ve güçlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Yine son yıllarda dünyada ve ülkemizde sıkça uygulanan esnek çalışma şekilleri ve bu çalışmalarda özellikle kadın ve çocuk işçilerin çalıştırılması en önemli faktörler arasındadır.

2. KÜRESELLEŞME SÜRECİ VE İŞÇİ SINIFININ YAPISINDA DEĞİŞİM

Günümüzde “küreselleşme” olarak adlandırılan yeni süreçten, Türkiye farklı boyutlarda etkilenmiş, yukarıda da belirtildiği gibi işçi sınıfının yapısı üzerinde gözlemlenebilir değişimler meydana gelmiştir. Dünyada yaşanan küreselleşme sürecinin olumlu yada olumsuz sonuçlarından Türkiye’deki işçi sınıfı ve sendikaların etkilenmiş olması doğal karşılanmaktadır. Çünkü bugün yalnız devletler değil birçok ülkelerde de çeşitli gruplar, sendikalar ve sivil toplum örgütü niteliği taşıyan diğer örgütlenmeler dünyadaki benzerleriyle doğrudan ilişki ve etkileşim içindedir.

İşçi sınıfının değişen yapısı, genellikle üretim sürecinde yaşanan gelişmeler ve bunun emek süreçlerine yansımaları temelinde ele alınmaktadır. Hemen her ülkede ücretliler piyasanın küreselleşmesinin getirdiği değişimlerden etkilenmektedir. Ücretliler ve sendikalar karşısında giderek daha bağımsızlaşan sermaye hareketliliği, özellikle Çok Uluslu Şirketler(ÇUŞ) ve artan rekabet hemen her ülkede ücretlilerin kazanılmış hakları üzerinde önemli bir baskı yaratmakta ve gerilemelere yol açmaktadır. Sonuç olarak, küçük bir çekirdek işgücü(bilgi işçisi) dışında tüm ücretlilerin çalışma koşullarında ciddi bir kuralsızlaşma, esnekleşme, enformelleşme, standartsızlaşma, örgütsüzleşme gibi olumsuz sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ekonomilerde dahi, artan işsizlik ve sendikal örgütlerin üye kayıpları nedeniyle toplu pazarlıklarda tavizleri beraberinde getirmekte dahası kazanılmış hakları korumak giderek zorlaşmaktadır. Bugün yaşandığı gibi zengin ülkelerde de niteliksiz işgücünün ücretleri aşağı inmekte, kuralsızlaşma yayılmakta, örgütlülük gerilemektedir. Ücretliler açısından, küreselleşmenin getirdiği olumsuzlukları gidermek için kullanılacak ekonomik pazarlık (toplular pazarlık) ve siyasal pazarlık (siyasetin çeşitli düzeylerde ve çeşitli biçimlerde etkin şekilde kullanılması) gibi iki temel aracın da gerilemekte olduğu bir gerçektir” (Koray, 2003).

Çalışan sınıfların en önde gelen temsilcisi konumundaki sendikaların, üye sayılarının azalmasına ve örgütlü mücadelenin yavaşlamasına özellikle değişen istihdam politikalarının neden olduğunu söylemek olanaklıdır. Bunun yanı sıra özelleştirme çalışmaları, ekonomik istikrarsızlıklar, işçi ve işveren uyumsuzlukları ve sendikaların siyasal alandaki etkinlikleri gibi konular da sendikaların örgütlenme sorununun kaynağını oluşturan etkenler arasındadır.

Sendikaların mücadelelerinde izledikleri yanlış politikalar, sendikacı işçilerin toplu pazarlıklarda beklentilerinin çok altında sonuçlar elde etmeleri ve özellikle artan işsizlik sorunu, sendikalara olan güveni sarsmış ve üye sayılarındaki azalma önüne geçilemez bir sorun haline gelmiştir. Son yıllarda sendikaya üye olan işçilerin yaygın olarak işten çıkarılmış olması nedeniyle, işten

atılma endişesi duyan işçiler de sendikaya üye olmakta çekingen davranmaktadırlar. Tüm bu değişimler sonucu sendikalar karşı karşıya buldukları sorunları göğüsleyebilmek için yeni politikalar geliştirmeli, her şeyden önce güvensizlik sorununu aşarak, sendikal düzeyde örgütlenmenin güçlenmesi için değişen işgücü yapısına uygun yeni sendikal modeller geliştirmelidirler.

2.1 Değişen İstihdam Politikaları ve Olumsuz Sonuçları:

1970'lerden bu yana yaygın şekilde küreselleşme süreci olarak ifade edilen bu dönem işçi sınıfının yapısı üzerinde aşağıdaki temel değişimlere yol açmıştır (Akaya, 2003) :

- İşsizlik yapılaşarak, çalışanlar üzerinde önemli bir baskı unsuruna dönüşmektedir.
- İmalat sektörünün istihdam kapasitesi düşmekte buna karşın, hizmet sektöründe nitelikli işgücü istihdamı artmaktadır.
- Kayıt dışı (enformel) istihdam hızla yaygınlaşmaktadır.
- Kadın ve çocuk emeğinin emek (esnek çalışma) piyasalarındaki payı artmaktadır.
- Tam gün çalışma giderek yerini part-time ve çağrı üzerine çalışmaya bırakmaktadır.
- Alt işveren uygulamaları ve seri üretime bağlı olarak merkez-çevre işgücü şeklinde ikili bir emek piyasası oluşmaktadır.
- İş güvencesinden yararlanan çekirdek işçi sayısı hızla azalırken, çeperdeki işçi sayısı hızla artmakta ve iş bulabilme endişesini sürekli duymaktadır.

“ILO nun raporuna göre (2003), 2000 yılından 2003 yılı başlarına kadar geçen sürede 20 milyon kişi işsizler ordusunun saflarına katılmış, 2002 yılı sonu itibariyle dünyadaki açık işsizlerin sayısı 180 milyonu bulmuştur” (Atılgan, 2003). Ülkemizde ise işsizlik DİE rakamlarına göre 2005 yılı Şubat ayında 2 milyon 750 bin kişiye ulaşmıştır. Türkiye genelinde işsizlik oranı %11.7, tarım dışı sektörlerde işsizlik oranı ise % 15.4'tür (DİE, 2005). Bu rakamın gerçekte daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Bu görüşü destekleyen nedenleri şöyle sıralamak mümkündür (Atılgan, 2003); (i) Tarım kesiminde ücretsiz aile çalışanı olarak görülen kadınlar, gençler ve yetişkinlerin önemli bir kısmı DİE'nin Hane Halkı İşgücü Anketlerinin yapıldığı dönemde 1 saat bile çalışmış olsalar, işsiz diye kaydedilmemektedirler, (ii) kırsal bölgelerde ücretsiz aile çalışanı kadınları çalışan olarak kaydeden DİE, geçim derdiyle kırdan kente göç eden kadınları 'ev kadını' grubuna dahil ederek işsizler arasında saymamaktadır, (iii) veriler askerlik görevini yapmakta olduğu için yüzbinlerce genci askerlik süreleri boyunca işsiz saymamaktadır, (iv) işsiz sayısına, iş bulmaktan ümidi kestikleri için iş aramayanlar, son bir yılda iş arayan ama bulamadığı için son bir ayda iş aramayı bırakanlar dahil edilmemektedir.

Tablo 2: Türkiye’de Yıllar İtibariyle İşsizlik Oranları (1994-2005)

1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
8.1	6.10	6.0	6.7	6.8	7.7	6.6	8.5	10.6	9.4	9.5*	11.7**

Kaynak: Kamu Sen (2004), İstihdam, İşsizlik ve Ücret Sorunlarına Çözüm, Türkiye Kamu Sen Arge Yayınları, Yayın No: 10, Ank., s. 22

*:DİE, (2004), “Hanehalkı İşgücü Anketi 2004 Aralık Sonuçları”, <<http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/ISGUCU/091204/091204.html>>, (Erişim Tarihi: 23.06. Arayışları 2005)

** :DİE, (2005), “Hane halkı İşgücü Anketi 2005 Şubat Sonuçları” <<http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/ISGUCU/250505.xls>>, (Erişim Tarihi: 23.06.2005)

Tablo 2’de Türkiye’de (1994-2005) yıllar itibariyle işsizlik oranları verilmiştir. “Yapılan araştırmalar mevcut süreçler devam ettiği takdirde Türkiye’de işsizlik oranının 2010 yılında ikiye katlanacağını göstermektedir” (Tisk Yayınları, 2004).

Artan işsizlik sorunu yanında istihdamın da hizmet sektöründe yoğunlaşması, kadın istihdamın artması sendikaların tabanını etkilemekte ve örgütlenme sorunlarını olumsuz etkilemektedir.

Küreselleşme olgusuyla birlikte gelişen teknolojik yenilikler de bir takım istihdam sektörlerini yok ederken yeni istihdam sektörlerini yaratmakta, bazı geleneksel istihdam sektörlerinin tanımlarını da değiştirmektedir. İstihdam sektörlerinde, çalışanın bilgi taşıma niteliğinin artması, yönetici ve profesyonel mesleklerin artışı, işgücü talebini değiştirmiş, yüksek vasıf ve eğitim talep eden mesleklerde çalışabilecek beyaz yakalı ve altın yakalı bilgi işçisi çalışanlarına olan talep artmıştır (Gerşil, 2004, 147-157). İstedikleri ücret ve çalışma koşullarını işverenle yaptıkları bireysel pazarlıklarla elde edebilen bu kesim sendikal örgütlenmeye soğuk bakmakta, üye sayılarında azalma görülen sendikaların toplu pazarlık güçlerini de azaltmaktadır.

İşsizlik sorununa çözüm getireceği düşünülen kısmi süreli çalışma, iş paylaşımı, evde çalışma, tele çalışma, ödünç iş ilişkisi, çağrı üzerine çalışma gibi çalışma biçimleri gittikçe yaygınlaşmaya başlamış, belirli süreli hizmet akdi, geçici ve mevsimlik çalışma şekilleri hızla genişlemiştir (Köse, 2003: 174). Bu tür standart dışı çalışma türlerinin sendikal örgütlülük oranını olumsuz etkilediğini düşünen sendikalar, çalışanlar için yeni iş olanakları yaratma imkanlarının sınırlılığı dolayısıyla artan işsizlere iş yaratmak için çalışma sürelerinin kısaltılması yolundaki taleplerini sıklıkla dile getirmeye başlamışlardır.

Kayıt dışı istihdam sorununun Türkiye’de sendikal örgütlenme alanını daraltan önemli bir unsur olduğu göze çarpmaktadır. Daha iyi çalışma koşulları için toplu mücadeleden ziyade bireysel kariyer hedefleyen bir işgücünün ortaya çıkışı, çalışan nüfusun büyük bir çoğunluğunun örgütsüz kayıtdışı sektörlerde kalmasına yol açmıştır. Ayrıca ülkemizde pek çok kişi işsiz kalmamak için çok düşük ücretlerle, iş garantisi ve sosyal güvenlikten yoksun olarak çalışmayı kabul etmektedir. Kaçak işçilik sorununun da kayıtdışı istihdam oranını yükselttiği görülmekte ve sendikalaşma hakkının kullanılmasının önündeki önemli engellerden birisi sayılmaktadır. “Bugün Türkiye’de kayıtdışı sektörün yarattığı

gelirin, milli gelirin yarısını bulduğu, bu sektörde ücretli olarak çalışan kesimin toplu iş sözleşmelerine tabi kesimden daha geniş bir kitleyi oluşturduğu ve yaklaşık her üç ücretliden birinin kayıtdışı çalıştığı ifade edilmektedir” (Tisk, 1995: 17).

Türkiye’de toplam istihdam 20 milyon 838 bin kişi, işgücüne katılma oranı % 46.8’dir. Bu oran, çalışabilecek nüfusun bir bölümünün üretimde yer almadığını göstermektedir (DİE, 2004). Bu oranın yükseltilebilmesinin önündeki en önemli engellerden birinin çocuk işçilerin istihdamının yaygınlaşması olduğu söylenebilir. Yoksulluk, eğitim sisteminin beklentilere yanıt verememesi ve işverenlerin ucuz işgücünü tercih etmeleri çocuk işçiliğinin kullanımını arttırmaktadır. Bunun, yetişkin istihdamının yerini aldığı ve dolayısıyla sendikaların örgütlenme ve temsil alanlarını daralttığı görülmektedir.

Çocuk işçiliğinin, çocukların eğitim durumlarını olumsuz etkilediği bilinmektedir. 1999 yılı Ekim ayı Hane halkı İşgücü Anketi verileri 12-17 yaş grubundaki çocukların kentsel alanlarda % 6.2’sinin, kırsal alanlarda ise % 24.6’sının çalışıyor olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu verilere göre erkeklerin % 82.7’si okulda, % 12.3’ü işte, kadınların % 74.8’i okulda, % 7.9’u işte olarak kaydedilmiştir. Ayrıca çalışan çocukların çoğunluğunu erkek çocuklar oluşturmaktadır (İş Kur, 2003; İstihdam Durum Raporu, Erişim Tarihi: 21.04.2004)

İş Kur’un 2003 yılı İstihdam Durum Raporunda sunduğu bu istatistikler, çocukların ekonomik etkinliklerinde tarımın açık ara ile en önemli sektör olduğunu, çalışan çocukların büyük bir kısmının örgütlenme açısından son derece zayıf olan alanlarda çalıştıklarını ortaya koymaktadır. (Tarım, perakende ticaret, otel ve restoranlar). Buna göre, 12-17 yaş grubunda çalışan kız çocuklarının % 50’si, erkek çocuklarının % 11.5’i tarım sektöründe çalışmaktadır.

İşverenler çocuk işçiliğinin yanı sıra üretim maliyetlerini düşürmenin bir diğer yolu olarak alt işveren uygulamalarını göstermektedirler. “Alt işveren uygulamalarında temel amaç; sendikasız yerlerde sendikalaşmayı önlemek, sendikalı yerlerde de işçilerin bir kısmının toplu iş sözleşmesizden yararlanmalarını önlemek ve düşük ücretli işçi çalıştırmaktır (Enerji-Yapı Yol Sen, 2004). Ülkemizde bu uygulamaların yasaya karşı hileye dönüştüğü, sendikasızlaştırmayı hızlandırdığı ve işyerinde huzursuzluklara ve çalışma barışının bozulmasına yol açtığı görülmektedir.

2.2 İş Güvencesi Ve Uygulama Yetersizliği

Ülkemizde sendikaların işçileri üye kaydetme çabalarında karşılaştıkları en önemli engel iş güvencesinin yetersizliğidir. Ülkede işsizlik yüksek boyutlarda ise ve sürekli artıyorsa, dolayısıyla iş arayan kişiler her türlü koşullarda çalışmaya razı iseler işverenlerin genel eğilimi, işyerlerinde daha yüksek ücret alan eski işçileri çıkararak, yerlerine yeni işçiler almaktır. Ülkemizde yaşanan bu durum, iş güvencesinin sendikalar ve işçiler için öncelikli sorun haline gelmesine neden olmuştur.

İş güvencesinde temel nokta, hizmet akdinin işveren tarafından sona erdirilmesinde geçerli bir neden aranmasıdır. 1475 sayılı eski İş Kanunu'nda¹ bulunmayan bu düzenleme, 4773 sayılı İş Güvencesi Yasası² ile getirilen değişikliklerle, 4857 sayılı yeni İş Kanunu'na³ uyumlaştırılmıştır (Topak, 2003). Ancak iş güvenliği ile ilgili bu yeni düzenlemenin amacından uzak bir düzenleme olduğunu söylemek mümkündür (Hak-İş, 2003). Dokuz akademisyen tarafından hazırlanan ve 15.03.2003 tarihinde yürürlüğe giren İş kanunu ile “iş güvencesi” konusunda; Deniz İş Kanunu ile Borçlar Kanununa tabi işyerlerinde çalışan işçilerin dışında, İş Kanunu ile Basın İş Kanuna tabi işyerlerinden sadece “30 ve daha fazla işçi çalıştıran” işyeri işverenin, “altı aydan fazla kıdemi” olan ve “işçiyi işe alma ve işten çıkarma yetkisi” bulunmayan “belirsiz süreli iş sözleşmesi” ile çalışanlar iş güvencesi kapsamına alınmış; deniz-hava taşımacılığı, 50'den az işçi çalıştıran tarım ve orman işçileri ve belirli süreli sözleşme ile çalışanlar ise kapsam dışında bırakılmıştır. Ayrıca 30 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerindeki işçilerin de iş güvencesinden yararlanabilmeleri için en az altı aylık kıdeme sahip olmaları gerekmekte, işsizlik sigortasından yararlanma koşulları da (2000 yılının Haziran ayından bu yana 600 gün prim ödeme ve son 120 gün kesintisiz prim ödemiş olma) kısıtlı tutulmaktadır (Hatman, 2003; Topak, 2003).

Hizmet akdinin sona erdirilmesinin geçerli bir nedene dayandığını kanıtlama yükümlülüğü işverene yüklenmiştir. Feshin geçerli bir nedene dayandırılmaması halinde işçi işe iade talebinde bulunabilmektedir (Demir, 2003:148).

Özel sektörde bu koşullarda uygulanan iş güvencesi ile ilgili tek olumlu gelişme kamu sektöründe yaşanmaktadır. Çalışanlar sendikalara üye oldukları takdirde işlerini kaybedecekleri korkusunu taşımamaktadırlar (Kağnıcıoğlu, 1999: 251). 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu'nun kamu görevlilerine toplu sözleşme ve grev hakkını tanımamış olmasının iş güvencelerinin devamına olanak tanıdığını söylemek mümkündür. Ancak giderek sayıları artan özelleştirme uygulamalarının kamu çalışanlarını da iş güvencesi konusunda tehdit ettiği görülmektedir. Bu durum da, sendikaların üye tabanlarını daraltarak temsil ve örgütlenme gücünü zayıflatan bir unsur olmuştur. Ayrıca gündemde olan Kamu Personel Tasarısının yasalaşması halinde, kamu görevlilerinin iş güvencesi alanını özelleştirmeden daha fazla daraltacak uygulamalar söz konusu olacaktır. Tasarıyla, kadro karşılığı sözleşmeli personel uygulaması kaldırılmakta, nöbet usulü çalışma ve benzeri formlarla esnek çalışma modeli getirilmektedir (Yılmaz, 2005). Tasarının sendikaların örgütlenme gücünü büyük oranda zayıflatacak değişiklikler içerdiği söylenebilir.

1 RG;01.09.1971 Tarih ve Sayı 13943

2 RG; 15.08.2002 Tarih ve Sayı 24847

3 RG; 10..06.2003 Tarih ve Sayı 25134

3. SENDİKAL ÖRGÜTLENMEYİ OLUMSUZ ETKİLEYEN DİĞER FAKTÖRLER

3.1 Özelleştirme

Sendikalar ve hükümetler arasındaki en önemli uyumsuzluk konularından birisi 'özelleştirme'dir'. Özelleştirme ile devlet çalışma hayatındaki öncü rolünü kaybetmektedir. Çalıştırmış olduğu kişiler bakımından en büyük işveren olan devlet, çalışma hayatında birçok konuda özel sektöre öncü ve örnek olmuştur. Özellikle işyeri şartlarının düzenlenmesi, işçi sağlığı ve iş güvenliği için gerekli koşulların oluşturulması, çalışanlara ekonomik ve sosyal hakların sağlanması, yönetime katılma ve çalışanların örgütlenmesi gibi konularda öncülük yapmış, ayrıca ücretlerde de özellikle 1980 yılına kadar özel sektöre oranla yüksek artışlar sağlamıştır. Özelleştirme ile bu konumunu kaybeden devletin çekilmesiyle, endüstri ilişkilerinde daha sert müdahaleler görülmektedir (Kağnıcıoğlu, 1999: 293).

Özelleştirmeye bağlı olarak ortaya çıkan toplu işçi çıkarmaları, ülkemizde zaten önemli boyutlarda olan işsizliğin daha da artmasına, sendikaların üye sayılarının azalmasına ve iş bulmakta güçlük çeken işçinin düşük ücretle ve olumsuz çalışma koşullarına razı olması nedeniyle toplu pazarlık güçlerinin zayıflamasına yol açmaktadır.

3.2 Ekonomik İstikrarsızlık

Sendikal örgütlenmede etkili olan iktisadi faktörler ve gelişmeler sendikaların iktisadi açıdan da önemini ortaya çıkarmakta ve bu durum, dolaylı olarak sendikaların mali gücüne yansımaktadır. Sendikaların mali gücü, genel olarak üyelerden alınan aidatlarla oluşturulur. Dolayısıyla, sendikaların üye sayıları ile mali güçleri arasında doğru bir orantının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Başka bir ifadeyle, sendikaların üye sayılarındaki artma ya da azalma, beraberinde sendika gelirlerinde yükseliş/düşüşü ve sendikaların etkinliğinde artış/azalışı da getirecektir (Mahiroğulları, 2002: 14). Sendikaların üye sayılarında meydana gelen artışla gerçekleşen sendikal yoğunlaşma, ücretli seviyesi ile pozitif bir ilişki içinde olacak ve örgütlenmenin düşük olduğu sektörlere oranla ücretler daha yüksek olacaktır (Akyıldız, 2001: 77).

Yeterli sayıda üye sağlayabilmenin ilk şartı ise makro ekonomik politikaların yeterli istihdam olanaklarıyla sağlanmış olmasıdır. Yeni iş imkanlarının açılması, kalkınmanın sağlanabilmesi ve örgütlenmenin temeli olan istihdamın yaratılabilmesi için kalkınma planlarında öngörülen yatırımların yapılması gerekmektedir (Ayaz, 1992: 234).

3.3 İşçi ve İşveren Arasındaki Uyuşmazlık

Türkiye'de sendikal örgütlenme düzeyi sınırlı kaldığı gibi, örgütlenmiş sektörlerde taraflar arası ilişkiler de sınırlıdır. İşverenlerin sendikaları işyerinde ve üretim sürecinde bir taraf olarak tanıma ve bir taraf olarak işyerinin sorunlarına ortak etme eğilimi ve isteği olduğu pek söylenemez (Koray, 1994: 223).

Yönetime katılma kavramı, sendikal ilişkilerde günümüzün en önemli sorunlarından birisi haline gelmiştir. Çalışanlar kendilerini ilgilendiren her türlü kararların görüşülmesine ve sonuçlandırılmasına aktif olarak katılıp düşüncelerini

sunmak istemekte ve bu konudaki görüşlerin sorulmasını arzu etmektedirler. Ancak işletme yönetimlerinin işçilerin katkılarını küçümsemeleri, kararları yalnız başlarına vermekte direnmeleri, sendikalara söz hakkı verilmesinin sendikaların prestij ve gücünü arttıracak endişesi yönetim-sendika ilişkilerini sınırlı tutmaktadır (Gerek, 1990: 53).

3.4 Sendika-Siyaset İlişkisi

Türkiye’de ilk Sendikalar Kanunu’ndan (1947) itibaren sendikaların siyasetten uzak durması istenmiştir. 1961 Anayasası¹ çerçevesinde yürürlüğe giren 1963 tarihli yasa ise sendikaların siyasetle uğraşmasını kesin bir şekilde yasaklamamış fakat sınırlı bir çerçeveye indirgemıştır. Bu yasa sendikaların siyasi partilerle organik ve mali bir bağ içinde olmasını, sendikaların adı altında siyasi parti kurmasını ve siyasi parti adı altında sendika kurulmasını yasaklamaktadır. Sonrasında çıkarılan 1982 Anayasası² çerçevesinde yürürlüğe giren 1983 tarihli kanunlar da, bu Anayasa’da öngörülmüş hüküm doğrultusunda ilk Sendikalar Kanunu’nda olduğu gibi sendikaların siyasi faaliyette bulunmasına kesin yasaklar getirmiştir (Işıklı, 1995: 93).

Günümüzde sendikacıların siyasi faaliyetleriyle ilgili durum eskiye oranla biraz daha farklıdır. Sendikaların siyasal faaliyeti konusunda özgürlükler getiren 4277 sayılı Kanun, 26.06.1997 günü kabul edilmiştir. Bu Kanun sonrasında, sendikaların siyasal alandaki faaliyetleri konusundaki kısıtlama ve yasaklamalar büyük ölçüde kaldırılmıştır. 2821 sayılı Kanun’un 37.maddesi “mahalli idareler ve milletvekili seçimlerinde aday olan sendika ve konfederasyon yöneticilerinin sendika ve konfederasyon organlarındaki görevleri, adaylık süresince askıda kalır, seçilmeleri halinde görevleri son bulur” şeklinde yenilenmiştir (Koç, 1999: 62).

1980’lerden sonra yoğunlaşan özelleştirme, alt işveren uygulamaları, yerli ve yabancı kaçak işçi çalıştırma, toplu sözleşmelerdeki hakların ödenmemesi, sosyal güvenlik sisteminin çökertilmesi, işten çıkarmalar, demokratikleşme sürecinin durdurulması ve benzeri sorunların en kolay ve ideal çözümü siyasal alandadır. Bu nedenle sendikaların siyasal iktidarlar karşısında takındıkları partilerüstü politika, 1990’lı yılların sonunda artık etkisini yitirmiş görünmektedir. Sendikalar artık daha fazla siyasallaşmanın gereğine inanmaktadırlar. Ancak bunu gerçekleştirmenin yolu da kolay görünmemektedir. Gerek sendikal hareketin taşıdığı zayıflıklar, gerekse işçilerin sahip olduğu eğitim yetersizliği, işsiz kalma korkuları ve sendikalara olan güvensizlikleri, sendikacılığın Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi siyasal ve toplumsal bir güç olmasını en azından şimdilik önemli ölçüde engellemektedir (Koray, 2000: 130).

4. SENDİKALARININ ÖRGÜTLENME SORUNLARINA ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Küreselleşme süreci üretimin yapısında ve buna bağlı olarak sendikal hareketin toplumsal tabanında büyük değişimlere yol açmıştır. Sendikal örgütlerin toplumdaki bu köklü değişimlere ayak uyduramaması, yapı ve programlarında

1 RG; 20.07.1961 Tarih ve Sayı 10859

2 RG; 09.11.1982 Tarih ve Sayı 17863 Mükerrer

köklü bir reform ihtiyacını gözler önüne sermekte ve sendikaları kazanımlarını koruma çabasıyla takındıkları savunmacı tutumdan uzaklaşmaları gerekmektedir.

Örgütlenme sorununu aşmak için gerekli olan değişimin yalnızca sendikal yapılanmada değil, ülkenin sosyal ve ekonomik politikalarında, sendikaların dayanağı olan hukuksal düzenlemelerde, toplumdaki bireylerin örgütlenmenin gerekliliği ve önemine olan inancında ve çalışma hayatının iyileştirilmesine dair her türlü yenilikte kendini göstermesi gerekliliği ortadadır. Bunun için öncelikle halkın demokratik belirleyiciliğinin örgütsel biçimi olan sivil toplumun önü açılmalı, özellikle işçi sınıfı ve sendikalara uygulanan baskı ve kısıtlamalar kaldırılarak ve siyasal etkinlikleri arttırılmış sendikal örgütler yaratarak, demokrasinin temel dayanağı olan örgütlenme ve sosyal devlet anlayışı geliştirilmelidir.

Toplumsal değişime uyum sağlayan bir sendikal yapılanma için gerekli politika ve uygulamalar; devlete, sendikalara, işçi, işveren ve kamu kuruluşlarına düşen görevler aşağıda belirlenmiştir.

4.1 İstihdam Politikaları ve Buna Yönelik Öneriler

Değişen istihdam yapısına uygun istihdam olanaklarının yaratılması ve işgücünün etkin kullanılmasına ilişkin olarak devletin bazı önlemler alması gereklidir. Bunun için öncelikle ücret dışındaki işgücü maliyetleri düşürülerek işverenler üzerindeki bazı yükler azaltılmalı, yeni yatırımların teşviki ve sürekliliği sağlanarak, iş talep eden nüfusa istihdam alanları yaratılmalıdır. Ayrıca kayıtdışı istihdam ve yabancı kaçak işçilik ile ilgili hukuki ve idari tedbirlerin alınması, iş olanaklarının kayıtlı kesime kaydırılmasıyla sosyal güvenlik kapsamındaki nüfusun arttırılması da gerekmektedir. Bunun için özelleştirilen kamu kurumlarında çalışanların maliyet azaltma gerekçesiyle işten çıkarılmalarını önleyici bir düzenleme (istihdam ve iş güvencesi koşulu) getirilmeli, genel eğitim politikaları işgücü piyasasındaki taleplere uyumlaştırılmalı, mesleki eğitim uygulamaları yoğunlaştırılmalıdır.

4.2 Çalışan Çocukların Korunması

Yapılan araştırmalar, çocukların aile gelirine katkıda bulunmak için çalışmak zorunda olduklarını ortaya koymaktadır. Bu nedenle, öncelikle ailelerin gelir düzeylerini yükseltecek ekonomik önlemler alınmalı, çocukların istihdam ile ilişkisi ancak meslek eğitimi nedeniyle olanaklı olmalıdır. Ayrıca zorunlu eğitimin 12 yıla çıkarılması suretiyle çocukların çalışma yaşamına katılmalarının gecikmesini sağlanmak da mümkündür. Ancak ülke koşulları ve işverenlerin ucuz işgücü tercihi nedeniyle çocukların daha uzun yıllar çalışma hayatında olacağı tahmin edildiğinden, işverenlerle yakın ilişkiler kurulması suretiyle, çalışan çocukların sendikaların koruması altına alınması ve çırak olarak sendika üyeliklerinin kabul edilmesine yönelik düzenlemeler yapılabilir.

4.3 Taraflar Arası İşbirliği

Değişen sosyal ve ekonomik politikaların, sendikaların örgütlenme ve üyelerini temsil etmede yaşadığı sorunlara olumsuz etkilerinin en aza indirilebilmesi, sendikalar, işverenler ve devlet arasında güçlü bir sosyal diyalogun yaratılmasıyla mümkündür. Sendikalar sorunların çözümlenebilmesi

için işverenlerin ve devletin desteğine ihtiyaç duymaktadırlar. Barışçıl bir endüstri ilişkileri sistemi için öncelikle işyerinde karar alma gücünün çalışanlarla paylaşılması gereklidir. Ayrıca işletmeler ile ilgili temel mali bilgilerin sendikalarla paylaşılması da, sendikaların toplu pazarlıkta gerçekçi, elde edilebilir taleplerle işverenlerin karşısına çıkabilmelerini mümkün kılacaktır.

Sendikaların da politikalarında bazı değişikliklere gitmesi gerekecektir. Ücret sendikacılığı, yerini toplumsal hizmet sendikacılığına bırakmalı, sendikalar üyelerine her konuda sosyal eğitim hizmeti vermelidir. Ayrıca sendika-sivil toplum örgütleri ve kamuoyu ilişkisi yeniden değerlendirilmeli ve kamuoyu desteği sağlanmalıdır. Bunun yanı sıra sendikalar ücretlileri sadece çalışma alanlarında değil, çalışma alanları dışında da (işsiz kesime yönelik örgütlenme çabaları gibi) örgütlemenin yollarını bulmaları gerekir.

4.4 Sendikaların Siyasal Etkinliğe Katılımı

Sendikacılık hareketi için siyasal alandaki gücün ve mücadelenin önemi özellikle son yıllarda iyice artmış, sorunların çözümü ağırlıklı olarak siyasal alana kaymıştır. 2821 sayılı yasanın 37.maddesine getirilen değişiklik sendikacılara, sendikal görevlerinin son bulması halinde siyasal faaliyette bulunabilme özgürlüğü getirmiştir. “Ayrıca Anayasa’nın 82.maddesinde milletvekilliği ile bağdaşmayan işler arasında sendika yöneticiliği sayılmaktadır” (Koç, 1999: 62). Bu da, kısıtlamaların hala belirli ölçülerde devam ettiğini ve sendikal görevlerle siyasal faaliyetlerin bir arada yürütülmesine izin verilmediğini göstermektedir. Oysa pek çok sorunun çözüme kavuşturulması, sendikaların siyasal alanda bir güce sahip olmaları ile kolaylaşacaktır.

Ücretlilerin toplu iş sözleşmeleri ve yasalar aracılığı ile hak elde edebilmesi, geçici işçiliğin ve süresi belirli hizmet akdiyle çalıştırmanın önlenmesi, vergi ve sosyal sigorta kesintilerinin azaltılması için siyasal alandaki gücün önemi büyüktür. Asgari ücretin insanca yaşanabilecek düzeye çıkarılabilmesi için, Asgari Ücret Tespit Komisyonu’nun bileşiminin değiştirilmesi veya hükümet temsilcilerinin işçiler lehine oy kullanması gerekmektedir. Bu da siyasal alandaki bağımsız güçle gerçekleşir. Ayrıca işçi sağlığı ve iş güvenliği konusundaki mevzuatın güncelleştirilmesi ve uygulanabilmesi için sendikaların, Meclis ve hükümetler üzerinde doğrudan etkisi olmalıdır. Sendikaların DİE enflasyon oranlarının belirlenmesini denetleyebilmesi için de DİE yasasında değişiklik yapılmalıdır. Bunun için yine siyasal güce ihtiyaç duyulmaktadır.

SONUÇ

Küreselleşme sürecinde, Türk işçi sınıfının yapısında meydana gelen büyük değişim ve işçi sendikalarının yaşadıkları örgütlenme sorunlarını etkileyen unsurların ve çözümlerinin neler olabileceğinin araştırıldığı bu makalede, özellikle 80’li yıllar sonrasında, küresel değişimin sonucunda sendikalar açısından, gerek yapısal gerek politikalar çerçevesinde önemli değişimlerin gerekliliği görülmektedir.

Küreselleşme ile birlikte iktisadi yapının, endüstrileşmenin ve üretim süreçlerinin değişimine paralel olarak istihdam, sektörler arasında yer değiştirerek hizmet sektöründe yoğunlaşmaya başlamıştır. Endüstri sektöründe istihdam hacmindeki daralma eğilimi, gelişen teknolojilere bağlı olarak işgücü niteliğindeki değişimler ve standart dışı çalışma türlerinin tüm dünyada yaygınlaşması gibi nedenlerle klasik anlamdaki işçi ve işyeri kavramlarının da değiştiği, yeni bir işçi tipinin(bilgi işçisi) olduğu gözlenmektedir. Yeni işçi tipi, erkeklerden daha hızlı artan oranla kadınlardan oluşan, vasıf düzeyi yükselmiş, sendikal harekete eskiye oranla daha uzak duran ve standart dışı çalışma koşullarını tercih eden bir yapıdadır. Hizmet sektörünün genişlemesine bağlı olarak “geleneksel sanayi işçisi”nden “bilgi işçiliği”ne doğru bir değişim yaşanmaktadır. Tüm bunlar sendika üyeliğini olumsuz etkileyen gelişmelerdir.

Diğer yandan, yeni teknolojiler daha az işgücü istihdamını gerektirmekte ve Türkiye’de de son yıllarda en önemli sorunlardan birisi haline gelen ve yapılaşan işsizlik sorununu ortaya çıkarmaktadır. Ekonomide yaşanan durgunluk ve hızlı nüfus artışı da bu sorunu besleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. İşsizlik bir taraftan toplumun ekonomik ve sosyal yapısında dengesizliklere yol açmakta, diğer taraftan sendika üyeleri adına artan bir iş güvencesi sorunu yaratmakta ve standart dışı çalışma türlerinin kullanımını yaygınlaştırmaktadır. İstihdam artışı sağladığı düşünülen standart dışı çalışma uygulamalarının ortaya çıkan ihtiyaçlar paralelinde ülkemizde de uygulandığı görülmektedir. Fakat ülkemizde kuralsızlaşma olarak algılanan bu çalışma türleri çalışanı, iş güvencesi yanında kısmen sosyal güvenlikten de yoksun bırakmaktadır. Bu tarz esneklik uygulamalarının işsizliği azaltıcı olumlu etkisinden faydalanabilmek ihtiyacı, işçinin korunmasını sağlayıcı düzenlemelerden yoksun biçimde uygulamaya dönüşmüştür.

Sendikaların esneklik uygulamaları ile ilgili olumsuz yaklaşımlarını destekleyen noktalar vardır. Yeni çalışma türleri küreselleşme sürecinde çalışanları güvencesiz ve korumasız bırakmaktadır. Sendikalar çalışma süresinin azalması ile istihdam artışı sağlanacağını ve böylece standart dışı çalışma biçimlerinin kendiliğinden ortadan kalkacağını beklemektedirler. Ancak en azından şu ana kadar beklentilerinin gerçekleşmemesi sendikaları, tüm ücretlileri temsil görevlerini bir kenara bırakarak, öncelikle kendi üyelerinin çıkarlarını korumak gibi bir seçim yapmalarını zorunlu kılmaktadır.

Kayıtdışı istihdam sorunu, çocuk işçilik ve işverenlerin üretim maliyetlerini düşürmenin bir yolu olarak alt işveren uygulamalarını görmeleri de sendikalaşma önündeki önemli engellerdendir. Yaşanan tüm bu değişimler, toplu ve ortak çıkarları savunma durumunda olan sendikalar için hem işlev kaybına hem de örgütlenme ve temsil sorunlarına neden olmaktadır

Bu sorunların çözümlenebilmesi için devlete, işveren ve örgütlenmiş işçi kesimine önemli görevler düşmektedir. Ancak tarafları harekete geçirebilmek için önemli bir toplumsal güç olan sendikaların bir an önce yapısal değişime gitmesi gerekmektedir. Sendikalar, yeni üyeler kazanabilmek ve mevcut üyelerini koruyabilmek için hem örgütsel yapılarını, hem de benimsedikleri politikalar ve

faaliyet alanlarını değiştirmelidirler. Bunun için tek bir sendikal modelin takip edilmesi aynı örgütlenme sorunlarına yol açacaktır. Bu yüzden sendikalar; işyerinin hızlı değişimine ayak uydurmasını bilen, esnek, ademi merkezîyetçi örgütlenmeye dayalı, sosyal diyalogu (sendika-sermaye-devlet) esas alan, çeşitlenen bireysel talepleri karşılayacak hizmetlere organize edilmiş, verimlilik ve üretim kalitesine önem veren, özellikle kadın ve genç çalışanlara yönelik politikalar belirleyen, işyeri ağırlıklı olarak uluslararası örgütlenmiş bir karma model geliştirmelidirler.

KAYNAKÇA

- Akaya, Yüksel (2003), “ Küreselleşme Kısacasında Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Temel Özellikleri ”, <http://www.petroil-is.org.tr/2003_CD/10_kiskac/index.htm>, (Erişim Tarihi: 23.03.2004)
- Akyıldız, Hüseyin (2001), Ücret Yapısının Oluşumu, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF Yayınları, Yayın No: 11, Isparta
- Atılgan, Gökhan (2003), “İşsizlik: Devlet ve Sermaye İçin Hem Tehdit Hem Fırsat”, <http://www.petroil-is.org.tr/2003_CD/06_issizlik/index.htm>, (Erişim T:15.04.2004)
- Ayaz, Nühket (1992), “İşçi Ücretlerindeki Reel Durum ve Sendikaların İktisadi Önemi”, ’91 Yılı Eğitim Seminerlerimiz, Öz İplik-İş Sendikası Eğitim Yayınları, Ank.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2003), “Ekonomik Faaliyetlere Göre İşçi ve İşveren Sendikaları”, <http://www.die.gov.tr/yillik/10_Calisma.pdf>, (Erişim Tarihi: 23.06.2005).
- Demir, Fevzi (2003), Yargıtay Kararları Işığında İş Hukuku Ve Uygulaması, 4857 Sayılı İş Kanunu İle Yeniden Düzenlenmiş, 3. Baskı, Anadolu Matbaacılık, İzmir
- DİE, 2005 Yılı Hane Halkı İşgücü Anketi Şubat Sonuçları,
- DİE, (2004), “Hanehalkı İşgücü Anketi 2004 Aralık Sonuçları”, <<http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/ISGUCU/091204/091204.html>>, (Erişim Tarihi: 23.06.2005)
- DİE,(2005), “Hanehalkı İşgücü Anketi 2005 Şubat Sonuçları” <<http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/ISGUCU/250505.xls>>, (Erişim Tarihi: 23.06.2005)
- DİE, (2005), “Toplu Sözleşme Yapan İşyeri ve İşçiler”, <http://www.die.gov.tr/yillik/10_Calisma.pdf>, (Erişim Tarihi: 23.06.2005).
- Enerji-Yapı Yol Sen, Yılsız, “Ortak Örgütlenme ve Bedaş Deneyimi”, Sınıf HareketindeYön Dergisi, <<http://www.sendika.org/belgeler/belgeler.htm>>, (Erişim Tarihi: 28.01.2004)
- Gerek, Nüvit (1990), “İşçi-İşveren İlişkilerinde İletişim Sorunu”, Kurgu, “A.Ü. Açık Öğretim Fakültesi, İletişim Bilimleri Dergisi”, Sayı: 7, Ocak, 1990, Eskişehir.
- Gerşil, Sarı, Gülşen (2004), “Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmelerin Çalışma İlişkilerine Etkileri”, “Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi”, C.6, S.1, 1 Ocak-31 Mart, İzmir.
- Hakİş,(2003)“HukukFaaliyetleri”,<<http://www.sendika.org/belgeler/belgeler.htm>>, (Erişim Tarihi: 28.01.2003)
- Hatman, Ülkü (2003), “2003 Türkiye’inde Esnekliğin İş Yasası ve Sendikal Harekete Etkileri”, <http://www.petroil-is.org.tr/2003_CD/16_yasa/index.htm>, (Erişim Tarihi: 20.03.2004)
- Işıklı, Alpaslan (1995), “Sendikacılık Ve Siyaset”, Cilt: 2, Öteki Sendika, Ank.
- İşKur(2003),İstihdamDurumRaporu,<<http://www.iskur.gov.tr/mydocu/istihdamdurumraporu/İstihdam%20Durum%20Raporu.doc>>,(Erişim Tarihi:21.04.2004)
- Kağmıoğlu, Deniz (1999), Türkiye’de Kamu Sektöründe İşçi Sendikacılığı ve Küreselleşmenin Etkileri, A.Ü. İİBF Yayınları, No: 160, Eskişehir
- Kamu Sen (2004), İstihdam,İşsizlik ve Ücret Sorunlarına Çözüm Arayışları, Türkiye Kamu Sen Arge Yayınları, Yayın No: 10, Ank., s. 22
- Koç, Yıldırım (1999), Sendikacılık Siyaset Türk-İş, Türk-İş Eğitim Yayınları, Ank.
- Koray, Meryem (1994), Değişen Koşullarda Sendikacılık, TÜSES, Promat Basım, İst.
- Koray, Meryem (2000), Sosyal Politika, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

- Koray, Meryem (2003), “Küreselleşmeye Eleştirel Bir Bakış, Yeni Bir Küresel Anlayışın Ve Örgütlenmenin Kaçınılmazlığı”, <http://www.petrol-is.org.tr/2003_CD/02_elestri/index.htm>, (Erişim Tarihi: 23.03.2004)
- Köse, Sevinç (2003), Türkiye’de Ekonomik ve Sosyal Sorunların Endüstri İlişkilerine Yansımaları ve Çözüm Önerileri, Emek Matbaası, Manisa
- Mahiroğulları, Adnan (2002), “Küreselleşme Sürecinde Sendikacılığın Gücündeki Değişim (Fransa Örneği)”, Çimento İşveren Der, Cilt: 16, Sayı: 4, Temmuz 2002, Ank.
- Tisk (1995), XIX. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, Tisk, Ank.
- Tisk Yayınları(2004),Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam Ve Çözüm Yolları, <<http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=805>>, (Erişim Tarihi: 27.04.2004)
- Topak, Oğuz (2003), “Esnekliğin Ötesi, Yeni İş Kanunu Tasarısı”, <http://www.petrol-is.org.tr/2003_CD/17_esneklik/index.htm>, (Erişim Tarihi: 23.03.2004)
- Yılmaz, Onur (2004), “Personel Rejimi Düzenlemeleri ve Çalışma Yaşamı”, <<http://www.sendika.org/modules.php?op=mobload&name=News&file=article&sid=94>>, Yayın Tarihi: 04.06.2005, (Erişim Tarihi: 04.06.2005)

Vergi Aflarının Vergi Mükelleflerinin Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi

Araş. Gör. Güneş ÇETİN

Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, MANİSA

ÖZET

Gelişmiş ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde vergi affı sık rastlanır bir durumdur. Ülkemizde de vergi aflarına oldukça sık başvurulmuştur. Vergi afları, kısa vadede düşündüğümüzde, iyi bir gelir kaynağı olsa da uzun vadede mükelleflerin gönüllü uyumunu bozar. Manisa Merkez İlçe'de yapmış olduğumuz anket çalışmasında da vergi affının sık tekrarına karşı bir sonuç çıkmıştır. Çünkü vergi afları mükellefler arasında eşitsizlik yaratmış, mükellef tutum ve davranışlarında olumsuz etkiye neden olmuş, mükelleflerin vergi adaleti konusundaki düşüncelerini olumsuz etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Affı, Vergi Adaleti, Vergi Uyumu

Tax Amnesties Effects on Taxpayer's Behaviours and Attitudes

ABSTRACT

Tax amnesties are frequently observed in developing and developed countries. Tax amnesties are applied frequently in our country too. When we think in short term, tax amnesties are good revenue sources but in long term they destroy taxpayers' voluntary compliance. We obtained result from our survey in Manisa Central district that taxpayers opposite to the tax amnesties' frequent application. Because tax amnesties made inequality between taxpayers and caused negative effects on taxpayers' behaviours and attitudes. Tax amnesties affected the taxpayers' opinions about tax equity subject in a negative way.

Key Words: Tax Amnesties, Tax Equity, Tax Compliance

GİRİŞ

Vergi afları, yüz yıllardan beri uygulanan, devlet olma geleneğinin sonucu olan vergi toplama faaliyetlerinde yaşanan aksaklıklara bir çözüm olarak ortaya konan sürekli bir kurumdur. Vergi afları, ülkemizde ve birçok ülkede uygulanmış ve halen uygulanmaktadır. Devletlerin genellikle gelir elde etmek için başvurdukları vergi afları zamanla siyasi ve ekonomik kaygılarla hükümetlerin çok sık başvurduğu bir kurum haline gelmiştir. Vergi aflarının sık tekrarı mükellef tutum ve davranışlarını olumsuz etkilemiştir. Mükellefler sürekli olarak vergi affı beklentisi içinde vergi kaçırma davranışını hoş görme eğilimine girmişlerdir. Vergi aflarının mükellef davranışları üzerinde yarattığı olumsuz etki yapmış olduğumuz anket çalışmasında da görülmektedir. Bu çalışmada vergi mükelleflerinin tutum ve davranışları incelenmiştir. 240 gerçek usulde gelir vergisi mükellefine yapılan anket çalışmasının SPSS analizi sonucu anlamlı çıkan sonuçlarından bazılarını bu çalışmada yer verilmiştir.

I. Af Kavramı ve Genel Değerlendirmesi

Batı dillerinde af karşılığı olarak kullanılan Yunanca kökenli amnestie kelimesi, unutmak ve bağışlamak anlamına gelir. Kelime anlamı bir haktan vazgeçmek olan af, kesinleşmiş veya kesinleşecek cezaların yetkili devlet organınca azaltılması veya tamamen kaldırılmasıdır; diğer bir deyişle af, suç oluşturan fiiller için ceza vermek hakkını ortadan kaldıran, verilmiş cezaların kısmen veya tamamen infazını önleyen, hukuki tasarruflar demektir (Demirbaş, 2002:618). Genel olarak kaynağını anayasalarda bulan ancak teknik yönleri bakımından ise ceza kanunlarında düzenlenen af, bazen kamu davasını düşüren veya kesinleşmiş bir ceza mahkumiyetini bütün kanuni sonuçlarıyla ortadan kaldıran bazen de kesinleşmiş bir cezanın kısmen ya da tamamen infazını önleyen veya başka bir cezaya dönüştüren yasama ya da yürütme organlarının yaptığı bir kamu hukuku tasarrufudur (Özek, 1958:119). Af ceza hukukunun en eski kurumlarından biridir. Toplumsal yaşamı ekonomik ve sosyal bunalımların sarstığı dönemlerde hukuku olağanüstüleştirme yolları aranır, bu koşullar kalktıktan sonra toplumsal barışı yeniden sağlamak için toplumdaki gerilimi hafifleten yatıştırıcı bir araç olarak ceza hukukunda gündeme gelir. Anayasalar affın kaynağını oluşturur ve teknik yönleri de ceza hukuku tarafından düzenlenir (Dönmez, 1992:11).

Anayasanın 73. maddesinde “Herkes kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir, kaldırılır.” hükmü yer almış ve T.B.M.M’ nin görev ve yetkilerini düzenleyen 87. maddede ise meclisin kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak yetkisine sahip olduğu belirtildikten sonra, ilerleyen kısımlarda genel ve özel af ilanlarına karar vermeye yetkili olduğu da ayrıca belirtilmiştir.

Anayasa’nın 87.maddesine göre T.B.M.M’ nin üye tam sayısının beşte üçü çoğunluğu ile karar vermek koşulu ile genel af özel af çıkarılabilir.

Genellikle affın içinde yer alan mali af kavramının net bir tanımını yapmak ve kapsamını belirlemek kolay olmamıştır. Ceza kanunlarına ilişkin hemen hemen tüm kaynaklarda bir kamu hukuku tasarrufu olan af yeterince yer aldığı halde, mali affa gerek ceza hukukunda gerekse vergi hukukunda tam bir açıklık getirilememiştir. Genel ceza hukukunda genel affın nedenleri sıralanırken genel affın ilke olarak sosyal patlamaların önüne geçmek için siyasal suçlar için çıkarıldığı ve bu arada adi mali suçlar içinde af çıkarılabileceği belirtilmiştir (Sözüer, 2003).

Ceza hukukundaki affın kişisel ya da kolektif düzeyde yatırma amacı çok açıktır. Vergi affının ise tümüyle farklı bir amacı vardır. Vergi toplamayı kolaylaştırma amacı vardır. Vergi affıyla eski uygulamaların yol açtığı uyumsuzlıklardan arınmış bir zemin sağlamada vergi yönetimine yardımcı olabilir.

Mali af kavramını vergi kanunlarına aykırı hareket edenlere karşı uygulanan yaptırımların ortadan kaldırılması şeklinde tanımlayabiliriz (Keleş, 2002:75).

Vergi uyuşmazlıklarının yargı yoluna gidilmeden, idare ve mükellef arasında çözüme kavuşturulması çağdaş vergi sisteminin özelliklerinden birisidir (Polat, 2002:9). Vergi affı denildiğinde genel olarak vergi kanunlarına aykırı hareket edenlere uygulanan idari ve hukuki yaptırımların ortadan kaldırılması anlaşılmaktadır. Vergi afları farklı niteliklere sahip olabilir, birçoğu sadece vergi cezalarını kapsarken kimisi sadece belirli türde vergiler için geçerli olabilir; kimisi gecikme zamlarını ve hatta verginin aslını kapsayabilmektedir.

Hukuki olarak vergi affı, devletin kendi yetkisini kullanarak aldığı karar sonucunda alacak hakkından vazgeçmesi ve kamu alacağının ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle devlet vergi affıyla ceza verme hakkından ve bu affın gerçekleşmemesi halinde elde edeceği gelirden vazgeçmektir (Güner, 1998:261).

Vergi affının amacı vergi toplamayı kolaylaştırmaktır. Vergi affıyla eski uygulamaların yol açtığı uyuşmazlıklardan arınmış bir zemin sağlamada vergi yönetimine yardımcı olunabilir. Ekonomik açıdan ise vergi affı çeşitli nedenlerle gizli kalmış servet unsurlarını yeniden ekonomik dolaşıma sokma imkanı sağlar.

Vergi afları mükelleflerin vergi uyumu ya da uyumsuzluğunda etkili faktörlerden birisidir. (Gökbunar, Utkuseven, Tezcan, 2002:24).

II. Vergi Affının Nedenleri

Vergi aflarının çıkartılmasının nedeni siyasi, ekonomik idari ve teknik nedenlere dayanır:

Siyasi nedenler; Hükümetlerin geçirilen siyasi ve ekonomik krizlerin atlatılmasında ve piyasayı canlandırmak için vergi aflarını kullanması şeklindedir. Az gelişmiş ülkelerde de vergi afları, askeri darbeler, devrimler, karşı devrimlerden sonra mali alanda eski yönetimi tasfiye etmek için kullanılır.

Ekonomik nedenler ise; Devletin artan kamusal gereksinimlerin gerektirdiği maliyetlere gönüllü katılımların yetersiz kalması nedeniyle artan gelir gereksinimini karşılamaktır (Gökbel, 2003). Ülke içinde yaşanan ekonomik kriz nedeniyle işletmelerin mali gücü zayıflamış ve vergi borçlarını ödeyemez duruma düşmesi vergi affının gerekliliği için neden oluşturmuştur. Hükümetler zaman zaman piyasayı canlandırmak için af düzenlemelerine gitmiştir. Ekonomi üzerinde zararlı etkileri olan kara paranın ulusal ekonomide işlem görmesi için vergi affı uygulamaları kullanılır. Vergi aflarıyla beyan edilen gizli varlıklar çok düşük oranda vergilendirildiğinden, cezaların ortadan kaldırılması sonucu gizli varlıklar karanlıktan çıkar.

İdari ve Teknik Nedenler; Vergi yargısı ve idaresinin iş hacminin fazla olması nedeniyle kamu alacaklarının takip ve tahsili ihtilafli kamu alacaklarının vergi yargısından geçerek çok uzun süreler kapsar hale gelmesi teknik nedenlerdendir. Vergi sistemindeki mevcut karışıklıkları gidermek amacıyla, vergi sistemindeki aksayan yapıyı düzeltmek ve köklü bir değişiklik yapabilmek için vergi affıyla geçmiş dönemlerin tasfiyesi gerekli olabilir. Bu da idari ve teknik nedenlere zemin oluşturur.

III. Vergi Hukukunda Affın Yanında ve Karşısında Olan Görüşler

Af kurumu meşruluğu hukukçular arasında öteden beri en çok tartışılan konulardan biridir. Özellikle bir kısım ceza hukukçuları, kanunları sosyal yaşama uydurmak, bunların gereksiz şiddetini gidermek uygulamada görülen hak ve nefasete uymayan durumları ortadan kaldırmak gibi gerekçelerle af kurumunu savunmuşlardır. Buna karşılık, diğer bir kısım ceza hukukçuları yukarıdaki gerekçelerin affı savunmak için yeterli olmadığını ileri sürmüşler ve “cezaların kesinliği” ve “ceza kanunlarının suçları önleme özelliği” üzerinde durarak affa karşı çıkmışlardır (Dönmez, 1992:29).

Vergi hukukunda af yanlısı olanların ileri sürdüğü düşünceler genel olarak ekonomik ve mali suçların nitelikleri itibarıyla, af yoluyla vergi gelirinin artırılabilceği, tahsilatın hızlandırılabilceği, idari ve yargı organlarının iş yükünün hafifletilebilceği doğrultusundadır.

Vergi affına karşı olanların düşüncelerinin odak noktası da affın vergi adaleti duygusunu zedeleyeceği ve vergi ödeme isteğini azaltacağı doğrultusundadır.

A. Vergi Hukukunda Af Yanlısı Görüşler

Af değişim süreci içerisinde bulunan toplumlarda, yönetim değişikliklerinin, devrimlerin, iç karışıklıkların yaşandığı dönemlerde, bunalımlı dönemleri atlatabilmek için bir rehabilitasyon görevi üstlenir. Siyasi bunalımlar gibi ekonomik ve mali bunalımlardan sonra da af gerekli olabilir. Çünkü ekonomik ve mali bunalım dönemlerinde, olağan dönemler için hazırlanmış yasalarla değil içinde bulunulan duruma uygun yasalarla bunalım dönemi atlatılabilir. Bunalım dönemlerinde vergi affına gidilmesi, kaçınılmaz olarak yol açılmış adaletsizlikleri ve hataları bir ölçüde telafi etmek suretiyle toplumsal barışa katkı sağlayacaktır.

Vergi affı yanlılarının bir diğer görüşü de bir vergi sisteminde vergi uyumsuzluğu göstermiş, ancak geçmişte vergi kaçırmış olmalarının ortaya çıkmasının neden olacağı yaptırımlardan dolayı çekinen çok sayıda kişi bulunmaktadır. Bu kişilerin bir kısmı bilinçli olarak vergi kaçırmış olabileceği gibi, bir kısmı da mali zorluklar içinde olmaları ve bu nedenle vergi yükümlülüklerini yerine getirmedikleri için gelirlerini beyan etmemiş veya eksik beyan etmiş olabilirler. Buna göre bu kişilere temiz bir sayfa açmaları ve gelecekte vergi sistemi ile uyumlu bir mükellef olmaları için bir fırsat vermek gerekir. Bu şekilde kayda giren mükellefler gelecekte aynı toplam vergi gelirine daha düşük yasal vergi oranlarıyla ulaşmasını sağlayarak, vergi affından dürüst mükelleflerinde yararlanmasını mümkün kılacaktır (Lerman, 1986:326).

Vergiler, para cezalarından kaçınmayı uman vatandaşlar tarafından ücret olarak modellendirilebilir. Bu nedenle mali af fiyat farklılaştırması gibi gözlemlenebilir (Marchese ve Cassone, 2000:21).

Afların faydaları (Alm, 1998:4):

- Vergi gelirinde hızlı bir artış yaratırlar.
- Yönetimsel maliyetleri azaltırlar.

- Henüz kayıtlarda olmayan kişilerin sonraki aflarda daha iyi izlenmesi ve kayıtların tutulması yoluyla gönüllü uyum artabilir.
- Af, teşvik unsurlarıyla birlikte makul ve adaletli cezalardan oluşturulup mükellef hizmeti ve eğitimi ile geliştirilen vergi sisteminin reformu için daha iyi ve kapsamlı daha büyük bir gayretin parçası olursa, sonraki aflardaki gönüllü uyum artar.

Bir defaya mahsus olarak çıkarılan ve aftan sonra daha katı ceza yaptırım mekanizmasıyla donatılmış vergi afları mükelleflerin vergi ödeme isteklerinde bir artışa yol açabilir (Yumuşak, 97:39). Vergi aflarının kısa dönem gelirini arttırmak için, kayıtlara geçmeyen önceki birçok mükellefi toplayarak uzun dönem gelirini arttıracığına inanılır. Ayrıca afların politik geçişlerle katı cezaları kolaylaştırdığı düşünülür (Andreoni, 1991:1).

İnsanların denetim riskine katlanmamak için affa katılım konusunda istekli oldukları varsayıldığında, vergi sistemi açısından hem adalet hem de etkinlikten söz edilebilir. Bunun nedeni şu şekilde açıklanır; Birincisi af bütçe dengesini sağlamaya yöneliktir. İkinci olarak da başka biçimde alınmaları olanaklı olmayan vergiler ancak af ile alınabilirse bir değer ifade eder (Gökbel, 2003).

Vergi suçları diğer suçlara göre toplum için daha az tehlike oluşturur. Vergi suçu işleyenlerde, diğer doğal suçlarda olduğu gibi ahlaki bir düşüklük görülmez. Kişileri vergi suçu işlemeye iten ahlaki düşüklükten çok daha kapsamlı yapısal bozukluklarla ilintilidir. Kanun koyucu da vergi suçlarını diğer suçlar kadar tehlikeli görmediği için olsa gerek, adi suçların cezasının yargı organlarınınca verilmesine karşılık vergi suçları bakımından idarenin cezalandırma yetkisini kabul etmiştir. Bu düzenleme tarzı nedeniyle vergi suçlarının ceza hukuku anlamında ceza almadığı görüşü ileri sürülebilmiştir (Dönmez,1992:34).

Bu da af yanlısı görüşü olanların vergi suçlarını daha insancıl kılmaya çalışması ve affı zararsız gösterme isteğidir.

B. Vergi Hukukunda Affın Karşısında Olan Görüşler

Vergi hukuku alanında affa karşı çıkılmasının en önemli nedeni affın adalet ve eşitlik ilkelerine ters düştüğüdür. Ayrıca af vergilemede eşitlik ve adalet ilkelerini bozarken rekabet eşitliğini de olumsuz etkileyecektir. Vergi cezalarının ve gecikme zamlarının rekabet eşitliğinde rolü vardır, çıkarılan afla vergi cezaları ve gecikme zamları etkisiz bırakılarak rekabet eşitliği bozulur.

Vergi aflarının maliyetleri (Leonard ve Zeckhauser, 1986:21):

- Dürüst vergi mükellefleri için vergi sisteminin adil olmadığı duygusunun artması
- Gelecekteki vergi uyumsuzluğuna cesaret vermesi,
- Vergi kaçırmanın yanlış olduğu düşüncesinin azalması.

Bu görüşler, vergi affının uzun vadeli sonuçlarının mükelleflerin gönüllü uyumu üzerinde önemli negatif etkiler yaratacağı noktasındadır. Bu düşüncenin destekleyicileri, eğer dürüst mükellefler kaçakçılara verilen bu vergi indirimine tepki gösterir ve bunun kendileri için bir haksızlık olduğunu düşünürlerse bu onların gönüllü uyum derecesini azaltır. Ayrıca mükellefler vergi affının bir

kereye mahsus sağlanan bir fırsat olduğuna inanmayabilir. Eğer mükellefler gelecekte de vergi aflarının devam edeceğine inanırlarsa bu da onların gönüllü uyum derecesinin tekrar azalmasına katkı sağlar. Ortalama gönüllü uyum seviyesinin çıkarılan bir vergi affının ardından düştüğünü, bu düşüşün ise en önemli sebebinin gelecekteki af beklentisi olduğunu devletin vergi affı olmayacağı yolundaki vermiş olduğu güvencenin sarsılmış olmasıdır.

Vergi affıyla ilgili iki temel kaygı vardır. Birincisi eğer vergi affı tahmin edilirse aldatma artar ve vergi sisteminin etkinliği azalır. İkincisi af, aldatanların sorumluluktan kurtulmasına izin verilmesiyle adil olmayabilir (Andreoni, 1991:1).

Özellikle insanlar gelecekte tekrar vergi affı çıkabileceği beklentisi içinde olurlarsa afların vergi uyumu için güdülerini zayıflatabileceği kaygısı vardır. Bu nedenle birçok plan açıkça yakın gelecekte afların tekrarını yasaklar. Af hakkındaki ikinci kaygı da vergisini dürüstlük zamanında ödeyen mükellefler için adaletsiz olabileceğidir. Dürüst olamayan insanların sorumluluktan kurtulmasına izin verilmesiyle afların vergi sisteminin adilliğini azaltır.

Sık çıkarılan af kanunları suç ve ceza politikasına aykırı düşmektedir. Suç işlemeyi planlayan kişi, bir af kanunuyla tamamen cezadan kurtulacağını düşündüğü için, suçu işler. Bu durum cezanın korkutma ve önleme fonksiyonunu azaltır. Ayrıca vergisini zamanında dürüstlük zamanında ödeyen mükellefler vergi kaçırmanın vergisini zamanında ödemeyen mükelleflerin yanında vergi af yasalarından sonra kendilerini kötü hissedecekler ve vergi ödeme alışkanlıklarını tekrar gözden geçireceklerdir. Bu durum da daha önce açıklandığı gibi uyumu azaltır. Dürüst mükellefler vergisel sömürü altında kaldıklarını hissedeceklerinden vergilendirilmeye karşı her zamankinden daha tepkili davranabileceklerdir.

Af yasaları uzlaşma kurumunun işleyişini olumsuz yönde etkileyerek vergi yargısı organlarının iş yükünün hafiflemesi önler. Ayrıca afların vergi denetimi üzerinde de olumsuz etkisi vardır; Vergi yönetiminin otoritesini zarar verir ve vergi denetiminin etkinliğini azaltır.

Vergi aflarına sık sık başvurulması veya bunların önceden tahmin edilmesi, vergi suçlarının işlenmesi için ekonomik bir teşvik sağlayacağından mükellefin uyum davranışlarını olumsuz yönde etkileyecektir. Vergi affı olasılığının artması durumunda bireylerin daha az gelir beyan ettikleri gösterilmektedir. Bu durum, vergi affının vergi uyumu üzerindeki olumsuz etkisinin bir kanıtıdır (Malik, Schwab, 1991:45).

C. Vergi Affına Tarihsel Bir Bakış

Vergi afları tarihte yeni olmayan bir mali programdır. Mısır'da Rosetta Stone'da yazılı ilk vergi affına ilişkin belgeler M.Ö 200' de toplumsal düzensizliği düzeltmek için vergi isyancılarının affedilmesi ile ilgili olarak çıkartılmıştır. Vergi Aflarının ayrıca Roma İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü MS 401, 411, 434, 445, 450, ve 458 yıllarında olduğu bilinir. Son otuz yıldır da ulusal af programları önemli şekilde bütün dünyada Belçika da (1984), Fransa (1982, 1986), İrlanda (1988, 1993), İtalya (1982, 1984, 2002), İspanya (1977), Avusturya (1982, 1993), Arjantin (1987, 1995), Kolombiya (1987), Hindistan

(1981, 1997), Venezuela (1996), Panama (1974), Kanada (1993), Portoriko (1988, 1991), Finlandiya (1982, 1984), Yeni Zelanda (1988), Rusya (1993, 1996, 1997) Portekiz (1981, 1982, 1986, 1988) ve diğer ülkelerde uygulanmıştır (Torgler ve Shlategger, 2003: 3).

Türkiye’de ise mali aflar kapsamında ilk vergi affı 17 Mayıs 1924’dür. 1928 yılında çıkarılan “Elviyeyi Selased Vergilerinin Sureti Cibayetine Dair Yasa” dan sonra 1934 yılına kadar herhangi bir mali af getirilmemiştir. Bu tarihte 4530 sayılı “Varlık Vergisinin Bakayasının Terkini”ne ve “2566 Sayılı Vergi Bakayasının Tasfiyesine” dair iki yasa çıkarılmıştır.1924 yılından günümüze kadar çıkarılan af yasaları aşağıda yer alan Tablo 1’de ki gibi özetlenebilir.

Tablo 1: Türkiye’de ki Vergi Afları 1924 ve 2003 Yıllarında Yapılan Mali Aflar

17 Mayıs 1924	:	İlk vergi affı,
05 Ağustos 1928	:	Elviyeyi selased vergilerinin sureti cibayetine dair yasa,
15 Mart 1934	:	4530 sayılı varlık vergisinin bakayasının terkinine dair yasa,
04 Temmuz 1934	:	2566 sayılı vergi bakayasının tasfiyesine dair yasa,
29 Haziran 1938	:	3568 sayılı arazi vergisinin mali yıl sonuna kadar olan bakiyesinin terkinine dair yasa,
13 Haziran 1946	:	Orman İşletmelerinin bazı vergilerden muaf tutulması hakkındaki yasa,
21 Ocak 1947	:	5050 sayılı toprak mahsulleri vergisi artıklarının silinmesi hakkında yasa,
26 Ekim 1960	:	113 sayılı af yasası,
28 Aralık 1961	:	281 sayılı vergi cezaları gecikme zamlarının Tecil ve Tasfiyesine dair yasa,
23 Şubat 1963	:	218 sayılı bazı suç ve cezaların affı hakkında yasa,
13 Haziran 1963	:	252 sayılı spor kulüplerinin vergi borçlarının bir defaya mahsus olmak üzere affı hakkında yasa
05 Eylül 1963	:	325 sayılı yasa kamu iktisadi teşebbüslerinin 1960 ve daha önceki yıllarına ait bir kısım vergi borçlarının tasfiyesi hakkında yasa,
16 Temmuz 1965	:	691 sayılı belediyelerin ve belediyelere bağlı müessese ve işletmelerin bir kısım borçlarının Hazine’ce terkin ve tahkimi hakkında yasa,
03 Ağustos 1966	:	780 sayılı bazı suç ve cezaların affı hakkında yasa,
28 Şubat 1970	:	1319 sayılı emlak vergisi kanunuyla getirilen af,
15 Mayıs 1974	:	1803 sayılı Cumhuriyet’in 50. yılı nedeniyle bazı suç ve cezaların affı hakkında yasa,
20 Mart 1981	:	2431 sayılı tahsilatın hızlandırılması ve beyan dışı kalmış servet unsurlarıyla vesikasız emtianın beyanına ilişkin yasa.
2 Mart 1982	:	2431 sayılı yasaya ek
22 Şubat 1983	:	2801 sayılı bazı kamu alacaklarının özel uzlaşma yolu ile tahsil hakkında yasa.
4 Şubat 1985	:	Bazı vergi kanunlarında değişiklik yapılması hakkında 3239 sayılı kanunun geçici 4. Maddesi
3 Aralık 1988	:	3505 sayılı yasa, (geçici birinci madde)
28 Aralık 1988	:	3512 sayılı yasa,
15 Aralık 1990	:	3689 sayılı yasa (geçici birinci madde)
21 Şubat 1992	:	3787 sayılı yasa
5 Eylül 1997	:	400 sayılı tahsilat genel tebliğ
22 Temmuz 1998	:	4369 sayılı yasa
6 Şubat 2001	:	414 sayılı tahsilat genel tebliğ
7 Mart 2002	:	4746 sayılı yasa ile emlak vergisi ile ilgili af düzenlemesi (emlak vergisi yasasının geçici madde:21)
		27 Şubat 2003 tarihinde “Vergi Barışı” kanunu yürürlüğe girmiştir.
		Kaynak: ATO, Aflar Tarihi Raporu,< www.ato.org.tr.>(24.12.2003)

Türkiye’de vergi aflarının sayısı oldukça fazladır. Ülkemizde 1906 yılından günümüze değin genellikle siyasi teknik ve ekonomik nedenler gerekçe gösterilerek yaklaşık 2-3 yılda bir toplam 30 kez mali af getirilmiştir (Arıkan ve Yurtsever, 2004:59). Çıkarılan vergi afları; kapsamına göre, vergi aslını, vergi cezasını, gecikme faizini ve zammını kısmen veya tamamen ortadan kaldıran ve

bunlara ödeme kolaylığı sağlayan veya bunlardan daha hafif mahiyette yeni mali yükümlülükler getiren uygulamalar olmuştur.

Vergi kanunlarında vergi affıyla amaçlanan kolaylık ve muafiyetleri sağlayıcı sürekli hükümler de bulunmaktadır. Bu düzenlemelerin vergi affından ortak farkı vergi afları arızı iken, bu hükümlerin sürekli olmasıdır. Bu hükümler, 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nda düzenlenen terkin, cezada indirim, pişmanlık ve ıslah ile uzlaşma müessesesi ve 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkındaki Kanun'da yer alan tecil müessesesidir (Kumluca, 2003:15).

IV. Vergi Psikolojisi Açısından Vergi Affının Değerlendirilmesi

Mükelleflerin vergiye karşı tepki göstermesinin en önemli nedeni vergileme karşısındaki sergiledikleri tutumdur (Aktan, vdgr., 2002 :119-123). Vergilemenin uzun döneme ait verimliliği ve sınırlarının belirlenmesinde psikolojik koşullar önemlidir. Belli bir noktadan sonra mükellefin davranışlarında verginin mali verimliliğini azaltacak, ekonomik ve sosyal bakımdan arzu edilmeyen sonuçlara yol açacak şekilde değişikliklere yol açıyorsa, vergilemenin psikolojik sınırlarına ulaşılmış demektir. Vergi mükelleflerinin vergi karşısındaki tutum ve davranışları , vergi baskısı, vergi zihniyeti ve vergi ahlakı gibi unsurlar tarafından belirlenir (Bknz., Muter, Çelebi, Sakınç, 2003: 184).

Vergi mükelleflerinin vergi karşısında tutum ve davranışlarının belirlenmesinde en önemli etken adalettir. Adaletsiz bir vergileme söz konusu olduğunda mükelleflerin davranışlarında büyük ölçüde değişiklik meydana gelir. Adaletsiz vergileme gönüllü uyumun bozulmasına sebep olur.

Ekonomik mali, siyasi nedenlerle başvuru vergi afları vergi adaleti açısından bazı sakıncalı durumlar meydana getirmektedir. Vergi affı ile vergi borcunu zamanında ödeyen dürüst mükellefler ve vergi borcunu zamanında ödemeyen ve bu sebeple cezalandırılması gereken mükellefler arasında eşitsizlik meydana gelmektedir. Bu durum vergi ödevini yerine getirmeyen mükelleflerin ödüllendirilmesi anlamına gelir. Sonuç olarak dürüst mükellefler aleyhine vergi adaleti bozulmuş olmaktadır. Ayrıca vergi affı çıkmadan önce cezalandırılan ve cezasını ödeyen mükellefler adına da bir adaletsizlik söz konusudur. Bu da vergide eşitlik ilkesine zarar vermektedir. Hem iyi niyetli vergisini zamanında ödeyen vergi mükelleflerine hem de aftan önce vergisini cezası ile birlikte ödeyenlere nazaran hiç vergi ödemiş olanlar arasında bir adaletsizlik durumu doğacaktır.

Sık çıkan vergi afları da yükümlülerin vergi ödeme gayretlerini azaltmaktadır. Zamanında vergisini ödeyenleri mağdur durumda bırakan vergi afları vergi adaletini ortadan kaldırmaktadır. Vergi ödeme bilinci ve alışkanlığı zedelenmektedir. Vergi afları vergi ödeyenler aleyhine rekabet üstünlüğü sağlayarak kayıtlı ekonomiyi zor durumda bırakıp kayıtsız ekonomiyi özendirilmektedir (Karakoç, 2004:99). Zamanında ödenmeyen vergiler uygulanan gecikme faizi dolayısıyla, zaman içinde gerçekten ödenemez duruma gelmektedir. Bu durum daha sonra vergi affı oluşturulmasına meşru zemin hazırlamaktadır. Ödenmeyen vergi alacaklarının bir kısmını kısa zamanda tahsil etmek, vergi yargısının yükünü azaltmak gibi ilk bakışta anlamlı bazı gerçeklerle çıkarılan

vergi aflarının en büyük zararı vergilemede adalet ilkesi üzerinde yapmış olduğu telafisi zor tahribattır (DPT, 2001:19).

V. Manisa Merkez İlçede Vergi Aflarıyla İlgili Anket Çalışması

A. Amaç

Bu anket değerlendirmesinin amacı, Türkiye’de vergi aflarının mükellef davranışları ve vergi adaleti üzerinde yarattığı etkiyi ölçmek ve vergi afları hakkındaki düşüncelerini belirlemeye yöneliktir. Vergi affı uygulamalarının başarılı olabilmesi için mükelleflerin vergi afları hakkındaki düşünce ve davranışlarının bilinmesi gereklidir. Etkin bir vergi sistemi oluşturabilmek için yapılacak reformlar yine etkin bir vergi affı uygulamasından sonra gerçekleştirilirse sağlıklı bir sonuç alınabilir. Vergi affı uygulamalarının muhatabı olan mükellefler vergi affı uygulamasının ana birimidir. Bu yüzden vergi affı uygulamalarından önce mükelleflerin, vergi affı hakkındaki tutum ve düşüncelerinin bilinmesi faydalı olacaktır.

B. Metodoloji

Mükelleflerin vergi politikaları karşısındaki davranışlarının ölçülebilmesi için çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden birisi de anket yöntemidir. Bu çalışmada mükelleflerin vergi afları karşısındaki düşünceleri ölçülmeye çalışılmıştır. Anket uygulaması Manisa ili merkez ilçede ki vergi mükellefleriyle 2005 yılı Şubat ayında gerçekleştirilmiştir. Manisa İli’nin sosyoekonomik yapısının bu çalışma için uygun olacağı düşünülerek bu bölge seçilmiştir. Anket uygulamasının yerinin belirlenmesinde deneklere kolay ulaşılabilirlik de bir tercih sebebi olmuştur. Anket uygulaması 300 kişiye yüz yüze mülakat şeklinde gerçekleştirilmiştir. Anket uygulamasında Celal Bayar Üniversitesi BESYO Beden Eğitimi Öğretmenliği son sınıf öğrencilerinden yardım alınmıştır. Bu anket uygulamasında vergi konusunun mükellefler açısından hassasiyetinden dolayı 240 mükellef görüşme talebimizi kabul etmiş ve anketleri değerlendirmeye alınmıştır.

Denek olarak seçilen kitle, gerçek usulde gelir vergisine tabi mükelleflerden oluşmaktadır. Denek kitle, kazanç ve iratların kaynağını oluşturan mesleki faaliyetlere ayrılmış ve rasgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

C. Manisa Merkez İlçe’de Gerçek Usulde ve Basit Usulde Gelir Vergisi Mükelleflerinin Meslek Gruplarına Dağılımı

Manisa Defterdarlığı’ndan alınan bilgiye göre Gelir Vergisi mükellef sayıları aşağıda verilen tablodaki gibidir. Manisa Merkez İlçe’de gerçek usulde gelir vergisine tabi mükelleflerin meslek gruplarına göre dağılımı incelendiğinde ankete katılanların ana kitleyi temsil yeteneğine sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 2: Mükelleflerinin Meslek Gruplarına Dağılımı (2006 Mayıs Ayı Sonu İtibariyle)

GELİR VERGİSİ MÜKELLEFLER SAYILARI								
GERÇEK USUL					BASİT USUL			
Ticari Kazanç		Zirai Kazanç	Serbest Meslek Kazancı	GMSİ	Gerçek Usul Mükellef TOPLAMI	Basit Usul Gel. Ver. Mükellef Sayıları	Diğer Ücretli Mükellef Sayıları	Basit Usul Mükellef TOPLAMI
1.Sınıf Bilanço Esası	2. Sınıf İşletme Hesabı							
639	6108	0	723	4900	12370	3969	239	4208
% 5,1	% 49,3	% 0	% 5.8	%39,6	%100	%94.3	% 5.6	%100

Kaynak: Manisa Defterdarlığı

Tablo 3: Anket Çalışmasında Yer Alan Mükelleflerin Meslek Gruplarına Göre Dağılımı

Faaliyet Alanı	Frekans	Yüzde
Tüccar	26	% 11.0
Sanayici	33	% 14.0
Esnaf	110	% 46.6
Sanatkar	32	% 13.6
Serbest Meslek Erbabı	35	% 14.8
TOPLAM	236	% 100

*Manisa Defterdarlığı'ndan alınan 2005 Mart ayına ait Gelir Vergisi Mükellef sayılarında Manisa merkez ilçede bulunan mükellef gruplarının içinde zirai kazanç geliri tespit edilmediğinden anketin değerlendirilmesinde 1. soruyla ilgili kurulan değerlendirmelerde çiftçi grubu dışarıda bırakılmıştır.

D.Anketin Değerlendirilmesi

Ankette yer alan sorular ve bunlara ilişkin her bir seçenek ayrı ayrı puanlanmıştır ve tek tek kodlama yoluyla SPSS uygulamasına uygun hale getirilmiştir. Birden çok seçeneğin işaretlenebileceği soruların her bir seçeneği ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Her bir soruya yanıt veren ve vermeyenler ayırt edilerek yüzde dağılımı yapılmıştır. Benzer düşünce ve öneriler açık uçlu sorularda aynı başlık altında toplanmıştır. Bazı gruplar uygun olduğu takdirde birleştirilmiştir. Ama öncelikle bağımsız ve ayrı olarak her bir soru analiz edilmiş, daha sonra sorular arasında ilişki kurularak anlamlı olup olmadıkları incelenmiş anlamlı sonuçlar için yorumlar yapılmıştır. Anketin değerlendirilmesinde kih-kare yöntemi kullanılmıştır.

Manisa Merkez İlçe’de yapmış olduğumuz anket çalışması, vergi aflarının gönüllü uyum üzerinde olumsuz etkisi olduğunu kanıtlar niteliktedir. Anket sonucuyla ilgili önemli bulgular şu şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Vergi afları, mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunu azaltan bir faktördür. Çeşitli ekonomik faaliyetlerde bulunan vergi mükellefleri ile yaptığımız anket çalışmasının sonucunda ankete katılan vergi mükelleflerinin % 91.1’i Türkiye’de vergi sisteminin adil olmadığı kanısındadır. Türkiye’de vergi sistemi neden adil değildir sorusuna cevap olarak katılımcıların % 22.9’u vergi aflarının sık tekrarı demiştir. Vergi afları mükelleflerin vergi adaleti duygusunu olumsuz etkileyen bir faktördür. Ayrıca, mükelleflerin % 52.4’ü vergi aflarının dürüst mükellefi cezalandırdığını düşünmektedir. Mükellef psikolojisini bozan vergi affı vergi sistemlerinde en önemli konu olan vergi adaletinin zedelenmesine devlete olan güveni sarsmasına neden olur ve kayıt dışılığa teşvik edebilir.

Vergi mükelleflerinin % 52.8’i vergi affına tamamen karşıdır. Bununla beraber %80.7’si tekrar bir vergi affı çıkacağı beklentisi içerisinde. Vergi affı beklentisinin oluşması vergi uyumunu bozan bir faktördür. Burada vergi affı beklentisine giren mükellefin vergi kaçırma davranışına da eğilimi olacaktır.

Mükelleflerin % 23.3’i vergi affını kendilerine temiz bir sayfa açabilme fırsatı olarak görmekte; % 29.5’i bazı mükellefleri kayırmak olduğunu düşünmektedir. Kimileri için bir fırsat olan vergi affı yaklaşık üçte birlik bir grup için bazı mükellefleri kayırdığı düşüncesi oluşturmakta yine bu vergi adaleti duygusunu olumsuz etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Vergi mükelleflerinin vergisini tam ve zamanında ödememe sebebi % 37.5 ile vergi affı çıkacağına bilincinin hakim olmasıdır. Görüldüğü gibi vergi afları vergi kaçırma teşvik edici olabilmektedir.

Çapraz tablo analizleri değerlendirildiğinde elde ettiğimiz bulgular şöyledir;

Tablo 4: Vergi Sisteminin Adil Olup Olmaması ile Vergi Affı Uygulaması Hakkındaki Düşünce Arasındaki İlişki

Vergi Affı Uygulaması Hakkındaki Görüş							
TÜRK VERGİ SİSTEMİ ADİL Mİ?	TAMAMEN KARŞI		BİR DEFA UYGULANMALI		PERİYODİK UYGULANMALI		TOPLAM M.SAYISI
	Yüzde %	m.s*	Yüzde %	m.s	Yüzde %	m.s	
Evet	38.9	7	33.3	6	27.8	5	18
Hayır	58.9	123	31.6	66	9.6	20	209
TOPLAM	57.3	130	31.7		11.0	25	227

$\chi^2 = 6.158$
sayısı

$P = 0.046$

$sd = 2$

*m.s=mükellef

Türk vergi sisteminin adil bulunup, bulunmamasıyla vergi affı uygulamalarına karşı oluşan düşünce arasındaki bağ anlamlı bulunmuştur. Türk vergi sistemini adil bulmayanların % 58.9'u vergi affı uygulamasına tamamen karşı; %31.6'sı bir defa, % 9.6'sı periyodik olarak uygulanmasından yanadırlar. Vergi sistemini adil bulmayanların % 58.9'luk çoğunlukla vergi affı uygulamalarına tamamen karşı olması, verginin adaletsiz olmasında vergi affı uygulamalarının etken olabileceğini gösterir.

Tablo 5 : Vergi Affının Devlete Olan Güveni Sarstığı Düşüncesi ile Vergisini Tam ve Zamanında Ödemeyen Mükelleflerin Dürüst Mükellefi Cezalandırması Arasındaki İlişki

VERGİ AFFI HAKKINDA DÜŞÜNCE	Vergisini Tam ve Zamanında Ödemeyen Mükelleflerin Dürüst Mükellefler Açısından Etkisi				TOPLAM M.SAYISI
	DİĞER(A+B+C)		VERGİSİNİ ÖDEYENLERİ CEZALANDIRIR		
	Yüzde %	m.s	Yüzde %	m.s	
Diğer (a+b+d+e)	72.4	142	27.6	54	196
Devlete olan güveni sarsar	48.5	16	51.5	17	33
TOPLAM	% 69	158	31.0	71	229

$\chi^2 = 7.583$

$P = 0.006$

$sd = 1$

Vergi aflarının devlete olan güveni sarstığı düşüncesine sahip olan mükellefler ile vergisini tam ve zamanında ödemeyenler hakkında, vergisini zamanında ödeyenleri cezalandıracağını düşünen mükellefler arasında kurulan ilişki anlamlıdır. Buna göre vergi affının devlete olan güveni sarstığını düşünen %51.5' lik mükellef grubu vergisini tam ve zamanında ödemeyenlerin dürüst mükellefi cezalandırıldığını düşünür. Vergi afları vergisini tam ve zamanında ödemeyenler için bir fırsat olsa da anket sonucuna göre dürüst mükellefi cezalandıran bir etkidir. Devlete olan güveni sarsan vergi afları aynı zamanda vergisini tam ve zamanında ödeyen dürüst mükellefi cezalandırır.

Tablo 6: Vergi Aflarının Vergi Ödeme İsteğini Azaltması ile Vergisini Tam ve Zamanında Ödemeyenlerin, Dürüst Mükellefi Vergi Kaçırmaya Yönelmesi Düşüncesi Arasındaki İlişki Soru

VERGİ AFFI HAKKINDA DÜŞÜNCE	Vergisini Tam ve Zamanında Ödemeyen Mükelleflerin Dürüst Mükellefler Açısından Etkisi				TOPLAM M.SAYISI
	DİĞER(D+B+A)		VERGİ KAÇIRMAYA YÖNELTİR		
	Yüzde %	m.s	Yüzde %	m.s	
Diğer (a+b+c+d)	85.2	161	14.8	28	189
Vergi Ödeme İsteğini Azaltır	71.8	28	28.2	11	39
TOPLAM	82.9	189	17.1	39	228

$$\chi^2 = 4.088$$

$$P = 0.043$$

$$sd = 1$$

Vergi afları hakkında vergi ödeme isteğini azaltıyor düşüncesinde dürüst olmayan mükelleflerin dürüst mükelleflere etkisi açısından farklılık anlamlıdır. Vergi aflarının vergi ödeme isteğini azalttığını düşünen % 28.2'lik bir grup aynı zamanda dürüst olmayan mükelleflerin, vergilerini tam ve zamanında ödemeyerek dürüst olanları vergi kaçırma yönelttiğini düşünmektedir. Çünkü dürüst mükellefler dürüst olmayanların vergilerini bilerek az göstermelerinin kendileri için bir aldatılma olarak düşünürler. Dürüst olmayan mükellefler için yapılan aflar vergi kaçırma yöneltir ve vergi ödeme isteğini azaltır.

Yaptığımız anket çalışmasının önemli bulguları vergi aflarının mükellef tutum ve davranışları üzerindeki olumsuz etkiyi gözler önüne seriyor. Vergi afları vergilemenin en önemli ilkesi olan adaleti zedelediği için vergi affı her ne kadar devlet için yaratıcı bir ekonomik kaynak olsa da, mükellefin ileride vergiye uyumunu bozacak ve mükellef devlete olan güveni sarsıldığı için vergi ödemekten kaçınacaktır. Bu durum uzun dönemli bir süreçte düşünüldüğünde vergi affı ile elde edilen bir dönemlik gelirden daha önemlidir.

Türkiye'de vergi afları sık başvuru bir kurumdur. Her yeni çıkan vergi affı için bunun son bir fırsat olduğu vurgulanmış fakat hiçbir zaman son olmamıştır. Bu durum, vergi affı beklentisine neden olmuştur. Yaptığımız anket sonucunda da tekrar bir vergi affı çıkacağı beklentisi olan % 80.7 vergi mükellefi vardır. Bu beklenti vergi kaçırma eğilimine neden olabilir.

SONUÇ

Siyasi, ekonomik, teknik gerekçelerle çıkartılan vergi afları vergi sisteminde yeni reformlara zemin oluşturmak için tek başına olarak uygulandığında mükellef tutum ve davranışlarında olumsuz değişmeye neden olmaktadır. Aksi takdirde sürekli vergi afları gelir elde etmekten ziyade uzun

dönemde vergi uyumunu olumsuz etkileyeceğinden vergi gelirlerini de azaltır. Mükelleflerin devlete olan güvenleri sık çıkan vergi affı kanunları nedeniyle sarsılır. Bu da mükellef tutum ve davranışlarında olumsuz değişmeye neden olur. Örneğin; mükellefler vergi affının bir kereye mahsus sağlanan bir fırsat olduğuna inanmayabilirler. Mükellefler gelecekte de vergi aflarının devam edeceğine inanırlarsa bu da onların gönüllü uyum derecesinin azalmasına neden olur. Ortalama gönüllü uyum seviyesinin çıkarılan bir vergi affının ardından düştüğü, bu düşüşün ise en önemli sebebinin gelecekteki af beklentisi olduğu ve devletin vergi affı olmayacağı yolundaki vermiş olduğu güvencenin sarsılmış olmasından kaynaklandığı bilinmektedir. Kısaca, vergi aflarının gönüllü uyum üzerinde yapmış olduğu tahribat, mükellef tutum ve davranışlarında olumsuzluklara neden olur.

KAYNAKÇA

- AKTAN, Coşkun C, DİLEYİCİ Dilek, SARAÇ, Özgür (2002), Vergi, Zulüm ve İsyân, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- ALM, James (1998), "Tax Policy Analysis: The Introduction Of A Russian Tax Amnesty", International Studies Program, 98(6), 4.
- ANDREONI, James (1991), "The Desirability of a Permanent Tax Amnesty", Journal of Public Economics 45, Holland.
- ANKARA TİCARET ODASI (2004), Aflar Tarihi Raporu, <<http://www.atonet.org.tr/turkce/bulten/bulten.php3?sira=246>>, (31.03.2004).
- ARIKAN, Zeynep, YURTSEVER, Hatice (2004), "Türkiye'de Mali Afların Nedenleri Etkileri ve Sonuçları I", Yaklaşım, Sayı:136.
- ÇAĞAN, Nami (1982), Vergilendirme Yetkisi, İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları.
- DEMİRBAŞ, Timur (2002), Ceza Hukuku Genel Hükümler, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- DOĞRUSÖZ, Bumin "Olması Gereken Af Kanunu", Dünya Gazetesi, <[http://www.turmob.org.tr/turmob/basin/11-12-2002\(1\).htm](http://www.turmob.org.tr/turmob/basin/11-12-2002(1).htm)> (11.12.2002).
- DÖNMEZ, Recai (1992), Teoride ve Uygulamada Vergi Afları, Eskişehir.
- GÖKBEL, Doğan (2003), "Vergi Affı " <<http://www.eso-es.net/kurumsal/yazi.asp?90>> (13.08.2003).
- GÖKBUNAR, R; UTKUSEVEN, A; TEZCAN, K. (2002), Yeniden Yapılanma veya Yeniden Yapılanma: Vergi İdaresi ve Denetimi İçin İşte Bütün Mesele Bu, Ankara: Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Yayını, <<http://www.bayar.edu.tr/~kutuphane/vergi.pdf>>
- GÜNER, Ayşe (1998), "Vergi Afları Vergiye Uyum İlişkisi Üzerine", Prof.Dr. Salih Şanver'e Armağan, M.Ü Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayın No:10.
- KARAKOÇ, Yusuf (2004), " Hukuki Nedenlerden Kaynaklanan Vergi Kayıp ve Kaçakları", 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Ankara: Yaklaşım Yayınları.
- KELEŞ, Yusuf (2002), "Yine Mi Af? Mükellefler Ne Zaman Vergi Öderler? ", Vergi Dünyası, Sayı 249.
- KUMLUCA, İbrahim (2003), Teoride ve Uygulamada Vergi Afları ve Vergi Aflarının Doğurduğu Sonuçlar, Yeterlilik Etüdü, Ankara: Gelirler Genel Müdürlüğü.
- LEONARD, Herman B. and Richard J. ZECKHAUSER (1987), "Amnesty, Enforcement and Tax Policy", Tax Policy and the Economy, Lawrence H. Summers (Ed.), NBER and MIT Press Journals, V.1.
- LERMAN, Allen H., (1986), "Tax Amnesty: The Federal Perspective", National Tax Journal, 38(3).
- MALIK, Arun S. and Robert M. SCHWAB, (1991), "The Economics of Tax Amnesties", Journal of Public Economics, 46 (1).
- MARCHESE, Carla, CASSONE, Alberto (2000), "Tax Amnesty as Price-Discriminating Behavior by a Monopolistic Government" European Journal of Law and Economics ,9.

- MUTER, Naci, ÇELEBİ, Kemal, SAKINÇ, Süreyya (2003) , Kamu Maliyesi, Emek Matbaası Manisa.
- ÖZEK, Çetin (1958), Umumi Af, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, C24.
- POLAT, İsmail (2002), “213 sayılı Vergi Usul Kanunu Hükümlerine Göre Pişmanlık ve Islah Müessesesi” , Vergi Denetmenleri Dergisi, Sayı 60.
- SÖZÜER, Adem, “Türk Hukunda Af, 4454 ve 4616 Sayılı Kanunlarda Öngörülen Şartla Salıverilme ve Ertelemeye İlişkin Hükümlerin Hukuksal Niteliği İle Bu Hükümlerin Anayasa’ya Uygunluğu Sorunu”, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg18/SOZUER.PDF> (24.12.2003)
- TORGLER, Benna, SHLATEGGER, A. Cristoph (2003), “Tax Amnesty and Political Participation”, Financial aid from the WWZ-Forum (Project No. B57) and the SwissNational Science Foundation (Project No.5004-58524)
- YALÇIN, Hasan, BAŞER, Arif (1996) , “Türkiye’de Mali Aflar ve Vergi Sistemi Üzerine Etkileri”, Vergi Dünyası Dergisi, Sayı: 173.
- YUMUŞAK, İbrahim (1997), “Vergi Aflarının Vergi Gelirine Etkisi” , Vergi Dünyası, Sayı 188.
- DPT, (2001), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, <<http://ekutup.dpt.gov.tr/vergi/oik608.pdf>> (24.12.2003).

EK:1

“TÜRKİYE’DE VERGİ AFLARININ VERGİLEMEDE ADALET VE ETKİNLİK ÜZERİNE ETKİSİ” HAKKINDA AKADEMİK AMAÇLI ANKET ÇALIŞMASI

Genel Açıklama

Bu araştırma, Türkiye’de vergi affı uygulamalarının mükelleflerin adalet duyguları üzerindeki olumlu veya olumsuz etkisini ölçmek üzere düzenlenmiş olup tamamen **akademik amaçlı** olduğu için, hiçbir şekilde *kimlik bilgileriniz istenmemektedir*. Bu anket çalışmasındaki bilgiler gizli tutulacağından yanıtlarınızı içtenlikle verebilirsiniz.

Lütfen sorularda yer alan her bir seçeneği dikkatlice okuyup, sizin için uygun olan seçeneği yanlarında bulunan kutucuklara işaretleyiniz. Hiçbir sorunun ve maddenin doğru ya da yanlış cevabı yoktur. Çalışmanın oluşmasında yapacağınız katkılarınızdan dolayı teşekkür ederim.

Arş.Gör. GÜNEŞ ÇETİN
Celal Bayar Üniversitesi
Maliye Bölümü

1. Hangi tür ekonomik faaliyette bulunmaktasınız?
 - a. *Tüccar*
 - b. *Sanayici*
 - c. *Esnaf*
 - d. *Sanatkâr*
 - e. *Çiftçi*
 - f. *Serbest Meslek Erbabı*
2. İşletmeniz kaç yıldır faaliyette bulunuyor?
 - a. *0-5 yıl*
 - b. *6 yıl-10 yıl*
 - c. *11 yıl- 15 yıl*
 - d. *16 yıl - 20 yıl*
 - e. *21 yıl ve daha fazla*
3. 2004 yılına ait beyan ettiğiniz gelir vergisi matrahı aşağıdaki gelir dilimlerinden hangisine girmektedir?
 - a. *0 - 6 milyar TL’ na kadar*
 - b. *6- 14 milyar TL’ na kadar*
 - c. *14-28 milyar TL’ na kadar*
 - d. *28- 70 milyar TL’ na kadar*
 - e. *70-140 milyar TL’ na kadar*
 - f. *140 milyar TL’ den fazla*

4. Vergi ile ilgili bilgileri hangi kaynaktan öğreniyorsunuz?
a. Resmî gazeteden b. Medyadan
c. Vergi dairesinden d. Muhasebecimden e. Diğer.....
5. Şimdiye kadar işletmeniz kaç defa inceleme geçirdi?
a. Şimdiye kadar hiç inceleme geçirmedim.
b. Sadece bir defa.
c. 1-5 arasında.
d. 5'den fazla.
6. Geçirmiş olduğunuz denetimler sonucunda **son beş yıl içinde** herhangi bir ceza ile karşılaştınız mı?
a. Hayır
b. Evet , ise bu ceza nedir?
b.1 Vergi Ziyat Suçu
b.2 Usulsüzlük
b.3 Özel Usulsüzlük
b.4 Diğer(Lütfen belirtiniz)
7. Ödediğiniz verginin adil olduğuna inanıyor musunuz?
a. Ödeme gücümden (gelirime göre) çok
b. Ödeme gücüm ile (gelirim ile) orantılı
c. Ödeme gücümden (gelirimden) az
d. Hiç vergi ödemiyorum
8. Gelir vergisi ve diğer vergilerden oluşan toplam "**vergi yükünüzü**" nasıl değerlendiriyorsunuz?
a. Çok Ağır
b. Ağır
c. Normal
d. Hafif
e. Çok hafif
9. Size göre Türkiye'de vergi sistemi **adil** midir?
(Cevabınız "**a.Evet**" ise **11. soruya** geçiniz.)
a. Evet b. Hayır
10. Size göre, Türkiye'de vergi sistemi **adil** değil ise sebebi ne olabilir ? (Bu soruyu **9. sorunun cevabı** "**b. Hayır**" ise yanıtlayınız.)
a. Vergi yükünün eşit düzeyde dağılması
b. Çok sık vergi aflarının tekrarlanması
c. Vergi kaçakçılığının yaygın olması
d. İstisnaların yer alması
e. Ödeme gücü düşük olanların ağır bir şekilde vergilendirilmesi
11. Size göre Türkiye'de vergi mükellefleri vergisini neden tam ve zamanında ödemiyor?
a. Vergi sisteminin karmaşıklığından
b. Vergi denetimlerinin yetersizliğinden
c. Vergi oranlarının yüksekliğinden
d. Vergi affı çıkacağı bilincinin hakim olmasından
12. Türkiye'de bazı vergi mükelleflerinin, vergisini tam ve zamanında ödemesinin, vergisini tam ve zamanında ödeyen dürüst mükellefler açısından etkisi sizce nasıl olur?
a. Vergi ödeme şevkini kırar
b. Vergi bilincini zedeler
c. Herkesi vergi kaçırmaya yöneltir
d. Vergisini ödeyenleri cezalandırır
13. Ülkemizde vergi kaçırın bir mükellefin yakalandığında ödeyeceği mali cezanın caydırıcı olduğuna inanıyor musunuz?
a. Evet b. Hayır
14. Vergisini ödemesi gereken miktardan bilerek az gösteren meslekdaşınız hakkındaki görüşünüz ne olur?
a. Fazlasıyla tepki gösteririm.
b. Bu davranışı doğru bulmam fakat tepki de göstermem.
c. Bu davranışı zorunlu olduğu için yapmıştır.
d. Kurnaz bir tacir olarak nitelendiririm.
e. Günümüz koşullarında vergi kaçırma normal bir davranıştır.

15. Vergi afları hakkında ne düşünüyorsunuz?

- a. Çok yararlı
b. Dürüst mükellefi cezalandırıyor
c. Devlete olan güveni sarstıyor
d. Vergi adaletini olumsuz etkiliyor
e. Vergi ödeme isteğini azaltıyor

16. Vergi affı uygulamaları hakkındaki görüşünüz nasıldır?

- a. Vergi affı uygulamasına tamamen karşıyım.
b. Bir defaya mahsus olmak üzere vergi affı uygulanabilir.
c. Vergi affı uygulaması periyodik olarak uygulanmalıdır.
d. Kişisel görüşünüz var ise (Yukarıdakilerin dışında).....

17. En son vergi affından (vergi barışı) faydalanmak için başvuruda bulundunuz mu?

- a. Evet b. Hayır

18. Tekrar bir vergi affının çıkacağına inanıyor musunuz?

- a. İnanıyorum b. İnanmıyorum

19. Türkiye'de vergi kaçırınların yakalanacağına inanıyor musunuz?

- a. İnanıyorum b. İnanmıyorum

20. Sizce vergi aflarının çıkarılmasının sebebi ne olabilir?

- a. Devlete gelir sağlamak
b. Vergi idaresinin yükünü hafifletmek
c. Yeni vergi reformu için zemin hazırlamak
d. Mükellefe temiz bir sayfa açabilme imkanı vermek
e. Bazı mükellefleri kayırmak

KİŞİSEL BİLGİLER

Cinsiyet :

- a. Erkek b. Bayan

Medeni durum :

- a. Evli b. Bekar

Eğitim düzeyi :

- a. İlkokul b. Ortaokul
c. Lise d. Yüksekokul
e. 4 Yıllık fakülte

Yaş Grubunuz :

- a. 21 - 30 yaş b. 31 - 40 yaş
c. 41 - 50 yaş d. 51 - 60 yaş
e. 61 yaş ve yukarısı

A Research on the Demographic Reactions to the Usage of Essential Banking Services in Northern Cyprus

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÖZDEŞER

Yakın Doğu Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, KKTC

Doç. Dr. Okan Veli ŞAFAKLI

Yakın Doğu Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, KKTC

ABSTRACT

The nature and variety of financial services heavily influenced by information technology are rapidly changing. Because of the cost efficiency of new financial services commercial banks should pursue an appropriate marketing strategy for keeping present customers and attracting new ones in order to be competitive. In other words, the banker who wants to be successful must become more and more oriented to understanding customer behavior in the financial marketplace. However, demographic differences that can potentially constitute various market segments necessitating different marketing strategy should be considered when trying to understand customer behavior. In this respect, the demographic reactions of customers towards banking services in Northern Cyprus of which civil servants from Prime Ministry are chosen as the case study are researched. Basic findings of research can be summarized as: "Modern banking features are accepted by passage of time. Automated Teller Machine (ATM) is the oldest method and has the most extend usage where internet banking is the newest way and its usage is the narrowest one. Beside this, women tend to use technology more than men. There is a negative relationship between the using new banking features and age. On the other hand, the new banking features and educational attainment has a positive relationship".

Key Words: Demographic Reactions, Banking Services, Northern Cyprus

KKTC'de Temel Banka Hizmetlerine Yönelik Demografik Tepkiler Üzerine Bir Araştırma

ÖZET

İnformasyon teknolojisiyle şekillenen finansal hizmetlerin niteliği ve çeşidi hızla değişmektedir. Yeni finansal hizmetlerin maliyet avantajı sağlaması nedeniyle bankaların mevcut müşterileri elde tutmak ve yeni müşteriler kazanmak için uygun pazarlama stratejileri gütmeleri gerekmektedir. Başka bir ifade ile, başarılı olmak isteyen bankalar müşterileri anlamaya odaklanmalıdır. Ancak, müşterileri anlamaya odaklanırken farklı demografik tepkilerin farklı pazarlama stratejisi gerektirebilecek pazar segmentleri oluşturabileceği unutulmamalıdır. Bu çerçevede, KKTC Başbakanlık personelinin vaka olarak seçildiği çalışmada temel banka hizmetlerine karşı demografik tepkiler araştırılmıştır. Çalışmanın temel bulgularına göre "modern bankacılık hizmetlerinin zaman içerisinde kabul gördüğü, ATM kullanımının internet bankacılığına göre daha yaygın olduğu, kadınların erkeklere göre daha fazla teknoloji kullandığı, yeni banka hizmetlerinin kullanımı ile yaş arasında negatif ancak eğitimle pozitif ilişkisi olduğu" ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demografik Tepkiler, Banka Hizmetleri, Kuzey Kıbrıs

INTRODUCTION

Commercial banks as financial intermediaries offer loans and deposits, and payment services. Although they offer a wide range of additional services, but these functions constitute banks' distinguishing features ((Mishkin, 2007, p. 8;

Casu *et al.*, 2006, p. 4; Heffernan, 2005, p. 1; Rose and Hudgins, 2005, p. 6; Howells and Bain, 2007, p. 61). Modern banks offer a wide range of financial services, including payment services, deposit and lending services, investment, pensions and insurance services and e-banking such as ATMs, telephone banking, internet banking and other electronic delivery channels (Casu *et al.*, 2006, pp. 25-36). However, when these financial services are provided, commercial banks should keep the concept of market segmentation in their mind. That no supplier can be all things to all people is one of the guiding principles of marketing, meaning that most organizations must design strategies which 'focus' on appealing to and satisfying smaller groups of customers with relatively homogeneous needs. Demographic, psychographic, geographic and behavioral characteristics are bases for segmentation (McGoldrick and Greenland, 1994, pp. 50-51; Harrison, 2000, p. 66). In the banking sector, demographic segments seem as one of the vital marketing issues. It is possible to give a lot of examples for possible demographic segments. ATM usage in Australian elder people is 44.6% (Darch and Caltabiano, 2004). In USA research findings show that women were significantly less likely than men to use the Internet at all in the mid-1990s, but the gender gap in usage disappeared by 2000 (Ono and Zavodny, 2002). In European Union (EU), highest percentage of internet users in terms of age groups belongs to 25-39 with 36.56 % (Egea *et al.*, 2007). As at the year of 2002, in Turkey 78.9 %, 60.8 % and 78.9 % of users of internet banking are married, between the age of 25-39 and university graduates respectively (Usta, 2005, p. 285).

In this study, behaviors of bank customers in Northern Cyprus have been researched if they differ according to demographic characteristics so as to make recommendations accordingly.

CASE OF NORTHERN CYPRUS

As of December 2005, there are 23 banks now operating under the new Banking Law that has come into force in November 2001. The new Law includes a large number of amendments in its content (when compared with the original 1976 law) in an attempt to safeguard the banking system against future probable crises. Along with the 23 local banks, there are 18 off-shore banks operating in the Northern Cyprus. Most of the off-shore banks are owned and operated by their parent banking corporations headquartered in Turkey. As seen from Table 1 the total number of the banks operating within the boundaries of Northern Cyprus, is comprised by 1 State bank, 2 cooperative banks, 6 foreign branch banks, and 14 local banks under commercial status. The mentioned commercial banks give service through 131 branches and with 2297 employees (TRNC Central Bank 2006, p.33).

Table 1: Distribution of Commercial Banks in Northern Cyprus (December 2005)

SECTOR	AMOUNT
State Banks	1
Cooperative Banks (operating under the Banking Law)	2
Commercial Banks	14
Foreign Banks	6
TOTAL	23

Source: TRNC Central Bank

As from December 2005, from the point of view of the size of their balance sheets, the total assets of the banks realized as 3134.4 million US Dollars, total credits as 1169.1 million US Dollars and their total deposits as 2707.3 million US Dollars, while their equity capital also realized as the amount of 201.9 million US Dollars. The Gross Domestic Product (GDP) ratios of those figures, on the other hand, are 143.07% for total assets, 53% for total credits, 123% for total deposits and 9.2% for the total equity capitals (TRNC Central Bank 2006, p. 8, 31, 32, 37, 46, 56, 59).

METHODOLOGY AND DISCUSSION OF FINDINGS

As cited above, the main aim of this study is to research the possible demographic reactions of bank customers in Northern Cyprus in order to pursue optimal marketing strategies by selecting appropriate segments. In this respect, research has been conducted towards the white-collar employees of prime ministry of Northern Cyprus. Most of the employees at the prime ministry are university graduate. Some of them were graduated from 2 universities and some of them although they have a work, choose to continue their education. Therefore, it will be possible to get overall perceptions of government employees related to essential banking services. The research was conducted during the period of June 2007, completing 66 valid questionnaires which are tantamount to response rate of 100%. . The questionnaire used in the study is comprised of two parts. Part 1 contains questions related demographic profile of respondents while the second part is devoted to various choices of respondents for essential banking services (See Appendix for questionnaire). In the study, mainly descriptive statistics using cross tabulations are used to explain demographic reactions to relevant topics.

- Majority of the sample is in the age group of 40-44. Majority of the women sample is in the age group of 25-29 and 40-44. Majority of the men sample is in the age group of 35-39 and 40-44. The distribution of the age groups by gender is given in Figure 1.

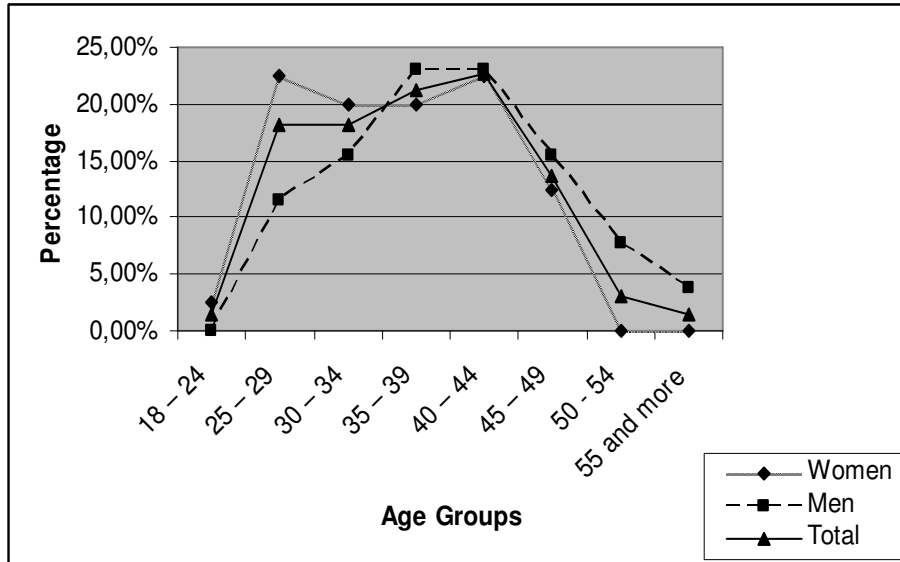

Figure 1: The Distribution of the Age Groups by Gender

- Beside this, majority (48.5%) of the sample is university graduate. On the other hand, 71.4% of the master graduates are women and 24.6% of them are men (Table 2).

Table 2: Educational Attainment According to the Gender

		What is your education level?						Total
		Primary School	Secondary School	High School	Univers.	Master	Two Yrs Uni. Edu	
women	Count	1	0	12	16	10	1	40
	% within What is your gender?	2,5%	,0%	30,0%	40,0%	25,0%	2,5%	100,0%
	% within What is your education level?	100,0%	,0%	80,0%	50,0%	71,4%	100,0%	60,6%
Men	Count	0	3	3	16	4	0	26
	% within What is your gender?	,0%	11,5%	11,5%	61,5%	15,4%	,0%	100,0%
	% within What is your education level?	,0%	100,0%	20,0%	50,0%	28,6%	,0%	39,4%
Total	Count	1	3	15	32	14	1	66
	% within What is your gender?	1,5%	4,5%	22,7%	48,5%	21,2%	1,5%	100,0%
	% within What is your education level?	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

- Beside this only 27.3% of the sample continues for further education and 72.2% of them are women (Table 3).

Table 3: Current Educational Attainment According to the Gender

		Do you continue to your education?		Total
		Yes	No	
women	Count	13	27	40
	% within What is your gender?	32,5%	67,5%	100,0%
	% within Do you continue to your education?	72,2%	56,3%	60,6%
Men	Count	5	21	26
	% within What is your gender?	19,2%	80,8%	100,0%
	% within Do you continue to your education?	27,8%	43,8%	39,4%
Total	Count	18	48	66
	% within What is your gender?	27,3%	72,7%	100,0%
	% within Do you continue to your education?	100,0%	100,0%	100,0%

- 81.8% of the sample is married and 65.2% of the sample has child (/children). Majority of the sample is working for the government for 6-15 years, where the majority of the women sample works for 1-10 years and men for 11-15 years (Table 4).

Table 4: Distribution of the Working of the Civil Servants According to the Gender

		What is your gender?		
		Women	Men	Total
1-2	Count	7	4	11
	% within How many years do you work for the government?	63,6%	36,4%	100,0%
	% within What is your gender?	17,5%	15,4%	16,7%
3-5	Count	7	2	9
	% within How many years do you work for the government?	77,8%	22,2%	100,0%
	% within What is your gender?	17,5%	7,7%	13,6%
6-10	Count	7	6	13
	% within How many years do you work for the government?	53,8%	46,2%	100,0%
	% within What is your gender?	17,5%	23,1%	19,7%
11-15	Count	6	7	13
	% within How many years do you work for the government?	46,2%	53,8%	100,0%
	% within What is your gender?	15,0%	26,9%	19,7%
16-20	Count	6	1	7
	% within How many years do you work for the government?	85,7%	14,3%	100,0%
	% within What is your gender?	15,0%	3,8%	10,6%
21-25	Count	6	2	8
	% within How many years do you work for the government?	75,0%	25,0%	100,0%
	% within What is your gender?	15,0%	7,7%	12,1%
26 +	Count	1	4	5
	% within How many years do you work for the government?	20,0%	80,0%	100,0%
	% within What is your gender?	2,5%	15,4%	7,6%
Total	Count	40	26	66
	% within How many years do you work for the government?	60,6%	39,4%	100,0%
	% within What is your gender?	100,0%	100,0%	100,0%

- The majority of the women get their salary as 1500-1999 YTL and majority of the men get their salary as 2000-2499 YTL. This shows us that there is a wage gap between the women and men employees.

- According to the table 5 majority of the sample prefers to work with Turkish Banks rather than Local Banks. The distribution of the male part of the sample has equal shares in both local and Turkish Banks. On the other hand, women's 65% prefers to work with Turkish banks.

Table 5: Gender Aspect of Where to Hold Deposit Accounts

		Where do you want to hold your deposit account?		
		Local Banks	Turkish Banks	Total
women	Count	14	26	40
	% within What is your gender?	35,0%	65,0%	100,0%
	% within Where do you want to hold your deposit account?	51,9%	66,7%	60,6%
Men	Count	13	13	26
	% within What is your gender?	50,0%	50,0%	100,0%
	% within Where do you want to hold your deposit account?	48,1%	33,3%	39,4%
Total	Count	27	39	66
	% within What is your gender?	40,9%	59,1%	100,0%
	% within Where do you want to hold your deposit account?	100,0%	100,0%	100,0%

- Is there a relationship between education and banking decision? The table 6 gives us details about this issue. High school and university graduates are mainly prefers to work with Turkish Banks where the rest works with Local Banks.

Table 6: Educational Aspect of Where to Hold Deposit Accounts

		Where do you want to hold your deposit account?		Total
		Local Banks	Turkish Banks	
Primary School	Count	1	0	1
	% within What is your education level?	100,0%	,0%	100,0%
	% within Where do you want to hold your deposit account?	3,7%	,0%	1,5%
Secondary School	Count	3	0	3
	% within What is your education level?	100,0%	,0%	100,0%
	% within Where do you want to hold your deposit account?	11,1%	,0%	4,5%
High School	Count	7	8	15
	% within What is your education level?	46,7%	53,3%	100,0%
	% within Where do you want to hold your deposit account?	25,9%	20,5%	22,7%
University	Count	8	24	32
	% within What is your education level?	25,0%	75,0%	100,0%
	% within Where do you want to hold your deposit account?	29,6%	61,5%	48,5%
Master	Count	8	6	14
	% within What is your education level?	57,1%	42,9%	100,0%
	% within Where do you want to hold your deposit account?	29,6%	15,4%	21,2%
Two Yrs Uni. Edu	Count	0	1	1
	% within What is your education level?	,0%	100,0%	100,0%
	% within Where do you want to hold your deposit account?	,0%	2,6%	1,5%
Total	Count	27	39	66
	% within What is your education level?	40,9%	59,1%	100,0%
	% within Where do you want to hold your deposit account?	100,0%	100,0%	100,0%

- Majority of the people choose to work with Turkish Banks. The primary reason (%57.6) for this was addressed as the low risk of bankruptcy. Majority of the 25-49 age groups' primary reason is the safety of the bank. The same reasoning was given by the university, high school and master graduates.

“Advantages of the credit” card is the second popular answer (13.6%) and the majority of this answer was given by 30-34 age group where the education level was high school or university. The major reason of the safety answer was the serious banking crisis which was happened in the beginning of January 2000 in North Cyprus. During this time 37 banks were operation in North Cyprus where the 12 of these banks were closed (Şafaklı, 2004, p. 90).. Banking crisis and the devaluation of Turkish Lira brought many economic problems where 6000 people lost their jobs (Lisaniler and Uğural, 2001, p. 119). Although more than 7 years passed but the effects of it still in memories. The answer of high interest rate was the fourth popular answer where secondary school graduates gave that answer.

- The banks now has many facilities apart from credit card, deposit account transactions, for the facilities like paying bills and buying bonds, half of the samples use banks for other facilities. There is a positive relationship between the level of education and usage of the other banking facilities. As the level of education increases the people tend to use the banks for other facilities. Young people, 25-39 age groups, tend to use banks for these activities. But the sample tends not to use insurance and Casco transaction with the bank usage. Only, 27.3% of the sample uses this facility of the banks. On the other hand, women tend to use it more than men. 35 – 39 age group uses the insurance and Casco transaction more than the others. Nearly, half of the sample prefers not to use banks for exchange transactions. Education level and using exchange transactions has positive relationship. Only 17% of the sample uses banks for overnight interest rate and for bonds. Another facility of the banks is the credit loaning. 48.5% of the sample uses credit for automobile. 80% of the sample used bank credit (Table 7).

Table 7: Reasons of Using Bank Credit

		I got credit for						Total
		Durable goods	House	Real Estate	Car	Other	Nothing	
women	Count	2	5	2	21	1	9	40
	% within What is your gender?	5,0%	12,5%	5,0%	52,5%	2,5%	22,5%	100,0%
	% within I got credit for % of Total	66,7%	41,7%	50,0%	65,6%	50,0%	69,2%	60,6%
Men	Count	1	7	2	11	1	4	26
	% within What is your gender?	3,8%	26,9%	7,7%	42,3%	3,8%	15,4%	100,0%
	% within I got credit for % of Total	33,3%	58,3%	50,0%	34,4%	50,0%	30,8%	39,4%
Total	Count	3	12	4	32	2	13	66
	% within What is your gender?	4,5%	18,2%	6,1%	48,5%	3,0%	19,7%	100,0%
	% within I got credit for % of Total	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

- The credit loans are taken mostly by university graduates, who tend to take credits for car. On the other hand house credits mostly taken by secondary school graduates. Majority of the high school graduates tends to take credits for durable goods like washing machine. The relationship between the age groups and having credits has an “n” shape. The sample tends to have credit loans at the age of 25-29 and than they tend to have credits with and steadily increasing trend until the age of 40-44. After the age of 40-44 there is a sharp decrease in credit loans. The distribution of the credit loans can be seen in the Figure 2.

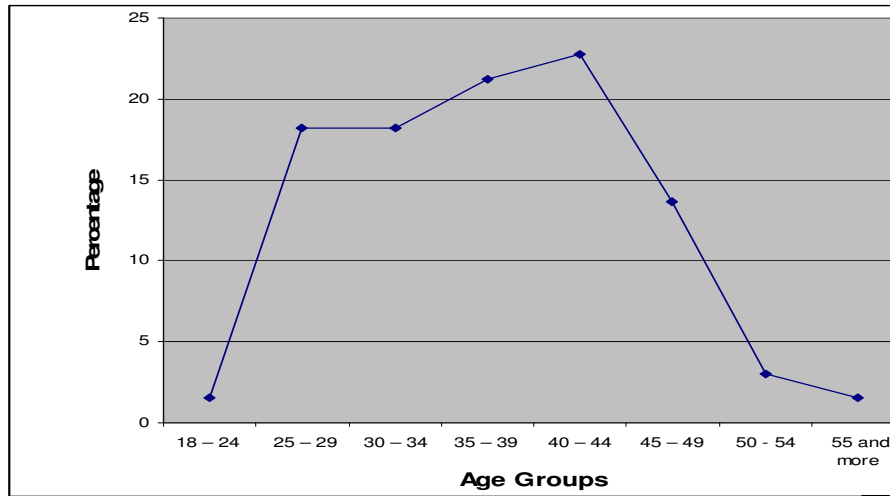

Figure 2: Distribution of Credit Loans According to the Age Groups

- Direct debit payment can be seen as a way of saving time. The majority of the direct debit is used by the 30-39 age groups. Beside this, women tend to use direct debit more than men. Lastly as the level of education increases the people tend to use direct debit facilities.
- Financial transaction can be performed through many different channels which banks has a branch, a centre is a retail location where a bank or financial institution offers a wide array of face to face service to its customers. There are other different channels as online/ web banking, telephone banking and ATMs.
- Online banking or Web Bank is a term used for performing transactions, payments etc. over the Internet through a bank, credit union or building society's secure website. Women tend to use internet banking more than man where the using rates are 60% to 40% respectively. Only 33% of the sample use online banking. Education and using the internet banking has positive relationship like the other cases. But the age and the usage of online banking has a negative relationship; as the age increases the usage of the internet banking decreases. This relationship is shown in figure 3.

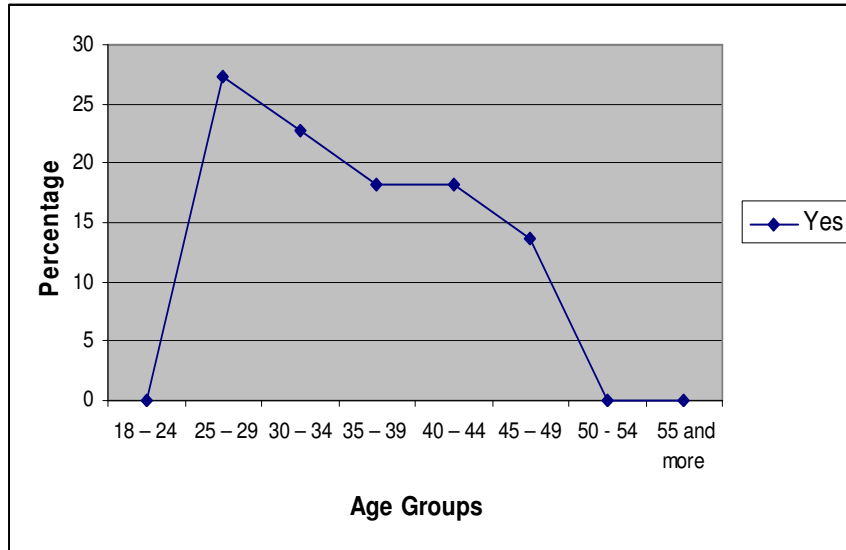

Figure 3: The Use of Internet Banking by Age Groups

- Telephone Banking is a service provided by a financial institution which allows its customers to perform transactions over the telephone. Most of the sample (60%) prefers to use telephone banking in North Cyprus. But, women tend to use telephone banking more than men where the using rates are 65% to 50% respectively. Unlike the other parts of the study both men and women tend to use telephone banking up to the age group of 50 and more. The education level of secondary and high school graduates tends to use telephone banking more than the others.
- Another new feature of the banking institutions is (ATM) Automatic Teller Machine. ATM is a computerized telecommunications device that provides a financial institution's customers a method of financial transactions in a public space without the need for a human clerk or bank teller. ATM is the most popular new features of the banks. 66.7% of the sample use ATMs and the men within gender consideration uses ATMs more than women. All the age groups use ATMs but it has the similar structure as the other age groups have. In this case again the education level and ATM usage has negative relationship.

CONCLUSION

Majority of the sample choose to work with Turkish Banks while the primary reason for this was addressed as the low risk of bankruptcy. The banks now has many facilities apart from credit card, deposit account transactions, for the facilities like paying bills and buying bonds, half of the samples use banks for other facilities. There is a positive relationship between the level of education and usage of the other banking facilities. As the level of education increases the people tend to use the banks for other facilities. Young people, 25-39 age groups,

tend to use banks for these activities. But the sample tends not to use insurance and Casco transaction with the bank usage. Nearly, half of the sample prefers not to use banks for exchange transactions. Only 17% of the sample uses banks for overnight interest rate and for bonds. Another facility of the banks is the credit loaning. 48.5% of the sample uses credit for automobile. 80% of the sample used bank credit. The credit loans are taken mostly by university graduates. The relationship between the age groups and having credits has an “n” shape. Direct debit payment can be seen as a way of saving time. The majority of the direct debit is used by the 30-39 age groups. Beside this, women tend to use direct debit more than men. Lastly as the level of education increases the people tend to use direct debit facilities.

Online banking or Web Bank is tending to be used by women rather than man. Online banking education and using the internet banking has positive relationship like the other cases. But the age and the usage of online banking has a negative relationship. Most of the sample (60%) prefers to use telephone banking in Northern Cyprus. But, women tend to use telephone banking more than men. The education level of secondary and high school graduates tends to use telephone banking more than the others. ATM is the most popular new features of the banks. 66.7% of the sample use ATMs. In a nutshell, it is obvious that the modern banking features are accepted by passage of time. ATM is the oldest method and has the most extend usage where internet banking is the newest way and its usage is the narrowest one. Beside this, women tend to use technology more than men. There is a negative relationship between the using new banking features and age. On the other hand, the new banking features and educational attainment has a positive relationship.

Managerial implications of the findings above reveal that consumer behavior towards banking services differ according to demographic characteristics. Therefore, whether mass marketing and/or market segments are strategically pursued, special attention should be given to demographics of which gender, age and education play the primary role.

REFERENCES

- CASU,B., GIRARDONE, C. and MOLYNEUX, P. (2006), *Introduction to Banking*, Prentice Hall-Financial Times, England.
- DARCH, U. and CALTABIANO N. J. (2004), “Investigation of Automatic Teller Machine Banking in a Sample of Older Adults”, *Australasian Journal on Ageing*, 23 (2), pp. 100–103.
- EGEA, J.M.O, MENENDEZ, M.R. and GONZALEZ, M.V.R. (2007), “Diffusion and usage patterns of Internet services in the European Union”, *Information Research*, 12 (2).
- HARRISON, T. (200), *Financial Services Marketing*, Pearson Education Ltd., England.
- HEFFERNAN, S. (2005), *Modern Banking*, John Wiley & Sons, Ltd., England.
- HOWELLS, P. and BAIN, K. (2007), *Financial Markets and Institutions*, Fifth Ed., Prentice Hall-Financial Times, England.
- LİSANİLER, F. G. and SEVGİN UĞURAL (2001), “Occupational Segregation: The Position of Women in the North Cyprus Labor Market”, *Woman 2000*, Vol. II, Issue I, pp. 117-131.
- MCGOLDRICK, P.J. and GREENLAND, S.J. (1994), *Retailing of Financial Service*, McGraw Hill, England.

- MISHKIN, F.(2007), *The Economies of Money, Banking and Financial Markets*, 8th Edition, Pearson Addison Wesley Education, Boston.
- ROSE, P.S. and HUDGINS, S.C. (2005), *Bank Management and Financial Services*, Sixth Ed., McGraw Hill International Edition, Singapore.
- ŞAFAKLI, O. (2004), “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde (KKTC) Banka Krizlerinin Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Çalışma”, *İktisat/İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl: 19, Sayı: 216, pp. 86-101.
- ONO, H. and ZAVODNY, M. (2002), *Gender and the Internet*, Federal Reserve Bank of Atlanta, Working Paper 2002-10, June 2002.
- TRNC CENTRAL BANK (2006), *2005 Year Report*, Nicosia – Northern Cyprus.
- USTA, R. (2005), “A Study On The Reasons Of Why The Internet Banking Is Not Used Widely By Consumers”, *Dogus University Journal*, 6 (2): 279-290.

APPENDIX

No:.....

Please, do not write your name. The information which you will give will be keep secret.

1. What is your gender?
 - a. Women
 - b. Men
2. How old are you?
 - a. 18 – 24
 - b. 25 – 29
 - c. 30 – 34
 - d. 35 – 39
 - e. 40 – 44
 - f. 45 – 49
 - g. 0 - 54
 - h. 55 and more
3. What is your education level?
 - a. Primary School graduate
 - b. Secondary School graduate
 - c. High School graduate
 - d. 2 yrs University graduate
 - e. University graduate
 - f. Master graduate
 - g. PhD graduate or more
4. i) Do you continue to your education?
 - a. Yes
 - b. No

b) If yes which education level? (University, master, ect.)

5. What is your marital status?
 - a. Single
 - b. Married
 - c. Divorced
 - d. Living seperate
 - e. Widow
6. i) Do you have a child or children?
 - a. Yes
 - b. No

ii) If yes how many child/ children do you have?

iii) How old is / are your child / children?
7. Do you believe having a child affects your success in your job?

8. How many years do you work for the government?
9. What is the name of your bench?

10. What is the scale of your salary?
 - a. 4-5-6
 - b. 7-8-9
 - c. 10-11-12-13
 - d. 14-15
 - e. 16
 - f. 17 B – 17 A
 - g. 18 B – 18 A – 1914-15
 - h. Contracted/ Temporary Workers

11. How much is your salary?
 - a. 1,499 YTL and less
 - b. 1,500 – 1,999 YTL
 - c. 2,000 – 2,499 YTL
 - d. 2,500 – 2,999 YTL
 - e. 3,000 – 3,499 YTL
 - f. 3,500 – 3,999 YTL
 - g. 4,000 YTL and more

12. Where do you want to hold your deposit account?
 - a. Local Banks (İktisat Bankası, Asbank, ect)
 - b. Turkish Banks (İş Bankası, HSCS Bank, Halk Bankası, ect)

13. What factor affects your decision in choosing your bank?
 - a. Credit card limit is high and it has many advantages
 - b. There is someone close to me at the bank
 - c. It gives high interest rate
 - d. It has direct debit facility
 - e. It has access to use its credit card in abroad
 - f. The bank has safety measurements (low risk of bankrupt)
 - g. Other

14. Do you use your bank apart from credit card, deposit account transactions, for the facilities like paying bills and buying bonds?
 - a. Yes
 - b. No

15. In your account, do you have direct debit direction?
 - a. Yes
 - b. No

16. Do you use web site of your bank for your banking transactions?
 - a. Yes
 - b. No

17. Do you phone line of your bank for your banking transactions?
 - a. Yes
 - b. No

18. Do you use ATMs' of your bank for your banking transactions?
 - a. Yes
 - b. No

19. I am using internet banking for transactions.
20. I am using phone banking for transactions.
21. I am using ATM banking for..... transactions.
22. I am using my bank for insurance and Casco transactions.
 - a. Yes
 - b. No

23. I am using my bank for foreign exchange transactions.
 - a. Yes
 - b. No

24. I am using my bank for bonds and overnight interest transactions.
 - a. Yes
 - b. No

25. I got credit for
 - a. Durable goods like washing machine
 - b. House
 - c. Real Estate
 - d. Car
 - e. Other.....
 - f. Nothing

Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisinin Girdi-Çıktı Tablosu Yardımıyla Değerlendirilmesi

Yrd. Doç. Dr. İlkey DİLBER

Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, MANİSA

ÖZET

Türkiye'nin ekonomik kalkınmasının lokomotif sektörü olma yolunda son dönemlere üzerinde durulan en önemli sektörlerden biri turizmdir. Milli gelir üzerindeki etkisinin yanında ödemeler bilançosu açıklarının giderilmesinde yarattığı katkı açısından, turizm sektörünün Türkiye Ekonomisi içindeki yerinin belirlenmesi ayrı bir öneme sahiptir. Bu inceleme özellikle 1998 yılı Girdi-Çıktı Tablosu ile değerlendirildiğinde sektörün, Türkiye ekonomisi içindeki yeri ve önemi daha da belirgin bir şekilde açıklanabilmektedir. Bu amaçla turizm sektörünün yarattığı katma değer belirlenmesi, faktör yoğunluğunun saptanması ve sektörün diğer sektörlerle ileriye ve geriye bağlantı katsayılarının açıklanması uygulanacak politikalar için yol gösterici olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Faktör Yoğunluğu, Girdi-Çıktı, Turizm, Katma Değer.

The Evaluatin of Tourism Sector's Effect on Turkish Economy Trough Input-Output Table

ABSTRACT

Tourism industry is one of the most important industries in the economic development of Turkish economy. In addition to its usual effects on GDP, tourism revenues can help to reduce the current account deficits. Thus, in order to determine the importance of tourism industry for the Turkish economy, this study uses input-output tables of the Turkish tourism industry in 1998. Calculating the industry's value added and factor intensity and understanding whether the sector is subject to the dynamic external economies are extremely important for future policy suggestions.

Key Words: Factor intensity, Input -Output, Tourism, value added

GİRİŞ

Turizm sektörü, bugün dünya gayrisafi hasılasının önemli bölümünü oluşturan ve dünyada en hızlı gelişen sektörlerin başında yer almaktadır. Harcanabilir kişisel gelirlerden turizm ve tatile ayrılan payın artması, ulaşım ve iletişim teknolojisindeki hızlı gelişme ve insanların şimdiye kadar görmedikleri ve merak ettikleri yeni bölgeleri ziyaret etme eğilimlerini arttırmıştır.

Tipik turistik faaliyet olarak adlandırılan konaklama, planlama, gezi organizasyonu ve satışı gibi faaliyetlerin yanında, ulaşım ve inşaat sektörlerinin faaliyetlerini de kapsayan turizm sektörü, bu dinamik yapısı ile diğer sektörlerin de gelişiminde itici güç olarak işlev görmektedir.

Turizm sosyal bakımdan, insanların ve ulusların birbirlerini karşılıklı olarak tanımalarını gerçekleştirmesi yanında doğal, sosyal ve kültürel çevrenin korunmasını ve değerlendirilmesini sağlayan bir elemandır (Usta, 2001;111).

Ekonomik bakımdan turizm ise; milyonlarca insanı tüketici ve üretici olarak ilgilendirir. Ekonomik gelişmenin itici ve sürükleyici bir elemanı olan

turizm herşeyden önce; mal ve hizmetlerin tüketimini ve bu mal ve hizmetleri üreten firmalar içinde bir gelir kaynağını ifade eder. Bu ihtiyaçların artması daha çok mal ve hizmet üretmek zorunluluğunu, yatırımları, üretimi ve gelirleri arttırmıştır.

Turizm milli gelire olan katkısı yanında, sağladığı döviz geliri ile ödemeler dengesi açığının kapanmasında da önemli rol oynamaktadır. Geniş kitlelere iş imkânı sağlamasının bir sonucu olarak istihdamın en fazla olduğu emek yoğun sektörlerden biri olma avantajına sahip olan turizm sektörü, aynı zamanda ülke için etkin bir pazarlama ve reklam aracı olma özelliğini sürdürmektedir.

Dünya turizm pazarında ortaya çıkan değişimlere ve yeni beklentilere her yönüyle cevap verebilecek bir turizm potansiyeline sahip olan ülkemizde, 1980'li yıllardan itibaren alınan tedbirler, sağlanan teşvikler ve uygulanan politikalar ile çok sayıda turistik tesis inşa edilmiş, değişen tüketici taleplerine cevap verecek bir turizm alt yapısının oluşturulması için yoğun çabalar harcanmıştır.

Özellikle dinamik yapısı ile ülkemizin son dönemlerde üzerinde önemle durduğu turizm sektörünün Türkiye Ekonomisi üzerindeki etkisinin ve diğer sektörlerle önsel ve gerisel bağlantılarının belirlenmesi çalışmamızın ana noktasını oluşturmaktadır.

Yapılacak inceleme sonucunda turizm sektöründeki bir gelişmenin diğer sektörler üzerinde yaratacağı etkiler vurgulanmaya çalışılacaktır. Özellikle turizm sektörünün yaratacağı katma değerın saptanması, işgücü ve sermaye yoğunluklarının belirlenmesi, bu sektörün Türkiye Ekonomisi içindeki payının belirlenmesi açısından önemli olacaktır.

I. DÜNYADA TURİZM SEKTÖRÜ

Turizm dünyanın en hızlı büyüyen sektörlerinden biridir. Dünyada turizm faaliyetlerinin ortalama yıllık büyüme hızı 1980-2000 döneminde %6,8 oranında seyretmiştir. Toplam uluslararası ticaret hacmi içinde turizmin payı bu gelişme eğilimine bağlı olarak dönemin sonunda %15 e ulaşmıştır. 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde hizmetler sektörü içinde turizm birinci sıraya yükselmiştir. 2000 yılında 698 milyon kişi turizm hareketine katılmış, turizm gelirleri ise yılda %9'luk artışla 476 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Dünya turizminin ağırlık noktasını ülkemizin de yer aldığı Avrupa Bölgesi oluşturmaktadır. Avrupa Bölgesi dünya turist sayısının %57'sine sahiptir. Avrupa'dan sonra en önemli pay %19 ile Asya/Pasifik bölgesine aittir. Bu iki bölge dışında en büyük paya sahip 3. bölge ise %16'lık pay ile Amerika bölgesidir. Afrika ve Orta-doğu Bölgesinin dünya turist sayısı içindeki payı ise %4 olarak gerçekleşmektedir. Buradan da anlaşılacağı gibi, dünya turizminin ekonomik yönden gelişmiş ve gelir düzeyi yüksek üç bölge arasında yoğunlaştığı söylenebilir (Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O – 2004:4).

Dünya Turizm Örgütü (WTO) verilerine göre, 2002 yılında uluslararası turizm hareketleri bir önceki yıla göre % 1,4 artış göstererek 702 milyon kişi, aynı şekilde turizm gelirleri de % 2,4 artarak 474 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo – 1 : Dünya Turizmine Katılanların Sayısı ve Turizm Gelirleri (Milyar \$)

Yıllar	Turist Sayısı (milyon)	Değ.%	Turizm Gelirleri	Değ.%
1988	394	-	204	-
1989	426	8,1	221	8,3
1990	458	7,5	268	21,3
1991	463	1,1	277	3,4
1992	502	8,4	314	13,4
1993	518	3,2	321	2,2
1994	550	6,2	353	10,0
1995	564	2,5	401	13,6
1996	595	5,5	434	8,2
1997	613	3,0	444	2,3
1998	628	2,4	445	0,2
1999	652	3,8	454	2,0
2000	696	6,7	477	5,1
2001	692	-0,6	463	-2,9
2002	702	1,4	474	2,4
2003	694	-1,2	460	-2,9
2004	760	10	502	9,1

Kaynak: Dünya Turizm Örgütü'nün (WTO) verilerinden derlenmiştir.

2003 yılına ilişkin genel bir değerlendirmenin yapıldığı "c" raporuna göre, 2003 yılında ziyaretçi sayısı bir önceki yıla göre tahmini olarak % 1,2 düşüş göstermiş ve 702 milyon olan ziyaretçi sayısı 694 milyon kişiye gerilemiştir. Raporda Irak Savaşı, ekonomik durgunluk ve SARS'ın 2003 yılında sektörü etkileyen en önemli üç unsur olduğu ifade edilmiştir. Turist sayısında en önemli düşüş % 9 oranı ile Asya&Pasifik bölgesinde yaşanırken, Amerika da turist sayısı % 2 oranında düşmüştür.

Tablo-2: Bölgeler ve Dünya Turizminden Aldığı Paylar (milyon kişi)

Bölgeler	2002	Pay (%)	2003	Pay (%)
DÜNYA	702.6	100	694	100
AVRUPA	399.8	56,9	401.5	57,8
Kuzey Avrupa	46.4	6,6	47.1	6,8
Batı Avrupa	141.1	20,1	139.1	20,0
Orta Avrupa	65.2	9,3	68.3	9,8
Güneydoğu/Akdeniz	147.0	20,9	147.0	1,2
ASYA-PASİFİK	131.1	18,7	119.0	17,2
Asya/Kuzeydoğu	73.6	10,5	67.2	9,7
Asya/Güneydoğu	42.2	6,0	35.7	5,1
Okyanus	9.6	1,4	9.4	1,4
Güney Asya	5.9	0,8	6.8	1,0
AMERİKA	114.9	16,3	112.4	16,2
Kuzey Amerika	81.6	11,6	76.1	11,0
Karayipler	16.1	2,3	17.3	2,5
Orta Amerika	4.7	0,7	4.9	0,7
Güney Amerika	12.5	1,8	14.2	2,0
AFRİKA	29.1	4,1	30.5	4,4
Kuzey Afrika	10.3	1,5	10.8	1,6
Sahra/Afrika	13.8	1,9	19.8	2,8
ORTADOĞU	27.6	3,9	30.4	4,4

Kaynak: WTO, World Tourism Barometer-2003 verilerinden derlenmiştir.

Dünya Turizm Örgütü (WTO) verilerine göre, dünyada en fazla turizm gelirini 81,7 milyar dolar ile ABD elde etmektedir. 2004 yılında da 74,5 milyar dolar ile zirvede bulunan ABD'nin turizm gelirleri 2005 yılında yüzde 9,6 oranında artış göstermiştir. ABD'yi turizm gelirleri 2004 yılına göre yüzde 5,8 artışla 47,9 milyar dolar gerçekleşen İspanya ve turizm geliri 40,8 milyar dolardan 42,3 milyar dolara yükselen Fransa izlemektedir. 2004 yılı turizmden 35,4 milyar dolar kazanan İtalya, sıralamada dördüncü sırada yer almaktadır. Ancak, en yüksek gelirler sıralamasında ilk 10'da bulunan ülkeler ile karşılaştırıldığında, İtalya'nın 2005 yılındaki turizm gelirinin bir önceki yıla göre 0,7 oranında gerilediği dikkati çekmektedir. Bu arada turizmden İngiltere 30,4 milyar dolar, Çin Halk Cumhuriyeti ise 29,3 milyar dolar gelir elde etmektedir. Bu ülkeleri Almanya, Türkiye, Avusturya ve Avustralya izlemektedir.

Diğer taraftan sıralamadaki en yüksek turizm geliri elde eden ilk 10 ülke arasında geliri 2004 yılına göre en fazla artan ülke Türkiye'dir. Buna göre, bir önceki yıl 15,9 milyar dolar elde eden Türkiye'nin turizm geliri 2005 yılında yüzde 14,2 oranında artış göstermiştir. Türkiye'yi yüzde 13,8 oranında turizm gelir artışıyla Çin ve yüzde 9,6'lık artış ile de ABD izlemektedir (<http://www.tuyed.org.tr>- 14.12.2006).

Tablo-3: 2005 Yılında Ülkeler İtibarıyla Turizm Gelirleri Yönünden İlk 10 Ülke

SIRALAMA	ÜLKELER	TURİZM GELİRİ (MİLYAR \$)		% DEĞİŞİM
		2004	2005	
1	ABD	74,5	81,7	9,6
2	İSPANYA	45,3	47,9	5,8
3	FRANSA	40,8	42,3	3,7
4	İTALYA	35,6	35,4	-0,7
5	İNGİLTERE	27,7	30,4	
6	ÇİN	25,7	29,3	13,8
7	ALMANYA	20,1	29,2	
8	TÜRKİYE	15,9	18,2	14,2
9	AVUSTURYA	19,4	15,5	
10	AVUSTRALYA	-	14,9	

Kaynak: Dünya Turizm Örgütü'nün (WTO) verilerinden derlenmiştir

II. TÜRKİYE'DE TURİZM SEKTÖRÜ

Uluslararası turizmin sürekli ve kesintisiz artışı, gelişen birçok ülkenin devamlı büyüyen bu sektöre ilgi duymasına neden olmuştur. Türkiye gibi gelişen bir ülkenin pazar payı almak üzere uluslararası turizm sektörüne ilgi duymasının nedenleri:

- Turizm talebinin her geçen gün hızla artması,
- Turizmin döviz darboğazı sorunlarına çözüm getirebilmesi,
- Turizm sektörünün gelişme maliyetleri düşük olması,
- Turizm kavramı, turizm işletmeleri tarafından maliyetleri düşürdüğü ölçüde benimsenmesi ve çoğunlukla bir pazarlama unsuru olarak kullanılması (Roney, 2002:3),
- Turizmin ekonomik kısıtlamalardan, tarife ve kotalardan daha az etkilenmesi,

şeklinde sıralanabilir (Manisalı- Yarcın,1987:9).

Dünyada turizm hareketleri hızla gelişme gösterirken, Türkiye de gerek ekonomik politikaları kapsamında ve gerekse mikro bazda turizm sektöründe çok hızlı bir büyüme göstermiştir. Turistik amaçlı yatırımlardaki artış, milli gelir içinde turizmin payının yükselişi, hizmet sektöründe öncelikli istihdam alanı haline dönüşmesi, ödemeler dengesine olumlu katkısı ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmesi sektörün önemini açıkça göstermektedir.

Türk ekonomisinin genel trendi hem hizmet ve hem de sanayi sektörlerinde üretimin ve talebin genişlemesi yönündedir. Bu nedenle turizm, ekonominin genel trendine uygun olarak gelişmektedir. Türkiye'nin geleneksel tarım ve sanayi ürünleri ihracatından, gerekli döviz gereksinimini bütünüyle kapatacak bir gelişme beklemek, kısa ve orta vadede gerçekleşmesi zor bir olasılıktır. İşi dövizleri ve dış finansman girdileri ise her zaman istenen boyutlara

ulaşamamaktadır. Bundan dolayı dış aktif turizmin, Türkiye için önemli döviz girdisi sağlayabileceği görülmektedir (Çımat- Bahar,2003: 4).

Rekabet gücü yüksek bir turizm sektörü, Türkiye'nin sadece cari açık sorununu çözmek için değil, istihdamı artırmak, hatta ülkemizi tanıtmak için de altın bir sektör konumundadır. Turizm Türkiye'de ödemeler bilançosu içinde ihracattan sonra ikinci büyük döviz geliri sağlayan faaliyet konumuna yükselmiş ve endüstri içinde başta inşaat ve ulaştırma sektörleri olmak üzere 38 sektörü doğrudan etkilemektedir (www.turizm gazetesi.com.tr).

1990-2005 yılları arasında ülkemize giren turist sayısı ve elde edilen turizm gelirleri Tablo-4'de belirtilmiştir. Bu verilere göre 1999 yılında yaşanan yüksek oranlı turist sayısı ve turizm geliri düşüşünün ardından, 2000 yılından itibaren hızlı bir yükselişin olduğu görülmektedir.

Tablo-4: Yıllar İtibarıyla Turist Sayısı Ve Turizm Gelirleri

YILLAR	Yabancı Ziyaretçi sayısı	DEĞİŞİM%	Yabancı Ziyaretçi harcaması	DEĞİŞİM%
1990	5 389	20,9	2 705	5,8
1991	5 517	2,4	2654	-1,9
1992	7 076	28,3	3 639	37,1
1993	6 500	-8,1	3 959	8,8
1994	6 670	2,6	4 321	9,1
1995	7 726	15,8	4 957	14,7
1996	8 614	11,5	5 650	13,9
1997	9 689	13	7 008	23,9
1998	9 752	0,6	7177	2,4
1999	7 464	-23,4	5 193	-27,64
2000	10 412	39	7 636	47
2001	11 569	11	8 090	5,9
2002	13 247	14,5	8 481	4,7
2003	14 030	5,3	9 677	14,1
2004	17 517	24,86	12 125	25,3
2005	21 122	20,59	13 929	14,8

Kaynak: TÜRSAB verilerinden derlenmiştir.

Turizm sektörünün Gayrisafi Yurtiçi Hasıla içindeki payı incelendiğinde 1980 yılında % 0.6 olan payının yıllar itibarıyla sürekli artarak 2003 yılında % 5.5'a yükseldiği görülmektedir.

Turizm sektörünün Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı incelendiğinde; 1980 yılında %11.2 olan payın 1984 yılına kadar düşüş gösterdiği görülmektedir. 1984 yılından sonra önemli artışlar gösteren turizm sektörünün

toplam ihracat içindeki payının 2003 yılında % 28.3 olarak gerçekleştiği gözlenmektedir (Tablo- 5).

Tablo- 5: Turizm Gelirlerinin GSYH ve İhracat İçindeki Payları

YILLAR	Turizm Gelirlerinin GSYH İçindeki Payı	Turizm Gelirlerinin İhracata Oranı
1980	0,6	11,2
1981	0,8	8,1
1982	0,7	6,4
1983	0,8	7,2
1984	1,7	11,8
1985	2,8	18,6
1986	2,1	16,3
1987	2	16,9
1988	2,6	20,2
1989	2,4	22
1990	2,1	24,9
1991	1,8	19,5
1992	2,3	24,7
1993	2,2	25,8
1994	3,3	23,9
1995	2,9	22,9
1996	3,2	25,7
1997	4,2	30,8
1998	3,8	28,9
1999	2,8	19,6
2000	3,8	27,5
2001	6,9	32,1
2002	6,6	33,9
2003	5,5	28,2

Kaynak: TÜİK ve T.C Merkez Bankası istatistiklerinden derlenmiştir.

Turizm sektörünün elde ettiği gelirlerinin dış ticaret açılarını kapatma payı Tablo – 6’de değerlendirilmiştir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerinden derlenerek elde edilen tablodan, sektörün 1996 yılında % 27.7 olan dış ticaret açıklarını kapama payının, 2003 yılında % 56.6’ya yükseldiği görülmektedir.

Tablo – 6: Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açıklarını Kapama Payı

YILLAR	Dış Ticaret Açığı (DTA) \$	Turizm Geliri	Turizm Gelirinin Kapama payı	DTA (%)
1996	20.402	5.650	27,7	
1997	22.298	6.208	27,8	
1998	18.947	7.177	37,9	
1999	14.100	5.203	36,9	
2000	27.178	7.636	28,1	
2001	10.500	8.090	77	
2002	13.500	8481	62,8	
2003	16.230	9676	56,6	

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Dış Ticaret Müsteşarlığı istatistiklerinden derlenmiştir.

Turizm sektörünün ihracat içindeki payı ve dış ticaret açıklarının kapatılmasında üstlendiği role karşılık, toplam yabancı sermaye yatırımları içindeki payının düşük olduğu görülmektedir. Türkiye'nin "İhracata Yönelik Büyüme Stratejisi"ne geçtiği 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları ile, diğer tüm sektörlerde olduğu gibi, yabancı sermaye girişinin teşvik edilmesiyle turizm sektörüne yapılan yabancı sermaye yatırımları artmış, ancak 1991 yılından sonra hızla azalmıştır. Tablo – 7'de da belirtildiği gibi 2003 Ocak/Haziran döneminde toplam yabancı sermaye yatırımları içinde turizm sektörünün aldığı pay % 3.5 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo – 7: Turizmde Yabancı Sermaye Yatırımları

Yıllar	Top yabancı sermaye (milyon dolar)	Turizmde Yabancı Sermaye (milyon dolar)	Turizmdeki payı %
1991	1 967	240,2	12,2
1992	1 820	108,1	5,9
1993	2 271	107,2	4,7
1994	1 484	57	3,8
1995	2 938	174,8	5,9
1996	3 837	129,1	3,4
1997	1 678	240,1	14,3
1998	1 646	52,1	3,2
1999	1 700	40	2,4
2000	3 474	50,2	1,6
2001	2726	86,5	3,2
2002	2243	80,2	3,6
2003 Ocak/Haziran	1208	42,2	3,5

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Dış Ticaret Müsteşarlığı istatistiklerinden derlenmiştir.

Türkiye turizminin gelen turistlerin geldikleri bölge açısından payları incelendiğinde en yüksek payın, 2004 yılı için, % 54.7 ile AB üyesi ülkelerden oluştuğu dikkati çekmektedir. Bunu % 15.9 ile Bağımsız Devletler Topluluğu ve % 13.1 ile Doğu Avrupa ülkeleri izlemektedir.

Tablo – 8: Turizm Pazarlarımızın Bölgesel Bazda Paylarındaki Gelişmeler (%)

	1995	2000	2001	2002	2003	2004
AB (2004'teki yeni üyeler hariç)	49,1	53,2	57,2	58,2	55,1	54,7
Orta/Güney Amerika	0,60	0,90	0,81	0,3	0,3	0,2
Toplam Afrika	1,8	1,6	1,5	1,4	1,3	1,1
Kuzey Amerika	4	5,5	4,2	2,2	1,9	1,9
Asya/Pasifik	4,3	2,7	2,5	2,3	2,1	1,91
Ortadoğu (İsrail hariç)*	7,6	5,6	4,6	5,2	5,7	6,07
Ortadoğu (İsrail Dahil)*	11,5	8,6	7,3	7,2	8	7,9
B.D.T	17,6	13,3	12,3	12,5	14,8	15,9
Doğu Avrupa	8	11,4	11,2	12,9	13,4	13,1
Komşu ve yakın ülkeler**	---	31	28,2	30,3	34,8	33,9
* İnan dahil						
**Rusya Fed., Bulg., İnan, Yunan., İsr., Ukr., Azerb., Sırbistan/Kara., Gürc., Sury., Mak., Ürd., Lüb., Arn., Irak, Erm.						

Kaynak: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı istatistiklerinden derlenmiştir.

Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya bulunduğu en önemli sorunlardan biri, işsizliktir. Turizm sektörünün emek yoğun bir sektör olması ve otomasyona diğer sektörlerden daha az imkan sağlaması bu sektörde insan gücüne olan ihtiyacı daha da artırmaktadır. Dolayısıyla bir ülkede turizm sektörünün gelişmesi, söz konusu ülke insanların bu sektörde istihdam edilebilmelerine imkan verebileceği gibi, işsizlik sorununun çözümünde de önemli bir rol oynamaktadır (Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O – 2004:17).

Turizm ve seyahat sektörü, dünyada en fazla iş sahası yaratan sektörlerden biri konumundadır. Turizm sektörü dünya genelinde 212 milyon kişiye istihdam imkanı sağlayarak küresel işgücünün % 10,6'sını oluşturmaktadır.

Ülkemizde, TÜİK verilerine göre, 2001 yılında turizm sektöründeki istihdam bir önceki yılın seviyesini korumayı başarmıştır. 2001 yılında turizm endüstrisinde 1 milyon 7 bini doğrudan istihdam olmak üzere 2,5 milyon kişi istihdam edilmiştir. Böylece, 2001 yılında doğrudan istihdamın Türkiye toplam istihdamı içindeki payı % 5,1'e çıkmış, doğrudan + dolaylı istihdamın payı ise % 12,8 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo – 9: Turizm Sektöründe İstihdam

YILLAR	Turizmde Doğrudan İstihdam	Yıllık Değişim (%)	Doğrudan turizm istihdamının toplam istihdam payı (%)	Turizmde Doğrudan Olaylı İstihdam	Doğrudan dolaylı turizm istih.toplam istihdam payı (%)
1993	662.081		3,5	1.617.703	8,7
1997	891.334	17,1	4,3	2.228.334	10,7
1998	975.399	9,4	4,6	2.438.498	11,4
1999	1.012.152	3,8	4,6	2.530.379	11,6
2000	1.009.211	-0,3	4,8	2.523.026	12,1
2001	1.007.793	-0,1	5,1	2.519.481	12,8

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

III- TURİZM SEKTÖRÜNÜN GİRDİ-ÇIKTI ANALİZİ YARDIMIYLA DEĞERLENDİRİLMESİ

Endüstrilerarası mal ve hizmet akımı çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Ulusal ekonominin planlanabilmesi için, her şeyden önce, ekonominin yapısını tanımak ve endüstriler arasındaki ilişkileri bilmek gerekir. Bu ilişkilerin belirlenmesinde çeşitli modellere ihtiyaç duyulur. Girdi- Çıktı Analizi de, matematik ve istatistik analizleri yardımıyla, endüstrilerarası ilişkileri tutarlı olarak inceleyen bir modeldir.

Girdi-çıkıtı analizi yaklaşımı temelde, her biri ayrı üretim fonksiyonuna sahip n sayıda üretici sektör ve nihai talep üzerinde durur. Belli bir mal sadece bir sektör tarafından üretilmekte olup sektörlerin çıktıları birbirleriyle ikame edilememektedir. Bu analiz ekonomide uzun dönemde denge konumu için geçerlidir (Korum,1963:10).

Leontief tarafından oluşturulan girdi-çıkıtı tablosu yalnızca üretim faaliyetlerini ele almakta, tüketimi bir sonuç olarak görmektedir. Üretim değerlendirilirken ise ekonomi iki kesime bölünmüştür. Birincisi üretimin gerçekleştiği kesim, ikincisi ise üretimin nihai talep olarak kullanıldığı kesim (Yiğitbaşı, 2001:524).

Bir ülkenin sektörel planlamasının yapılmasında temel tahmin yöntemi olarak değerlendirilen girdi-çıkıtı tablosunun sütunları girdileri; satırları çıktıları gösterir. Oluşturulan girdi-çıkıtı tablosunda satır ve sütun toplamları birbirine eşittir.

Bir sektörün toplam üretim ile ara tüketimi arasındaki fark katma değer olarak tanımlanır. Satırların nihai taleple toplamı sütunların katma değerle toplamına eşittir. Bu bize girdi-çıkıtı tablosunda genel dengeyi gösterir (Kepenek, 1977:70).

Girdi-çıkıtı tablosu matrisinin her elemanının değeri, satır ve sütunların kesişme noktası, sektörler arasındaki teknik ilişkileri gösterir. Bu nokta bir sektörün üretim tutarı ile girdi tutarı arasındaki ilişkiyi yansıtır.

Her sektörün bulunduğu sütunda yer alan her girdinin toplam üretime oranı sektörlerarası teknik katsayıları gösterir.

Teknik katsayı;

$$A_{ij} = \frac{\text{J sektörünün } i \text{ 'den girdisi}}{\text{J sektörünün toplam üretimi}}$$

Her sütun için hesaplanan bu teknik katsayılar bize belirli bir sektörde 1 birim üretim artışı sağlamak için diğer sektörlerden ne oranda girdi alınması gerektiğini göstermektedir.

A- GİRDİ - ÇIKTI ANALİZİNDE KULLANILAN TABLOLARIN TANIMLARI

1- Kullanım (Girdi - Çıktı) Tablosu

Endüstrilerarası mal ve hizmet akımını gösterir. Tabloda sütunlar bir sanayiinin üretimi için gerekli girdileri ve katma değer unsurlarına yapılan ödemeleri, satırlar ise sanayiler tarafından üretilen ürünlerin hangi sanayiler ve nihai talep unsurları tarafından kullanıldığını gösterir

2- Arz Tablosu

Endüstriler tarafından üretilen malların ne kadarının sektörün kendisi, ne kadarının diğerleri tarafından üretildiğini gösterir. Arz tablosu iki bölüme oluşur. Birinci bölüm, yurtiçinde üretilen mal ve hizmetlerin arzını, ikinci bölüm ise ithal edilen mal ve hizmetlerin arzını gösterir.

3- Girdi Katsayıları Matrisi (A)

Bu tablo sektörlerin bir birimlik üretim yapabilmeleri için gerekli oldukları girdi değerlerini oransal olarak açıklar.

4- Girdi Ters Matrisi (I – A)⁻¹

Bu matrisin sütun elemanları bir sektörün ürünlerine olan nihai talep artışının, girdi aldığı bütün sektörler üzerindeki doğrudan ve dolaylı üretim etkilerini bir çarpan aracılığı ile gösterir (TÜİK, 2001:2).

IV- TURİZM SEKTÖRÜNÜN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE SEKTÖREL BAĞIMLILIĞI

Girdi- çıkıtı tablosu yardımıyla turizm sektörünün ileriye ve geriye doğru bağlantı katsayılarını ve endüstrilerarası ekonomik etkilerini açıklayabilmek amacıyla, 1998 yılı Türkiye Ekonomisi Girdi-Çıktı Tablosu kullanılmıştır. Böylece turizm sektörünün Türkiye ekonomisindeki yeri ve öneminin, diğer sektörlerle arasındaki üretim ilişkisinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Turizm sektörü incelenirken Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) sektörel ayrımları dikkate alınmıştır. Buna göre turizm sektörü şu alt sektörler dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

- Oteller, moteller, pansiyonlar, kamplar ve diğer konaklama yerleri.
- Lokanta, kahvehane, bar ve yeme-içme yerleri.

- Eğlence, dinlenme, kültür ve sporla ilgili faaliyetler
- Destekleyici ve yardımcı ulaştırma faaliyetleri; seyahat acentelerinin faaliyetleri.

A- TURİZM SEKTÖRÜNÜN GERİYE DOĞRU BAĞLANTI KATSAYISI

Bir sektörün ekonominin bütünü içindeki yerinin değerlendirilmesinde kullanılabilecek en anlamlı araç, girdi-çıktı tablosunda yer alan sektörün “teknik katsayısı”dır. Bu oran sektörün hem geriye, hem de ileriye doğru bağlantısını açıklamaya yarar.

Bir sektörün geriye doğru bağlantı etkisi;

$$B_G = \frac{x_{ij}}{x_j}$$

formülü ile ifade edilir. Burada X_{ij} , sektörün toplam girdi miktarını, X_j ise sektörün üretim miktarını göstermektedir. Uygulamada sayısal değerler milyon YTL olarak ifade edilmiştir.

Turizm sektörüne formül uygulandığında girdi katsayıları oranı;

$$B_G = 2.326 \text{ Milyon YTL} / 4.415 \text{ Milyon YTL} = 0,53 \text{ (} 0,53 / 1 \text{)}$$

olarak bulunur. Bulunan bu katsayı turizm sektöründe 1 birimlik hasıla (üretim) artışı sağlamak için, 0,53 birimlik sermayeye ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle; turizm sektöründe sermaye-hasıla oranı 0,53'tür.

Bilindiği gibi verimliliğin yüksek olabilmesi için sermaye-hasıla oranının düşük olması gerekir. Sermaye-hasıla oranının tersi (Y/K), sermayenin verimliliğini gösterir. Turizm sektöründe; 0,53 birim sermaye kullanarak 1 birimlik üretim artışı sağlanabilmektedir. Bu da turizm sektöründe sermayenin marjinal verimliliğinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir.

Girdi katsayıları oranının aynı zamanda geriye doğru bağlantı katsayılarını da gösterdiğini belirtmiştik. Buradan hareket ederek, turizm sektörünün seçilmiş bazı ana sektörlerden aldığı girdi miktarını, toplam girdi miktarına oranlayarak, turizm sektörünün her bir sektörden aldığı girdi oranlarını bulabiliriz.

Turizm sektörünün;

Elektrik üretimi, iletimi ve dağıtım sektöründen aldığı girdi payı;

$$85,9 \text{ Milyon YTL} / 2.326 \text{ Milyon YTL} = 0,04 \quad (0,04/1)$$

Mali aracı kuruluşlar sektöründen aldığı girdi payı;

$$192,8 \text{ Milyon YTL} / 2.326 \text{ Milyon YTL} = 0,08 \quad (0,08/1)$$

Mezbahacılık et kesim ve dağıtım sektöründen aldığı girdi payı;

$$207,5 \text{ Milyon YTL} / 2.326 \text{ Milyon YTL} = 0,09 \quad (0,09/1)$$

Süt ürünleri sektöründen aldığı girdi payı;

$$96,5 \text{ Milyon YTL} / 2.326 \text{ Milyon YTL} = 0,04 \quad (0,04/1)$$

Alkollü içecekler sektöründen aldığı girdi payı;

$$102,4 \text{ Milyon YTL} / 2.326 \text{ Milyon YTL} = 0,04 \quad (0,04/1)$$

olarak hesaplanmıştır.

Bu sonuçlara göre; turizm sektöründe 1 birimlik üretim artışının gerçekleştirilebilmesi için, elektrik üretimi, iletimi ve dağıtım sektöründen 0,04 birim, mali aracı kuruluşlar sektöründen 0,08 birim, mezbahacılık et kesim ve dağıtım sektöründen 0,09 birim, süt ürünleri sektöründen 0,04 birim ve alkollü içecekler sektöründen 0,04 birim girdi kullanması gerekmektedir.

B - TURİZM SEKTÖRÜNÜN İLERİYE DOĞRU BAĞLANTI KATSAYISI

Turizm sektörünün toplam ara malları talebinin, turizm sektörünün toplam üretim miktarına oranlanmasıyla ileri doğru bağlantı katsayıları elde edilir. Böylece, diğer sanayilerin turizm sektöründen ne oranda ara malları talep ettiği belirlenebilir. İleriye doğru bağlantı katsayısını;

$$B_i = \frac{\sum_{j=1}^n X_{ij}}{X_i}$$

formülü ile ifade edebiliriz. Formülde X_{ij} turizm sektörünün toplam ara malları talebini, X_i ise turizm sektörünün üretim miktarını göstermektedir. Buna göre turizm sektörünün ileriye doğru bağlantı katsayısı;

$$B_i = 1.053 \text{ Milyon YTL} / 4.415 \text{ Milyon YTL} = 0,24 \quad (0,24/1)$$

olarak bulunur.

İleriye doğru bağlantı katsayısı bize ; turizm sektörünün üretimindeki 1 birimlik bir artışın, diğer sanayi dallarının üretiminde 0,24 birimlik bir artış etkisi yaratacağını gösterir.

C - TURİZM SEKTÖRÜNÜN YARATTIĞI KATMA DEĞER

Turizm sektörünün yarattığı katma değeri 1998 yılı girdi-çıktı tablolarını kullanarak işgücü ücreti karşılığında ve ücret dışı yaratılan katma değer olarak ikiye ayırıp değerlendirebiliriz. İşgücü ücreti karşılığında yaratılan katma değer hesaplanırken; üretim miktarından girdi ödemeleri, sermayenin aşınma-yıpranma payları ve ücret ödemeleri çıkarılarak, net katma değer rakamına ulaşılır. Bulunan net katma değer rakamı yapılan toplam ücret ödemelerine bölünür. İşgücü ücreti karşılığı, vergi dahil, yaratılan katma değer;

$$\frac{\text{Net Katma Deger}}{\text{Parasal Ödeme Toplamı}} = 2.078,8 \text{ Milyon YTL} / 2.030 \text{ Milyon YTL}$$

$$= 1,03$$

Elde edilen bu sonuca göre; turizm sektörünün üretimindeki 1 birimlik bir artış, 1,03 birimlik bir katma değer artışı, yani ek gelir, yaratmaktadır.

Ücret dışı faktör gelirleri ile yaratılan katma değer ise;

$$\frac{\text{Net Katma Deger}}{\text{Faktör Ödemeleri Toplamı}} = 1.796,8 \text{ Milyon YTL} / 2.025,5 \text{ Milyon YTL}$$

$$= 0,89$$

Bu sonuca göre; turizm sektörünün üretimindeki 1 birimlik bir artış ücret dışı diğer üretim faktörlerinde, 0,89 birimlik bir katma değer artışı yaratmaktadır. Ücret dışı diğer faktör gelirlerindeki katma değer artışı ile ücrete bağlı katma değer artışı sonuçları değerlendirildiğinde, turizm sektörünün emek-yoğun teknoloji uygulayan bir sektör görünümünde olduğu sonucuna varılabilir.

D – TALEP DEĞİŞMELERİNİN GERİYE VE İLERİYE DOĞRU BAĞLANTI KATSAYILARI İLE YORUMLANMASI

İleriye ve geriye doğru bağlantı katsayıları, talep değişmelerinin yaratacağı dolaysız etkiyi gösterir. Talep değişmelerinin yaratacağı dolaylı etkiler ise, ters matris ile hesaplanmaktadır. Ters matris satırları toplamı bir sektörün toplam ileriye doğru etkisini, sütunları toplamı ise toplam geriye doğru etki katsayılarını açıklar. Tablo- 10 ‘da bu etkiler gösterilmiştir.

Tablo – 10: Talep Değişmelerinin Yaratacağı Dolaysız Ve Dolaylı Etkiler

	DOLAYSIZ ETKİLER		DOLAYLI ETKİLER	
	İleriye doğru bağlantı katsayısı (B _i)	geriye doğru bağlantı katsayısı (B _g)	Toplam ileriye bağlantı etkileri (TB _i)	Toplam geriye bağlantı etkileri (TB _g)
Turizm Sektörü	0,24	0,53	5.3701	6,7292

Kaynak: TÜİK, Türkiye Ekonomisinin Input-Output Yapısı 1998, tablosu verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Tablo-10’a göre; turizm sektörünün dolaysız talep değişmelerinin yaratacağı etkileri açıklayan, ileriye doğru bağlantı katsayısı düşük, geriye doğru bağlantı katsayısı yüksektir. Talep değişmelerinin dolaylı etkilerini açıklayacak olan toplam ileriye ve geriye bağlantı etkisi ise yüksektir.

Turizm sektörünün, 1 birimlik üretim için 0,53 birim girdiyi kendisinden ve ilişkili olduğu diğer ana sektörlerden almaktadır. Buna karşılık, diğer sektörlerin kullandıkları girdiler içinde turizm sektörünün katkısı 6,72’dir. Bu değerden (6,72), kendi üretimi için aldığı girdi oranını (0,53) çıkardığımızda;

$$6,72 - 0,53 = 6,19$$

bulunur.

Bu sonuç, turizm sektörünün talebinde meydana gelecek bir değişimin yaratacağı dolaylı etkiyi gösterir ve bu sektörde meydana gelecek 1 birimlik talep artışı, diğer sektörlerde 6,19 birimlik bir üretim artışı yaratacaktır.

Toplam ileriye doğru bağlantı katsayısı açısından yapılacak bir değerlendirme, turizm sektörünün ilişkili olduğu diğer sektörlerdeki 1 birimlik üretim artışı için, turizm sektörü 0,24 birim girdi sağlamaktadır. Diğer sektörlerin üretimindeki artışa karşılık yaratılan toplam ileriye bağlantı etkisi ise turizm sektörü için 5,37’dir. Bulunan bu sonuçtan (5,37), 1 birimlik üretim artışı için dokuma sanayinin sağladığı girdi miktarı (0,24) çıkarıldığında;

$$5,37 - 0,24 = 5,13$$

bulunur.

Bu değer, turizm sektörünün diğer ilişkili olduğu sektörlerdeki 1 birimlik talep artışı karşısında gerçekleştireceği üretim artışını göstermektedir.

Turizm sektörünün faktör yoğunluğu işgücü ve sermaye yoğunlukları ile belirlenebilir. İşgücü yoğunluğunu; işgücüne yapılan ödeme miktarının, bu sanayi dalının üretim miktarına oranıyla bulunur. Hesaplamalarda kullanılacak değerler milyon YTL olarak alınmıştır. Buna göre;

$$\begin{aligned} \text{İşgücü Payı} &= \frac{\text{Parasal Ödeme Toplamı}}{\text{Gayri safi Katma Deger}} \\ &= 2.030 \text{ Milyon YTL} / 2.090 \text{ Milyon YTL} \\ &= 0,97 \quad (0,97/1) \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{İşgücü yoğunluğu} &= \frac{\text{Parasal Ödeme Toplamı}}{\text{Üretim Miktarı}} \\ &= 2.030 \text{ Milyon YTL} / 4.415 \text{ Milyon YTL} \\ &= 0,46 \quad (0,46/1) \end{aligned}$$

olarak gerçekleşmektedir.

Sektörlerin sermaye yoğunlukları ise, sermaye tüketiminin üretim miktarına oranı ile değerlendirilir. Turizm sektöründe sermaye yoğunluğu hesaplandığında;

$$\begin{aligned} \text{Sermaye yoğunluğu} &= \frac{\text{Sermaye tüketimi}}{\text{Üretim miktarı}} \\ &= 53,4 \text{ Milyon YTL} / 4.415 \text{ Milyon YTL} \\ &= 0,01 \quad (0,01/1) \end{aligned}$$

sonucuna ulaşılır.

Sermaye payı gayri safi katma değer üzerinden hesaplandığında;

$$\begin{aligned} \text{Sermaye payı} &= \frac{\text{Sermaye Tüketimi}}{\text{Gayri safi Katma Deger}} \\ &= 53,4 \text{ Milyon YTL} / 2.090 \text{ Milyon YTL} \\ &= 0,03 \quad (0,03/1) \end{aligned}$$

bulunur.

Bulunan bu oranlar dikkate alındığında, emeğe yapılan ödemelerin hem üretim hem de gayrisafi katma değer içindeki payının sermayeye oranla yüksek olması, turizm sektörünün emek-yoğun bir sektör olduğunun göstergesidir. Aynı zamanda elde edilen bu sonuç, faktör yoğunluğu teorisinin de belirttiği gibi, emek zengini ülkelerin, emek-yoğun mal ve hizmetlerin üretiminde uzmanlaşarak bu mal ve hizmetler ile ihracata girmeleri gerektiği yaklaşımını, Türkiye açısından da doğrulamaktadır.

SONUÇ

Dünyamızın içinde bulunduğu koşullarda 2001 yılından başlayarak turizm sektörünün Türkiye Ekonomisi içinde etkinliğinin artmaya başladığı görülmektedir. Turizm sektörü nihai talebinde meydana gelecek bir artış hem sektör üretiminde hem de diğer ilişkili olduğu sektörlerin üretim miktarında artışa neden olmaktadır. Toplam ileriye ve geriye doğru bağlantı katsayılarının da

yüksek olması bu nihai talep artışının sektör üretimleri üzerindeki etkisinin önemini belirlemede etkin olmaktadır.

Turizm sektörünün faktör yoğunlukları da özellikle emek gücü yüksek olan ülkemiz açısından önemli sonuçları bize göstermektedir. Sektörde emeğe yapılan ödeme paylarının hem gayrisafi katma değer hem de üretim miktarlarıyla ilişkilendirilmesi sonucu bulunan katsayılar, turizm sektörünün emek-yoğun bir yapıda olduğunu göstermektedir.

Turizm sektörü, her yıl artan döviz girdileri ile ülkemiz ekonomisinin lokomotifine olmaya namzet bir sektör olmasına karşılık, önemli sorunlarla da karşı karşıyadır. Sektörün temel sorunlarını yapısal ve güncel sorunlar olarak ikiye ayırabiliriz (TİSK Raporu: 2003 – 3). Tanıtım, eğitim, turizm işletmelerinin konumlandırılması, altyapı sorunları ve çevre korunması planı, mali ve teknik sorunlar, yapısal sorunları içermektedir.

Sektörün güncel sorunları ise; sektörde uygulanan KDV oranlarının AB ülkelerine oranla yüksek olması, turizm işletmelerinin KOBİ yatırım teşvik ve kredi kapsamına alınmaması, finansman sorunları, ihracatçı firmalara sağlanan teşviklerden turizm sektörünün de yararlandırılmaması, maliyetlerin düşürülüp rakip ülkelere karşı fiyat avantajı sağlanamaması, yurtdışından turist taşıma ve ülkeye girişte yaşanan sorunlar şeklinde sıralanabilir.

Turizm sektörünün milli gelirimiz ve ödemeler bilançosu üzerindeki etkileri dikkate alındığında, sektörün gelişimini tamamlaması, ekonomik anlamda verimlilik ve katma değerinin artması için sektörel sorunlara yönelik olarak önlemlerin alınması gerekmektedir. Böylece turizm sektöründe toplam kalite ve verimlilik artışı bir arada gerçekleştirilebilecektir.

KAYNAKÇA

- ÇİMAT , A.- BAHAR, O “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri Ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme” Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 2003.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı Turizm İstatistikleri,2004.
- KEPENEK Yakup, **Türk İmalat Sanayiinin Üretim Yapısı (1963-1973)** , Ankara, 1977.
- KORUM Uğur, **Input-Output Analizi**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1963.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Turizm İstatistikleri,2004.
- MANİSALI, E., YARCAN, Ş. ,**Türk Turizm Endüstrisi Araştırması**, Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara,1987.
- RONEY,S.A. “Sürdürülebilir Turizm: Eleştirel Bir Yaklaşım”, First Tourism Congress of Mediterranean Countries, April 17-21, Akdeniz University, Antalya, 2002.
- TİSK, **Turizm Raporu**, 2003.
- Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O , **Turizm Sektörü** ,Ankara,2004.
- USTA,Ö. Genel Turizm, Anadolu Matbaacılık,İzmir,2001.
- YİĞİTBAŞI Şehabettin, ATABEY N. Ata, **Mikro İktisat**, Şelale Matbaası, Konya, 2005.
- TÜİK, **Türkiye Ekonomisinin Input-Output Yapısı (1998)**, Ankara, 2005.
- TÜİK, **Türkiye Ekonomisinin Input-Output Yapısı (1996)**, Ankara, 2001.
- WTO**, World Tourism Barometer-2003.
www.turizm gazetesi.com.tr).
- www.tursab.org.tr TÜRSAB Turizm İstatistikleri
- <http://www.tuyed.org.tr>
- www.unwto.org ,Dünya Turizm Örgütü (WTO) İstatistikleri.

Sürdürülebilir Kalkınmada İşletmenin Rolü: Kurumsal Vatandaşlık

Araş. Gör. Muammer SARIKAYA

Anadolu Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ESKİŞEHİR

Araş. Gör. F. Zişan KARA

Anadolu Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ESKİŞEHİR

ÖZET

Günümüzde kalkınmaya yönelik çalışmalar ekolojik, ekonomik ve sosyal boyutlarla ele alınan sürdürülebilir kalkınmaya dikkat çekmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesinde uluslararası düzeyde hükümetlere, sivil toplum örgütlerine ve ekonomideki diğer tüm aktörlere önemli sorumluluklar düşmektedir. Özellikle globalleşmeyle birlikte işletmelerin toplumdaki etki alanları ve rollerindeki artışa paralel olarak sürdürülebilir kalkınmaya yönelik sorumlulukları da artmaktadır. Bu sorumluluklarını yerine getiren işletmelerin sahip olduğu global ölçekte bir kurumsal vatandaşlık anlayışı sürdürülebilir kalkınmayı daha uygulanabilir kılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilir kalkınma içinde öne çıkan aktörlerden işletmelerin rolünü belirlemek ve global kurumsal vatandaşlığın sürdürülebilir kalkınma için önemini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Kurumsal Sürdürülebilirlik, Global Kurumsal Vatandaşlık

The Role of Business for Sustainable Development: Corporate Citizenship

ABSTRACT

Current stream of research on development focuses on ecological, economically and socially sustainability of development. In realizing sustainable development governments, NGO's and all other economic actors have important roles in an international scope. Especially as a result of an increasing degree of globalization businesses have an ever increasing responsibility in regards to sustainability of development in parallel to their increasing influence and roles in society. Global corporate citizenship of companies who act in accordance to these responsibilities increases the probability of achieving sustainable development.

The aim of this study is to determine the roles of businesses in sustainable development as a prominent actor and to underline the importance of global corporate citizenship for sustainable development.

Key Words: Sustainable Development, Corporate Sustainability, Global Corporate Citizenship

I. Giriş

20. yy'ın başlarından itibaren ekonomik kalkınma kavramında yaşanan değişimin temeli doğal, ekonomik ve sosyal sermayeyi geleceğe taşımakta daha adil ve duyarlı davranılması gereğini vurgulayan sürdürülebilir kalkınmaya dayanmaktadır. Daha yaşanılabilir bir yeryüzü yaratmak için hükümetler başta olmak üzere tüm ekonomik ve sosyal aktörlerin sorumluluk sahibi olmaları gerektiğine vurgu yapan bu değişim sürecinde işletmeler de artan düzeyde öneme sahiptir. Sürdürülebilir kalkınma başlangıçta çevresel bir sorumluluk olarak

değerlendirilmesine rağmen günümüz toplumunda aktif olarak faaliyet gösteren tüm birey ve örgütlerin taşıması gereken ekolojik, ekonomik ve sosyal sorumluluklar bütünü şeklinde kabul edilmektedir. Bu noktada işletmelerin toplumdaki artan rolleri, sürdürülebilir kalkınmaya yönelik sorumluluklarını artırmış ve bu sorumlulukların kurumsallaştırılması gereği doğmuştur. Kurumsal vatandaşlık işletmelerin bu sorumluluklarını gerçekleştirmesini daha uygulanabilir kılmanın bir ürünüdür.

II. Sürdürülebilirlik Kavramı

Günümüzde tüm disiplinlerde en çok kullanılan kavramlardan biri sürdürülebilirliktir. Tarımda, turizmde, mimaride, işletmelerde ve ekonomide sıkça kullanılan sürdürülebilirlik kavramı, toplumun sosyal, kültürel, bilimsel, doğal ve insan kaynaklarının tümünün ihtiyatlı kullanımını sağlayan ve buna saygı duyma temelinde sosyal bir bakış yaratan katılımcı bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Gladwin *vd.*, 1995:877). Tanımı itibariyle hem aktif hem de proaktif bir yapıya sahip olan sürdürülebilirlik kavramı, bir toplumun, ekosistemin ya da sürekliliği olan herhangi bir sistemin işlerini kesintisiz, bozulmadan ya da sistemin hayati bağı olan ana kaynaklara aşırı yüklenmeden devam ettirebilme yeteneği olarak da tanımlanmaktadır (Karaman, 1996:102).

Birçok farklı alanda kullanılan bu kavramın temel özelliği insanın geleceğini konu alması ve hangi alanda kullanılıyorsa o alandaki kaynakların korunmasına dayanmasıdır (Beyhan ve Ünügür, 2005:80). Bu bağlamda sürdürülebilirlik kavramı, iktisat, sosyal adalet, çevre bilimi ve yönetimi, işletme yönetimi, politika ve hukuku birleştiren bir kavramdır. Aynı zamanda hak, demokrasi, dürüstlük ve diğer önemli toplumsal kavramların yer aldığı diyalektik bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Wilson, 2003:1).

Ekonomi bilimi içinde özellikle Neo-klasik ekonomi teorisinde sürdürülebilirlik, refah maksimizasyonu olarak tanımlanmaktadır. Tüketimden kaynaklanan fayda maksimizasyonu ile refah maksimizasyonunu birleştiren sürdürülebilirlik tanımı “aşırı basitleştirme” olarak eleştirilmesine karşın, bu tanımlama gerçekte yiyecek, giyecek, sağlık, eğitim gibi insan refahının en önemli unsurlarını içine alan bir tanımlamadır ve problemi analitik olarak ölçülebilir tek yönlü göstergeye indirgeme avantajına sahiptir (Haris, 2000:2).

III. Kalkınma ve Sürdürülebilir Kalkınma

A.Kalkınma

Kalkınma kavramı milli gelirden önemli ve reel artışlar sağlamak yanında toplumun refah düzeyini yükseltmek için sosyo-ekonomik yapıyı değiştirmeye yönelik çabaları ifade etmektedir. Bu açıdan ekonomik kalkınmanın açık amacı, artan nüfusa düzenli olarak daha fazla mal ve hizmet sağlayarak dünya üzerinde yaşam standardını yükseltmektir. Kalkınma için motor görevi gören sanayileşmenin gelişmesi sınırsız olanaklara sahip olarak değerlendirilir. Ancak, kaynakların hızlı ve plansız tüketilmesi, yeni nesillerin gelişmesi için gerekli olan yatırımların yapılmasına engel olmaktadır (Bulutay, 2004:22).

Günümüzün modern toplumlarının ekonomik bakışını belirleyen klasik kapitalist model çerçevesinde bireylerin satın alma gücünün artırılması, piyasada

ekonomik aktiviteyi arttırarak gayri safi milli hasıla artışı yoluyla bireylere yansıyacaktır. Bu modelde kişi başına düşen gelirin artırılması olarak tanımlanan kalkınma, temelde sınırsız üretim ve tüketime dayanmaktadır (Torunoğlu, 2003:3).

Global olarak pek çok ülke GSMH ve insani gelişme indeksi ölçüsünde anlamlı ölçüde ilerlemesine rağmen dünya üzerindeki kalkınma kayıtları iki temel eleştiri noktasında birleşmiştir. Birincisi kalkınmanın olası faydalarının eşit dağılmaması, ikincisi ise çevre ve sosyal yapı üzerine kalkınmanın negatif etkilerinin artması olmuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki kent alanları yaygın biçimde yetersiz ulaşım ve altyapı ile aşırı kirlilikten zarar görmeye başlamış ve çevresel zararların eğer kontrol edilmezlerse, kalkınmanın başarılarını azaltabileceği ve hatta ihtiyaç duyulan ekosistemlerin çöküşüne neden olabileceği anlayışı önem kazanmaya başlamıştır (Haris, 2000:4). Gelişmiş ülkelerde ise aşırı sanayileşmenin getirdiği sosyal ve çevresel olumsuzluklar geleneksel kalkınma anlayışının sürdürülemez olduğunu destekler niteliktedir.

B.Sürdürülebilir Kalkınma

Sürdürülebilirlik kavramı ekonomi disiplini içinde de farklı konularda istikrarı devam ettirebilme yeteneğini ifade edebilmek amacıyla borçların sürdürülebilirliği, sürdürülebilir büyüme gibi makro ekonomik tanımlar çerçevesinde yoğun olarak kullanılmaktadır. Ancak dikkate değer olan sürdürülebilirlik kavramının tüm alanlarda olmak üzere özellikle ekonomi disiplini içinde Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında yayınlanan Ortak Geleceğimiz ya da Bruntland Raporundaki “*sürdürülebilir kalkınma*” tanımıyla yaygınlaşmış ve daha geniş bir anlam kazanmış olmasıdır.

Sürdürülebilir kalkınma 1980’lerden itibaren uluslararası çevresel tartışmalarda kalkınma, uygulamalı bilim, çevresel ve uluslararası politika alanlarında çok yönlü olarak incelenen ve odak noktası haline gelmiş olan bir kavram olmasına rağmen kalkınma stratejilerinin sonuçları konusunda ya da anlamı ve tanımı üzerine çok az fikir birliği sağlanmış bir kavramdır (Carvalho, 2001: 62).

Sürdürülebilir kalkınma bugünkü sosyal ve ekonomik kârları, gelecekteki potansiyel benzer faydaları tehlikeye atmaksızın optimize eden sosyal ve yapısal ekonomik dönüşümlerin bütünleşmesi olarak tanımlanır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınmanın birincil amacı, çok sayıda neslin, ekonomik refah düzeylerinin sürekli olarak eşit ve akıllıca dağıtımını başarmaktır (Goodland, Iedoc: 1987). Sürdürülebilir kalkınma aslında bir değişme sürecidir. Bu değişme süreci içinde kaynakların kullanımı, yatırımların yönlendirilmesi, teknolojik gelişme yönünün seçilmesi ve kurumsal değişikliklerin uyum içinde ve insanlığın bugünkü ve gelecekteki ihtiyaç ve beklentilerini karşılama potansiyelini zenginleştirici olmalıdır (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1987:75). Bu anlamda, sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyüme ihtiyacını çevresel koruma ve sosyal adalet ile dengeleyen geniş bir kavramdır (Wilson, 2003:1).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı farklı anlamlara gelebilecek biçimde algılanmasına karşın son yıllarda ortak bir kabulle Dünya Ekonomik Kalkınma

Komisyununun sürdürülebilir kalkınma tanımı benimsenmektedir. Bu tanıma göre, sürdürülebilir kalkınma “gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanaklarından ödün vermeksizin bugünün ihtiyaçlarını karşılayabilecek kalkınma” olarak ifade edilmektedir. Bu doğrultuda sürdürülebilir kalkınma ifadesi üzerine tartışmalar 3 temel noktada birleşmiştir: ekonomik başarı, çevresel adalet ve sosyal eşitlik. **Ekonomik açıdan** sürdürülebilir bir sistem tarım ve sanayi üretimine zarar veren aşırı sektörel dengesizliklerden sakınabilen, iç borç ve kamu borcunu yönetilebilir düzeylerde koruyabilen ve devamlılık temelinde mal ve hizmetler üretebilen bir sistemdir. **Çevresel olarak** sürdürülebilir bir sistem, yenilenebilir kaynak sistemlerinin aşırı kullanımından sakınarak ve yenilenemeyen kaynakları yatırımlarla yerine ikamelerinin yapılması şartıyla tüketerek istikrarlı kaynak yapısını sürdürebilen bir sistemi ifade etmektedir. Bu tanım biyolojik çeşitlilik, atmosferik istikrar ve ekonomik kaynak olarak sınıflandırılmayan diğer ekosistem unsurlarını içerir. **Sosyal olarak** sürdürülebilir bir sistem, eğitim, sağlık gibi sosyal hizmetlerin yeterliliği, dağıtım eşitliği, cinsiyet eşitliği, politik hesap verebilirlik ve katılımı başarabilen bir sistemdir (Haris, 2000:5-6). Dünya Ekonomik Kalkınma Komisyonuna göre, sürdürülebilir kalkınma, çevresellik, ekonomiklik ve sosyal eşitlik ilkelerinin eş zamanlı olarak benimsenmesini gerektirmektedir.

Kalkınma eğer ortalama yaşam niteliğini azaltmıyorsa sürdürülebilirdir. Bu anlamda sürdürülebilirlik nesiller arası adaleti gerektirir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı kuşak içi (intrageneration) ve kuşaklararası (intergeneration) dayanışma ve adalet kavramları üzerine yerleştirilmiştir. Kaynakların bugünkü ihtiyaçlara yetmesini sağlarken gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme imkanını ellerinden almamak gerektiğine vurgu yapan sürdürülebilir kalkınmanın başlıca hedefleri, sosyal dayanışmayı sağlamak, ekonomik yapabilirliği artırmak ve ekolojik sorumluluğu yerleştirmektir. Bu anlamda, sürdürülebilirlik sadece ekonomi ve ekoloji arasında uyum sağlamak biçiminde algılanmamalıdır. Sürdürülebilir kalkınma sosyal, kültürel, siyasal ve kurumsal süreçleri içeren ve çeşitli göstergeleri olan çok boyutlu bir kavramdır. Ekonomik gelişmenin sağlanması, sosyal dayanışma ve çevre koruma amaçlarının gerçekleştirilmesi gibi hedefler, toplumdaki tüm bireylerden ve gruplardan yeryüzündeki tüm ülkelere kadar küresel, bölgesel, yerel ve toplum düzeyinde tüm aktörleri ilgilendirmektedir. (Mengi ve Algan, 2003:3-5).

Belirlenen bu amaçları gerçekleştirebilmek için uluslararası katılımlarla gerçekleştirilen 1972 yılı Stockholm Konferansında çevrenin taşıma kapasitesine dikkat çeken, kaynak kullanımında kuşaklar arası hakkaniyeti gözeten, ekonomik ve sosyal gelişmenin çevre ile bağlantısını kuran ve kalkınma ile çevrenin birlikteliğini vurgulayan ilkeler sürdürülebilir kalkınmanın temel dayanaklarını ortaya koymuştur. 1992 Rio Konferansında ise sürdürülebilir kalkınma anlayışının yerleşmesi için hükümetler ve diğer kurum ve kuruluşların katılımının gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Rio Konferansında geleneksel kalkınma anlayışını değiştirmeyi amaçlayan beş belge kabul edilmiştir. Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik olarak bu belgelerden Gündem 21’de iş çevrelerinin ve

sanayinin rolünün güçlendirilmesinde 2 temel vurgu vardır; ilk olarak, sürdürülebilir üretimin desteklenmesi verimli kaynak kullanımı, daha az atıkla üretim, insan sağlığına ve çevreye duyarlı üretim olarak değerlendirilmektedir. İkinci olarak “sorumlu girişimcilik” anlayışının geliştirilmesidir. Sürdürülebilir kalkınmanın ön koşulu olarak toplumsal uzlaşmayı esas alan Gündem 21’de güvenli bir gelecek için küresel ortaklık önerisinde bulunmaktadır. Küresel ortaklık ile geleneksel yönetim anlayışı yerini ortaklığa ve katılımcılığa dayanan yönetim anlayışına bırakmıştır. Yönetişim anlayışı içinde, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve diğer yerel aktörler uluslar arası topluluk ve merkezi yönetimler tarafından “ortaklar” olarak görülmeye başlanmıştır (Emrealp, 2005:16-20).

2002 Johannesburg Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi 1992 yılında Rio da gerçekleştirilen BM Çevre ve Kalkınma Konferansında alınan kararların uygulanmasına ve belirlenen hedefleri gerçekleştirmede karşılaşılan zorluklara çözüm getirmeyi amaçlamıştır. Bu zirve iki önemli kararla neticelenmiştir. Birincisi, hükümet taahhütleri ve hükümetler tarafından eylem planı olarak uygulamaya konulacak konular iken, ikinci ve daha önemli olanı sorumlulukların sadece hükümetlerce değil tüm paydaşlar tarafından üstlenilmesi konusudur. Somut eylemler ve sonuçlar elde edilmesini amaçlayan Johannesburg Zirvesi ticari kuruluşlara çevresel ve sosyal sorumluluklarını artırmaları yönünde çabalarda bulunmaları için işletmelerle, bu işletmelerin içinde faaliyet gösterdikleri topluluklar ve diğer paydaşlar arasındaki diyalogu geliştirmeleri önerisinde bulunmaktadır (Ulusal Çevre ve Kalkınma Programı, 2004).

IV. Kurumsal Sürdürülebilirlik

İşletmenin global düzeydeki önemi son yıllarda gittikçe artmaktadır. Günümüzde dünya ekonomik çıktısının %25’i dünyanın en büyük şirketlerinin kontrolü altındadır. Birkaç yıldır General Motors ve Royal Dutch Shell gibi büyük grupların satışları Malezya, Filipinler ve Venezuela gibi ülkelerin gayri safi milli hasılasından daha fazladır. Çokuluslu işletmelerin satın alma, üretim ve yatırım kararları ve yeni teknolojiler geliştirmelerinin yanı sıra toplum ve çevre üzerindeki etkileri sorumluluklarını artırmalarına yönelik talebin doğmasına yol açmaktadır (Gardiner *vd.*, 2003:70).

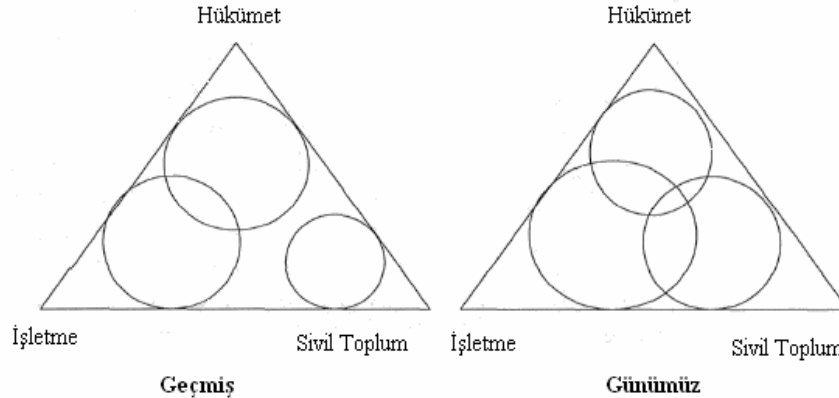
İşletmelerin toplumda artan rolleri, son yıllarda sürdürülebilir kalkınma kavramının iş dünyasında giderek daha fazla ele alınmasına yol açmaktadır. Günümüzde şirketler ekonominin üretken kaynaklarını temsil ettikleri için şirket desteği olmaksızın toplumun sürdürülebilir kalkınmayı başaramayacağı kabul edilmektedir. Bu nedenle, özel sektör şirketlerinin yalnızca ekonomik değer yaratması ve yaşam standartlarını artıran mal ve hizmet üretmesini değil aynı zamanda yaptıkları faaliyetlerden dolayı yol açtıkları farklı çevresel ve sosyal problemleri azaltmak için aktif olarak çalışmalarını gerekmektedir (Hahn ve Scheermesser, 2006: 2).

Kurumsal sürdürülebilirlik yeni ve gelişen bir şirket yönetimi paradigması olarak kabul edilmektedir. Kurumsal sürdürülebilirlik, şirketin büyümesi ve kârlılığının önemli olduğunu kabul ederken aynı zamanda şirketin, çevresel

koruma, ekonomik gelişme, sosyal hak ve adalet gibi sürdürülebilir kalkınmayla ilgili toplumsal amaçları izlemesini gerektirir (Wilson, 2003:1).

Çoğu toplumlar büyük ölçüde üç önemli dinamik üzerine kuruludur. Toplumların varlığını sürdürmesi ve gelişmesi için öncülük eden bu dinamikler; hükümet, işletme ve kâr amaçlı olmayan örgütlerdir. Her bir örgüt, amaçlarını gerçekleştirmek için diğer biri veya ikisiyle çalışmak zorundadır. Günümüzde hükümetlerin toplumdaki ekonomik, çevresel ve sosyal faaliyetleri işletmeler ve kâr amacı gütmeyen örgütlere(NGO) taşınmakta ve bu iki örgüt arasında işbirliği giderek artmaktadır. Global olarak kaynaklar üzerindeki komuta dengesi hükümetlerde daha az iken işletmeler ve kâr amacı gütmeyen örgütlerde artmaktadır. Hükümetlerin doğrudan mal ve hizmet tedarik etmekten çekildiği serbest piyasa anlayışından sonra hükümetler daha çok ulusal rekabeti teşvik etmek ve yabancı yatırımı çekmekle ilgilenmektedir. Ancak işletme faaliyetlerini gereksiz bir şekilde sınırlayamamaktadır. Globalleşme arttıkça hükümetlerin gücü de azalmaktadır. Bu nedenle hükümetlerin global olarak faaliyetlerinin sınırlanmasına rağmen şirketlerin faaliyetleri artmaktadır. Öyle ki global olarak faaliyet gösteren şirketler dünyanın birçok yerinde insanların yaşamını etkileyebilmektedir. Bu etki beraberinde sosyal sorumluluğu getirmekte ve daha fazla sorumlu davranarak önemli bir sosyal aktör olarak faaliyet göstermesine yönelik kamuoyu tarafından baskı yapılmaktadır. Kâr amacı gütmeyen örgütler ise çıkar ve baskı gruplarıdır ve gerçekleştirdikleri bir çok faaliyette şirketlerle ortak çalışmaktadırlar. Hükümetin boş bıraktığı alanları doldurmaya yönelik doğal bir tepki olarak bu örgütlerin sayıları ve etki alanları giderek artmaktadır(Marsden ve Andriof, 1998:334-335). Bu bağlamda hükümet-işletme-sivil toplum örgütleri üçgenindeki görev dağılımı, işletme ve sivil toplum örgütleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Şekil-1'de bu değişim görülmektedir.

Şekil.1. Sürdürülebilir Kalkınmada Hükümet-İşletme-Sivil Toplumun Değişen Rolü

Kaynak: MARREWIIK, 2003:100.

İşletmeler yeni ürünler yaratarak, teknolojiyi yaygınlaştırarak ve üretkenliği artırarak, kaliteyi yükselterek ve hizmeti ilerleterek gelişmenin ve sürdürülebilir kalkınmanın her zaman etkin bir aracı olmuştur. İşletmeler,

yaşamdaki iyi şeylerin gittikçe artan sayıda insan için erişilebilir ve ekonomik hale gelmesine yardımcı olmaktadır. Bu süreç, rekabet sayesinde işler ve paralarını ve kariyerlerini yeterli gelir sağlama gereksinimiyle riske edenler tarafından teşvik edilir. Ancak bu sürecin başarısını, kendimiz için olduğu kadar diğerleri için de yarattığımız sonuçlar bakımından ölçmeliyiz (Handy, 2002:54). Bu nedenle işletmelerin geleneksel kalkınma anlayışı içinde değil, sürdürülebilir kalkınma anlayışı ile hareket etmeleri gerekmektedir.

Mal ve hizmetlerin üretim ve tüketim sürecinin biçimlendirilmesi, sürdürülebilir kalkınma anlayışının en önemli konularından biridir. Üretim nedeniyle ortaya çıkan çevre risklerinin ve zararlarının en aza indirilmesi, optimal enerji ve hammadde kullanımı bu noktada büyük önem taşımaktadır. Kurumsal sürdürülebilirlik için üretim ve tüketimin mümkün olduğu ölçüde sürdürülebilir olması sağlanmalıdır (Mengi ve Algan, 2003:9).

Şirketlerin toplum üzerindeki etki alanları birçok biçimde sınıflandırılabilir. Kalkınma örgütü "SustainAbility", ekonomik, çevresel ve sosyal performansı kapsayan "Üçlü Kâr Hanesi" (Triple Bottom Line) ifadesini ortaya koymuştur. Sözkonusu kalkınma örgütü, bir toplumun, özellikle geri kalmış bir toplumun ekonomik ve sosyal kalkınma faktörleri tutarlı değilse sürdürülebilir çevresel uygulamalarda yer almasının beklenemeyeceğini kabul etmektedir. Bu faktörlerden her biri diğerini etkilemektedir. Ekonomik, çevresel ve sosyal performans aynı zamanda karşılıklı olarak birbirine bağlıdır. Sürdürülebilir kurumsal çevresel ve sosyal performans daima başarılı bir ekonomik performansa bağlıdır. Günümüzde çok sayıda şirket, ekonomik performansta başarılı olmanın sosyal ve çevresel performansa bağlı olduğunu bilmektedirler(Marsdan ve Adriof, 1998: 331-332).

Kurumsal sürdürülebilir gelişmenin sağlanabilmesi için örgütlerin üç ilkeyi ürünleri, politikaları ve uygulamalarına yansıtmaları gerekmektedir. Bu ilkeler (Bansal, 2005:199-200):

1-Çevresel Bütünlük: Şirketler, kurumsal çevre yönetimiyle ekolojik yapıda yarattıkları negatif etkileri azaltmaya çalışmaktadır. Her şirket, üretim sürecinde çevreye bırakılan atıklarda olduğu gibi, az veya çok çevresel etkiye sahiptir. Şirketler reaktif veya proaktif yaklaşımlarla ekolojik dengeyi koruma adına yarattıkları olumsuz etkileri en aza indirmeye çalışarak çevresel bütünlük yaratmaktadırlar.

2- Sosyal Eşitlik: Şirketler, kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarıyla toplumda sosyal eşitliğin sağlanmasına katkıda bulunurlar. Ekonomik, yasal, etik yükümlülüklerini yerine getiren ve gönüllü faaliyetlerde bulunan şirketler, toplum üyelerinin kaynaklara eşit bir biçimde ulaşmasına imkan sağlarlar.

3-Ekonomik Refah: Şirketler aynı zamanda mal ve hizmet üreterek değer yaratırlar. Bu mal ve hizmetlerin etkinliğini geliştirerek değer yaratımını artırırlar. Değer yaratma farklı şekillerde olabilmektedir. Tüketicilerin istedikleri farklı ve yeni ürünler üretilerek, girdi maliyetleri azaltılarak veya ürün etkinliği sağlanarak değer yaratılabilir.

Bu anlamda kurumsal sürdürülebilirliği, işletmelerin tüm faaliyetlerini sürdürülebilir kalkınmanın boyutları çerçevesinde gerçekleştirmesi olarak ifade edebiliriz. Bu da işletmelerin sürdürülebilir kalkınmadaki önemini ve yarattığı etkiyi açıkça ortaya koymaktadır.

V. Kurumsal Vatandaşlık

Toplumların gelişimiyle işletmelerin gelişimleri paralellik göstermektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın öneminin her geçen gün arttığı günümüzde işletmelerin kalkınmadaki rolü de artmaktadır. Bununla birlikte işletmelerin sürdürülebilir kalkınmaya yönelik çalışmaları sadece toplum için yapılan katkıları değil aynı zamanda işletmenin varlığını sürdürebilmesinin de gerekliliğinin bir sonucudur. İşte bu noktada kurumsal vatandaşlık kavramı ortaya çıkarak, hem sürdürülebilir bir kalkınma hem de sürdürülebilir bir işletme için işletmenin bir vatandaş olarak sorumluluklarını tanımlamaktadır. 1990'ların başında ortaya çıkan kavram, sürdürülebilir kalkınma ve kurumsal sürdürülebilirlik için işletmenin bir bireyin vatandaş olarak yükümlülükleri gibi yükümlülükler taşıması gerektiğini vurgulamaktadır.

Kurumsal vatandaşlık, işletmelerin ticari faaliyetlerini gerçekleştirirken tüm yasal, etik ve sosyal kurallara uyması ve toplumla arasında oluşan sosyal sözleşmenin gereklerini yerine getirmesidir (Aktan, 2006: 60). Buradaki vatandaşlık metaforu, işletmenin günümüz toplumundaki yeri ve öneminin hızla artması ve bir vatandaş gibi sorumluluk yüklenmesinin zorunlu hale gelmesinden kaynaklanmaktadır.

Dünya Ekonomi Forumu kurumsal vatandaşlığı, bir şirketin temel işletme faaliyetleri, sosyal yatırımları ve gönüllü programları ve kamu politikasındaki yükümlülüğüyle topluma yaptığı katkı olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle şirketlerin kurumsal vatandaşlığı hissedarlar, çalışanlar, müşteriler, işletme ortakları, hükümetler ve topluluklar gibi farklı paydaşların yanı sıra ekonomik, sosyal ve çevresel ilişkileri yönetmedeki tarzı ile belirlenmektedir. Diğer bir deyişle kurumsal vatandaşlık, şirketlerin, toplumun üyeleri olarak algıladıkları görevleri yerine getirmek için üstlendikleri sosyo-ekonomik aktiviteler portföyünü ifade etmektedir (Gardberg ve Fombrun, 2006: 329-330).

Kurumsal vatandaşlık ve sürdürülebilir kalkınma, temel bir işletme ilkesi olarak şirketlerin toplum üzerindeki etkilerini daha fazla dikkate aldıkları yeni ekonomik sistemi anlamada bütünleyici bir role sahiptir. Bu yeni ekonomide kurumsal vatandaşlık, kısa dönemli işlemsel temele dayanan sorumluluklardan daha ziyade uzun dönemli paydaşlarla olan ilişkilere dayanan stratejik odaklanmayı vurgulamaktadır. İyi kurumsal vatandaşlık, hem sosyal açıdan beklenen hem de kanunların gerektirdiğinin ötesinde toplumsal açıdan arzu edilen başarıların ve faaliyetlerin şirketler tarafından yerine getirilmesidir (Goddard, 2005: 275).

Kurumsal vatandaşlık üç ana tema etrafında toplanmaktadır (Argüden, 2004:154):

1- Şirketlerin ticari faaliyetlerini yürütürken hukuka, ahlak standartlarına, insan haklarına tam anlamıyla uyumlu davranmaları ve faaliyetlerinin dünyanın

her yerinde çevreye verebileceği zararı en aza indirmek durumunda olduklarını kabul etmeleri ve buna uygun davranmaları,

2- Şirket faaliyetlerinin sadece şirketin içini değil, aynı zamanda piyasayı, tedarik piyasalarını, içinde bulunulan yöreyi, sivil toplum örgütlerini ve kamu sektörünü de etkilediğinin ve tüm sosyal paydaşlar ile işbirliği içinde çalışması gerektiğinin bilincinde olmaları,

3- Bu sorumluluğun en başta şirket yönetim kurulları, yönetim kurulu başkanları ve genel müdürlerinde olduğunun kabul edilmesi.

Henüz yeni bir kavram olan kurumsal vatandaşlık, işletmelerin toplumdaki artan rolleriyle birlikte artan sorumluluklarının sonucunda ortaya çıkmıştır. Kurumsal vatandaşlık, işletmelerin sürdürülebilir kalkınma yolundaki pusulasıdır. Kavram, işletmenin ekonomik ve sosyal sorumluluklarını bütünlükten hem mevcut hem de gelecek nesillere karşı yükümlülüklerinin olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlamda dikkat çekici nokta, sürdürülebilir kalkınmanın her geçen gün daha da önem kazandığı günümüzde kurumsal vatandaşlığın aynı ölçüde önem kazanması ve kurumsal sürdürülebilirliği daha uygulanabilir kılmasıdır.

VI. Sürdürülebilir Kalkınma İçin Global Kurumsal Vatandaşlığın Önemi

Uluslararası organizasyonlar, ulusal ve yerel yönetimler, ticaret organizasyonları tarafından tümüyle benimsenmiş bir kavram olan sürdürülebilir kalkınma, bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma olarak tanımlanmaktadır. Çokuluslu işletmeler, kendilerine ait fabrikaların, tesislerin ve işletmelerin olası çevresel etkileri hakkındaki toplumsal beklentileri ele alan çevresel programlar yürütmektedir. Bu tür çalışmalar özellikle çevresel etkilerin tehlikeli olduğu ve yasal düzenlemelerin yetersiz kaldığı toplumlarda daha fazla önem kazanmaktadır (Özkoç vd., 2006:139). Bu anlamda gelişmiş toplumlarda çevresel düzenlemeler büyük oranda yasalarla belirlendiğinden çokuluslu işletmelere düşen asıl görev, bu konulardaki düzenlemelerin olmadığı veya yetersiz kaldığı bölgelerde çalışmalar yapmak ve hatta tüm dünyada standart bir düzeye ulaşılmasını sağlamaktır.

İşletmelerin sürdürülebilir kalkınmaya gösterecekleri duyarlılığın arkasında hem kendileri hem de toplum adına bazı nedenler yatmaktadır. Bunlar her biri diğeriyle ilgili ve her biri diğeri destekleyen 4 unsurdan oluşmaktadır (Rodríguez vd., 2002: 137-138):

1. Fiziksel nedenler: 20 yy'ın ortalarında doğal kaynaklar sınırlı olsa da sanayi ve ticaret gelişmiştir ve bu gelişme günümüzde giderek artmaktadır. Bunun yanında gezegenin hem yeterli kaynak sağlamakta hem de atıkları taşımaktaki kapasitesi giderek azalmaktadır. Bu fiziksel sınırlılıklar, şirketlerin sürdürülebilir kalkınma için daha duyarlı olmalarını gerektirmektedir.

2. Sosyal nedenler: Globalleşme ve toplumsal gelişmeye bağlı olarak şirketlerin toplumdaki rolü ve toplumun şirketlerden beklentileri artmaktadır.

Şirketler artık daha fazla sorgulanmakta ve sorumluluklarını gerçekleştirmeleri adına daha fazla baskıya maruz kalmaktadırlar.

3. Etik nedenler: Şirketler insanlardan ve ilişkilerden oluşan bir yapıya sahiptir. Bir şirket üyesi bireysel olarak diğer insanların gelişimine katkı sağlamak için etik davranabildiği gibi şirketlerden de toplumun bir parçası olarak etik davranması beklenir. Şirketlerin etik davranışlar sergilemesi gerek iç gerekse dış paydaşlarla ilişkilerinde güvenin oluşmasını sağlayacaktır.

4. İş nedenleri: Bu faktör diğer üçünün bir sonucudur. Sürdürülebilir bir kalkınma için diğer üç unsura dikkat edilmesi rekabet avantajı sağlayacaktır. Bu faktörleri göz ardı ederek yapılan faaliyetlerin başarılı olması günümüzde oldukça güçtür. Şirketlerin tüm üyeleri tarafından paylaşılan değer ve inançlar sonucunda hareket etmesi başarısı için oldukça önemlidir.

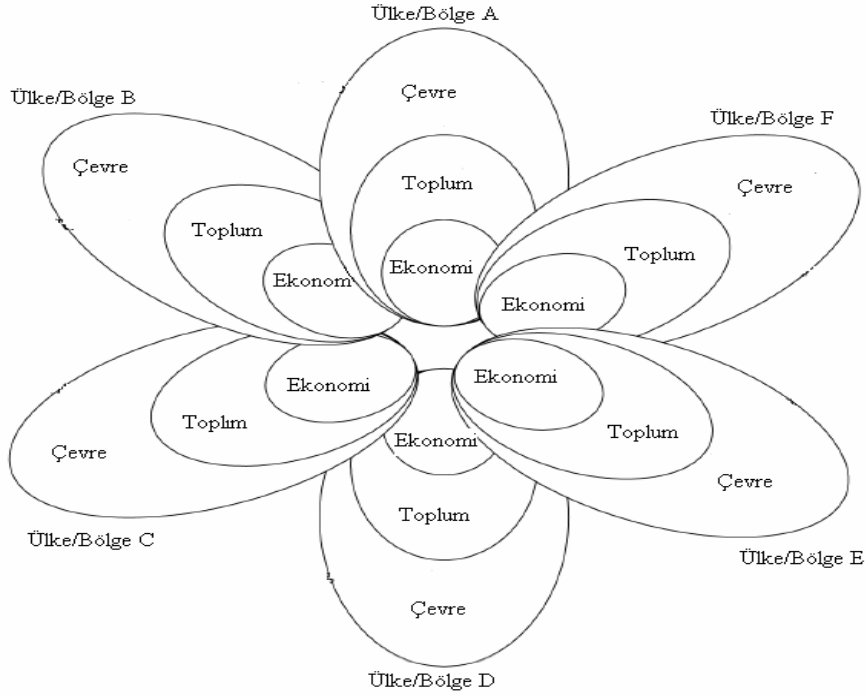
Bu unsurlar, işletmenin sürdürülebilir kalkınma için gerekli yükümlülüklerini yerine getirmesini zorunlu kılmaktadır. Ancak ulusal sınırlar içinde kalan kurumsal vatandaşlık anlayışı sürdürülebilir kalkınma için yeterli değildir. Çünkü günümüzde ulusal sınırlar ortadan kalkmakta ve birçok işletme dünya çapında faaliyet göstermektedir. Ayrıca dünyanın bir ucundaki işletmenin çevreye verdiği zarardan bir başka ülkenin toplumu ve işletmesi de etkilenmektedir. Son dönemlerde gündemden düşmeyen küresel ısınmadan tüm toplumlar az veya çok payını almaktadır. Böyle bir dünya konjoktüründe işletmelerin sadece bağlı buldukları ülkede değil, diğer faaliyet gösterdiği ülkelerde de aynı duyarlılıkla davranmaları gerekmektedir. Nasıl ki kendi ülkesinde yasalara uyan, çevreye saygılı ve etik davranan bir bireyin başka bir ülkede bu ölçüde hareket etmemesi kabul edilemez ise, işletmelerin de kurumsal sürdürülebilirlik ilkelerine dünya ölçeğinde uyması ve global kurumsal vatandaş olması beklenmektedir. Bu şekilde daha etkin bir sürdürülebilir kalkınma sağlanmış olacaktır.

Dünya Ekonomik Forumu global kurumsal vatandaşlığı, şirketlerin kendi işlerini yaparken belirli unsurlara dikkat ederek yapması ve kalkınmaya katkı sağlaması olarak ifade etmektedir. Bu unsurlar, kanunlara uyma, güvenli ve düşük maliyetli mal ve hizmet üretme, istihdam yaratma, eğitim ve teknoloji işbirliğini desteklemenin yanı sıra çevre, etik, emek ve insan hakları gibi uluslararası standartları ve değerleri kapsamaktadır. Burada dikkat edilecek nokta, global kurumsal vatandaşlığın, şirketin nerede olursa olsun bu standart ve değerleri örgüt kültürü haline getirerek uygulamaya koymasını gerektirmesidir (Thompson, 2005: 134-135).

Handy (2002)'ye göre sürdürülebilir bir kalkınmada işletmelere çok önemli görevler düşmektedir. Doktorlar gibi işletmelerin de Hipokrat yeminine benzer bir yeminle toplumla aralarında bir bağ oluşturmaları gerekir. İş dünyası çevresel ve toplumsal sürdürülebilirlik konularında liderliği ele almalıdır. Çünkü işletmelerin kendi varlıklarını sürdürebilmeleri için sürdürülebilir bir gezegene ihtiyaçları vardır (Handy, 2002:53). Nasıl ki bir doktor bulunduğu yere ve hastaya göre farklı uygulamalar yapamıyorsa işletmeler de faaliyet gösterdikleri ülke ya da topluma göre sorumluluklarından ödün vermemelidir. Aşağıdaki şekil global

kurumsal vatandaşlık anlayışına sahip olan bir işletmenin, dünyanın neresinde olursa olsun çevresel, sosyal ve ekonomik sorumluluklarını aynı ölçüde yerine getirmesi gerektiğini vurgulayan global bağlamdaki sürdürülebilir kalkınmayı göstermektedir. Söz konusu şekil, sürdürülebilir kalkınmayı global bağlamda kavramsallaştırmaktadır. Bu şekil çok sayıda ulusun toplumlarının, ekonomilerinin ve doğal çevrelerinin eş merkezli olduğunu ve farklı bölgelerdeki bu boyutların örtüştüğünü göstermektedir. Ayrıca globalleşen dünyada bu boyutlar arasında karşılıklı bağımlılıkların olduğunu ortaya koymaktadır (Marshall ve Harry, 2006:187).

Şekil. 2. Global Bağlamda Sürdürülebilir Kalkınma

Kaynak: MARSHALL ve HARRY, 2006: 188.

Ne yazık ki şirketlerin çoğunluğu sürdürülebilirlik ve toplumsal sorumluluk gibi kavramları yalnızca zenginlerin altından kalkabileceği arayışlar olarak görmektedir. Onlara göre işletmenin işi iş yapmaktır ve öyle kalmalıdır. Eğer toplum işletmelerin faaliyet tarzına daha fazla sınırlama getirmek istiyorsa, daha fazla yasa yapılabilir ve yasal düzenlemelerle yaptırım uygulayabilir. Ancak bu yaklaşım, iş dünyasının dizginlenmesi gereken potansiyel bir soyguncu gibi görünmesine yol açmaktadır (Handy, 2002:53). Halbuki en küçüğünden en büyüğüne kadar bütün işletmeler yaptıkları her türlü faaliyetle yarattıkları

olumsuz dışsal maliyetleri en aza indirerek toplumsal sorumluluklarını yerine getirebilirler.

Eğer işletmeler faaliyet gösterdikleri ülkelerin toplumsal gelişmişlik düzeyine bağlı olarak farklı bir kurumsal vatandaşlık örneği gösterirlerse, bu bir anlamda gelişmemiş toplumların her türlü boşluklarından istifade etmek anlamına gelecektir. Kısa vadede işletmeler kâr sağlasalar da uzun vadede yarattıkları olumsuz dışsal maliyet, kendilerini, bağlı oldukları ülkeyi veya kendilerinden sonra gelecek olan nesilleri olumsuz yönde etkileyecektir. Özellikle uluslararası alanda faaliyette bulunan işletmeler bu bilinçle tüm dünya toplumlarını birer paydaş olarak görmeli ve bu çerçevede global kurumsal vatandaşlığı bir örgüt kültürü haline getirmelidir. Global anlamda kurumsal vatandaşlığa en iyi örneklerden biri kozmetik alanında faaliyet gösteren Body Shop'tır. "Duyarlı kozmetik" anlayışına sahip şirket, tüm dünyada yalnızca doğal ürünler içeren kozmetikler sunmakta, abartılı güzellik ya da sonsuz gençlik vaatlerinde bulunmamakta ve ayrıca ürünlerini müşteriye ulaştırırken ucuz plastik kutular kullanmamaktadır. 40 ülkede aynı duyarlılık anlayışıyla müşteriye ulaşan şirket, kozmetiklerin hayvanlar üzerinde denenmesine karşı koymakta ve Greenpeace, Friends of the Earth gibi çevreci kuruluşlarla birlikte kampanyalar düzenlemektedir(Kunde, 2002: 149-150).

VII. Sonuç

Dünyanın geldiği noktada işletmelere önemli sorumluluklar yüklenmektedir. İnsanların sürekli tüketime yönlendirildiği, işletmelerin ise sürekli daha fazla üretmeyi hedeflediği çağımızda, sürdürülebilir bir kalkınma için her bireye ve her gruba sorumluluklar düşmektedir. Yarınları düşünmeden yaşanan bir hayat, gezegeni sadece kendisi için varmış gibi tüketen bir tüketim anlayışı, yarattığı etkileri göz önüne almadan hep daha fazla gelir ve kâr amaçlayan bir üretim anlayışı gelecek nesillere olduğu gibi günümüzdeki gelişmemiş veya az gelişmiş toplumlar için de oldukça tehlikelidir. Artık dünyanın bir ucundaki kozmetik işletmesinin çevreye verdiği zarardan Uludağ'daki turizm işletmesi dahi etkilenilmektedir. Böylesi bir etkileşimin olduğu günümüzde işletmelere düşen görev, dünyanın her yerinde aynı duyarlılığa sahip global kurumsal vatandaşlık anlayışına sahip olmaktır.

KAYNAKÇA

- AKTAN, Can (2006), "Kurumsal Sosyal Sorumluluk", *Mercek*, Yıl 11, Sayı 41, s. 54-67.
- ARGÜDEN, Yılmaz (2004), *Geleceği Şekillendirmek: Yaşam Kalitesi İçin Stratejik Düşünmek*, İstanbul: Rota Yayınları
- BANSAL, Pratima (2005), "Evolving Sustainably: A Longitudinal Study of Corporate Sustainable Development", *Strategic Management Journal*, 26, s. 197-218.
- BEYHAN, Ş. Gülin, S.Mete ÜNÜGÜR (2005), "Çağdaş Gereksinimler Bağlamında Sürdürülebilir Turizm ve Kimlik Modeli", *İTÜ Dergisi/a*, Cilt: 4, Sayı:2, 79-87.
- BULUTAY, Tuncer (2004), Kalkınma ve Büyüme, *İşletme-Finans Dergisi*, Yıl:19/ 214.
- CARVALHO, O. Georgia (2001), "Sustainable Development: Is it Achievable Within The Existing International Political Economy Context?", *Sustainable Development*, May:9, s. 61-73.
- DÜNYA ÇEVRE VE KALKINMA KOMİSYONU (1987), *Ortak Geleceğimiz*, Çev: Belkis Çorakçı, Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını.

- EMREALP, Sadun (2005), *Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler El Kitabı*, İstanbul: Birmat Matbaası
- GARDBERG, Naomi A., CHARLES J. Fombrun, (2006), "Corporate Citizenship: Creating Intangible Assets Across Institutional Environments", *Academy of Management Review*, Vol.31, No.2, s.329-346.
- GARDİNER, Louise, Catherine RUBBENS, ve Elena BONFIGLIOLİ (2003), "Big Business, Big Responsibilities", *Corporate Governance*, Vol. 3, No. 3, s. 67-77.
- GLADWİN, Thomas, James KENNELLY ve S.T. KRAUSE, (1995), "Shifting Paradigms for Sustainable Development: Implications for Management Theory and Research", *Academy of Management Review*, Vol:20, No:4.
- GODDARD, Trevor (2005), "Corporate Citizenship and Community Relations: Contributing to the Challenges of Aid Discourse", *Business and Society*, 110:3, pp. 169-296.
- GOODLAND R., G. IEDOC, (1987), " Neoclassical Economics and Principles of Sustainable Development", *Ecological Modelling*, Vol: 38.
- HAHN, Tobias, Mandy SCHEERMESSE (2006), "Approaches to Corporate Sustainability Among German Companies", *Corporate Social Responsibility and Environmental Management (in press)*.
- HANDY, Charles (2002), "What's Business For?" *Harvard Business Review*, Vol.80, Issue 12, (2002), s.49-55.
- HARİS, Jonathan (2000), "Basic Principles of Sustainable Development", *Global Development and Environment Institute Working Paper no. 00-04*, June
- KARAMAN, Aykut (1996), "Sürdürülebilir Turizm Planlaması İçin Ekolojik Bir Çerçeve", *Sürdürülebilir Turizm; Turizm Planlamasına Ekolojik Yaklaşım, 19.Dünya Şehircilik Günü Kollokyumu*, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, s.102
- KUNDE, Jesper (2002), *Şirket Dini*, Çev. N.Ulusoy, N. Eruysal, İstanbul: Media Cat.
- MARREWİJK, Marcel Van (2003), "Concepts and Definitions of CSR and Corporate Sustainability: Between Agency and Communion", *Journal of Business Ethics*, 44, s. 100.
- MARSDEN, Chris, Jörg ADRIÖF (1998), "Toward an Understanding of Corporate Citizenship and How to Influence It", *Citizenship Studies*, Vol. 2, No. 2
- MARSHALL, R. Scott, Sean P. HARRY (2006), "Introducing a New Business Course: Global Business and Sustainability", *International Journal of Business and Sustainability in Higher Education*, Vol.6, No.2, pp.179-196.
- MENGİ, Ayşegül, Nesrin ALGAN (2003), *Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme: AB ve Türkiye Örneği*, Ankara: Siyasal Kitabevi
- ÖZKOL, Erdal, Muhsin ÇELİK, Seçkin GÖNEN (2005), "Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Muhasebenin Sosyal Sorumluluğu", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 27, s. 134-145.
- RODRİGUEZ, Miguel A., Joan E. RİCART ve Pablo SANCHEZ (2002), "Sustainable Development and the Sustainability of Competitive Advantage: A Dynamics and Sustainable View of the Firm", *Sustainable Development and Competitive Advantage*, Vol. 11, No. 3, s.135-146.
- THOMPSON, Grahame F. (2005), "Global Corporate Citizenship: What Does it Mean?", *Competition & Change*, Vol. 9, No. 2, s. 131-152.
- TORUNOĞLU Ethem, (2003), "Sürdürülebilir Kalkınma Paradigması Üzerine Notlar: Sürdürülebilir Kalkınmanın Sürdürülemezliği", *TÜBİTAK Vizyon 2023*, <http://vizyon2023.tubitak.gov.tr>
- ULUSAL ÇEVRE VE KALKINMA PROGRAMI (Ocak 2004), *Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi Johannesburg Uygulama Planı*, Ankara: Kardelen Ofset
- WILSON, Mel (2003), "Corporate Sustainability: What is It and Where does It Come from?" *Ivey Business Journal*, March/April, s.1-5.

İbni Haldun'un Gözüyle Kamu Maliyesi Yaklaşımı

Araş. Gör. Nesrin CANDAN

Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, MANİSA

ÖZET

Ortaçağ İslam-Arap düşünürlerinden olan İbni Haldun, çok yönlü bilimsel kişiliği, gözlemleri ve düşünceleriyle dönemini etkilemiştir ve günümüzde de önemini sürdürmektedir. "Tarihçi, felsefeci, sosyolog, iktisatçı ve siyaset bilimci" olarak tanınan İbni Haldun kendine özgü felsefi ve ekonomik görüşlere sahiptir. İbni Haldun "Mukaddime" adlı eserinde ilmi görüşlerine; sosyal, siyasi, ekonomik, mali olaylara dair ve aralarındaki ilişkilere önemli ölçüde yer vermiştir. İbni Haldun Mukaddime'sinde, tarihi olayları neden-sonuç ilişkisi içinde incelemiş ve toplumlara dair bazı sonuçlar elde etmeye çalışmıştır. İbni Haldun toplumsal olayları bir çok açıdan çözümlenmek için tarihin bilinmesinin zorunluluk olduğu görüşünü savunmaktadır. Bu çalışmada, İbn-i Haldun'un yaşadığı tarihi dönem itibari ile kamu maliyesine bakışı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mukaddime, Ortaçağ, Devlet, Kamu Maliyesi, Vergi

Public Finance Approach From Ibn Khauldan's Point of View

ABSTRACT

Ibn Khauldan who is Middle ages Islam-Arab philosophers, with his scientific personality, observations and ideas has affected his era and, has maintained his importance even in present. Ibn Khauldan who is known as "Historian, philosopher, sociologist, economist, politician scientist" to have Ibn Khauldan's own peculiar philosophical and economic point of views. Ibn Khaldun has mentioned significantly at his named "Muqaddimah" scientific point of views; about social, political, economical, fiscal events and, to among the relations. Ibn Khaldun has examined historical events within the correspondence between cause and effect and has tried to get some deductions about communities. Ibn Khaldun has claimed knowing history the opinion which has been "necessity" to analyze from several perspective bir çok açıdan society events. In this study, by examining historical period of time when Ibn Khaldun had lived, Ibn Kahldun's point of view to public finance had been displayed.

Key Words: Muqaddimah, Middle ages, State, Public finance, Tax.

GİRİŞ

13. yy'da Kuzey Afrika'da yaşamış olan İbni Haldun, ortaçağın önemli düşünürlerindedir. İbni Haldun'un topluma, asabiyet kavramına, devlete, vergiye, ekonomiye, ticarete olan yaklaşımlarının günümüzde dahi kabul gören yanları vardır. Kuzey Afrika'nın çeşitli bölgelerinde ve farklı zamanlarda gerek aldığı görevler gerekse yaşam biçimi dolayısıyla; İbni Haldun'a toplumsal olaylara birçok açıdan bakabilme özelliğini kazandırmıştır. İbni Haldun'un tarihçi kimliği, ona atfedilen diğer tüm bilimsel kimliklerin üstünde bir yerdedir. İbni Haldun tarihe bilimsel bir kimlik kazandırarak, dönemi boyunca gerçekleşen olayları materyalist bir anlayışla neden-sonuç ilişkisi içinde incelemiştir.

İbni Haldun, Kuzey Afrika'daki toplumların yapısını anlamaya çalışmıştır. Toplumların göçebe-yerleşik yaşam biçimlerini anlamak için göçebe hayatı da bizzat içinde bulunarak irdelemiştir. "Umran ilmi" olarak adlandırdığı

kurama dair bilgi edinmeye çalışmış ve kabilelerin iklimlere göre değişkenlik gösteren davranışlarını gözlemlemiştir. İbni Haldun bedevi hayattan hadari hayata geçişin bazı sonuçlarını görmüştür. İbni Haldun "Mukaddime" adlı temel eserinde Kuzey Afrika'nın Ortaçağ'a denk gelen döneminde yaşananlardan yola çıkarak ulaştığı bir çok genel geçer yasa ile tarihçiliğe ve tarihe farklı bir boyut kazandırmıştır. Bu çalışmada İbni Haldun'un devlete, kamu maliyesine ve vergiye dair görüşleri çerçevesinde dönemin analizi yapılmaya çalışılmıştır.

1. İbni Haldun Kimdir?

Bir Ortaçağ düşünürü olan İbni Haldun'un içinde bulunduğu dönemde (1332-1406), yaşadığı yerler, aldığı eğitim, ailesi, çevresi, dönemin ekonomik, siyasi ve kültürel yapısından etkilenmesi neticesinde çok yönlü ilmi bir kişiliğe sahip olmasına neden olmuştur ve edindiği tecrübe ve bilgileri, yazdığı eserlerle günümüze kadar ulaştırmayı başarmıştır. İbni Haldun'un hayatı ve daha sonra yetişen bilim adamları ve düşünürlerin onun hakkındaki fikirleri de İbni Haldun'un kimliğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

2. İbni Haldun'un Hayatı

27 Mayıs 1332'de Tunus'ta doğan İbni Haldun, Hadramut'tan (Hıdırmut) İspanya'ya göç eden çok eski ve soylu bir Arap ailesinden gelmektedir (Ead, www.frcu.eun.eg). İbni Haldun'un ailesi, ilim ve irfana yabancı değildi, babası devrin büyük hocalarındandı. Onun için İbni Haldun'un ilk hocası babası olmuştur (Haldun, 1988:25). Böylece sınıfının mutad terbiyesini almıştır. Uzun otobiyografisinde kendilerini övdüğü bir hoca topluluğundan, Kur'an ve Lisan ilimleri, Hadis ve Fıkıh tahsil etti (Fahri, 1992:291). Bunun yanı sıra dilbilgisi, hukuk ve felsefe alanlarında eğitim görmüştür (Lacoste, 1993:250). İbni Haldun'u tahsil hayatından uzaklaştıran ve hayatı boyunca üzerinde etkili olan iki önemli hadiseden ilki; 18 yaşında iken, babasını veba hastalığı dolayısıyla kaybetmesi (1349), ikincisi ise vebadan kurtulan alimlerin Tunus'tan Mağrib'e göç etmesidir (Haldun, 1998:29). İbni Haldun, yüksek memuriyetlerde bulunarak, bir süre Tunus'ta idari görevlerde bulunduktan sonra, 1352'de Batı'ya seyahat etti ve bir müddet Becaye sultanlığını idare etti (Fahri, 1992:291-292). Fas hanedanının bütün Mağrib'i ele geçirmesi üzerine önce Fas'a, sonra da 1362'de Gırnata'ya gitmiştir (Lacoste, 1993:250). Bu dönem içinde Fas ve Becaye'ye yeniden çağrılarak, sarayda yüksek görevlerde bulundu.

20 yıldan fazla süren mücadeleden sonra (Tunus'ta), "İbni Haldun öğrendiklerini, siyasi tecrübelerini ve idari görüşlerini ortaya koyabileceği inziva dönemine girmiştir. Bu dönemde "Kıtabu'l İber" adındaki tarih kitabını yazmaya başlayarak 1377'de bu kitaba "giriş" olarak düşündüğü "Mukaddime" adlı eserini yazmıştır (Haldun, 1988:48-49). Yaşamının son döneminde (1384) Mısır'a çağırılmıştır. Bu dönemde, Kahire'de müderris olarak ders vermiş ve kadılık yapmıştır. Mısır sultanıyla birlikte bir sefere de katılan düşünür, Şam'da Timur'la fikir alışverişinde bulunmuş (Lacoste, 1993:250) ve 16 Mart 1406'da Kahire'de vefat etmiştir (Haldun, 1988:67).

3. Bilim Adamlarının İbni Haldun'a Dair Görüşleri

İbni Haldun çeşitli tarihlerde ve çeşitli yazarlar tarafından modern tarihçiliğin, siyasal bilimlerin ve sosyolojinin kurucusu olarak görülmüştür. Örnek olarak ele aldığımız düşünürler, yazarlar ve bilim adamlarının İbni Haldun'la ilgili görüşlerinin bir kısmına yer verilmiştir.

Katip Çelebi, Naima Mustafa, Abdurrahman Şeref Bey; İbni Haldun'u tarihi açıklayan bir üstad, bir "tarihçi", olarak görmüşlerdir(Hassan, 1998:26-27). Tonybee İbni Haldun'dan, "herhangi bir zamanda, herhangi bir ülkede, herhangi bir zihin tarafından yaratılmış en büyük bir tarih felsefesinin sahibi" olarak bahsetmektedir(Arslan, 1997:16). Hitti'ye göre İbni Haldun, İslam'ın en büyük tarih felsefecisidir. Claude Huart, Italo Pizzi, A. Nicholsan gibi Arap Edebiyatı tarihçileri; T.J. Boer gibi İslam-Arap felsefecisi; Villiam Muir, August Müller gibi İslam tarihçileri ve Eduard Meyer gibi diğer alanlardaki tarihçiler İbni Haldun'u tarihçi ve tarih felsefecisi olarak övmüşlerdir(Hassan, 1998:27). Geri kalmış ülkelerin durumunu inceleyen Fransız bilim adamı Yves Lacoste, "az gelişmişlik" olgusunu tarihi verilerle birlikte açıkladığını(Lacoste, 1993:250) ve dolayısıyla İbni Haldun'un toplumsal olaylara olan bilimsel bakış açısının olduğunu belirtmektedir. Erwin Rosenthal'e göre, İbni Haldun, İslam'ın en önemli siyasal düşünürlerinden biri olarak kabul edilir(Hassan, 1998:29).

İbni Haldun'un önemine sosyologlarca da işaret edilmiş; A. Ferreire, Ludwig Gumplowicz gibi sosyologlar İbni Haldun'u sosyolojinin habercisi, öncüsü, ilk sosyolog ve benzeri şekillerde sıfatlandırmışlardır. Düşünür; tarih sosyolojisinin, sosyal morfolojinin, genel sosyolojinin ve siyaset sosyolojisinin öncüsü niteliğinde görülmektedir(Hassan, 1998:28).

4. İbn Haldun'un Ekonomiye ve Mali Olaylara Bakışı

İbni Haldun'un mali olaylara bakışını anlayabilmek için, mali olayların gerçekleştiği ortamın baş aktörlerinden olan devletin ve devlete geçiş sürecinin, devletin sürekliliğinde önemli bir yer taşıyan vergilemenin, dönemin koşulları ile birlikte tahlil edilmesi gerekmektedir.

4.1. Umran İlmi, Asabiyet Bağları ve Devlete Geçiş

İbni Haldun, insan toplumsal bağlarıyla insan olabilir derken, toplumun bilgisiyle insanı, insanın bilgisiyle de tarihsel malzemelerden anlatılmak istenen duyguları, öne çıkarılan amaçları, kollanan çıkarları ve geleneklerin gizlediği kavranamaz doğruları bulma peşindedir. İbni Haldun tarihsel malzemenin, tarih gibi, insanın ürünü olduğunu ve ancak tarihsel malzemeyi yazan insanın gelecek öngörüsü ile ne amaçladığının bilinmesiyle geçmişin doğru bilgisinin elde edilebileceğini ileri sürmüştür(Öncü, 1992:80).

İbni Haldun'un sosyal gelişme ve bu gelişmedeki kültürel öğelere maddeci yaklaşımının temelinde bedevi (göçebe)-hazeri (yerleşik) toplum biçimlerini ayırt edişi yatar(Hassan, 1998:176). İnsanların toplum halinde yaşamalarının ve umrana geçmelerinin zorunlu olduğunu gösteren İbni Haldun, bu umranın veya toplumsal hayatın da yine zorunlu olarak bazı belli aşamalardan geçeceğini düşünmektedir. Bedevi umran bu gelişim sürecinde önce gelen, kendisinden kalkılandır; hazeri umran ise, sonradan gelen, kendisine

varılandır(Arslan, 1997:105-106). Herhangi bir sebeple, bir yerde şehir ve kasaba kurulur ve burası canlı, hareketli, iktisadi, idari, siyasi ve ilmi faaliyetlere sahne olursa; bu durum umranın kurulması, ilerlemesi ve artması şeklinde ifade edilmekte, aksine bu tür faaliyetler geriler ve zamanla ortadan kalkarsa, bu durum da umranın azalması, gerilemesi ve yıkılması şeklinde ifade edilmektedir. Bu genel ifadenin yanı sıra İbni Haldun'un "umran" kavramına farklı bir anlam yüklediği "Mukaddime" den anlaşılmaktadır. İbni Haldun biri bedevilere diğeri hazerilere ait olmak üzere iki tür umrandan bahsetmektedir. Umran bedevilerden hazerilere, mağara ve orman hayatından köşk ve saray hayatına doğru bir gelişme ve ilerleme göstermektedir. Mülk ve devlet kavramları yalnızca hazerilikte görülmekte iken; umran farklı şekillerde de olsa hem bedevilikte hem de hazerilikte görülmektedir. Hazerilikteki mülk ve devlet de, bedevilikteki asabiyetin neticesi ve riyasetin değişik bir şekli(Haldun, 1988:143-145) olmaktadır.

İbni Haldun asabiyet kavramına, devlet görüşünün temelini oluşturması dolayısıyla ayrıca önem vermektedir. İbni Haldun'a göre iki tür asabiyet vardır: Nesep asabiyeti ve sebep asabiyeti. Birincisinde, aynı soydan gelmek ve kandaş olmak gerekirken; ikincisi ortak ideolojilerden oluşan birlik duygusu sonucu oluşur. Bedevilerde yaygın, hakim, kuvvetli ve tesirli olan nesep asabiyeti iken; hazerilerde sebep asabiyeti yaygın ve etkili hale gelmiştir(Haldun,1988:125). İbni Haldun'a göre göçebe hayatı, yerleşik hayata taşıyan ana etkenler ise üretim ilişkileri ve sosyal hayat tarzı olmaktadır. Bedevi umranı belirleyen başlıca özellik, hayvan yetiştiriciliği ve tarımdır. Şehir umranı ise sanayi ve ticaret anlamına gelmektedir(Arslan, 1997:110).

Göçebe toplumların gerek sosyal hayatları gerekse üretimin onlar üzerindeki etkisi dolayısıyla birbirlerine çok bağlı olmalarını İbni Haldun "asabiyet" kavramı ile açıklamaktadır. Göçebe toplum, dıştan gelebilecek olan tehlikelere karşı kendisini korumak ve doğal ihtiyaçlarını karşılamak için kuvvetli bir dayanışma içerisinde olmak zorundadır ve zorundalık topluluk içinde "asabiye" duygusunun kuvvetlenmesini sağlamaktadır. İbni Haldun, göçebe toplumların zaman içerisinde gelişme ve değişme göstererek toprağa yerleşeceğini ileri sürmekte ve göçebe toplumların güç ve servet kazandıkça da yerleşik bir hayat sürme isteklerinin artacağını belirtmektedir. Göçebe toplumların kasaba ve şehirlere yerleşmesi sonucu toplumların gelişmiş ve örgütlü hali yani devlet aşaması ortaya çıkmış olur.

Yerleşik toplumlarda asabiyet bağı zayıflamış, onun yerini "din bağı" ve "hükümdara sadakat bağı" almıştır. "Asabiyetin ulaşmak istediği "mülk" tür ve mülkü elinde tutmasını sağlayacak olan "iktidar" dır(Haldun, 1988:129). İbni Haldun "asabiyet" olmadan devletin de kurulamayacağını savunmakta ve devletin sürekliliğini asabiyete bağlamaktadır(Haldun, 1988:417-432). Ona göre asabiyet bağlarının çözülmesi devleti ve "devletin çözülmesi de umran varlığını" (Arslan, 1997:112) sona erdirmektedir. İbni Haldun devleti yaşayan canlı organizmaya benzetmektedir ve devletin "tabii" ömrünü her biri kırk yıl süren üç neslin yaşına eşitlemektedir. Birinci neslin özelliği göçebe hayatın sadeliği, onları bir arada

tutan ve hükümdarın otoritesini paylaşmaya sevk eden asabiyet ruhudur, ikinci nesilde hazeri hayat tarzına geçişin sonucu olarak bu asabiyet ruhunda bir zayıflama ve hükümdarın otoritesine katılma isteksizliği görülür. Üçüncü nesilde ise asabiyet ruhunun tamamen kaybolması ve devletin çöküşü(Fahri, 1992:297-298) olduğunu belirterek; asabiyet ve devlet arasındaki bağın zaman içerisinde nasıl değişip geliştiğini ve sona erdiğini determinist bir yaklaşımla ortaya koymaktadır.

4.2. Mülk Kavramının Ekonomi İçindeki Yeri

Mukaddeme adlı eserin “Asabiye’nin hedeflediği amaç mülktür” başlıklı bölümünden, “devlet güçlü bir Asabiye’ye dayanmak zorunda olan güçlü kimse ve grupların iktidar isteğine bağlıdır” sonucuna ulaşılmaktadır. Güç devletinde “mülk” çıkarı en önemli husustur. Hükümdar, devletten, onun güvenliği, nizamı ve refahından sorumludur. Sorumluluklarını yerine getirmesi için yeterli güce sahip olmalıdır(Rosenthal, 1996:156-157). Elbette bu gücün ulaştığı “mülk” yani egemenlik olmakla birlikte, somut göstergeleri de toprakların artması, şehirlerin büyümesi, vergilerin çoğalması, sarayların yapılması şeklindedir.

4.2.1. Mülkün Oluşumu ve Mülk İlişkileri

“Mülk, aslında sahip olmak ve tasarrufta bulunmak manasına gelir. Melik ve malik (hükümdar) ise sahip ve mutasarrıf demektir. Burada mülk, devlet anlamındadır. Mülk sözü ile ifade edilen devlette, hükümdar her şeyin sahibidir, dilediği gibi tasarruf eder, en üstün olan onun iradesidir. Bedevilikten hazeriliğe geçişle birlikte ortaya çıkan devlet, Ortaçağ’daki yönetim biçimiyle, hükümdarın topluluğa egemen olması biçiminde kendini göstermiştir” (Haldun, 1988:452). “Mülk sadece asabiyetle olur” ifadesinden, bir hanedanlığın kabilelerinin ve asabe sahiplerinin sayıca çok olmasının, devletin kuvvetini artıracak; sahip olunan memleketlerin ve toprakların da fazla olacağı anlaşılmaktadır. “Bunun için de daha geniş bir mülkü bulunur” (Haldun, 1988:495) ifadesinden de mülkün varlığında, korunmasında ve fazlalığında asabiyetin kuvvetinin yattığını görmekteyiz.

İbni Haldun’un bedevi toplumdaki başkanlık (riyaset) örgütlenişi ile hazeri toplumdaki mülk örgütlenişi ayrımında, mülk, “hükm” yoluyla yönetilen ve kahr ile tagallüb’e -zorla hüküm sürme-(Devellioğlu, 1998:1014) dayanan siyasal örgüt biçimidir. İbni Haldun’a göre, “riyaset” devresinin ardından “mülk” devresi gelmektedir. Bu devrede, bir kabilenin başka kabile veya kabileleri egemenliği altına alıp mülke veya şehir umranına geçişin şartlarını hazırlamasından başlamakta, tek bir kişinin mutlak egemenliği (istibdad) ve mutlak monarşide sona ermektedir(Arslan, 1997:128). Burada asabiyet bağları farklı bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Tek bir kişinin güç, lüks, şehvet ve bolluk istekleri kabilelerin zayıflamasına ve birlik inancını yitirmesine sebebiyet vermektedir ve bu süreç sonunda çözülme aşamasına geçilmektedir.

İbni Haldun yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkiye ayrıca yer verir; “Aşırı sertlik devlete zarar verir ve çoğu zaman da onu yıkar”. Tebaanın ve devletin refahı hükümdar ile tebaa arasındaki iyi ilişkiye bağlıdır. Özel mülkiyeti, insanın elinden alınamayan bir hak olarak garanti altına alır. Eğer hükümdar bazı

zanaat ve ticareti tekeli altına almak amacıyla halkın varlığına el koyarak ya da satmaya zorlayarak halkın geçim yolunu tıkarsa, İbni Haldun bunun açıkça Şeriat'a karşı gelmek olduğunu belirtir. Ayrıca bunun hanedanın çıkarlarına aykırı olduğu ve devlete büyük, hatta onarılmaz zararlar verdiği yorumunu yapar(Rosenthal, 1996:137).

Devletin ziraat ve ticaret faaliyetlerini gerçekleştirmesi, bu alanlardaki iktisadi faaliyetleri tekelinde tutması suretiyle bireylerin girişimleri engellenir ve bu durum da devletin sürekliliğinin sağlanmasında en önemli geliri olan vergilerin azalmasına sebep olmaktadır. Bu dönem devlete olan güvenin azaldığı ve asabiyet bağlarının çözüldüğü dönem olmaktadır.

İbni Haldun'a göre, "şehirler, mülkün ikinci dereceden ürünleridir, dolayısı ile ondan sonra gelirler". Çünkü "mülk, insanların şehirlerde yerleşmesini gerektirir". Bunun belli başlı iki nedeni vardır: "Bunlardan birincisi, mülkün rahatlık, konfor, yerleşme ve bedevi hayatta umranla ilgili eksik olan şeylerin tamamlanmasını istemesidir. İkinci olarak, mülkün rakip ve düşmanlardan korunması gerekir. Aynı şekilde İbni Haldun, şehirlerdeki ekonomik faaliyetlerin gelişmesinin nedeninin de devlet olduğunu düşünmektedir. Şehir, ticaretin ve sanayinin ortaya çıktığı bir yer ise devletin bunların gelişmesi ve mükemmelleşmesinde çok önemli bir katkısı vardır. Saraylar, camiler, kervansaraylar, büyük ve görkemli binalar devlet sahibi ve onun yakınındakiler tarafından yaptırılırlar(Arslan, 1997:134-135). Edindiğimiz tüm bu bilgiler doğrultusunda, mülkün bedevilikten, hazeriliğe geçilmesiyle edinildiğini, İbni Haldun'un sosyolojisinde mülkün, devlet ile eşanlı kullanıldığını, bunun yanı sıra bireysel mülk edinmenin bir hak olduğu ve topluma yönelik olarak bugünkü manasıyla mülk diyebileceğimiz gayrimenkullerin devlet sahibi tarafından kurulduğunu görmekteyiz.

4.2.2. Üretim Biçimleri ve Ekonomik İlişkilerin Değerlendirilmesi

İbni Haldun'u liberal bir iktisat taraftarı görenler olduğu gibi, sosyalist iktisat anlayışının dönemlerinden birini gerçekleştiren görüşlere sahip olduğunu yorumlayanlar da vardır. Ancak İbni Haldun'un üretime, devlete, mülkiyete, kuruluş ve yıkılış gibi sosyolojik olgulara, "emek-değer" ilişkisine bakışı Marksist anlayışa yakın olmakla beraber çoğu açıdan farklı düşündükleri de bir gerçektir.

İbni Haldun, cemiyetler ve kavimler arasında görülen farkların, onların içinde buldukları iktisadi şartlardan ve geçimlerini sağladıkları yolların değişik oluşundan kaynaklandığını; farklı şahsi anlayış, kanaat, fikir, töre, gelenek ve göreneklerin menşei anlamak gerektiğini vurgulamaktadır. İbni Haldun emeğin önemini ve değerini vurgulayarak, bunu kar, gelir, kazanç, mal ve servetin kaynağı olarak görmektedir.

Üretim biçimlerinin ve gıda rejimlerinin bedevi ve hazeri topluluklarda sosyoloji ve psikoloji bakımından farklılaştığını ve bunun tamamıyla iktisadi ve maddi şartlardan kaynaklandığını vurgulamaktadır. Coğrafi şartlar, üretim biçimleri ve iklim olaylarının birey ve topluluklar üzerinde etkili oldukları yargısına "benzetme ve özdeşleştirme" sonucu ulaşmaktadır -örneğin; bedeviler

deve eti ve sütü ile beslendikleri için, deve gibi sabırlı olurlar; çok sıcak ve çok soğuk iklimlerde yaşayan insanlar her türlü ahlaki ve dini kayıtlardan uzak yaşarlar- (Haldun, 1988:147-148).

Bedevi umrandan şehir umranına geçişi mümkün kılan ana unsur da bedevi umran seviyesinde yapılan üretimin hacminde meydana gelen artmada aranmalıdır. Bu seviyede yapılan hayvancılık ve tarım, toplumun zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli ürünlerden fazlasını üretebildiğinde, yeni ihtiyaçların ortaya çıkması sonucunda yeni ve farklı üretim dallarını gerektirmektedir. Bu durum da şehir umranına geçişi sağlamaktadır(Arslan, 1997:111).

İlk üretim tarzı bedeviliktir. Göçebe toplumlar varoluşlarını sürdürecekt derecede üretim yapmakta(Hassan, 1998:181) ve dolayısıyla ihtiyaç maddelerinde çeşitlilik ve lüks olmamaktadır. Üretim biçimi, bedevi ve hazeri toplumlar ayrımının en önemli ölçütüdür. Basit üretim araçları ile sağlanan hayvancılık ve tarım sade bir hayatı hazırlarken, öte yanda gelişkin üretim araçları, yaygın ve teknolojideki sınırlı üretim karmaşık, tüketimci ve giderek israfa yönelik bir hayatı hazırlamaktadır(Hassan, 1998:183). Bedevi ve hazeri yaşam biçimindeki ayrımı üretimin belirleyişinin en temel sebebinin ihtiyaç dışı üretim fazlasının değerlendiriliş biçiminden kaynaklandığını görüyoruz. Artan üretim ticaretin oluşumunu sağlamakta, artan zamanı getirmesi dolayısıyla diğer sanat dallarına olan ilgiyi ortaya çıkarmakta, birey ve toplumda ihtiyacın çeşitlenmesine imkan vererek ihtiyacın farklılaşmasını ve artmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla bu durum iş bölümü ve dayanışmanın ilkel toplumdaki basit halinden çıkarak, yerleşik düzende oluşacak karmaşık ve gelişmiş hale dönüşecektir.

İbni Haldun'un toplumda değişimin ekonomik temellere bağlı olduğu ve üretim gerçekleşmesinde "emeğin rolü" hakkındaki görüşleri onun yöntemini anlatmaktadır. İnsanları ekonomik etkinliğe iten belli başlı unsur, kar veya kazanç arzudur. Bir malın değerini belirleyen iki şey ise, onun üretimi için harcanan emek ve bu mala karşı duyulan taleptir(Arslan, 1997:153). İbni Haldun'a göre emeğin iki yönü; "emek-değer" ve "artık-değer"dir. Emek-değerde; ihtiyaçları karşılamak için emek sarf etmek kaçınılmazdır. Kazanç ancak çalışmak ve emek sarf etmekle elde edilir. İnsan bu emeği amaçsız olarak kullanmaz, amaç üretimdir ve üretimin yapılmasında temel amaç geçimi sağlamaktır. Artık-değerde, emek, hem kendi ihtiyacı için hem de başkalarının ihtiyacı için mal ve hizmet üretimi sürecinde ortaya çıkmaktadır. Kendisini yeniden üretim dışındaki değer, artı-değerdir(Falay, 2002:19-20). Kazanç, eğer o kazancı sağlayan kişinin ihtiyaçları için sarf edilirse, "geçim aracı" olur, ihtiyaçtan fazla olan ve sarf edilmeyen kazanç ise "sermaye" dir.

Bedevi hayat tarzı söz konusu olduğunda; emek arzı sınırlı olduğundan üretim ve kazanç azdır, şehirlerde emek arzı fazla olduğundan kazanç da fazla olur. Zorunlu ihtiyaçlar karşılandıktan sonra kazancın kalan kısmı da yeni kazançlar elde etmeye yol açmaktadır. Ekonomik hayatın gelişimindeki diğer önemli unsur iş bölümüdür. İnsanları işbirliğine iten faktör, bir insanın hayatını sürdürmek için zorunlu olduğu asgari ürünleri yalnız başına üretmesinin

imkansızlığıdır. Dolayısıyla bu durumların varlığı toplumların geçişini ve evrimini sağlamaktadır.

İbni Haldun'un ekonomiyle ilgili diğer bir önemli görüşü ise özel teşebbüsü savunmasıdır. Ekonomik olayların, diğer toplumsal olaylar gibi kendine has bazı kanunları olduğuna inanmakta ve bunlar üzerinde uygulanacak herhangi bir zorlamanın ekonomik hayatı alt üst edeceğini savunmaktadır. Devletin ekonomik hayata herhangi bir müdahalesine karşıdır(Arslan, 1997:153-155).

İbni Haldun'a göre, iktisadi şartların bozuk, ticari hayatın ölçsüz, tüketimin dengesiz, üretimin gelişigüzel, gelir dağılımının adil olmadığı, kar getiren ve kazanç sağlayan kaynakların eşit bir şekilde paylaşılmadığı toplumlarda sağlam bir ahlaki hayatın ve refahın sağlanmasına imkan yoktur(Haldun, 1988:149).

4.3. İbni Haldun'un Kamu Maliyesine ve Kamu Ekonomisine Dair Görüşleri

Devlet çeşitli kurumları ile ekonomik hayatın düzen içinde gerçekleşmesini ve gelişmesini sağlar. İbni Haldun'a göre her türlü ekonomik faaliyetin temel hedefi kardır. Bireyler de iktisadi faaliyetler sonucunda kar elde etmek ve tasarrufta bulunmak isterler. Devletin ekonomik hayata adil olmayan müdahaleleri, haksız vergilemede bulunması, mülkiyete haksızca el koyma gibi davranışları ekonomiyi olumsuz yönde etkiler ve neticede devletin varlığının devamı için gerekli olan vergilerle elde ettiği gelirden mahrum olur(Arslan, 1997:113-114). Devlet bu döngü sonucunda yapması gereken zorunlu faaliyetleri (adalet, diplomasi, savunma, vb.) gerçekleştirmediğinden çözülmeye ve yıkıma doğru gider.

İbni Haldun'a göre gelir ve servetin oluşması üç ana öğeye dayanır: Ücret, kar ve vergi. Dolayısıyla servet dağılımı da; emeğe sahip olanlara, kar elde edenlere ve devlete göre dağılmaktadır. "Servet sarf edilmeden, hazinelerde saklanarak artmaz" (Falay, 2002:21) sözü ile ekonomideki canlılığın ve refahın, paranın dolaşımı ile sürececeğini belirtmektedir. Dağılımın hakkaniyetle gerçekleşmesi de "azalmayan ücretin, pazara döneceği; pazardaki kazancın kara dönüşeceği, artan karın da vergiye dönüşeceği" döngüsünü sağlayacaktır.

İbni Haldun'a göre; "dengeli bir bütçe sağlıklı bir ekonomi için çok önemlidir ve siyasi düzenin istikrarının anahtarıdır." Harcamaların, gelirlerden hızlı artması neticesinde devletin vergi gelirlerini artıramaması ve harcamalarını kısamaması dolayısıyla bütçede oluşacak açık ekonomiyi olumsuz etkileyecektir. Bu yüzden bütçede denklik sağlanmalıdır. "Ücret ve aylıkları eksiltmek devletin gelirini eksiltir" (Rosenthal, 1996:134-135) ifadesi ile anlatılmak istenen ise; bütçe dengesinin bozulması halinde, önemli kalemlerden biri olan ücret ve aylıkların azaltılması, ekonomiyi durgunluğa sürükleyeceğinden dolayı bir biçimde vergi gelirlerinin azalmasına da sebep olacaktır. Bu açıdan bütçe denliğini sağlamada hangi harcamaların zaruri ve ekonomi açısından gerekli olduğu hususunda dikkat etmek gerekmektedir; aksi takdirde harcamanın

kısılması bütçe denkleğini sağlamaktan ziyade daha büyük bir açığa neden olabilecektir.

Sermayenin yatırıma dönüşmesi bir ülke ekonomisinin gelişmesi için en önemli etkenlerden biridir. Yatırım kararı ise mevcut ekonomi ile geleceğe yönelik beklenti ve tahminlerle kıyaslanarak verilmektedir. Yatırım sabit ve değişken maliyetlerin mukayesesine dayalı olarak alınmakta ve sabit maliyetlerden en ağır olan “vergi tarhı” müteşebbisin kararını etkileyecektir. Vergi oranları beklenen karın üstünde ise yatırım kararı verilmeyecek, bunun daha altında bir seviyede ise yatırım yapılacaktır. İbni Haldun’un vergi teorisinde de; vergilerin düşük tutulmasıyla sağlanacak yatırım ve üretim artışı, hem istihdamı artıracak hem de fiyatlar genel seviyesinin düşmesine sebep olacaktır. Bu ise, sadece ekonomik durgunluğu azaltmak ve enflasyonu düşürmekle kalmayacak, aynı zamanda artan işlem hacmiyle birlikte hem milli geliri hem de toplam vergi gelirini artıracaktır(İlgen, 2005:102-103).

4.4. İbni Haldun’un Vergilemeye İlişkin Görüşleri

Ortaçağ’da maliye kaynakları, temel olarak, fethedilen ülkelerden alınan haraçlar, savaşlarda elde edilen ganimet, özel mülkiyetin müsadere, kraliyet arazileri ve vergilemeden oluşur(Andıç ve Andıç, 1998:55).

“Devletin başlangıç dönemlerinde vergilerin kişiler üzerindeki yükü hafiftir, ancak toplam olarak kayda değer miktardadır. Bunun sebebi dine uyan devletin yalnızca Şeriat’ın istediği yükümlülükleri yani zekat, haraç ve cizyeyi emretmesidir, ki bunların fertler üzerinde ağır bir yükü yoktur...Bunlar gözetilmesi gereken sınırlardır.” Düşük bir hayat standardına ve hafif vergilere sahip olan tarıma dayalı bir kırsal ekonomi, ödülü refah olan çok çalışmayı teşvik eder. Fakat hükümdarlar iktidarı ele aldıklarında, çok daha yüksek bir hayat standardı olan şehir hayatı giderek artan taleplerle geldiği için, çiftçi, zanaatkar ve tüccardan ağır vergiler alınır. Üretim ve kar azalır, vergiler düşer ve devlet çözülmeye gider(Rosenthal, 1996:135).

İbni Haldun’a göre, devlet gelirlerinin bir yerden sonra giderlerini karşılayamamaya başlaması sonucu, devlet sahibinin iki yolu vardır: İlki devlet giderlerini kısmak, ikincisi ise eski vergi oranlarını arttırmak veya yeni bir takım vergiler koymak suretiyle devlet gelirlerini arttırmaktır. İbni Haldun devletin her iki yolu da denemeye çalışacağını ve sonuçta başarısız olacağını belirtmektedir(Arslan, 1997:157-158). Devletin alışmış olduğu lüks hayatı belli bir noktadan sonra (devletin ödemesi gereken memur maaşları, toplumun istiladan korunması için yapılan askeri harcamalar,..) isteği dışında kısamayacağından harcamalar azalmayacak; tercih edeceği ikinci yolda da vergi gelirlerinin artması yerine azalmasıyla sonuçlanacaktır.

“Devletin (sultanın) ticaretle uğraşması da üreticiler için zararlıdır ve vergi düzenini bozar.” Verginin geniş ölçüde kaynağı tüccar ve çiftçilerdir. Devletin faaliyette bulunacağı herhangi iktisadi bir alanda, çiftçiler ve tüccarlar rekabet edemez. Bunun iki önemli nedeni ise; devletin malı diğer girişimcilerden çok daha ucuza satın alabilmesi ya da girişimcileri, ürettiği ürünü veya malı yüksek fiyatlarla satın almak zorunda bırakmasıdır. Her iki durumda da haksız

rekabet söz konusudur. Devletin iktisadi hayata olan müdahalesi arz-talep dengesini bozmuş ve sonuçta her iki tarafın zararına bir durumla karşılaşmıştır. Şöyle ki; yüksek fiyatlarla devletin elindeki malın zorunlu olarak diğer teşebbüsler tarafından alınması sonucu, tüccar ve çiftçinin elindeki nakdin (sermayenin) tükenmesi, bu alandaki faaliyetlerin azalmasına sebep olur ve kazancını düşürür. Beklediği kazancı elde edemeyen devletin, bu durumda diğer kaybı da yoksullaşan tüccarın ve çiftçinin ödeyemeyeceği vergi olmaktadır. Devletin yaptığı ticaret faydalı ve karlı bile olsa, maliyetine katılan alışverişler neticesinde büyük bir vergi kaybına yol açar. Bu ticaret diğer teşebbüsler tarafından yapılmış olsaydı, elde edilen kazanç vergi olarak devletin kasasına dönecekti ve girişimciler de çalışmanın getirdiği karın daha fazlasını elde etmek için yeni girişimlerde bulunacak, bu da yine verginin artması ile sonuçlanacaktı(Haldun, 1988:701-703).

İbni Haldun'un vergi oranlarıyla ilgili görüş ve analizleri de, vergi oranlarının optimum seviyede korunması gerektiğidir. "Şu halde vergileri bütün mükellefler arasında dürüst, adil ve hakkaniyetli bir şekilde dağıt ve genelleştir. Ne üst tabakadaki soyluluk veya büyük zenginliklerden, ne de kendi memurlarından, saray adamlarından ya da onların izleyicilerinden olması dolayısıyla hiç kimseyi bundan muaf tutma. Ve, hiç kimseye zorla, ödeme kapasitesinin üstünde bir vergi yükü yükleme" (İlgen, 2005:102) şeklindeki görüşüyle vergilemede adaletsizliğin olmaması gerektiğini vurgular.

İbni Haldun, hükümdarın veya devletin hükümlerine dayalı olarak aldığı verginin de değişim ve dönüşüm yaşadığına işaret etmektedir. Çok ağır vergiler kişilerin devlete olan güvenini kırar ve bu durum da hazeri toplumda düşük hayat standardında yaşamak zorunda kalan bireylerin asabiyet bağlarını zayıflatır. Dolayısıyla geliri azalan bireylerin ödediği verginin azalması suretiyle devlet gelirinin azalması, devletin gücünün de zayıflamasına neden olmaktadır. Devletin sürekliliğinin sağlanması ve gücünün artması ise verginin bireylere yük getirmeden hakkaniyetle alınması ile gerçekleşebilecektir.

SONUÇ

İbni Haldun Ortaçağ düzeninin yavaş yavaş yeni bir siyasi ve iktisadi bir döneme yerini bıraktığı bir geçiş döneminde yaşamıştır. Bu durum onun, toplumların ve devletin kuruluş, yükseliş, refah, gerileme ve çöküşü hakkındaki görüşlerine temel oluşturmuştur. İbni Haldun sosyoloji biliminin temelini tarih ilmine dayandırmakta ve sosyolojik araştırmalarda sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek için tarihin bilinmesinin zorunluluk olduğu görüşünü benimsemektedir. Mali olayları değerlendirirken de, tarihten faydalanmıştır ve olayları bir toplumbilimci olarak irdelemiştir.

İbni Haldun toplumlardaki değişim ve dönüşümün sürekli olduğu görüşünü, toplumları gözlemleyerek ve yaptığı göçler esnasında onların arasında çalışarak ve yaşayarak irdelemiştir. Ortaçağ'da ekonomik ve siyasi bunalımlar ve savaşlar dolayısıyla bugünkü kadar gelişmiş maliye örgütleri bulunmamaktadır ve çok çeşitli mali olaylar cereyan etmemektedir. Ancak, İbni Haldun'un üretim ilişkilerine, mülke, vergiye bakışı bize onun fikirlerinin çerçevesini vermektedir.

İbni Haldun bir hükümdara yazdığı mektupta “Toplanan malları hak edenler arasında doğruluk ve eşitlikle böl, şerefinden dolayı şeref sahibine ve zenginliğinden dolayı zengine aynı muamelede bulunma, hizmetinde bulunanları vergi ödemekten muaf tutma, kudret ve takatleri dışında ödenekler ödemeğe kimseyi zorlama, adalet haricinde tekliflerde bulunma...”¹(Gökbunar, 1998:180)şeklinde önerilerde bulunmuştur. Bu da bize; İbni Haldun’un vergilemede, genellik, adalet, eşitlik, iktisadilik ve ödeme gücü ilkelerine verdiği önemi ve hayata bakışını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ANDIÇ, M.Fuat ve ANDIÇ, Süphan(1998); “Mali Sosyolojiye İlişkin Bir İnceleme”, **T.C. Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No:10**, Prof. Dr. Salih Şanver’e Armağan, İstanbul.
- ARSLAN, Ahmet(1997); **İbni Haldun’un İlim ve Fikir Dünyası**, 2. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara.
- DEVELLİOĞLU, Ferit(1998); **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, 15. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- EAD, Hamed A.; “Alchemy in Ibn Khaldun’s Muqaddimah”, <http://www.frcu.eun.eg/www/universities/html/hamed.2.htm>.
- FAHRİ, Macit; **İslam Felsefesi Tarihi**(1992), İkinci Baskı, İklim Yayınları, İstanbul.
- FALAY, Nihat(1987); **İbni Haldun’un İktisadi Görüşleri**, İstanbul:İÜ, İktisat Fakültesi, Maliye Enstitüsü Yayın No:2420/409/58.
- FALAY, Nihat(2002); “İbni Haldun’un İktisadi Görüşleri”, **İktisat’ın Dama Taşları**, İÜ İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti İktisat Dergisi, İstanbul.
- GÖKBUNAR, Ali Rıza(1998); “Vergileme İlkeleri ve Küreselleşme”, **C.B.Ü. Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, C.B.Ü Ekonomi ve Yönetim Dergisi, Sayı:4.
- HALDUN, İbn(1998); **Mukaddime I**, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), II. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul.
- HASSAN, Ümit(1998); **Ibn Haldun’un Metodu ve Siyaset Teorisi**, 2.Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- İLGEN, Abdulkadir(2005); “İbni Haldun’un Kamu Ekonomisi, Maliyesi ve Vergi Dünyasına İlişkin Görüş ve Analizleri”, **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı:281.
- LACOSTE, Yves(1993); **İbni Haldun (Üçüncü Dünyanın Geçmiş Tarih Biliminin Doğuşu)**, (Çev. Mehmet Sert), Sosyalist Yayınları, İstanbul.
- ÖNCÜ Ahmet; **Sosyoloji Ya Da Tarih (İbn-i Haldun ve Mukaddime Üzerine Bir Deneme)**, Öteki yayınları, Ankara, 1992.
- ROSAENTHAL, I.J. Erwin(1996); **Ortaçağ’da İslam Siyaset Düşüncesi**, (Çev. Ali Çaksu), İz Yayıncılık.

¹ Nihat Falay; **İbni Haldun’un İktisadi Görüşleri**, İstanbul:İÜ, İktisat Fakültesi, Maliye Enstitüsü Yayın No:2420/409/58, 1987, s.55’ten aktaran Ali Rıza Gökbunar; “Vergileme İlkeleri ve Küreselleşme”, **C.B.Ü. Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, C.B.Ü Ekonomi ve Yönetim Dergisi, Sayı:4, Yıl:1998, s.180.

Türkiye’de Kredi Kartı Kullanımını Etkileyen Faktörleri Belirlemeye Yönelik Bir Model Çalışması

Yrd. Doç. Dr. Nevin UZGÖREN

Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, KÜTAHYA

Uzm. Gülçin CEYLAN

Akbank T.A.Ş., Simav Şubesi, SİMAV

Yrd. Doç. Dr. Ergin UZGÖREN

Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, KÜTAHYA

ÖZET

Kredi kartının bir ödeme ve tüketici kredisi aracı olarak kullanılması dünya genelinde ve Türkiye’de sürekli artmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye’de kredi kartı ile yapılan harcamalara etki eden faktörlerin analiz edilmesi amaçlanmış ve çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucu elde edilen model, iktisadi ve istatistikî beklentilere uygun sonuç vermiştir. Türkiye’de Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihlerinde yaşanan krizlerin kredi kartı kullanım cirosunun azalmasında önemli derecede rol oynadığı görülmüştür. Diğer yandan kişi başına düşen gayri safi milli hasılabın, pos sayısının, kredi kartı sayısının ve enflasyon oranının ise kredi kartı kullanım cirosunu artış yönünde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kredi kartı, birim kök testi, regresyon analizi.

A Model Study Based on Setting The Factors Affecting The Credit Card Usage in Turkey

ABSTRACT

The usage of credit cards as a mean for payment and consumer credits is consistently increasing worldwide and Turkey.

In this study, analyzing the factors that affect the expenditures by credit cards is aimed and multiple regression analysis is applied. The model which is gained through this analysis has shaved appropriate results for economic and statistical expectations. It has been realized that, the crisis in November 2000 and February 2001 in Turkey had an important role in the decrease of credit card usage giro. On the other hand, it has been concluded that the gross national product per capita, the number of pos machines and credit cards and the inflation rate increased the card usage giro.

Key Words: Credit card, unit root test, regression analysis.

I. GİRİŞ

Kredi kartı, kişilerin nakit para taşımaksızın kaydi para ile mal ve hizmet satın almalarına olanak tanıyan bir ödeme aracıdır. Bu ödeme aracı ile, mal ve hizmetlerin bedellerinin belli bir süre sonra ödenmesi veya belirli bir faiz karşılığında taksitlendirilmesi yoluyla kredi kullanılabilirdiği gibi, nakit para çekilebilmesi de mümkündür.

ABD’de 1894 yılında sadece turizm sektörüyle sınırlı olarak başlayan kredi kartı kullanımı, özellikle 1950 yılından itibaren tüm sektörleri kapsayacak çeşitlilikte hızla yaygınlaşmaya başlamıştır (Ekinci, 2002: 14; Ettinger, 1962: 57).

Kredi kartı kullanımının Avrupa ülkeleri arasında yaygınlaşması ABD'ye nispeten daha yavaş olmuş ve 1970'li yıllarla birlikte hızlanmıştır. Böylelikle kredi kartı, tüm dünyada genel kabul gören bir ödeme aracı haline gelmiştir (Baydemir, 2004: 1; Yılmaz, 2000: 6-7). Bugün tüm dünyada kullanımı en yaygın olan uluslararası kredi kartları Visa, MasterCard, American Express ve Diners Club kartlarıdır (Reisoğlu, 2004: 101).

Türkiye'de ise ilk olarak 1968 yılında Koç grubuna bağlı Setur A.Ş. Diners Club kredi kartını çıkarmış (Yılmaz, 2000: 7) olmasına rağmen, kullanımı sınırlı kalmıştır. Ancak özellikle 1980'li yıllarda bankacılık bilgi ve kültür birikiminin sağlanması, bireysel bankacılık ve kredi uygulamalarının gelişmeye başlamasıyla müşteri beklentilerinin artması ve teknik altyapının gelişmesi sonucu dünyada kullanımı en yaygın olan kredi kartı sistemleri Türkiye piyasasına girmiştir (Atay, 1993: 69). Türkiye'de toplumun sosyokültürel ve ekonomik yapı dönüşümlerinin yanı sıra, gerek kredi kartı arz eden bankaların bu piyasaya yaptığı büyük yatırımlar ve gerek tüketicilerin daha kolay alışveriş yapma ve kredi kullanma eğilimlerinin, kredi kartı piyasasının süratli bir şekilde gelişmesine neden olduğu söylenebilir (Kuntalp ve Pekgüçlü, 1999: 132).

Kredi kartı kullanımı genel ekonomik gelişmelerden etkilendiği gibi, milli gelir, istihdam, enflasyon, kayıt dışı ekonomi ve parasal büyüklükler gibi bazı temel iktisadi değişkenleri de etkileyebilmektedir.

Kredi kartı kullanımının yaygınlaşması sonucu tüketim eğilimi ve dolayısıyla toplam talep artacaktır. Toplam talep artışı eğer arz artışı ile karşılanamaz ise, fiyatlar genel seviyesinin artması -enflasyon- kaçınılmazdır. Ancak toplam talepteki artış, arz artışı ile karşılandığında ise üretim ve milli gelir seviyesi artacaktır (Yılmaz, 2000: 39-57). Üretim artışı dolaylı olarak yatırımlarda artış yapılmasını gerektireceği için, milli gelir üzerindeki etki hem tüketim hem de yatırım artışı yoluyla gerçekleşecektir (Baydemir, 2004: 86). Ancak olaya farklı bir boyuttan yaklaşıldığında ise; kredi kartı kullanımı ile piyasadaki efektif para sirkülasyonunun azaldığı ve bu durumun enflasyon üzerinde azaltıcı etki yaratacağı söylenebilir (Yılmaz, 2000: 83-85).

Kişiler nakit ödeme yapılmaması, son ödeme tarihinde toplam borcun sadece belirli bir kısmının ödenebilmesi ve taksitli alışveriş olanakları nedeniyle kredi kartlarıyla daha kolay harcama yapabilmektedir. Bu durumda kredi kartı kullananlar hiç planlamadıkları halde bir malı satın alabilmekte veya ek satın alma potansiyeliyle ihtiyaçlarını ötelemekten bir an önce karşılayabilmektedir (Yılmaz, 2000: 58-60).

Konu yatırım talebi açısından ele alındığında, kredi kartı sahiplerinin banka hesaplarında bulunan kısa vadeli fonlar, bankalar tarafından düşük maliyetli kredi verilebilir fon olarak kullanılmakta ve kolaylıkla plase edebilmektedir. İhtiyacı olan yatırımcılara nispeten düşük maliyetle sunulan krediler, kredi kullanımının artması suretiyle milli gelir üzerinde de olumlu etkiler yaratmaktadır (Yılmaz, 2000: 58-60).

Kredi kartı sistemi teknoloji yoğun bir sektör olduğu için daha çok nitelikli ve teknik personele gereksinim duyulmaktadır. Ancak teknik yönü

dışında, kredi kartı kullanımının artmasıyla bankalarda yeni çalışma alanları ve iş pozisyonları ortaya çıkmıştır. Kartların hazırlanması, pazarlanması, teslimi, hesap ekstrelerinin, mektupların ve armağanların dağıtımı yeni istihdam alanları yaratmıştır (Baydemir, 2004: 87).

Kredi kartı kullanılarak yapılan işlemlerin karşılığında fatura veya perakende satış fişlerinin kesilme zorunluluğunun bulunması, kayıt dışı ekonomiyi azaltarak vergi gelirlerinin artması sonucunu yaratacaktır. Aynı zamanda kredi kartı kullanımında fiili olarak efektif para kullanılmadığı için efektif paranın dolaşım hızı düşmekte ve toplam para arzı içinde kaydi paranın payı artmaktadır (Yılmaz, 2000: 78).

Konu ile ilgili gerçekleştirilmiş çeşitli çalışmalar incelendiğinde; tüketicilerin kredi kartı kullanımlarını etkileyen yıllık ücret, faiz oranı, kredi limiti, ödeme oranı gibi değişkenlerin etkisini (Qi and Yang, 2003; Brito and Peter, 1995; Calem and Mester, 1995) veya ilişkili olarak gerçekçi olmayan iyimserlik etkisini (Yang vd., 2007) belirlemeye yönelik çalışmaların yanı sıra; kredi kartı kullanımını farklı sektörlerde veya piyasa yapıları temelinde çeşitli modeller yardımıyla açıklamaya çalışan örnekler dikkati çekmektedir (Berlin and Mester, 2004; Stango, 2000; Ausubel, 1991). Ayrıca Türkiye'nin çeşitli yerleşim yerlerinde kredi kartı kullanımının insanların satın alma ve harcama alışkanlıkları üzerindeki etkisini (Durukan vd. 2006; Torlak, 2002) veya genel olarak kredi kartı kullanımındaki tutum değişikliklerini belirlemeye yönelik çalışmalar (Ardahan, 1997; Akdoğan, 1990; Karamustafa ve Biçkes, 2003) gerçekleştirildiği görülmektedir.

Bu çalışmada ise, Türkiye'de yurt içinde kredi kartı ile yapılan toplam harcamaları etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

II. MATERYAL VE YÖNTEM

Türkiye'de yurt içinde kredi kartı ile yapılan toplam harcamaları etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla yönelik olarak çoklu doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır. Çoklu doğrusal regresyon modeli genel olarak;

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k + \varepsilon \quad (1)$$

şeklinde gösterilir. Bu ilişkide, bağımlı değişken Y; X_1, X_2, \dots, X_k bağımsız değişkenlerinin doğrusal bir bileşimi tarafından belirlenmektedir. Burada β_0 regresyon sabitidir, yani $X_1 = X_2 = \dots = X_k = 0$ olduğu zaman Y'nin ortalama değerini verir. $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k$ kısmi regresyon katsayıları olup, β_i genel olarak, diğer etmenler sabitken X_i 'de meydana gelecek bir birimlik değişiminin Y'de ortalama olarak kaç birimlik değişime yaratacağını gösterir (Tarı, 1999: 66-68).

Türkiye'de kredi kartı ile yapılan harcamalara etki eden faktörlerin belirlenmesine yönelik aşağıdaki değişkenler dikkate alınmıştır¹.

¹ Değişkenlere ait veriler Ek 1' de verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: (Ceylan, 2007: 74-85)

Y : Türkiye’de çıkarılmış kredi kartları ile yurt içinde yapılan toplam işlem tutarları (YTL)
X₁ (POS) : Pos Sayısı (Adet)
X₂ (KKS) : Kredi Kartı Sayısı (Adet)
X₃ (GSMH) : Kişi Başına Düşen GSMH (YTL)
X₄ (ENF) : Enflasyon Oranı
D : Yapay (dummy) değişken

Böylece, Türkiye’de yıllar itibariyle gerçekleşen kredi kartı ile yurt içinde yapılan toplam işlem tutarları; ilgili dönemlerdeki pos sayısı, kredi kartı sayısı, kişi başına düşen GSMH, enflasyon oranı ve 2000 Kasım-2001 Şubat krizinin etkilerini temsil etmek üzere bir yapay değişkene bağlı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Değişkenlere ait gözlem değerleri 1994-2004 yıllarını kapsamaktadır. Türkiye’de 1994 yılı öncesi kredi kartı ile yapılan işlem tutarları yurtdışındaki işlem tutarlarıyla birlikte hesaplandığından, sadece yurtiçi kullanıma ilişkin harcamalara yönelik 1994 yılı öncesi veri elde edilememiştir.

Analiz iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada sahte regresyon sorununa yönelik olarak değişkenlerin birim kök sınamaları yapılmış olup, ikinci aşamada regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir. İlgili analizlerin yapılmasında Eviews-5 ve SPSS-13.0 paket programlarından yararlanılmıştır.

A. Birim Kök Testi İle Serilerin Durağanlık Sınaması

Zaman serisi verilerine dayalı ekonometrik analizlerde karşılaşılan en büyük sorun ele alınan serilerin durağan olmamasından kaynaklanan “sahte regresyon” sorunudur (Örnek çalışmalar ve ayrıntılı bilgi için bkz. Uzgören ve Uzgören, 2005: 1-20; Gujarati, 2003: 792-821; Dorestani and Arjomand, 2006:1-6; Ertek, 1996: 379-391; Tarı, 1999: 366-3749; Işığışık, 1994: 46-47, Kutlar, 2000: 156-180). Eğer zaman serileri durağan değilse, güçlü genel eğilimler (trend) taşıyacaktır ve ilişki gerçek olmaktan çok sahte regresyon şeklinde ortaya çıkacaktır. Bu durumda t, F ve ki-kare gibi geleneksel sınamalar kuşkulu hale gelecektir. Böyle durumlarda trendin ortadan kaldırılması ve zaman serisinin durağanlaştırılması gerekmektedir. Serilerin durağan olup olmadığını belirlemenin yaygın yollarından birisi birim kök sınamasıdır.

Çalışmanın bu aşamasında, regresyon analizinin güvenilirliğine yönelik bütün değişkenlerin birim kök testi ile durağanlık analizleri yapılmış olup, elde edilen sonuçlar Tablo 1’de özetlenmiştir. Birim kök testine ilişkin hipotezler aşağıdaki gibi tanımlanır:

H₀: $\delta=0$ (Seri birim köke sahiptir, yani seri durağan değildir)
H₁: $\delta \neq 0$

Tablo 1. $\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t$ modeli için birim kök test sonuçları

Değişkenler	I(0) için τ istatistikleri	MacKinnon kritik değerleri
Ciro	4,249281 $\rho = 0.0021$	$\alpha = 0.01$ -2,816740 $\alpha = 0.05$ -1,982344 $\alpha = 0.10$ -1,601140
Enflasyon Oranı	-2,9110358 $\rho = 0,0173$	
GSMH	-1,006816 $\rho = 0,3403$	
Pos Sayısı	13,38790 $\rho = 0,0000$	
Kredi Kartı Sayısı	6,158347 $\rho = 0.0002$	

Eğer τ istatistiğinin mutlak değeri MacKinnon kritik değerinin mutlak değerinden büyükse, sıfır hipotezi red edilir ve böylece zaman serisinin durağan olduğu, yani trend içermediği sonucuna varılır. Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde ciro, pos sayısı, kart sayısı ve enflasyon oranı değişkenlerinin 0,01 ve kişi başına düşen GSMH değişkeninin de 0,35 anlam düzeyinde durağan olduğu gözlenmektedir². Dolayısıyla değişkenlerin düzey cinsinden elde edilecek regresyon sonuçları sahte regresyon sorunu içermeyip, gerçek ilişkiyi gösterecektir.

B. Model tahmini

Çalışmanın bu aşamasında Türkiye’ de 1994-2004 yılları arasında kredi kartı kullanılarak yurt içinde yapılan harcamalar ile aynı dönemdeki pos sayısı, kredi kartı sayısı, kişi başına düşen GSMH ve enflasyon oranı arasındaki ilişki çoklu regresyon analizi yardımıyla incelenmiştir. Ayrıca modele 2000 yılı Kasım ve 2001 yılı Şubat aylarında yaşanan finansal krizlerin etkisini belirleyebilmek için yapay değişken dahil edilmiştir. Söz konusu yapay değişken aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

$$D : \begin{cases} 0 & 1994 - 2000 \\ 1 & 2001 - 2004 \end{cases}$$

Yaşanan krizlerin iktisadi etkisinin 2001 yılında ortaya çıkacağı varsayılarak, 1994 – 2000 yıllarına “0” değeri, 2001 – 2004 yıllarına “1” değeri

² Kişi başına düşen GSMH değişkeni için yüksek bir anlamlılık düzeyi söz konusu olmasına rağmen, veri sayısının yetersiz olması ve dolayısıyla veri kaybına neden olmaması için ekonometrik analizler, değişkenlerin düzey cinsinden yapılmıştır.

verilmiştir. Amaç; 1994-2000 dönemi ile 2001- 2004 dönemini istatistiksel olarak karşılaştırmaktır. İlgili değişkene ait katsayının istatistiksel olarak anlamlı bulunması, iki dönem arasında istatistiksel açıdan fark olduğu ve dolayısıyla yaşanan ekonomik krizlerin kredi kartı harcamaları üzerinde etki yarattığı sonucunu ortaya koyacaktır.

Tahmin edilen model aşağıdaki gibidir:

$$\hat{Y} \text{ (ciro)} = -3E + 008 + 1882219 \text{ GSMH} + 129,384 \text{ POS} + 28,895 \text{ KKS}$$

P :

(0,004)	(0,003)	(0,042)	(0,000)
+ 915055,8 ENF	- 6E+007 Dummy		(2)
(0,063)	(0,001)		

$$\bar{R}^2 = 0,999 \quad R^2 = 0,999 \quad F = 1689,88 \quad (0,000)$$

d = 3,129 ($\alpha = 0,01$ anlamlılık düzeyinde otokorelasyon yoktur)

Tahmin sonuçları incelendiğinde, modelin iktisadi ve istatistikî beklentilere uygun sonuçlar verdiği görülmektedir. Dolayısıyla tahmin edilen bu modelin benimsenmesinde sakınca olmadığı söylenebilir. Elde edilen bulgular aşağıdaki gibi yorumlanabilir.

$R^2 = 0,999$ olarak bulunmuştur. Bunun anlamı Türkiye'de çıkarılmış kredi kartlarıyla yurt içinde yapılan toplam işlem tutarlarında meydana gelen değişmelerin %99,9'u pos sayısı, kredi kartı sayısı, kişi başına düşen GSMH, enflasyon oranı ve X_5 yapay değişkeni ile açıklanmakta, geriye kalan %0,01'i ise modele dahil edilen bağımsız değişkenler dışındaki belirsiz nedenlerden kaynaklanmaktadır.

$F=1689,885$ (0,000) sonucu ise, kurulan modelin genel olarak anlamlı olduğunu, ayrıca Y'nin modelde yer alan bağımsız değişkenlerle doğrusal olarak bağımlı olduğunu göstermektedir.

Katsayıların yorumu: Tahmin edilen bütün katsayılar istatistikî açıdan anlamlı olup, elde edilen sonuçlar iktisadi beklentilere uygundur.

$\hat{\beta}_0 = -300000000$ değeri; $X_1 = X_2 = X_3 = X_4 = D=0$ iken ortalama kredi kartı kullanım cirosunu gösterir.

$\hat{\beta}_1 = 1882219$ değeri; diğer değişkenler sabitken, kişi başına düşen GSMH'daki bir birimlik artışın kredi kartı kullanım cirosunu ortalama olarak 1882219 YTL artırdığını gösterir. Kredi kartı kullanım cirosu ile kişi başına düşen GSMH arasında aynı yönlü bir ilişki vardır ve bu sonuç iktisadi beklentilere uygundur. Çünkü kişilerin gelir düzeyi arttıkça, buna bağlı olarak harcama düzeyi de artacaktır.

$\hat{\beta}_2 = 129,384$ değeri; X_1 , X_3 , X_4 ve D değişkenlerinin sabit tutulması halinde X_2 (pos sayısı) değişkeninin kredi kartı kullanım cirosu üzerindeki ortalama etkisini gösterir. Diğer bir ifadeyle, pos sayısının bir birim artması kredi kartı kullanım cirosunda ortalama olarak 129,384 YTL tutarında bir artışa yol açtığı anlamına gelir. İktisadi açıdan kredi kartı kullanım cirosuyla, pos sayısı arasında aynı yönde bir ilişki beklendiğinden, elde edilen sonuç iktisadi beklentilere uygundur.

$\hat{\beta}_3 = 28,895$ değeri; diğer etmenler sabitken, kredi kartı sayısındaki bir birimlik artışın kredi kartı kullanım cirosunda 28,895 YTL'lik bir artışa yol açtığını göstermektedir. Kredi kartı sayısı ile kredi kartı kullanım cirosu arasında pozitif yönde bir ilişki beklendiğinden, elde edilen sonuç yine iktisadi açıdan uygundur.

$\hat{\beta}_4 = 915059,8$ olarak hesaplanmıştır. Diğer değişkenler sabitken enflasyon oranındaki bir birimlik artış kredi kartı kullanım cirosunu 915059,8 YTL artırmaktadır. Sonuç iktisadi beklentilere uygundur. Çünkü bireyler enflasyon nedeniyle satın alma güçlerinde meydana gelecek azalmayı telafi etmeye yönelik olarak, harcamalarını geciktirmeden kredi kartı ile gerçekleştirmeyi tercih edebilmektedirler.

$\hat{\beta}_5 = -60000000$ (-6E+007) değeri; yaşanan finansal krizlerin, 2001 – 2004 yıllarında kredi kartı kullanım cirosunu ortalama olarak 60000000 YTL azaltıcı etkisi olduğunu göstermektedir. Elde edilen bu sonucun modelin teorik beklentilerine uygun olduğu söylenebilir. Çünkü özellikle finansal kriz dönemlerinde bireylerin daha çok zorunlu harcamalarını karşılamaya çalıştıkları ve belirsizlik söz konusu olduğu için daha fazla tasarruf yapma eğilimine girdikleri görülmektedir. Bu durumda kredi kartı kullanımının olumsuz yönde etkileneceği söylenebilir.

III. SONUÇ

Türkiye'de yurt içinde kredi kartı ile yapılan toplam harcamaları etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla, 1994-2004 yılları arasında kredi kartı kullanılarak yurt içinde yapılan harcamalar ile aynı dönemdeki pos sayısı, kredi kartı sayısı, kişi başına düşen GSMH ve enflasyon oranı arasındaki ilişki çoklu regresyon analizi yardımıyla analiz edilmiştir. Ayrıca modele 2000 yılı Kasım ve 2001 yılı Şubat aylarında yaşanan finansal krizlerin etkisini belirleyebilmek için yapay değişken dahil edilmiştir.

Analiz sonucunda elde edilen belirlilik katsayısı (0,999) modelin açıklama gücünün çok yüksek olduğunu ve F değeri (1689,885) modelin genel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca ele alınan değişkenlerle kurulan modelin iktisadi ve istatistiki kriterlere uygun bir model olduğu görülmektedir.

Yapılan analizler sonucu Türkiye'de kredi kartlarıyla yurt içinde yapılan toplam işlem tutarlarında meydana gelen değişmelerin %99,9'unun pos sayısı, kredi kartı sayısı, kişi başına düşen GSMH, enflasyon oranı ve finansal krizler ile açıklanabildiği, geriye kalan %0,01'inin ise modele katılan bağımsız değişkenler dışındaki diğer nedenlerden kaynaklandığı belirlenmiştir.

Elde edilen bütün katsayıların istatistikî ve iktisadi beklentiler bakımından anlamlı olduğu tahmin modeli kullanılarak elde edilen bulgular şunlardır:

- Kişilerin gelir düzeyi arttıkça harcama düzeyi de arttığı için, kredi kartı kullanım cirosu ile kişi başına düşen GSMH arasında;
- Pos cihazı sayısındaki artış ile kredi kartı kullanımı kolaylaşarak yaygınlaştığı için, kredi kartı kullanım cirosu ile Pos cihazı sayısı arasında;
- Kişiler elde etmiş oldukları kredi kartlarını kullanmak istedikleri için, kredi kartı sayısı ile kredi kartı kullanım cirosu arasında;
- Enflasyonist ortamlarda kişiler ihtiyaçlarını giderecek mal ve hizmet alımlarını mümkün olabildiğince ertelemeyerek cari harcamalarını arttırdıkları için, kredi kartı kullanım cirosu ile enflasyon arasında doğru yönlü ilişki olduğu,
- Ancak yaşanan finansal krizlerin kredi kartı kullanım cirosu üzerindeki etkisinin ise ters yönlü olduğu belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, M. Ş. (1990), *Kredi Kartları ve Kayseri'de Kredi Kartları Kullanımı*, Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Araştırma Yayınları No: 1, Kayseri.
- ARDAHAN, F. (1997), "Kredi Kartları ve Antalya'da Kredi Kartı Kullanımına İlişkin Bir Araştırma", *Pazarlama Dünyası*, Yıl: 11, Sayı: 64, Temmuz/ Ağustos, s: 33-41.
- ATAY, Fatma Gül (1993), *Kredi Kartları ve Türkiye'de Kredi Kart Uygulamalarının Nakit Para Talebi Üzerindeki Etkileri*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- AUSUBEL, Lawrence M. (1991), "The Failure of Competition in the Credit Card Market", *American Economic Review*, 81, 50-81, <http://www.jstor.org/view/00028282/di971050/97p0005n/0?currentResult=00028282%2bdi971050%2b97p0005n%2b0%2c2301388001&searchUrl=http%3A%2F%2Fwww.jstor.org%2Fsearch%2FBasicResults%3Fhp%3D25%26si%3D51%26Query%3DL.%2BM.%2BAusubel%26wc%3Don> (13-02-2007).
- BAYDEMİR, Mehmet (2004), *Her Yönüyle Kredi Kartları*, Ohan Matbaacılık San.ve Ltd.Şti, Birinci Basım, İstanbul.
- BERLİN, Mitchell and MESTER, Loretta J. (2004), "Credit Card Rates and Consumer search", *Review of Financial Economics*, 13, 179-198, http://www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleListURL&_method=list&_ArticleListID=547856787&_sort=d&view=c&_acct=C000052701&_version=1&_urlVersion=0&_userid=1431310&md5=e30b0aa1c9ba3cd0d68b5ae7be1ed639 (13-02-2007).
- BRITO, Dagobert and Hartley, Peter R. (1995), "Consumer Rationality and Credit Cards", *The Journal of Political Economy*, 103 (2), s: 400-433, <http://www.jstor.org/view/00223808/di980613/98p0228u/0?currentResult=00223808%2bdi980613%2b98p0228u%2b0%2cF3F2B63F07&searchUrl=http%3A%2F%2Fwww.jstor.org%2Fsearch%2FBasicResults%3Fhp%3D25%26si%3D76%26Query%3DD.%2BL.%2BBrito%26wc%3Don> (18-02-2007).
- CALEM Paul S. and MESTER, Loretta J. (1995), "Consumer Behavior and the Stickiness of Credit Card Interest Rates", *The American Review*, 85, 1327-1336,

<http://www.jstor.org/view/00028282/di981875/98p0310d/0?currentResult=00028282%2bdi981875%2b98p0310d%2b0%2cAF07&searchUrl=http%3A%2F%2Fwww.jstor.org%2Fsearch%2FBasicResults%3Fhp%3D25%26si%3D1%26Query%3DP.%2BS.%2BCalem%26wc%3Don> (18-02-2007).

- CEYLAN, Gülçin (2007), *Kredi Kartı Kullanımını Etkileyen Etmelerin İstatistiksel Analizi*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- DORESTANI A. and ARJOMAND, L.H. (2006), “An Empirical study of the Relationship Between Consumer and Producer Price Index:A Unit Root Test and Test of Cointegration”, *The Coastal Business Journal*, Volume:5, Number:1.
- DURUKAN, Tülin, ELİBOL, Halil ve ÖZHAVZALI, Müzeyyen (2006), “ Kredi Kartlarındaki Taksit uygulamasının Harcama Alışkanlıkları Üzerindeki Etkisini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma (Kırıkkale İli Örneği)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 15.
- EKİNCİ, Mustafa (2002), *Ceza Hukuku Uygulamasında Banka ve Kredi Kartları*, Adalet Yayınevi, Ankara.
- ERTEK, Tümay (1996), *Ekonometriye Giriş*, Beta Yayınları, İstanbul.
- ETTINGER, P.Richard and GOLIEP, E.David (1962), *Credits and Collections*, Englewood Cliffs, N.J.Prentice-Hall İnc.
- GUJARATI, Damodar N. (2003), *Basic Econometrics*, McGraw-Hill, , ISBN:0-07-233542-4, New York.
- İŞİĞİÇOK, Erkan (1994), *Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi*, Uludağ Üniversitesi Basım Evi, Bursa.
- KARAMUSTAFA, Kurtuluş ve BİÇKES, D. Mehmet (2003), “Kredi Kartı Sahip ve Kullanıcılarının Kredi Kartı Kullanımlarını Değerlendirmeye Yönelik Bir Araştırma: Nevşehir Örneği”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 15, s: 91-113.
- KUNTALP, Erden ve Pekgüçlü, Güzin (1999), “Kredi Kartları ve Yeni Kanun Tasarısı”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı 31, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul.
- KUTLAR, Aziz (2000), *Ekonometrik Zaman serileri*, Gazi Kitabevi, ISBN: 975-7313-56-4, Ankara.
- QI, Min and YANG, Sha (2003), “Forecasting Consumer Credit Card Adoption: What Can We Learn About the Utility Function”, *International Journal of Forecasting*, 19, 71-85, http://www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleListURL&method=tag&refSource=search&_st=13&count=310&_chunk=0&NEXT_LIST=1&view=c&md5=013d25bd2aa21f3a018e77d25963fba9&_ArticleListID=547846274&go=&sisrterm=&sort=d&next.x=50&next.y=8 (13-02-2007).
- REİSOĞLU, Seza (2004) “Banka Kredi Kartları ve Uygulama Sorunları”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı 49, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul.
- STANGO, Victor (2000), “Competition and Pricing in the Credit Card Market”, *Review of Economics and statistics*, 82, 499-509, <http://www.jstor.org/view/00346535/di014709/010200j/0?currentResult=00346535%2bdi014709%2b01p0200j%2b0%2c1B06&searchUrl=http%3A%2F%2Fwww.jstor.org%2Fsearch%2FBasicResults%3Fhp%3D25%26si%3D1%26Query%3DV.%2BStango%26wc%3Don> (13-02-2007).
- TARI, Recep (1999), *Ekonometri*, Alfa Yayınevi, İstanbul.
- TORLAK, Ömer (2002), “Kredi Kartı Kullanımının Satınalma Alışkanlıklarına Etkileri Üzerine Eskişehir’de Bir Araştırma”, *Yönetim*, Yıl: 13, Sayı: 41, Ocak, s: 67-78.
- UZGÖREN, Nevin ve UZGÖREN, Ergin (2005), “Zaman Serilerinde Sahte Regresyon Sorunu ve Reel Kamu Harcamalarına Yönelik Bir Ekonometrik Model Uygulaması”, *Türk Dünyası Celalabad İşletme Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Akademik Bakış Hakemli E-Dergi*, Sayı: 5, ISSN:1694-528.
- YANG, Sha, MARKOCZY, Livia and QI, Min (2007), “Unrealistic Optimism in Consumer Credit Card Adoption”, *Journal of Economic Psychology*, In Press, Available online 25 July 2006, http://www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleListURL&_method=list&_ArticleListID=547843291&_sort=d&view=c&_acct=

C000052701&_version=1&_urlVersion=0&_userid=1431310&md5=c0ec19057297efecf3
78d6a68063bcbd (13-02-2007).

YILMAZ, Eyüp (2000), *Türkiye'de Kredi Kartı Uygulaması ve Ekonomik Etkileri*, Türkmen
Kitabevi, İstanbul.

Ek-1. Veri tablosu

Yıllar	Reel Toplam İşlem Tutarı • (YTL)* -Y-	POS Sayısı -X ₁ -	Kredi Kartı Sayısı -X ₂ -	Reel Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla (YTL)* -X ₃ -	Enflasyon Oranı -X ₄ -
1994	32.230.000,00	16.135	1.564.107	83,69	106,30
1995	47.707.934,48	24.951	2.216.010	88,50	93,60
1996	83.354.465,84	35.056	3.202.970	93,44	80,40
1997	135.348.002,79	58.636	4.847.166	99,14	85,70
1998	199.185.747,57	113.816	7.118.358	85,54	84,60
1999	257.531.095,99	188.957	10.045.643	79,96	64,90
2000	330.618.799,30	299.636	13.408.477	67,88	54,90
2001	298.023.914,49	364.636	13.996.806	66,91	54,40
2002	355.106.752,60	495.718	15.705.370	65,38	45,00
2003	460.949.607,40	662.429	19.863.167	57,07	25,30
2004	687.733.850,05	912.118	26.681.488	61,80	10,60

Kaynak: Kurlar, <http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cbt.html>, (10 Ekim 2005).

Pos - kredi kartı sayısı ve kredi kartı işlem tutarları, **atezcan @bkm.com.tr** (Bankalararası Kart Merkezi), (11 Kasım 2005).

Kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla, [http://www.hazine.gov.tr/stat/e-gosterge.htm# uretim](http://www.hazine.gov.tr/stat/e-gosterge.htm#uretim), (25 Ekim 2005).

Enflasyon oranı, <http://lmisnt.pub.die.gov.tr/die/plsql/fywebtur>. Fywebform, (18 Ekim 2005).

• Türkiye'de Çıkarılmış Kredi Kartları İle Yurt İçinde Yapılan Reel Toplam İşlem Tutarları

* İlgili gözlem değerleri, TÜFE rakamları (1990 baz yılı) kullanılarak reel hale dönüştürülmüştür.

Henri Fayol'un Yönetim Düşüncesi Üzerine Notlar

Yrd. Doç. Dr. Ramazan ŞENGÜL

Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, KOCAELİ

ÖZET

Henri Fayol, yönetim sürecini sistemli bir şekilde inceleyerek özel ve kamu yönetimlerine yol gösterici bir yönetim anlayışı ortaya koymaktadır. Fayol'un bütün örgüt türleri için geçerli olabilecek bir yönetsel doktrin oluşturmasında uygulayıcı kişiliğinin önemli bir yeri vardır. 20.Yüzyıl başlarında yayınlamış olduğu eserinde yönetime ilişkin ortaya koyduğu düşüncelerinin güncelliği günümüze kadar devam etmiştir. Fayol'un kendi dönemine kadar ihmal edilen yönetim gerçeğini fonksiyonlarına ayırarak incelemesi onun düşüncesini özgün kılan temel faktördür. Fayol'un yönetimi, öngörme, organizasyon, kumanda, koordinasyon ve kontrol olmak üzere beşli bir fonksiyonel ayrıma tabi tutması örgütlerin işleyiş ve evrimlerinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Günümüz açısından bakıldığında çağdaş yönetim tekniklerinin örgütlere uyarlanmasında Fayol'un yönetim anlayışının izlerini görmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Henri Fayol, yönetim eğitimi, yönetsel doktrin, yönetimin fonksiyonları

Notes on Managerial Thought of Henry Fayol

ABSTRACT

Henry Fayol, developed a managerial approach which is a perfect guide for both private and public sectors through focusing systematically upon managerial process. A major advantage of Fayol in creating a general managerial doctrine was his pratician side. His managerial thought which was developed in the early 20th century lasted up to our times. The distinguished characteristic of Fayol's thought was studying the administrative reality through separating it into its functions, in that it helps to understand evolution and operation of organisations. The importance of his doctrine for today is that adapting contemporary managerial techniques into organisations of various kinds needs to refer Fayol's managerial aproach in one way or another.

Key Words: Henry Fayol, management training, administrative doctrine, functions of management.

GİRİŞ

Fransız Henri FAYOL¹, maden mühendisi olarak başladığı mesleki kariyerinde yönetici olarak edindiği tecrübeleri bir yönetim düşüncesi doğrultusunda çeşitli toplantılarda dile getirme fırsatı bulmuş yönetim bilimcidir. Fayol, bütüncül bir yaklaşımla incelenecek yönetim fonksiyonun klasik fonksiyonlar arasına dahil edilmesini savunmuş, yönetsel doktrin eksikliğine dikkat çekmiş ve yönetimin ders olarak müfredatlarda yer alması gerektiğini belirtmiştir. Böylece Fayol, hem teorik anlamda hem uygulama anlamında yönetim fonksiyonunun önemi üzerine yoğunlaşmıştır.

¹H.Fayol (1841-1925), 1841'de İstanbul'da doğdu. Babası Haliç üzerindeki köprü yapımında çalışmaktaydı. Fayol, doğumundan sonraki ilk yıllarını Galata (Pera) semtinde geçirdi. Fayol'un yaşamına ilişkin geniş bir inceleme için bkz. Peaucelle, 2003a:17-25.

Fayol, mesleki deneyimleri ışığında oluşturduğu yönetim düşüncesini ilk kez 1916 yılında yayınlanan Endüstriyel ve Genel Yönetim (*Administration Industrielle et Générale*) isimli kitabında bütüncül bir şekilde ortaya koymaktadır. Fayol, yönetim bilimi alanında klasikleşen bu eserinde yönetim fonksiyonunu sistematik bir şekilde ele almıştır. Kitabının planında yeralan 4 bölümden ilk ikisi olan “Yönetimin Öğretiminin Gerekliliği ve Olanaklılığı” ve “Yönetimin Unsurları ve Prensipleri” bölümlerini kitabında incelemiştir. Fayol, “Kişisel Tecrübe ve Gözlemler” ve “Savaş Dersleri” başlıklarını taşıyan üçüncü ve dördüncü bölümlerin ileride yayınlanacağı ikinci cildin konusu olacağını belirtmiştir (Fayol, 1917:5). Peaucelle, bu bölümlerin yayınlanmama sebeplerini sorgularken Fayol’un üçüncü bölümde işleyeceği bazı konuların o dönemin şartları içerisinde rahatsızlık doğurabileceği endişesine dikkat çekmiştir (Peaucelle, 2003c:192). Günümüze kadar kitabın diğer bölümlerinin varlığı konusunda kuşku varken Peaucelle, editörlüğünü yaptığı ve 2003 yılında yayınlanan “Henri Fayol, Yönetim Araçlarının Mucidi” (*Henri Fayol, Inventeur des Outils de Gestion*) isimli kitabında üçüncü bölüme ilişkin Fayol’un notlarını yayınlamıştır (Fayol, 2003:89-149).

Peaucelle, Fayol’un 1916 yılında yayınlanan kitabındaki konuların 1908’deki konuşma metninde yer aldığına dikkat çekmektedir. Daktilo edilmiş ve 23 sayfalık bu metnin orijinal hali Peaucelle’nin editörlüğünü yaptığı ve yukarıda zikredilen kitabında yayınlanmıştır (Peaucelle, 2003c:177-189). Peaucelle, bu konuşma metnine ilişkin yaptığı değerlendirmede Fayol’un yönetim üzerine düşüncelerini ilgili herkesle paylaşmak istediği sonucuna ulaşmıştır. Ona göre 1908’deki konuşma metni, 1916 tarihli kitabının öncüsü sayılmalıdır. Fayol’un kitabında ortaya koyulan yönetim düşüncesi onun 18 yıllık düşünsel faaliyetinin sonucu olmaktadır (Peaucelle, 2003c:189). Peaucelle göre bu kitap, “bitmemiş bir düşüncenin bitmemiş kitabıdır” (Peaucelle, 2003c:191). Fayol’un kitabının iki yönden ilginç olduğuna dikkat çekilmektedir. Birincisi, eserin kamu yönetimi ve özel yönetimin farklılıklarına rağmen bu iki yönetim türü arasındaki yakınlık ve benzerliği ortaya koymasıdır. İkincisi, yönetim sürecinde bilimsel örgütlenmeyi benimsemesidir (Tortop vd., 1993:16).

Kitabının ilk kez yayınlanmasının üzerinden geçen 90 yıllık bir süreden sonra Fayol’un yönetim düşüncesinin yeniden incelenmesi çağdaş yönetim anlayışının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Fayol’un yönetim düşüncesinin esasen güncelliğini koruduğu ve özel ve kamu yönetimlerinde yeni yönetim yaklaşım ve uygulamalarına esin kaynağı olduğu düşüncesi çalışmamızda inceleme konusu yapılmaktadır.

I-YÖNETSEL DOKTRİN GEREKLİLİĞİ

Fayol, yönetim üzerine yaptığı incelemelerinde uygulayıcılara yol gösterici, sorunların çözümünde esin kaynağı olabilecek ve örgütlerin geleceğe hazırlanmasında rehberlik edebilecek genel bir yönetsel doktrinin yokluğuna işaret eder (Fayol, 1917:11). Yönetsel doktrinin olmayışı geleceğin yönetici adaylarının yönetim fonksiyonu üzerindeki eğitimini güçleştirmekte hatta imkansız hale getirebilmektedir. Fayol’a göre yönetim konusundaki eğitim genel

olmalıdır. Yönetimin, ilköğretim okullarından başlayarak yüksekokullara kadar öğrenim düzeylerine uygun şekilde öğretilmesi ve yüksekokullarda en geniş şekilde incelenmesi gerekmektedir (Fayol, 1917:24). Fayol, kendi döneminde mühendislik eğitiminde yönetimin bir ders olarak müfredatta yer almamasını ve mühendislerin çalışacakları örgütlerde muhtemel yönetici adayı olduğunu dikkate alarak onların yönetim fonksiyonuna hazırlanmalarında hiçbir etkinliğin olmayışını eleştiri konusu yapmaktadır. Yönetici adaylarına ilişkin müfredatta yönetimin ders olarak okutulmayışının nedeni bu dersin içeriğini oluşturacak yönetsel doktrin yokluğudur. Yönetimin ders olarak müfredatta yer almasına gerek olmadığı düşüncesinin arka planında, yönetim fonksiyonunun nasıl olsa uygulamayla öğrenileceği düşüncesi yatmaktadır. Ancak Fayol, uygulamadan elde edilen sonuçların yetersizliğine dikkat çekerek yönetim fonksiyonunun öğrenilmesinin sadece uygulamaya bırakılmaması gerektiği sonucuna ulaşmaktadır. Bu nedenle yönetim sürecini etkinleştirmek için genel kabul görebilecek bir yönetsel doktrine ihtiyaç vardır. Fayol, ihtiyaç duyulan yönetsel doktrini şöyle tanımlamaktadır: “Yönetsel doktrin, genel tecrübeyle kontrol edilmiş, denenmiş yöntem, metod, kural ve prensipler bütünüdür” (Fayol, 1917:23). Fayol, gerekliliğine inandığı yönetsel doktrini oluşturmanın üst düzey yöneticilerin sorumluluğunda olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda üst düzey yöneticiler, yönetim tecrübeleriyle elde ettikleri prensipleri ortaya koymalıdır. Oysaki uygulamada zaman yokluğu ve yazma konusundaki isteksizlikten dolayı üst düzey yöneticiler, bu sorumluluğu yerine getiremeden çalışma hayatından çekilirler (Fayol, 1917:23).

Fayol, yönetsel doktrin alanındaki boşluğun doldurulmasına katkıda bulunmak üzere kendi tecrübelerinden hareketle yönetim alanında prensip ve kurallar koyar. Böylece kendi yönetsel doktrinini sistemleştirmeye çalışır. Peaucelle'e göre Fayol, yönetsel doktrinini oluştururken Taylor, Hartness gibi düşünürlerden etkilenmiştir. Fayol yönetim konusunda varolan düşüncelerden bazıları geliştirmiş ve kendi özgül düşüncelerini ekleyerek yönetsel doktrinini oluşturmuştur (Peaucelle, 2003b:43). Genç'e göre Fayol'un yönetim bilimindeki başarısında başarılı bir yönetici olmasının payı büyüktür (Genç, 2005:61).

Fayol, yönetim düşüncesini oluşturmada olgulardan yararlanır ve deneysel metod yöntemini kullanır. Olayları gözlemleyerek sınıflandırmaya tabi tutması, onları yorumlaması Fayol'un metodunun esasını oluşturmaktadır (Peaucelle, 2005; Verney, 2005). Deneysel metod yoluyla ulaştığı sonuçlarından örgütün yönetimi için kurallar çıkarmaktadır. Örneğin St Edmon maden ocağının 6.katında çalıştırılan atın ayağının kırılması üzerine atlardan sorumlu görevliden yeni bir at talebinde bulunur. Görevli, kendisine iletilen yazılı talepte yöneticinin imzasının bulunmadığını belirterek o anda orada olmayan yöneticinin onayı olmadan yeni bir at veremeyeceğini söyler. Yöneticinin kendi yerine vekil bırakmamış olmasından dolayı yeni at talebi sonuçsuz kalır. Fayol, bu olgudan hareketle gelecekte benzer durumlarla karşılaşmamak üzere yöneticinin bu gibi durumlarda vekil bırakmasını ve dolayısıyla otoritenin her zaman temsil edilmesi yönetsel prensibini koyar. (Fayol, 2003:90-91). Günümüz kamu yönetimlerinde

de geçerli olan bu anlayışın yansımaları olarak yöneticilerin görevli veya izinli olduğu durumlarda makamın geçici veya sürekli boşalması durumunda vekalet edecek görevlilerin tespiti mevzuatta belirlenmektedir. Bu sayede kamu hizmet sunumunda süreklilik sağlanmaktadır.

Peaucelle, Fayol'un yönetsel doktrininin olgular üzerine kurulu olması nedeniyle bu metodla yönetsel doktrin oluşturmada çeşitli zorluklarla karşılaşılacağına dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Fayol'un bu yöndeki çabaları eyleme dayalı araştırma metodunu kullanarak bilimsel bir yapıya ortaya koymanın zorluklarını göstermesi bakımından öğretici olmuştur (Peaucelle, 2003e:301).

II-YÖNETİM FONKSİYONUNUN KLASİK FONKSİYONLARA DAHİL EDİLMESİ

Fayol, üretim, ticari, mali gibi klasik fonksiyonların örgütlerde genel kabul gördüğü ve dikkate alındığı dönemlerde yönetim fonksiyonunun önemine vurgu yapmakta ve bu fonksiyonu klasik örgüt fonksiyonları içine dahil etmektedir. Fayol'a göre örgütün temel fonksiyonları altı grupta toplanmaktadır. Teknik fonksiyonlar (üretim, imalat ve transformasyon), ticari fonksiyonlar (alım, satım, değişim), mali fonksiyonlar (sermaye üretimi ve yönetimi), güvenlik fonksiyonları (malların ve kişilerin korunması), muhasebe fonksiyonları (envanter, bilanço, istatistik) ve yönetim fonksiyonları (öngörü, organizasyon, kumanda, koordinasyon ve kontrol) bütün örgüt türlerinde görülebilecek ortak fonksiyonlardır (Fayol, 1917:7-8). Örgütlerin büyüklüğü ve türüne bakılmaksızın yönetim fonksiyonu, örgütlerin işleyişinde önemli bir yere sahiptir (Fayol, 1917:5).

İlk beş gruptaki işlemler iyi bilinmesi ve bu işlemlerin anlamının birkaç kelimeyle belirlenebilmesine karşın Fayol, yönetim fonksiyonunun daha ayrıntılı incelenmesi gerektiğine inanır. Örgütlerdeki bu altı temel fonksiyonun birbirinden ayrı ve kopuk olmadığı ve birbirlerine sıkıca bağlı olduğu Fayol'un yaptığı saptamalar arasında yer alır. Fayol'a göre diğer fonksiyonlar maddi araçların yönetimini sağlarken, yönetim fonksiyonu personele ilişkin olmaktadır (Fayol, 1917:8, 25).

Fayol'a göre ilk beş fonksiyon, örgütün genel politikası içinde yer alan program yapmak, sosyal yapıyı oluşturmak, yönetim sürecindeki çabaların koordinasyonunun sağlanmasıyla yükümlü değildir. Bu faaliyetleri gerçekleştirmek geleneksel olarak yönetim olarak isimlendirilen fonksiyonun içeriğini oluşturmaktadır. Bu anlamda öngörü, organizasyon, koordinasyon ve kontrol bilinen anlamda yönetimin bir parçası olmaktadır (Fayol, 1917:10). Fayol, bu ayrıma kumanda fonksiyonunun dahil edilmesinin zorunlu olmadığını ve ayrıca incelenmesinin mümkün olduğunu söylemekle beraber çeşitli sebeplerden dolayı kumanda fonksiyonunu yönetimin fonksiyonlarına dahil ettiğini belirtmektedir (Fayol, 1917:11).

Fayol, yönetim fonksiyonunun sadece örgüt yöneticilerine ait kişisel bir ödev olmadığı kanısındadır. Yönetim fonksiyonu bu anlamda diğer temel fonksiyonlar gibi örgüt personeli arasında bölüşülmektedir (Fayol, 1917:11).

Bununla birlikte yönetim fonksiyonu, üst yöneticilerin rolleri arasında önemli bir yer teşkil ettiğinden bu kişilerin rolleri yönetim fonksiyonundan ibaret olabilmektedir. Her tür örgütte alt düzeyde çalışanlarda örgütün faaliyet alanıyla ilgili yetenekler ağır basarken, üst düzey yöneticilerde ise yönetsel kapasite ağırlık kazanmaktadır (Fayol, 1917:14). Örgütlerde işçinin temel kapasitesi teknik kapasite iken, hiyerarşi basamakları yükseldikçe bu basamaklarda bulunan çalışanların yönetsel kapasiteleri artmakta, teknik kapasiteleri azalmaktadır. Hiyerarşinin en üst düzeylerinde yönetim fonksiyonu baskın hale gelmektedir. İşçiden başlayıp üst yöneticilere ulaşan hiyerarşi zincirinde yönetsel, teknik, ticari, mali, güvenlik ve muhasebe olan altı temel fonksiyona ilişkin çalışanların kapasiteleri farklılık göstermektedir. Teknik kapasite örgütün alt düzeylerinde hakim nitelik olurken üst düzeylerde ise yönetsel kapasite önem kazanmaktadır (Fayol, 1917:22).

Fayol'un değerlendirmeleri özel ve kamu yönetimi ayrımı yapılmaksızın yönetim fonksiyonunun örgütlerde varlığını ve önemini göstermektedir. Yönetim fonksiyonunun diğer fonksiyonlar karşısında baskın bir konuma sahip olduğu söylenebilir. Yönetim fonksiyonu, örgütün sevk ve idaresine ilişkin olduğu için diğer fonksiyonlara nazaran daha kapsayıcı bir nitelik taşımaktadır. Yönetim fonksiyonu sayesinde örgüt politikaları belirlenmektedir. Kabul edilen örgüt politikalarının hayata geçirilmesinde diğer fonksiyonlar arasındaki uyum, yönetim fonksiyonu tarafından sağlandığı için bu fonksiyon örgütler için yaşamsal bir değere sahip olmaktadır. Örgütte başat bir işlev üstlenen yönetim fonksiyonu örgüt çalışanları arasında paylaşılan bir fonksiyon olmaktadır. Örgütün sevk ve idaresinde yöneticinin rolünün önemi kabul edilmekle beraber yönetim fonksiyonuna örgütün diğer hiyerarşik kademelerinde de katılım olmaktadır.

Örgüt düzeyinde sahip olduğu baskın konum nedeniyle yönetim fonksiyonunun işlevselliğinin sağlanması gerekmektedir. Fayol'a göre örgütün işleyişi ve sağlığı kendisinin prensip olarak nitelendirdiği birtakım koşullara bağlıdır. Yönetim alanında mutlaklığa ve sertliğe yer olmadığına inanır. Ona göre her şey ölçülülük sorunudur. Kabul edilen prensiplerin uygulanmasında değişen koşulları dikkate almak gerekir. Dolayısıyla prensiplerin esnekliği ve ihtiyaçlara uyarlanabilirliği bu açıdan önem taşımaktadır (Fayol, 1917:25). Fayol'a göre yönetim fonksiyonunun işlevsel olabilmesi için birtakım prensiplere uyulması gerekmektedir. İyi bir yönetim için sahip olunması gereken 14 prensip şunlardır: İşbölümü, otorite, disiplin, kumanda tekliği, yönetim tekliği, genel yararın özel yarara üstünlüğü, personelin işe alımı, merkezileşme, hiyerarşi, düzen, hakkaniyet, personelin istikrarı, inisiyatif ve personelin birliği (Fayol, 1917:26). Can, yönetimle ilgili bu prensiplerin kullanılmasının oldukça güç bir sanat olduğunu belirterek bu prensiplerin uygulamaya geçirilmesinin zeka, karar verme ve kıyaslayabilme gibi önemli nitelikler gerektirdiğine vurgu yapmaktadır (Can, 2002:39).

Fayol, örgütler için iyi bir yönetim arayışındadır. Fayol, yönetimi fonksiyonel açıdan ayrıma tabi tutarak incelemektedir. Fayol'un yönetim

fonksiyonları ayırımının esasen güncelliğini devam ettirdiği genel kabul görmektedir (Baransel, 1979:13; Genç, 2005:57).

III-YÖNETİMİN FONKSİYONLARI

Fayol'a göre yönetmek, öngörmek (*prévoir*), organize etmek (*organiser*), kumanda etmek (*commander*), koordine etmek (*coordonner*) ve kontrol etmek (*controler*) (POCCC) unsurlarından oluşmaktadır.

A-Öngörmek

Fayol'un öngörmek olarak isimlendirdiği bu fonksiyon kendisinden sonra planlama olarak genişletilmiştir. Dolayısıyla yönetim fonksiyonlarının sınıflandırılmasında öngörme yerine planlama nitelendirilmesinin kullanımı yönetim bilimi yazınında yaygın hale gelmiştir (Baransel, 1979:73,143, Polatoğlu, 2003:26; Öztekin, 2005:41). Kimi yazarlar ise tasarlama ifadesini tercih etmektedir (Mıhçıoğlu, 1989:19).

Fayol, öngörmeyi şu şekilde tanımlamaktadır: "Öngörmek, geleceği dikkatlice incelemek ve eylem programını ortaya koymaktır" (Fayol, 1917:11). Fayol, örgütlerde geleceği planlamanın kendi yönetsel kodunun en önemli unsurlarından birisi olarak görmektedir (Fayol, 2003:95). "Hükümet etme (yönetme) öngörmektir" özdeyişini hatırlatan Fayol'a göre öngörü, yönetimin esaslı bir parçasını oluşturmaktadır. Öngörü, bir taraftan geleceği tahmin etmek olduğuna göre muhtemel gelecek için harekete geçmek gerekir. Fayol'a göre öngörüü çeşitli şekillerde somutlaştırmak mümkünse de en etkili yol bir eylem programı hazırlamaktır. "Eylem programı, aynı anda hedeflenen sonuç, izlenecek yol, aşılacak aşamalar ve kullanılacak araçlar ve gelecek olayların belli niteliklerde yer aldığı bir nevi gelecek tablosudur" (Fayol, 1917:57). Fayol, eylem programının hazırlanmasını örgütlerin en zor ve en önemli işlemleri arasında görmektedir. Programın hazırlanması örgütün bütün birimlerinin katılımını gerektirmekle beraber başta yönetim fonksiyonları olmak üzere bütün fonksiyonları harekete geçirmektedir (Fayol, 1917:58). Programın değişimlere uyum gösterebilmesi için esnek olması gerektiğini belirten Fayol, bilinmezi belirgin hale getirmeyi programın kalitesinin göstergesi olarak kabul etmektedir. Bilinmezliğin oranının yüksek olması örgütleri maceraya sürükleyebilecek bir etkidir. Dolayısıyla birlik, devamlılık, esneklik ve açıklık iyi bir eylem programının temel nitelikleri olmaktadır (Fayol, 1917:60).

Program kabul edildikten sonra başka bir program tarafından yürürlükten kaldırılmadığı sürece örgütün bütün çalışanları için birer rehber, direktif ve kanun niteliğinde görülmelidir (Fayol, 1917:63). Fayol, öngörüü yönetim fonksiyonu olarak şu şekilde tavsiye etmektedir: "Ben 50 yıldır bu öngörü sistemini uyguluyorum. Uygulamaya başladığım ilk yer bir kömür madeniydi. Burada gördüğüm yararları dolayısıyla daha sonraları yönetimi bana bırakılan farklı işletmelerde uygulamaktan çekinmedim. Bu yöntem bana göre değerli bir yönetim aracıdır. Daha iyi bir yöntem bulamayanlara tavsiye ederim" (Fayol, 1917:68). Fayol, bu yöntemin sakıncalar içerebileceğini kabul etmekle beraber yararlarının sakıncalarından daha fazla olduğunu belirtmektedir (Fayol, 1917:68). Örgütler için özellikle kriz dönemlerinde programlar gereklidir. En iyi

programın bütün belirsizlikleri öngörmesinin mümkün olamayabileceğinin farkında olan Fayol, bununla birlikte bir programa sahip olmanın kriz dönemlerinde meydana gelebilecek sürprizlere karşı kullanılacak silahları hazırlayacağını düşünmektedir (Fayol, 1917:69). Örgütün geleceğe ilişkin bir programa sahip olmasına bütüncül yaklaşıldığında programın örgütün kaynaklarının kullanımına, amaca ulaşmada kullanılacak en iyi araçların seçimini kolaylaştırdığına dikkat çekmektedir. Programın varlığı, endişelerin, yanlış politikaların ve sebepsiz politika değişikliklerinin ortadan kaldırılmasını veya azaltılmasını sağlamaktadır. Ayrıca personelin kalitesinin artmasına katkıda bulunmaktadır (Fayol, 1917:70). Kamu kurumları söz konusu olduğunda Fayol, bir eksikliğe dikkat çekmektedir. Ona göre devlette yıllık öngörü niteliğindeki bütçeler çoğu zaman vaktinde yapılmaz. Aynı şekilde devlette uzun vadeli planların yapılması nadirdir. Bunun sebeplerinden birisi olarak bakanlıklardaki istikrarsızlığı göstermektedir. Bakanların mesleki yeterlilik, iş tecrübesi ve yönetsel kapasite elde edemeyecek kadar makamlarında kalamaması planlamaya yeterince önem vermelerine engel oluşturmaktadır. Devlette öngörüye yeterince önem verilmeyişinin diğer bir sebebi olarak yöneticilerin sorumluluk almayı göstermektedir (Fayol, 1917:74-75).

Fayol'a göre öngörü, kişinin bu yönde kalitesine bağlı olmaktadır. Öngörü, öngörülemezliğin karşıtı olarak algılamak gerekmektedir. Öngörü konusunun Fayol'un ilk düşünce konularından birisi olduğunu belirten Peaucelle, Fayol'un 1898'den itibaren öngörü "bir programın gerekliliği ve faydalılığı" şeklinde not ettiğini söylemektedir (Peaucelle, 2003c:171). Öngörü, ileriye bakmak, hızlandırmak ve planlamakla olur. Öngörünün temel aracı eylem programıdır (Peaucelle, 2003d:215). Fayol'un yönetim düşüncesinde yönetim faaliyetinin gelecekle kuvvetli bir ilişkiye sahip olması nedeniyle öngörü fonksiyonunun önemi büyüktür (Baransel, 1979:143).

Fayol'un öngörme anlayışı incelendiğinde örgütün günlük politikalarla yönetilemeyeceği ve geleceği düşünmenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Örgütlerin yönetiminde gelecek eksenli bir yönetim anlayışını hakim kılınması örgütlerin gelecekte varlıklarını devam ettirebilmesi için kaçınılmaz görünmektedir. Örgüt içi, örgütün içinde bulunduğu çevrenin koşulları dikkate alınarak geleceğin bir faaliyet programı içinde tasarlanması öngörme fonksiyonunun tamamlayıcı unsuru olmaktadır. Ayrıca günümüzde örgütlerin öngörü faaliyetlerinde uluslararası koşullar, dikkate alınması gereken baskın bir faktör haline gelmektedir. Geleceği planlamak, risklere karşı korunmada ve dolayısıyla örgütün varlığını devam ettirmesinde önemli bir yönetim fonksiyonu olarak benimsenmelidir. Geleceği mümkün olduğunca iyi okuyup, örgüt için belirsizlikleri olabildiğince azaltabilmesi iyi bir planın temel özelliği olmaktadır.

Yönetim sürecinin ilk ve temel taşı olarak görülen planlama faaliyetinin (Öztekin, 2005:41) günümüzde program, kalkınma planı ve benzeri isimler altında kamu yönetimlerinin mevzuatlarında varlığını devam ettirmesi Fayol'un bu konudaki düşüncesinin izlendiğini göstermektedir. Kamu kurum ve kuruluşlarında planlama faaliyetinden sorumlu olmak üzere ayrı birimler

kurulabilmektedir (Mihçioğlu, 1989:24). Diğer yandan bütün ülkeyi kapsayan bütüncül planlar yapmak üzere görevli merkezi yönetim düzeyinde kurumlar oluşturulmaktadır (Mihçioğlu, 1989:24-25; Öztekin, 2005:61-62). Nitekim Türkiye'de 1982 Anayasası'nın 166.maddesi uyarınca planlı kalkınmanın sağlanması devletin ödevleri arasında sayılmıştır. Aynı maddede geçen planlama faaliyetinde bulunmak üzere devletin gerekli teşkilatı kurma görevine binahen Devlet Planlama Teşkilatı merkezde yardımcı kuruluş olarak Türkiye'nin yönetim yapısı içinde yer almaktadır.

B-Organize Etmek

Peaucelle, organizasyon teriminin Almanca'dan geçen bir terim olduğuna işaret ederek 20.yy başlarında günümüzdeki anlamından farklı anlamda kullanıldığını belirtmektedir. O dönemde organizasyon, büyük yığınları harekete geçirme kapasitesi anlamında kullanılmaktaydı. (Peaucelle, 2003c:171).

Fayol, organizasyonu "işletmenin sosyal ve materyal olmak üzere çift yapısını oluşturmaktır" (Fayol, 1917:11), "bir işletmeyi organize etmek işleyişinde onu gerekli olan her şeyle donatmaktır" şeklinde tanımlarken ikili bir ayrıma giderek maddi örgüt ve sosyal örgüt ayrımını yapmaktadır. İnceleme konusu olarak sosyal örgütü almaktadır (Fayol, 1917:76). Peaucelle göre, Fayol'un yönetim düşüncesinde organize etmek, örgüte işleyişi için gerekli olan her şeyin sağlanmasıdır (Peaucelle, 2003d:215). Fayol, günümüzde örgütlenme (Polatoğlu, 2003:27) veya örgütlendirme (Mihçioğlu, 1989:34) olarak da isimlendirilen organize etmeyi hiyerarşi ve fonksiyonların formel tanımlanması anlamında kullanmıştır (Peaucelle, 2003c:171).

Fayol, organizasyon anlayışına ilişkin maddi düzen formülünün bilinen şeklini tekrarlamakta ve bu formüle benzer şekilde sosyal düzen formülünü ortaya koymaktadır. Maddi düzen formülüne göre, "her şey için bir yer ve her şey kendi yerinde" iken sosyal düzen formülünde "herkes için bir yer ve herkes kendi yerinde" olmalıdır (Fayol, 1917:48).

Görüldüğü gibi Fayol'un yönetim düşüncesinde örgütün maddi ve beşeri unsurları organizasyon tanımlamasının çift bileşenini oluşturmaktadır. Üretilen mal ve hizmetin niteliğine göre üretim unsurlarının kurum ve kuruluşlar içinde konumlandırılması organizasyon kapsamında girilen bir faaliyettir. Aynı şekilde maddi araçları kullanarak kurum ve kuruluşun işleyişini sağlayacak nitelikli personelin temini ve kuruluş içinde uygun birimlerde istihdamı organizasyon faaliyetinin diğer işlevidir. Dolayısıyla örgütlerde maddi ve sosyal araçlar bütünü tamamlayıcı iki parçası olup her ikisinin uygun şekilde organize olması örgütün işleyişini ve başarısını etkilemektedir.

Fayol'un klasik eserinde organizasyona ilişkin bölümün oldukça uzun tutulması ve bu bölümde insan kaynaklarına ilişkin konular üzerinde önemle durulması dikkat çekicidir. Personelin istihdamı, ücretlendirme, formasyon, ödüllendirme ve işten çıkarma bu bölümde üzerinde durulan konular olmuştur. İnsan kaynakları yönetimi, yöneticinin/şefin işi olarak kabul edilmektedir. Yönetici bu tür görevleri yerine getirirken kurmay personelden yardım alabilecektir (Peaucelle, 2003d:220). Kurmay personel, hiyerarşiye dahil

edilmemektedir ve sadece en üst yöneticiden (genel müdürden) emir almaktadır. Orduda bu fonksiyonu icra eden görevlilere kurmay denilmektedir ve tercih edebileceği başka bir terim bulamadığı için Fayol, kuruluşlarda da aynı terimi kullanmaktadır. Kurmay görevlileri tamamen üst yöneticinin hizmetinde olmaları gerektiğinden örgütün hizmetlerinin yürütümüne katılmazlar (Fayol, 1917:89-90). Kurmay personeli, gerekli bilgi ve zamana sahip olan ve esas sorumluluğu yöneticiye yardımcı olan örgüt çalışanıdır. Bu anlamda kurmay personeli, genel yöneticiye bağlı olup, örgütün daha iyi işlemesine ilişkin düşünce üretir ve yöneticilere önerilerde bulunur (Baransel, 1979:143-144).

Fayol, mevcut analiziyle örgütün işleyişinde yürütücü personel-kurmay personeli ayrımı yapmaktadır. Çağdaş yönetim bilimi yazınında bu ayrım, eylemciler-destekçiler (Mıhçıoğlu, 1990:43) veya kurmay-hat birimler şeklinde yapılmaktadır (Polatoğlu, 2003:23). Yürütücü personel, örgütün yapısal ve işlevsel yönüne ilişkin karar alan veya karar alınmasına katılan ve alınan kararları uygulayan üst düzey örgüt çalışanları olmaktadır. Yürütücü personel, örgüt kararlarının gereği gibi yürütülmesinde yetkili ve sorumludur. Kurmay personelin ise karar alma ve uygulama yetkileri olmadığı gibi alınan kararların sonuçlarından sorumlu değildir. Kurmay personeli, esasen örgütün bir nevi düşünce üretim merkezi olarak görülebilir. Örgütün faaliyet alanıyla ilgili konularda görüş oluşturarak yürütücü personele örgütün politikalarının başarıya ulaşmasında gerekli fikri altyapı ve desteği sağlarlar. Günümüzde örgütlerin içinde bulunduğu iç ve dış koşullar dikkate alındığında örgüt yönetimlerinin oldukça karmaşık hale geldiği görülmektedir. Tek bir yöneticinin günümüz bilgi toplumunda örgütün faaliyet alanıyla ilgili bütün bilgilere sahip olması mümkün görünmemektedir. Örgütlerin strateji oluşturmasında temel bir etken olarak verilerin toplanması, işlenmesi ve örgüt amaçları doğrultusunda yorumlanması önem arz ettiğinden sadece bu işle meşgul olacak birimlerin varlığı kaçınılmaz olmaktadır. Bu nedenle yürütücü birimlerin kullanımına sunmak üzere örgüt politikaları konusunda alternatifler ortaya koyup, kurmay fonksiyonu icra edecek birimlerin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Organizasyon konusunda Fayol ile birlikte görülen yeniliklerden birisi örgüt şemalarıdır. Peaucelle'e göre Fayol, 1888'de örgüt şeması çizmesi ve görev tanımları yapması nedeniyle muhtemelen bir ilki temsil etmektedir. Aynı şekilde Fayol'un örgütlerde birimler arası belge iletişimini gerçekleştirmesini yenilikçi bir uygulama olarak görmek gerekir (Peaucelle, 2003d:207). Fayol'a göre örgüt şemaları, bir örgütün ayrıntılarına kadar herşeyinin bir bakışta görünmesini mümkün kılar ve örgütün sosyal yapısının oluşumunu ve izlenmesini kolaylaştırır. Örgüt şemalarında örgütün hiyerarşik yapılanmasını bütünüyle görmek mümkün olduğu halde çalışanların kişisel değerleri, görevleri, sorumluluklarının sınırları aranmamalıdır. Bu tür bilgiler için örgüt şemalarına eklenecek özel açıklamalar olmalıdır (Fayol, 1917:110-111).

Fayol'un örgüt şemaları konusundaki yenilikçi açılımı günümüz kamu ve özel yönetimlerinde varlığını sürdürmektedir. Bilgi teknolojilerinin yönetimde kullanılmasıyla beraber kamu kurum ve kuruluşları resmi internet sayfalarında

kendi teşkilat yapılarını şematik bir biçimde ortaya koyma geleneğini devam ettirmektedirler. Kurum ve kuruluşun görev, yetki, hiyerarşik yapılanması gibi hususlar teşkilat şemalarında gösterilmektedir. Şemalar, vatandaşların kurum ve kuruluşların yapısal ve işleyiş durumlarını anlamalarını mümkün kılmakta ve vatandaşların ilgili kurum ve kuruluşla ilişkisini kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla Fayol'un yönetim düşüncesindeki örgüt şeması uygulaması kendisini güncel koşullarına uyarlayarak yeni yönetim yaklaşım ve uygulamalarında yerini korumaktadır.

C-Kumanda Etmek

Çağdaş yönetim bilimi yazınında yönlendirme (Polatoğlu, 2003:28) olarak da nitelendirilen kumanda etmeyi Fayol, şöyle tanımlıyor:”Kumanda etmek personeli çalıştırmaktır” (Fayol, 1917:11). Fayol'a göre kumanda fonksiyonu birim yöneticileri tarafından yerine getirilir ve her yönetici kendi biriminden sorumludur. Birim yöneticileri, kendi sorumluluğundaki çalışanları örgütün amaçları doğrultusunda verimli çalıştırmakla yükümlüdür. Kumandayı bir sanat olarak gören Fayol'a göre kumanda faaliyetinde kişisel nitelikler kadar yönetim prensiplerinin uygulanması da önem kazanmaktadır. Fayol, iyi bir kumanda faaliyeti için yöneticilere çeşitli önerilerde bulunmaktadır. Bu anlamda yöneticinin personeline ilişkin ayrıntılı bilgiye sahip olmasını, yetersiz personelin işine son vermesini, örgüt ve personel arasındaki çıkar ilişkisini iyi bilmesini, örgütü periyodik olarak teftiş etmesini, çalışanlara iyi örnek olmasını, yönetim sürecine katılan kişileri çeşitli toplantılarla biraraya getirerek yönetim birliğini sağlamasını, ayrıntılar içinde boğulmamasını, personelini aktif hale getirmesini ve onların inisiyatif almalarına yönelik tedbirler almasını önermektedir (Fayol, 1917:138-139).

Fayol'a göre kumanda fonksiyonundan beklenen yöneticilerin personelin örgüt çıkarlarına katkı sağlayacak şekilde çalışmalarını sağlamaktır. Kumanda fonksiyonu bir taraftan kişisel niteliklerle diğer taraftan yöneticilik bilgisiyle ilgili olan bir faaliyettir (Baransel, 1979:73,144; Peaucelle, 2003d:225). Tüzemen, Fayol'un yönetim anlayışında kumanda fonksiyonunun yönetimin temel unsuru olduğunu belirtmektedir (Tüzemen, 1986:81). Peaucelle, Fayol'un kumanda etmeyi işlevsel anlamda kullandığını ve bir örgütte varolan formal yapıyı çalıştırmak anlamında algıladığını belirtmektedir (Peaucelle, 2003c:175). Kumanda faaliyetiyle amaçlanan personelin performansını yükseltmektir. (Peaucelle, 2003d:225).

Fayol'un yönetim düşüncesinde kumanda fonksiyonu örgütün iyi yönetimini doğrudan etkileyen bir faaliyettir. Esasen yöneticilerin görevi olarak görülen kumanda etme faaliyetiyle örgüt personeli örgütün amaçları doğrultusunda harekete geçirilmektedir. Örgütün iyi yönetiminde yöneticilerin bilgi birikimi, iş tecrübesi, yetenekleri gibi unsurlar belirleyici olmaktadır. Belli bir bilgi birikimine sahip olması gereken yöneticiler, kumanda etme faaliyetinin başarıya ulaşmasında örgüt personelinin kişisel özelliklerini, yeteneklerini ve kapasitelerini iyi tanımaları gerekmektedir. Örgütün beşeri unsuru olan personelin yetenekleri doğrultusunda örgütün çalışma düzeni içinde konumlandırılması ve

örgütün amaçlarını gerçekleştirmesine katkı sağlayabilecek yeteneklere sahip olmayan personelin istihdam edilmemesi kumanda etme faaliyetinin parçası olarak görülmektedir. Personelin uygun birim ve işlerde istihdam edilmesi örgütte sosyal düzenin gerçekleştirilmesinde temel belirleyici etmendir. Dolayısıyla günümüz insan kaynakları yönetiminin temel unsurlarından olan liyakat ilkesi Fayol'un yönetim düşüncesinde özel önem taşımaktadır.

D-Koordine Etmek

Fayol, koordine etmeyi kitabının farklı sayfalarında şöyle tanımlamaktadır: "Koordine etmek, bütün çabaları ve bütün işlemleri uyumlaştırmak, birleştirmek ve birbirine bağlamaktır" (Fayol, 1917:11). Diğer bir ifadeyle koordine etmek, araçları amaçlara uygun hale getirmektir (Fayol, 1917:149). Fayol, bir örgütte sosyal ve maddi düzenin sağlanmasında program yapmanın ve örgütlemenin yeterli olmayacağını belirterek iyi bir koordinasyonun gerekliliğine işaret etmektedir. Örgütte koordinasyonun sağlanmasında temel araçlardan birisi bütün birim yöneticilerinin katıldığı toplantılardır (Fayol, 1917:149-152).

Koordinasyon faaliyeti ile örgütün başarısı için örgütü oluşturan birimler arasında uyumlaştırma çabalarına girilir. Girişilen uyumlaştırma çabalarının kumanda faaliyetinden ayrılması her zaman kolay değildir (Peaucelle, 2003d:225; Baransel, 1979:73,146). Birim yöneticilerinin katıldığı toplantılar, kumanda faaliyetine katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu toplantılarda yükselen, inen ve yatay bilgi akışları gerçekleştiğinden örgütün işleyişinde koordinasyonun sağlanması mümkün hale gelmektedir (Peaucelle, 2003d:226; Peaucelle, 2003c:176). Bu toplantıların sık sık yapılamaması durumunda Fayol, koordinasyondan sorumlu personel görevlendirilmesi gereğine inanır (Baransel, 1979:73,146).

Fayol'un yönetimin fonksiyonları arasında yer alan ve yönetim bilimi yazınında eşgüdüm (Öztekin, 2005:177) veya eşgüdümlenme (Polatoğlu, 2003:29) olarak da isimlendirilen koordinasyonun önemi günümüzün büyük ve karmaşık örgütlerinde iyice belirginleşmektedir. Mal veya hizmet üretimine yönelik olarak kurulmuş olan örgüt, dikey ve yatay olarak çeşitli birimler şeklinde yapılandırılmaktadır. Örgüt birimleri, kendi görev ve yetki alanlarında faaliyette bulunan ve örgütün özgül amacını gerçekleştirmesine katkıda bulunan yapılardır. Örgütün birimlere ayrılması onların örgüt bütününden ayrı ve bağımsız bir varlığa sahip olduğu anlamına gelmez. Bütünleyici parça olarak birimler örgütün işleyişini sağlayan dışlilerden birisidir ve örgütün mal veya hizmet üretme işlevine kendi kapasiteleri ölçüsünde katkı sağlarlar. Bu anlamda koordinasyondan beklenen örgüt birimleri arasındaki işbirliği ve uyumu gerçekleştirerek örgütün başarısını sağlamaktır (Polatoğlu, 2003:30). Birim yöneticilerinin örgütiçi toplantılara katılımının koordinasyonun işlevselliği üzerinde doğrudan etkisi olmaktadır. Bu nedenle birimler arası bilgi akışını ve dolayısıyla örgütün genel durumunun öğrenilmesini mümkün kılan bu toplantıların devamlılığı örgüt politikası olarak benimsenmelidir. Nitekim günümüz yönetim uygulamalarında örgütün işleyişinde koordinasyon sağlanması amacıyla bu tür toplantı geleneğinin devam ettiği görülmektedir. Olağan

dönemlerde periyodik olarak düzenlenen toplantılar, örgütün durumu hakkında bütüncüler değerlendirmeler yapılmasına imkan sağlamaktadır.

E-Kontrol Etmek

Fayol, kontrol etmek fonksiyonunu şöyle tanımlamaktadır: "Her şeyin verilen emirlere ve varolan kurallara uygun şekilde olmasını gözetlemektir" (Fayol, 1917:11). Fayol'a göre kontrol fonksiyonunun amacı örgütün işleyişindeki hata ve eksiklikleri ortaya çıkararak tamir etmek ve bir daha yapılmasının önüne geçmektir (Fayol, 1917:153). Kontrol faaliyeti doğrudan yöneticiler tarafından yerine getirilebileceği gibi bu görev yardımcılara da bırakılabilir. Kontrol faaliyetlerinin yoğun ve karmaşık olduğu örgütlerde bu iş için özel birimler oluşturulmalıdır. Kontrolün etkin olabilmesi için zamanında yapılması ve yaptırımlarla desteklenmesi gerekir (Fayol, 1917:154). Kontrol faaliyetinin yerine getirilmesi örgütün işleyişini engellememelidir. Dolayısıyla kontrol faaliyetinin kapsamı ve sınırları açık bir biçimde belirlenmelidir (Fayol, 1917:155). Fayol, bu noktada icracı birimlerle kontrol birimleri arasında muhtemel görev ve yetki karmaşıklığının önlenmesini önermektedir. Kontrol faaliyeti, karar alma ve uygulama faaliyeti değildir. Örgütün işleyişine ilişkin karar alma ve uygulama faaliyetleri diğer birimler tarafından yerine getirilmeye örgütte bir işbölümü gerçekleşmiş olmaktadır. Örgütün başarısı işbölümünün iyi yapılmasına ve birimlerin kendi görev ve yetki alanları dışına çıkmamasına bağlıdır. Bu anlamda kontrol faaliyetini gerçekleştiren birimler yapılan işlerin örgütün hiyerarşik işleyiş, plan ve amaçlarına uygunluğunu denetlemekle yükümlüdürler.

Fayol'a göre iyi bir kontrol sisteminin varlığı yönetim faaliyetini destekler ve örgütün yıkımına neden olabilecek sorunların tespitine olanak sağlayabilir. Kontrol fonksiyonu, yönetimin diğer fonksiyonları gibi sürekli bir dikkati gerektiren ve sanat niteliği taşıyan bir işlemdir (Fayol, 1917:156).

Kontrol faaliyeti Fayol'un yönetim düşüncesiyle uyumlu bir faaliyet olarak algılanmaktadır. Bu faaliyet sayesinde gerçekleşenlerle öngörülenlerin karşılaştırılması yapılmaktadır (Peaucelle, 2003d:228; Baransel, 1979:73,146).

Fayol'un yönetimin fonksiyonlarından biri olarak gördüğü çağdaş yönetim bilimi yazınında denetim olarak da isimlendirilen kontrol sayesinde örgütün işleyişindeki hata, eksiklik ve yanlışlıklar tespit edilmektedir (Öztekin, 2005:189). Kontrol faaliyetiyle aynı hataların tekrarlanmasının önüne geçilir, eksikliklerin giderilmesi ve yanlışlıkların düzeltilmesi mümkün hale gelir. Kontrol faaliyeti sonucunda gerekiyorsa hata, eksiklik ve yanlışlıklarda sorumluluğu saptanan ilgililer hakkında yaptırımlar uygulanır. Böylece kontrol-yaptırım ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Kontrol faaliyetlerinin kimin tarafından yerine getirileceği örgütsel büyüklük ve yönetim anlayışına bağlı olmaktadır. Yöneticiler, personel üzerindeki gözetimi gerçekleştirmek üzere bizzat kendileri kontrol yetkilerini kullanabilirler. Kontrol faaliyeti, örgüte ilişkin olarak gerekli bilgilere sahip yöneticilerin dışındaki örgüt içi uzman kişi veya birimlerce yerine getirilebilir. Günümüz özel ve kamu yönetimi anlayışlarında kontrol faaliyetini gerçekleştirmek üzere teftiş kurulu ve benzeri yapılanmalara gidilmektedir. Bu

anlamda kurum ve kuruluşların kendi bünyelerinde iç kontrol birimleri oluşturulabilmektedir. Kontrol konusunda diğer bir yönetsel tercih, kurum ve kuruluşların iç kontrol birimleri varlığını devam ettirmekle beraber ayrıca merkezi yönetim düzeyinde dış kontrol birimlerinin oluşturulmasıdır. Kontrol faaliyetinin kurum içi yapılanma olmaksızın sadece merkezi düzeydeki kurum dışı birimlerce yapılması diğer bir kontrol biçimi olmaktadır. Yönetim yaklaşımına bağlı olarak uygulama biçimleri farklılık gösterse de kontrol fonksiyonu örgütün başarısında etkin bir rol üstlenmekte ve yönetim sürecinin bütünleyici bir parçası haline gelmektedir.

III-FAYOL'UN YÖNETİM DÜŞÜNÇESİNİN YÖNETİM BİLİMİNDEKİ YERİ

Fayol'un yönetim düşüncesi birçok yönetim düşünürünü etkilemiştir. Yönetim teorilerinin oluşumunda Fayol'un yönetsel doktrininin etkisi yadsınamaz bir gerçeklik olarak görülmektedir (Gutierrez ve Montes, 2003:269). Sasaki, Fayol'un yönetim düşüncesine ilişkin şu tespiti yapmaktadır: "Eğer Amerikan F.W.Taylor yönetim teorilerinin babasıysa Fransız Fayol anası olarak nitelendirilebilir. Bir anne üremeye hayat verir. Fayol'un teorisi yönetim alanında daha sonraları birçok teorinin ortaya çıkmasına kaynak teşkil etmiştir" (Sasaki, 2003:257). Fayol'un teorisi, Japonya'da yönetim teorileri arasında klasiklerden birisi olarak kabul edilmektedir (Sasaki, 2003:263). Yönetimi fonksiyonlarına ayırarak inceleyen Fayol'un yönetim düşüncesi o dönemde Fransa'da sınırlı kalırken ABD'de daha fazla taraftar bulmuştur (Örnek, 1988:22). Fayol'un klasikleşen eseri, ABD'de kamu yönetimi uzmanlarını etkilemiştir (Gow vd.,:1993:32).

Drago, Fayol'un yönetsel doktrininin güncelliğini koruyan bir metodolojik çerçeve ortaya koyduğuna dikkat çekmektedir. Bu yönetsel doktrinin sadece özel işletmeler için değil, kamu yönetimleri için de geçerli olduğunu belirtmektedir (Drago, 1985:28-29).

Baransel' göre Fayol'un yönetim düşüncesi, yönetimin tüm fonksiyonlarını inceleme konusu yapmasından dolayı genel bir yaklaşım olarak kabul edilmelidir. Fayol'un yönetim düşüncesi bu haliyle genel yönetim teorisinin geliştirilmesine kaynak olabilecek özelliğe sahiptir. Yönetim düşüncesini oluşturan bilgi stokunun önemli bir bölümü Fayol'un yönetim düşüncesi kaynaklıdır ve yönetim biliminin gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Fayol'un yönetimle ilgili düşünceleri yönetim fonksiyonuna ilişkin kavramsal bir çatı meydana getirmekte ve yönetimle ilgili incelemeleri kolaylaştırmaktadır (Baransel, 1979:13). Ayrıca Fayol'un yönetim düşüncesinin yansıması olarak örgütlenme konularına ilgi arttı ve bu konuyla ilgilenmek üzere özel kurumlar oluşturuldu (Burdeau, 1989:347).

Baransel'e göre yönetim süreci okulu, yönetim teori okulları arasında en eski okul olup, kurucusu Fayol'dur. Yönetim süreci okulu, Fayol'un yönetimin fonksiyonları ayrımını esas alıp bu ayrımları inceleyerek ilkelere ulaşmayı hedefler. Bu okulun savı, yönetimin bütün örgütlerde ve örgütün bütün hiyerarşik

kademelerinde uygulanan evrensel bir süreç taşıdığı ve yönetim ilkelerinin evrensel olduğudur (Baransel, 1979:73).

Fayol'un ortaya koyduğu yönetim ilkelerinin değişmez ilkeler olmadığını ve şartlara göre değişeceğini belirtmesi onun görüşlerini yönetimde durumsallık anlayışına yaklaştırmaktadır (Baransel, 1979:73,150). Diğer yandan Fayol'un yönetim düşüncesinde hiyerarşi, normatiflik, disiplin ve sosyal düzene ayrı bir önem verilmesinin onu Weber'e yaklaştırdığına dikkat çekilmektedir (Gutierrez ve Montes, 2003:274).

Mıhçıoğlu'na göre ise Fayol, yönetim biliminin kurucusudur. Fayol, çağdaş yönetim kuramına uygun düşen yönetim süreci üzerine incelemeler yapmıştır (Mıhçıoğlu, 1989:3). Mıhçıoğlu, yönetim sürecini öğelerine ve işleyişine göre inceleyen işleyişsel yaklaşımı ilk kez ortaya koyan kişinin Fayol olduğunu söylemektedir. Fayol, yönetim sürecini bütün evreleriyle birlikte inceleme konusu yaparak kapsayıcı bir yaklaşım sergilerken onun dışındaki düşünürlerin çoğu yönetimin fonksiyonlarından organizasyon/örgütlenme unsuruna ağırlık vermişlerdir (Mıhçıoğlu, 1989:11). Eryılmaz da yönetim sürecini unsurlarına ayırmasından ve bu unsurlara önem vermesinden dolayı Fayol'un yaklaşımının fonksiyonel olarak adlandırıldığını söyleyip, Fayol'un fonksiyonel yönetim akımının öncüsü sayıldığını belirtmektedir (Eryılmaz, 2005:14).

Chevallier'e göre Fayol, yönetim alanındaki teorisyenlerin unuttuğu yönetimi, fonksiyonlarına ayırmakta ve iyi yönetim için gerekli prensipleri ortaya koymaktadır (Chevallier, 1986:37).

İnan, Fayol'un kitabının M.Asım Çalikoğlu tarafından "Sınai ve Umumi İşlerde İdare" ismiyle 1939'da yapılan ilk çevirisine yazdığı giriş yazısında Fayol'un yönetim düşüncesine yaptığı katkıları dile getirmektedir. İnan, Fayol'un yönetimde verimliliği sağlama konusunda hassasiyetine dikkat çekmektedir. Maddi ve beşeri kaynakların rasyonelce kullanılması doğru yönetim anlayışı sayesinde mümkün olmaktadır. Fayol, işin planlanması safhasından kontrol safhasına kadar olan süreçlere ilişkin prensipleri bilimsel bütünlük içinde ortaya koymaktadır (İnan, 2005).

Fayol'un yönetim düşüncesine yönelik eleştiriler de mevcuttur. Yapılan eleştiriler doğrudan Fayol'un yönetim düşüncesine ilişkin değerlendirmeleri kapsadığı gibi onun yönetim düşüncesi klasik yönetim teorisi kapsamında dolaylı olarak eleştiri konusu olabilmektedir. Zira Fayol'un "Yönetim Süreci Yaklaşımı"nın, Taylor'un "Bilimsel Yönetim Akımı" ve Weber'in "Bürokrasi Modeli" ile birlikte klasik yönetim teorisini oluşturduğu genel kabul görmektedir (Eren, 1998:14; Genç, 2005:50).

Eren, Fayol'un yönetimin fonksiyonları ve yönetsel ilkeler konusunda yapmış olduğu tespitlerde insan davranış ve psikolojisini ihmal ettiğini belirtmektedir. "Görülüyor ki, Fayol ve yandaşlarının insanın üstün yetenek ve becerileri ile yaratıcılığını görmek şöyle dursun, onu tabiatına aykırı biçimde tanımlamışlar ve üretim için duygusuz bir araç ya da robot gibi algılamış ve değerlendirmişlerdir". Bu saptamadan hareket eden Eren, Fayol'un yönetim

düşüncesinin yönetim etkinliğine katkıda bulunamadığı inancındadır (Eren, 1998:21).

Sabuncuoğlu ve Tokol ise, Taylor ve Fayol'un geliştirdiği yönetim anlayışını değerlendirirken klasik yönetim anlayışının insana bakış açısını eleştiri konusu yapmaktadırlar. Yazarlara göre klasik yönetim anlayışı insanı ekonomik bir unsur ve adeta yönlendirilmesi gereken bir robot olarak algılamışlardır (Sabuncuoğlu ve Tokol, 2003:167).

Genç'e göre klasik yönetim anlayışı, örgütün önceden belirlenmiş kurallara göre makine gibi işleyeceği varsayımına dayanır. Makine kuramı olarak da bilinen bu anlayışta örgütün fiziksel yapılarına öncelik verilmiş, beşeri faktör olan insan unsuru ihmal edilmiştir. İnsan faktörü dikkate alınmaksızın bir örgütte başarının nasıl sağlanabileceği sorusu klasik yönetim anlayışı incelemelerinin dışında kalmıştır (Genç, 2005:61).

Fayol'un yönetsel düşünce sistemi, yönetim bilimi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Fayol, örgütün amacını gerçekleştirmeye yönelik sevk ve idare faaliyeti olan yönetim fonksiyonunu sistematik ve kapsamlı bir şekilde inceleme konusu yapmıştır. Yönetim fonksiyonuna önem vererek yaptığı incelemelerde ortaya koyduğu kural ve prensiplerin evrensellik nitelik taşıdığı genel kabul görmektedir. Ayrıca yönetim sürecine ilişkin tespitleri özel yönetim-kamu yönetimi ayrımı yapmaksızın bütün örgütlerde geçerli olabilecek özellikler taşımaktadır. Bu nedenlerden dolayı yönetim bilimcileri açısından Fayol, kendinden sonraki düşünce okullarını etkileyen yönetim biliminin temel teorisyenlerinden birisi hatta yönetim biliminin kurucusu olarak gösterilmektedir.

SONUÇ

Fayol, uzun yıllara dayanan yöneticilik hayatı boyunca klasik yöneticiler gibi sadece örgütü yönetmekle yetinmemiştir. Genç bir maden mühendisi olarak girdiği mesleki yaşantısında yönetim sürecinin iyi bir gözlemcisi olmuştur. Mühendislere sadece yüksek matematik öğretmenin yeterli olmadığını ve yönetim eğitimiyle desteklenmeleri gerektiğine inanmıştır. Fayol, yönetsel prensipler kodunun oluşturulmasını istemektedir. Fayol, yönetim fonksiyonuna ilişkin kavramların gelecekte öneminin daha iyi anlaşılacağı ve bu konudaki eğitimin önem kazanacağı inancındadır. Nitekim yönetimin bir bilim olarak kabul edilip özellikle yüksek öğrenim müfredatlarında yer alması Fayol'un tespitlerinin yerindeliğini ve uzak görüşlülüğünü göstermektedir.

Çalışma hayatı boyunca gözlemlerini not ederek yönetim teorisinin oluşumuna önemli katkılarda bulunmuştur. Uygulama insanı olarak Fayol, mesleki tecrübe ve gözlemlerini sistemleştirerek bütüncül bir şekilde yönetim fonksiyonunu incelemiş ve kendi dönemine kadar ihmal edilen bu örgüt fonksiyonunun düşünce ve uygulama temelinde önem kazanmasını sağlamıştır. İzlemiş olduğu metodun zorlukları ve sınırlılıklarına rağmen Fayol'un ortaya koyduğu yönetim düşüncesi kendisinden sonraki yönetim teori ve uygulamalarını derinden etkilemiştir. Yeni yönetim tekniklerinin uygulamaya konulduğu çağdaş yönetim anlayışında Fayol'un yönetim düşüncesinin izlerini görmek mümkündür.

Bu nedenle Fayol'un yönetim düşüncesi örgütlerin yapısal ve işlevsel evrimini etkileyen temel faktörler arasında görülmelidir.

Fayol'un yönetim fonksiyonuna verdiği önemle birlikte yönetim sürecinin beş temel anahtarını incelemesi, bir dizi yönetim prensibini ortaya koyması ve bu prensiplerin gerek özel ve gerekse de kamu yönetimlerinde uygulanmaya devam edilmesi onun yönetim düşüncesinin günümüzdeki önemini koruduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- BARANSEL, Atilla (1979), *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi*, İstanbul: Fatih Matbaası.
- BURDEAU, François (1989), *Histoire de l'administration française*, Paris: Montchrestien.
- CAN, Halil (2002), *Organizasyon ve Yönetim*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- CHEVALLIER, Jacques (1986), *Science Administrative*, Paris: PUF Themis.
- DRAGO, Roland (1985), *Science Administrative*, Les Cours de Droit, Maitrise.
- EREN, Erol (1998), *Yönetim ve Organizasyon*, İstanbul: Beta.
- ERYILMAZ, Bilal (2005), *Kamu Yönetimi*, İstanbul: Erkam Matbaası.
- FAYOL, Henri (1917), *Administration Industrielle et Générale*, Paris: H.DUNOD ET E.PINAT Editeurs.
- FAYOL, Henri (2003), "Administration Industrielle et Générale 3e partie: Observations et expériences personnelles", J.L. Peaucelle (der.), *Henri Fayol, Inventeur des Outils de Gestion* içinde, Paris: Economica, 89-149.
- GENÇ, Nurullah (2005), *Yönetim ve Organizasyon*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- GOW, J.I., BARRETTE, M., DION, S., FORTMAN, M. (1993), *Introduction a l'administration publique*, Quebec: Gaetanmorin.
- GUTIERREZ, Alfonso Carlos Morales, MONTES, José Antonio Ariza (2003), "Les idées de Henri Fayol et leur influence en Espagne, durant le 20e siècle: une analyse institutionnelle" J.L. Peaucelle (der.), *Henri Fayol, Inventeur des Outils de Gestion* içinde, Paris: Economica, 267-290.
- İNAN, Zühtü (2005), "Fayol Kimdir ve Fayolizm Nedir?" www.kamyon.politics.ankara.edu.tr/klasik/belgeler/05.pdf, 14.12.2005.
- MIHÇIOĞLU, Cemal (1989), *Yönetim Bilimine Giriş*, Ankara: AÜSBF ve Basın Yayın Yüksekokulu Yayınevi.
- ÖRNEK, Acar (1988), *Kamu Yönetimi*, İstanbul: Metinler Matbaacılık.
- ÖZTEKİN, Ali (2005), *Yönetim Bilimi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- PEAUCELLE, Jean-Louis (2005), "Henri Fayol et la recherche-action", <http://gregoriae.univ-paris1.fr/protect/cahier/2000-07.pfd>, 14.12.2005.
- PEAUCELLE, Jean-Louis, (2003a), "Fayol un siècle après", J.L. Peaucelle (der.), *Henri Fayol, Inventeur des Outils de Gestion* içinde, Paris: Economica, 13-27.
- PEAUCELLE, Jean-Louis, (2003b), "Le débat entre Fayol et Taylor", J.L. Peaucelle (der.), *Henri Fayol, Inventeur des Outils de Gestion* içinde, Paris: Economica, 27-47.
- PEAUCELLE, Jean-Louis, (2003c), "Présentation et commentaire du livre de Henri Fayol Administration Industrielle et Générale", J.L. Peaucelle (der.), *Henri Fayol, Inventeur des Outils de Gestion* içinde, Paris: Economica, 149-193.
- PEAUCELLE, Jean-Louis, (2003d), "L'outillage administratif", J.L. Peaucelle (der.), *Henri Fayol, Inventeur des Outils de Gestion* içinde, Paris: Economica, 207-236.
- PEAUCELLE, Jean-Louis, (2003e), "Henri Fayol et la recherche-action", J.L. Peaucelle (der.), *Henri Fayol, Inventeur des Outils de Gestion* içinde, Paris: Economica, 291-317.
- POLATOĞLU, Aykut (2003), *Kamu Yönetimi Genel İlkeler ve Türkiye Uygulaması*, Ankara: METU PRESS.
- SABUNCUOĞLU, Zeyyat, TOKOL, Tuncer (2003), *İşletme*, Bursa: Furkan Ofset.
- SASAKI, Tsuneo (2003), "La théorie de Fayol au contact du Japon", J.L. Peaucelle (der.), *Henri Fayol, Inventeur des Outils de Gestion* içinde, Paris: Economica, 257-267.

- TORTOP, Nuri, G.İSPİR, Eyüp, AYKAÇ, Burhan (1993), *Yönetim Bilimi*, Ankara: Yargı Yayınları.
- TÜZEMEN, Orhan (1986), “Délégation de compétence dans l’administration publique du point de vue de la science administrative et du droit administrative”, *Türk İdare Dergisi*,370, 79-97.
- VERNEY, Henri (2005), “Un grand ingénieur”, <http://www.annales.org/archives/x/fayol.htm/> 09.12.2005.

İmalat Sektöründe Verimlilik ve Reel Ücret İlişkisi: Bir Koentegrasyon Analizi

Yrd. Doç. Dr. Şahabettin GÜNEŞ

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, BOLU

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye’de imalat sektöründe emek verimliliği ile reel ücretler arasında nasıl bir ilişki bulunduğu incelenmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönem denge ilişkisini görmek için koentegrasyon analizi kullanılmıştır. Uzun dönem dengesinden kısa dönemde ortaya çıkan sapmaların etkisi ise vektör hata düzeltme modeli kullanılarak irdelenmiştir. Sonuçları daha iyi yorumlayabilmek amacıyla ayrıca etki-tepki (impulse response) fonksiyonları da hesaplanmıştır. Ulaşılan sonuçlar emek verimliliği ile reel ücretler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Emek verimliliği, Reel ücretler, Koentegrasyon

Productivity and Real Wage Relationship in Manufacturing Sector: A Cointegration Analysis

ABSTRACT

The purpose of this study is to investigate the relationship between labor productivity and real wages in Turkish manufacturing sector. Cointegration analysis has been used in order to see the existence of long-run relationship between these two series. For short-run dynamics a vector error correction model (VECM) has been utilized. Impulse response functions have also been calculated to evaluate the behavior of the variables rigorously. The results primarily suggest that there is a long-run equilibrium relationship between labor productivity and real wages in the manufacturing sector.

Key Words: Labor productivity, Real wages, Cointegration

GİRİŞ

Emek verimliliğinde meydana gelen değişmelerin ekonomide önemli bazı değişkenleri etkilediği bilinmektedir. Ekonomik teori emek verimliliğinde meydana gelen değişmelerin emeğin üretimden aldığı paya, yani reel ücretlere yansıtacağını öngörmektedir. Genel olarak ortalama reel ücretlerin yükselmesinin verimlilikteki artışlar nedeniyle mümkün hale geldiği kabul edilir. Çünkü emeğin verimliliğinde meydana gelen artışlar emeğin marjinal ürün gelirinin yükselmesine neden olmaktadır. Bu da işçilere dağıtılabilecek reel gelirin artması demektir. Ancak işverenlerin verimlilik artışından kaynaklanan bu değeri ne derece paylaşmak istedikleri ayrı bir sorundur. Günümüzde iletişimdeki gelişmeler bilgi akışını ileri derecede hızlandırmış ve yaygınlaştırmıştır. Bu da üretim sürecinde şeffaflığı arttırmıştır. Global şeffaflığın da artması sonucu yerel sorunlara duyarsız kalmak eskiye kıyasla daha da zorlaşmıştır. Dolayısıyla, işverenlerin verimlilik artışından kaynaklanan kazancı işçilerle paylaşma konusunda artık daha büyük bir baskı altında oldukları söylenebilir.

Türkiye’de emek verimliliğindeki artışların reel ücretlere etkisinin tatmin edici sayıda ve nitelikte ampirik çalışmalar yapılarak açıklığa kavuşturulduğu söylenemez. Bu konudaki çalışmalar genellikle basit korelasyon ve data analizleri niteliğindedir. Neyin hangi sonucu doğurduğu veya nedensellik ilişkisi sağlıklı bir şekilde analiz edilmediği için ulaşılan sonuçlar çoğu kez yanlış veya yanıltıcı olabilmektedir.

Verimlilik-ücret ilişkisiyle ilgili ulusal literatüre bakıldığında bunun genellikle çeşitli kamu kurumları ile işçi ve işveren örgütlerinin yayınladığı raporlardan oluştuğu görülmektedir. Uluslararası literatürün aksine Türkiye’de akademi-kaynaklı çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından yayınlanan bir raporda imalat sektöründe 1997 yılındaki reel ücretlerin 1980 yılı reel ücret düzeyinde kaldığı belirtilerek “son yirmi yıldır reel ücretler reel işgücü verimliliğine paralel gitmemektedir”(TCMB, 2002, s.48) denilmektedir. Taymaz ve Suiçmez’e (2005) göre ekonomik kriz yılı olan 2001 yılında imalat sanayiinde emek verimliliğinde kayda değer bir düşüş olmamasına rağmen reel ücret endeksinde yaklaşık %41’lik bir azalma olmuş ve dolayısıyla kriz ücretli kesime yüklenmiştir. TİSK (2001) tarafından yayınlanan bir araştırmada ise özel imalat sanayiinde 1989-1999 yılları arasında üretimin %79.7, verimliliğin %107.2, reel ücretlerin ise %176.8 oranında arttığı belirtilmektedir. Özmucur (2003) 1950-1998 yılları arasını kapsayan analizinde özel imalat sektöründe verimliliğin kamu sektöründen daha yüksek olduğu ve ücretlerle verimlilik arasında da yakın bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Söz konusu bu çalışmalarda Özmucur (2003) zaman serileri üzerinde 3SLS analizi uygularken diğerleri basit data analizi yöntemlerine başvurmuşlardır. Uras (2000) da emek verimliliğinin Türkiye’de gelişmiş ülkelere kıyasla çok düşük olduğunu ve dolayısıyla bu durum göz önünde bulundurulmadan sadece reel ücretlerin ülkeler arasında kıyaslanmasının yanıltıcı olacağını belirtmektedir.

Verimlilik ve ücretler arasındaki ilişki uluslararası literatürde daha yakından ve derinlemesine incelenmiştir. Marquetti (2004) ABD için 1869-1999 yılları arasındaki verimlilik ve reel ücret ilişkisini koentegrasyon analizi kullanarak araştırmış ve iki değişken arasında uzun dönem bir ilişki olduğunu bulmuştur. Dwyer (1995) ABD tekstil endüstrisinde verimlilik ücret ilişkisini araştırmış ve endüstri içerisinde verimliliği yüksek işyerlerinin bunu ücretlere yansıttığını bulmuştur. Baldwin (1996) de Kanada imalat sektöründe benzer bir sonuca ulaşmıştır. De Jong ve Soete’nin (1997) analizine göre 1937 yılından itibaren Belçika’da imalat sektöründe verimlilik artışı yavaş fakat istikrarlı bir trend gösterirken, gerçek ücretlerdeki değişme istikrarsız bir yapıda seyretmiştir. Fedderke ve Mariotti (2002) Güney Afrika’da 48 alt sektörü kapsayan çalışmalarında işgücü verimliliğinde artış görülen sektörlerin bunu gerçek ücretlere büyük ölçüde yansıttıklarını bulmuşlardır. Wakeford (2004) ise 1970Q1-2002Q4 arası Güney Afrika imalat sektörüne ait zaman serilerini kullanarak yaptığı çalışmada uzun dönemde verimlilik artışlarının reel ücretlere ancak %38 oranında yansıtıldığı sonucuna ulaşmıştır.

Bu çalışmanın amacı ülkemizde imalat sektöründe emek verimliliği ile gerçek ücretler arasında kısa ve uzun dönemde bir ilişkinin olup olmadığını ampirik olarak incelemektir. İki değişken arasındaki uzun dönemli ilişki koentegrasyon analiziyle incelenecektir. Verimlilik ve reel ücretler arasındaki kısa dönemli ilişki ve bu ilişkinin yönü hata-düzeltilme modeli uygulanarak analiz edilecektir. Çalışmanın birinci kısmında ücret-verimlilik ilişkisi teorik açıdan kısaca incelenecek, ve kullanılan veriler hakkında bilgi verilecektir. İkinci kısımda koentegrasyon ve hata düzeltilme analizleri, üçüncü kısımda ise etki-tepki (impulse response) analizi yapılacaktır. Son kısımda sonuç ve değerlendirmelere yer verilecektir.

I. VERİMLİLİK, ÜCRETLER VE DATA

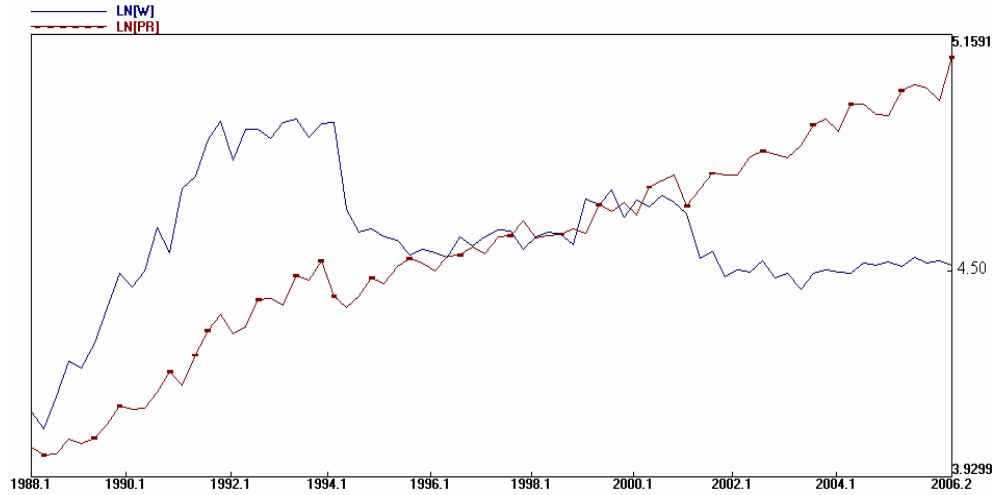
Teorik olarak en çok kullanılan verimlilik kavramının son unsurun toplama katkısını ifade eden 'marjinal verimlilik' kavramı olduğunu görmekteyiz. Bir neoklasik yaklaşım olarak ortaya çıkan bu analizde tam rekabet şartlarında kısa dönemde emeğin tek değişken olduğu varsayımıyla kar maksimizasyonu ilişkisi aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

$$P = MC = W/MPL \text{ veya } W/P = MPL \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de P, MC, W, MPL değişkenleri sırasıyla fiyat, marjinal maliyet, ücret ve emeğin marjinal ürün değerlerini ifade etmektedir. Buna göre, kar maksimizasyonunun aslında bir maliyet minimizasyonu olduğu gerçeğinden hareketle, firma fiyatın marjinal maliyete eşit olduğu ve gerçek ücretlerin (W/P) de emeğin marjinal ürününe (MPL) eşitlendiği bir durumda denge üretim ve istihdam şartlarını sağlamış olacaktır. Dolayısıyla emeğin marjinal veriminin yükselmesi eşitlik gereği reel ücretlerin artmasını gerektirmektedir. Bu yaklaşım ücretlerle verimlilik arasında bire-bir bir ilişki kurmaktadır.

Teorik olarak değişkenler arasındaki ilişkileri açık bir şekilde ortaya koymak bakımından marjinal verim yaklaşımı iyi bir analiz aracı olmakla birlikte gerçek hayatta marjinal verimliliği ölçmek kolay değildir. Bu yüzden genellikle ortalama verimlilik ölçütünün kullanılması kaçınılmaz olmaktadır. Emeğin ortalama verimliliği toplam reel üretimin toplam emek (saat vs) miktarına bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Bu verilerden de zaman içerisinde verimlilikteki değişmeyi gösteren verimlilik endekslerini hesaplayıp kullanmak mümkündür. Ancak McConnell ve Brue'nin (1989, s. 468-469) de açıkladıkları gibi verimlilik endekslerinin ciddi bazı eksik yönleri de bulunmaktadır. İlk olarak, endeksler verimlilik hesaplamasına dahil edilemeyen ancak verimlilik değerlerini etkileyebilen bazı unsurları kapsam dışı bırakılmaktadırlar. Genellikle, kapsam dışı kalan faktörler fiyatlandırılmayan hizmetlerdir. İkinci olarak, endeksler niceliği dikkate alırken nitelik değişmelerini ihmal etmektedir. Son olarak, endeksler bir çok kaynaktan beslenen verimlilik artışlarını sadece emeğin salt verimliliğinden kaynaklanıyor gibi gösterebilmektedirler. Emeğin verimliliğini etkileyen nedenleri yansıtamamaktadırlar. Dolayısıyla, bir ölçüm aracı olarak, emeğin verimliliğinde meydana gelen değişimleri bu kısıtlar çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir.

Bu çalışmada kullanılan verimlilik (PR) serileri kamu ve özel sektör toplam imalat sanayiinden oluşan kısmi (emek) verimlilik endeksidir. Endeks çalışılan saat başına üretim dikkate alınarak üçer aylık (çeyrek) dönemler için hesaplanmıştır ve 1988Q1-2006Q2 arası kapsamaktadır¹. Benzer şekilde, ücretlerle (W) ilgili seriler de toplam imalat sanayiinde çalışılan saat başına ücret kıstasına göre hesaplanan üçer aylık reel ücret endeksinden oluşmaktadır. Her iki değişkene ait veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası elektronik veri dağıtım sisteminden alınmıştır (TCMB, 2006).

Şekil 1: Dönemlere göre LnW ve LnPR'deki değişme

Çalışmada kullanılan değişkenlerin 1988Q1 ve 2006Q2 arası döneme ait elde edilen grafikleri Şekil 1'de gösterilmiştir. Şekil 1 serilerin normal logaritmik trendini göstermektedir. Böylece serilerde önceki döneme kıyasla nispi veya yüzdelik artış şeklinde ortaya çıkan trend izlenebilmektedir. Buna göre imalat sektöründe reel ücretlerin 1994'ün ikinci çeyreğinden 1995.3'e kadar hızlı bir düşüş yaşadığı ve daha sonra 2000 yılının üçüncü çeyreğine kadar yavaş yavaş arttıktan sonra bu noktada tekrar bir düşüş yaşadığını göstermektedir. Verimlilik artışındaki uzun dönemli trendin ise oldukça istikrarlı olduğu söylenebilir. Ancak kısa dönemde emek verimliliği dalgalı bir artış göstermektedir.

Şekil 1'de reel ücretlerde gözlenen 1994'ün birinci çeyreğinden sonraki (26. gözlem ve sonrası) hızlı düşüşün kullanılan serilerde yapısal bir değişikliğe (break) yol açıp açmadığı Chow testi kullanılarak test edilmiştir. Chow testi 'yapısal değişiklik yok' sıfır hipotezine karşılık 'yapısal değişiklik var' şeklindeki alternatif hipotezi test etmektedir. Chow testinden elde edilen sonuçlara göre reel ücret serisinde yapısal bir değişme veya kırılma bulunmamaktadır.

II. KOENTTEGRASYON ANALİZİ

Koentegrasyon analizi iki veya daha çok değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını görmek için yapılmaktadır. Bu kısımda ilk önce imalat sektöründe ücretlerle emek verimliliği arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı araştırılacak, daha sonra da hata düzeltme modeliyle iki değişken arasındaki kısa dönemli etkileşim incelenecektir. Söz konusu analizimiz için t periyodundaki reel ücretlerle (W) emek verimliliği (PR) arasındaki muhtemel ilişki aşağıdaki eşitlikte olduğu gibi yazılabilir:

$$W_t = \beta_0 + \beta_1 PR_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Eşitlik (2)'de β_0 , β_1 parametreleri ve ε_t hata terimini göstermektedir². Bu ilişkide koentegrasyonun varlığından söz edilebilmesi için serilerin her birinin I(1) olması, yani durağan hale gelmeleri için birinci farklarının alınması durumunda, bu serilerin $W_t - \beta_0 - \beta_1 PR_t = \varepsilon_t$ şeklinde, I(0), bir lineer kombinasyona sahip olmaları gerekmektedir. Bu tür bir ilişkide β_1 koentegrasyon parametresi ve eşitliğin kendisi de koentegrasyon regresyonu olarak isimlendirilir. Değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisi bulunduğu β_1 için tam tutarlı (super consistent) bir tahmin yapılabilmesi için eşitlik (2)'ye en küçük kareler yöntemini uygulamak mümkün olmaktadır (Griffiths vd., 1993, s. 701).

A. Birim kök testleri

Nelson ve Plosser'e (1982) göre çoğu makroekonomik zaman serileri durağan (stationary) değillerdir. Durağan olmayan serileri en küçük kareler yöntemiyle tahmin etmek gerçekte olmayan bir ilişkiyi seriler arasında varmış gibi göstermeye neden olmaktadır. Dolayısıyla, bu tür bir hatalı veya sahte (spurious) regresyon olasılığını ortadan kaldırmak için serilerin durağan olup olmadıklarını test etmek gerekmektedir. Bu amaçla, aşağıdaki (3) ve (4) numaralı denklemler kullanılarak Augmented Dickey-Fuller (ADF) (Dickey and Fuller, 1981) ve Phillips-Perron (PP) (Phillips and Peron, 1988) testleri uygulanacaktır.

$$\Delta y_t = \Phi + \beta t + (\rho - 1)y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \gamma_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$y_t = \Phi + \beta(t - T/2) + \rho y_{t-1} + v_t \quad (4)$$

Eşitlik (3)'te y ilgi konusu değişkeni, Φ , β , ρ ve γ parametreleri, Δ birinci fark operatörünü, t de lineer zaman trendini göstermektedir. Eşitlik (3)'teki k 'nin büyüklüğü Akaike bilgi kriterleri doğrultusunda hata terimi ε_t 'nin sıfır ortalama ve sabit varyansa sahip olması kistasına göre belirlenmektedir. ADF testi y 'nin durağan olmadığı sıfır hipotezine ($H_0: \rho - 1 = 0$) karşılık y 'nin durağan olduğunu savunan alternatif hipotez ($H_1: (\rho - 1) < 0$) şeklinde kurulmaktadır.

İkinci bir birim kök testi (PP) için verilen eşitlik (4)'te T gözlem sayısını, $(t - T/2)$ zaman trendini ve v_t de hata terimini göstermektedir. PP testinde ($H_0: \rho = 1$) şeklindeki sıfır hipotezine karşılık y 'nin deterministik bir trendle durağan olduğunu savunan alternatif hipotez ($H_1: \rho < 1$) test edilmektedir. PP testi ADF testinden farklı olarak artıktaki otokorelasyonun düzeltilmesi için parametrik

olmayan bir düzeltme uygulamaktadır. Her iki test için de Davidson ve MacKinnon (1993) özel kritik değerleri kullanılacaktır.

Shazam ekonometrik yazılım programı kullanılarak ADF ve PP birim kök testlerinde seri ve birinci farklar için hesaplanan sonuçlar aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1: ADF ve PP birim kök testleri sonuçları

Değişkenler		ADF		PP	
		Sabit, Trendsiz	Sabit, Trendli	Sabit, Trendsiz	Sabit, Trendli
W	Seri	-2.6688***	-2.5897	-2.7165***	-2.6671
	Birinci Fark	-2.6619***(3)	-2.7708(3)	-8.7246*	-9.3871*
PR	Seri	-1.1621	-3.2248***(8)	-0.88945	-2.9018
	Birinci Fark	-1.8448(8)	-1.8726(8)	-10.769*	-10.823*

Anlamlılık düzeyi değerleri tek yıldız (%1) ve üç yıldız (%10) olarak gösterilmiştir. Parantez içinde sunulan optimum lag uzunlukları Shazam programı tarafından belirlenmiştir. W ve PR değişkenleri logaritmik formdadır.

ADF ve PP birim kök testlerine ait Tablo 1’de sunulan sonuçlara göre W değişkeni seri halindeyken de %10 anlamlılık düzeyinde durağan gözükmemektedir. ADF testine göre PR serisinin de yine kendisi trendin de varlığını gösterir şekilde %10 anlamlılık düzeyinde durağandır. Serilerin birinci farkları alındıktan sonra ADF testi serilerde birim kök bulunduğu yönündeki sıfır hipotezini kararlı bir şekilde reddedememektedir. Buna karşılık PP test sonuçlarına göre birinci farklarda sıfır hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilebilmektedir. Özellikle serilerdeki dönüm noktaları (turning points) gibi bazı durumları daha iyi teste dahil etmesi açısından PP testinin ADF testine kıyasla bazı üstünlüklerinin olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla sıfır hipotezini reddetmedeki anlamlılık düzeyleri de dikkate alınarak her iki testin sonuçları birlikte değerlendirildiğinde W ve PR serilerinin birinci farkları alındıktan sonra durağan (I(1)) hale geldiklerini söylemek mümkündür.

Tablo 1’deki sonuçlara göre serilerin zamanla olan ilişkilerine daha yakından bakmak gerekli gözükmemektedir. Bilindiği gibi serilerin deterministik trende sahip olmaları zamanla anlamlı bir fonksiyonel ilişki içerisinde olduklarını gösterir. Analizde kullanılan serilerin deterministik trende sahip olup olmadıklarını anlamak için Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen bir test serilere uygulanabilir. Dickey ve Fuller’e göre bu amaçla $z_t = \varphi + \beta t + \rho z_{t-1} + \varepsilon_t$ eşitliği kullanılabilir. Eğer $\beta = 0$ ve $\rho = 1$ ise seri deterministik trende sahip değildir. Bu çalışmada kullanılan seriler de bu eşitlik bağlamında test edilmiştir. W ve PR’ye ait regresyonların tahmin edilmesi sonucunda $\beta = 0$ ve $\rho = 1$ olduğundan dolayı serilerin stokastik trende sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu da Δz_t ’nin test edilmesinde trend teriminin kullanılmasına gerek olmadığını göstermektedir.

B. Koentegrasyon Testi

Reel ücretler ve emek verimliliği arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmek için koentegrasyon testine başvurmak gerekmektedir. Bu amaçla Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) koentegrasyon özelliği sergileyen vektörlerin sayısını test eden bir prosedür geliştirmişlerdir. Bazı avantajlarından dolayı bu prosedür genellikle Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen iki aşamalı yöntemle tercih edilmektedir³. Bu çalışmada Johansen-Juselius (JJ) testi uygulanacaktır.

JJ testi koentegrasyon özelliği gösteren vektörlerin sayısını bulmak için iz (trace) ve maksimum özgül değer (maximum eigenvalue) olarak adlandırılan iki değişik test istatistiği kullanılmaktadır. $\lambda_{iz} = T \sum_{j=r+1, n} \ln(1-\lambda_j)$ eşitliği dikkate alındığında iz testinde en çok r kadar koentegrasyon vektörü vardır şeklindeki sıfır hipotezi test edilir. Eşitlikteki T testte kullanılan gözlem sayısını, λ_j 'lar ise serilerin I(1) olduğu varsayımı altında tahmin edilen karakteristik kökleri göstermektedir. Maksimum özgül değer test istatistiği ise $\lambda_{max} = -T \ln(1-\lambda_{r+1})$ ilişkisini dikkate alarak en çok r kadar koentegrasyon ilişkisi sergileyen vektör vardır sıfır hipotezine karşılık $r+1$ kadar vardır alternatif hipotezini test etmektedir.

Seriler arasında koentegrasyon ilişkisi olup olmadığının tespit edilebilmesi için yapılan JJ testinin sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Tablodaki test istatistikleri için kullanılan kritik değerler Johansen ve Juselius'dan (1990) alınmıştır.

Tablo 2: JJ Koentegrasyon Testi Sonuçları

	r = 0	Kritik değerler	r <= 1	Kritik değerler
λ_{iz}	15.942***	15.6 (%10)	0.086	6.7 (%10)
λ_{max}	15.857**	14.6 (%5)	0.086	6.7 (%10)

Anlamlılık düzeyi değerleri iki yıldız (%5) ve üç yıldız (%10) olarak gösterilmiştir. Optimum gecikme uzunluğu AIC ve SC kriterlerine göre 4 olarak seçilmiştir. Sabit için bir kısıtlama uygulanmamıştır.

Tablo 2'deki sonuçlar seriler arasında bir koentegrasyon vektörünün bulunduğunu göstermektedir. İz testi bu sonucu %10 anlamlılık düzeyinde, maksimum özgül değer testi ise %5 anlamlılık düzeyinde vermektedir. Buna karşılık, $r \leq 1$ reddedilemediği için, birden çok koentegrasyon vektörü olduğu yönünde bir bulgu yoktur. JJ testiyle ulaşılan sonuçlara bakarak imalat sektöründe reel ücretler ile emek verimliliği arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

C. Hata düzeltme modeli

Granger ve Engle (Granger, 1983; Engle ve Granger, 1987) yaptıkları çalışmalarda değişkenlerin I(1) düzeyinde entegre olması ve değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisinin de bulunması durumunda, özellikle stokastik hata

terimleri I(0) şeklindeki değişkenlerde tek yönlü veya çift yönlü işleyen bir Granger-nedenselliğinin bulunacağını göstermişlerdir. Ayrıca bu durumda koentegrasyonun varlığının tahmin edildiği regresyon da hatalı veya sahte regresyona neden olan etkenlerden arınmış olacaktır. Dolayısıyla aralarında koentegrasyon ilişkisi bulunan değişkenlerle ilgili vektör hata düzeltme modelini aşağıdaki gibi yazmak mümkündür:

$$\Delta \ln W_t = \alpha + \sum \theta(i) \Delta \ln PR_{t-i} + \sum \Phi(i) \Delta \ln W_{t-i} + \psi ECT_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (5)$$

$$\Delta \ln PR_t = \gamma + \sum \delta(i) \Delta \ln W_{t-i} + \sum \Omega(i) \Delta \ln PR_{t-i} + \varphi ECT_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (6)$$

Eşitlik (5) ve (6)'daki Δ birinci fark operatörünü, ECT_{t-1} hata düzeltme terimini, ve ε_{1t} , ε_{2t} ise ilgili denklemlere ait hata terimlerini göstermektedir. ECT_{t-1} koentegrasyon regresyonundan elde edilen artıkları ifade etmektedir. Eşitlik (5) ve (6)'dan faydalanılarak seriler arasında zayıf veya güçlü bir Granger-nedenselliğinin bulunup bulunmadığını tespit etmek mümkündür. Ancak hata düzeltme terimi parametrelerinin, örneğin φ 'nın, sıfıra eşit olması iki değişken arasında denge sağlayıcı uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını göstermektedir.

$\ln W_t$ ve $\ln PR_t$ arasındaki ilişki yukarıdaki vektör hata düzeltme modeline göre tahmin edildikten sonra ulaşılan sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur⁴.

Tablo 3: Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Eşitlik (5): Bağımlı D. : $\Delta \ln W_t$		Eşitlik (6): Bağımlı D. : $\Delta \ln PR_t$	
Değişken	Katsayı	Değişken	Katsayı
ECT_{t-1}	-0.10868*	ECT_{t-1}	0.00010
$\Delta \ln PR_t$	0.35148***	$\Delta \ln W_t$	0.13128***
$\Delta \ln PR_{t-1}$	0.58294*	$\Delta \ln W_{t-1}$	0.01814**
$\Delta \ln W_{t-1}$	-0.13246	$\Delta \ln PR_{t-1}$	-0.34977*
Sabit	-0.005311	Sabit	0.01983*

Anlamlılık düzeyi değerleri tek yıldız (%1), iki yıldız (%5) ve üç yıldız (%10) olarak gösterilmiştir. Durbin-Watson ve R^2 istatistikleri 5. ve 6. eşitliklere ait tahminler için sırasıyla 2.0, 2.1 ve 0.23, 0.18'dir.

Tablo 3'teki sonuçlara bakıldığında istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı bir değere sahip olan eşitlik 5'e ait hata düzeltme terimi katsayısı $\ln PR_t$ 'den $\ln W_t$ 'ye doğru işleyen bir Granger nedenselliğinin bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla emek verimliliğindeki değişmeler ücretleri hem kısa dönemde hem de uzun dönem dengesi açısından etkilemektedir. Bu bağlamda negatif işaretli hata düzeltme katsayısı (-0.10868), örneğin, ücretler verimlilikten fazla artarsa gelecek çeyrek dönemde ücretlerin %11 civarında tekrar düşeceğini göstermektedir. Veya bunun tersi yönünde reel ücretlerde uzun dönem dengesinden kısa dönemde meydana gelen sapmalar tekrar denge düzeyine dönmesi yönünde verimlilik kaynaklı bir baskıyla karşılaşacaktır.

Eşitlik (6)'nın tahmin edilmesi sonucu elde edilen hata düzeltme terimi katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olmaması reel ücretlerdeki değişmelerin

verimlilik üzerinde uzun dönem dengesi açısından bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla bu analiz sonuçlarının etkin ücret modellerinin öngörülerini pek desteklemediği söylenebilir. Ancak yine de $\sum \delta(i)=0$ olmadığı için ücretlerden verimliliğe doğru işleyen zayıf bir Granger nedenselliğinin varlığı söz konusudur. Bu bağlamda bir önceki dönem ücret artışlarının verimlilik üzerinde % 1.8 civarında pozitif bir etkisinin olduğu görülmektedir.

III. ETKİ-TEPKİ (IMPULSE RESPONSE) ANALİZİ

Herhangi bir değişkenin maruz kaldığı şoklar hem değişkenin kendisi üzerinde hem de diğer değişkenler üzerinde çeşitli tepkilere veya duyarlılıklara yol açabilir. Değişkenlerin bu şoklara karşı gösterdikleri dinamik tepkilerin nasıl oluştuğunu görmek değişkenlerin davranışlarının daha iyi görülüp sağlıklı bir şekilde yorumlanmasına olanak sağlayabilmektedir.

Aşağıda verilen denklemlerdeki gibi bir VAR analizinde $u_t = (u_{1,t}, \dots, u_{s,t})$ şeklindeki bir etki vektörünün kısımlarını değişik şoklar olarak düşünmek mümkündür:

$$M_{1t} = \alpha + \sum \theta(i)M_{t-i} + \sum \Phi(i)R_{t-i} + u_{1t} \quad (7)$$

$$R_{1t} = \gamma + \sum \delta(i)R_{t-i} + \sum \Omega(i)M_{t-i} + u_{2t} \quad (8)$$

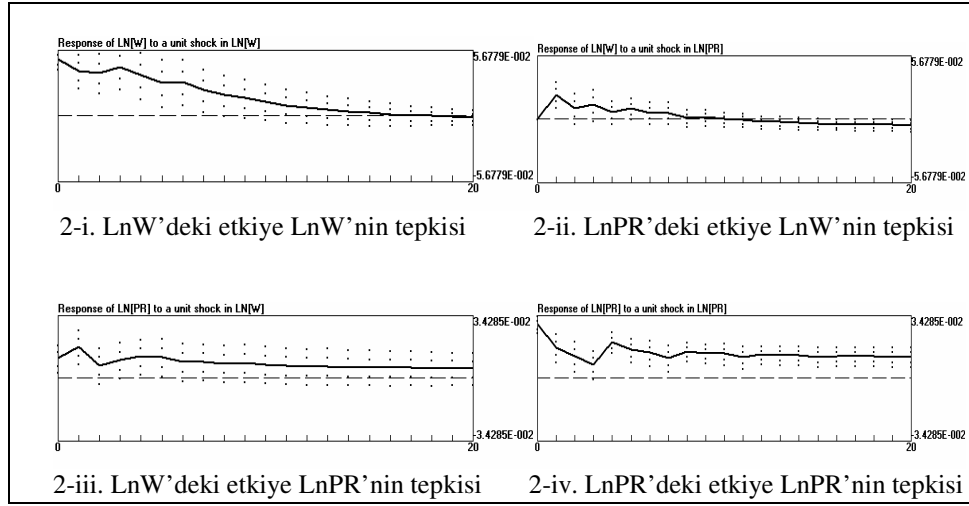
Ancak bu yaklaşım sağlıklı değildir çünkü u_t içerisindeki bu kısımlar birbirinden bağımsız olmadıkları için bir şokun da diğer bir şoku etkilemediğini varsaymak mümkün değildir. Bu sorunu gidermek için Sims (1980) söz konusu ilişkinin $u_t = \Delta z_t$ şeklinde yazılmasını önermiştir. Eşitlikteki Δ , $\sum \Delta \Delta'$ şeklinde bir matristir ve z_t bağımsız normal dağılıma sahiptir. Bu durumda z_t 'nin $z_{1,t}, \dots, z_{k,t}$ gibi kısımları u_t içinde kendilerine karşılık gelen kısımlarla özgün bir ilişki içinde olduklarından dolayı gerçek ve bağımsız şoklar olarak görülebilirler. Dolayısıyla, M_t 'nin $z_{j,t}$ içindeki bir şoka vereceği tepki aşağıdaki şekilde yazılabilir.

$$E[M_{t+m}|z_{j,t} = 1] - E[M_{t+m}] = R_m \lambda_j ; m = 0,1,2,\dots, \text{ ve,} \quad (9)$$

$$h_{i,j}(m) = E[M_{i,t+m}|z_{j,t} = 1] - E[M_{i,t+m}] = r_{i,m} \lambda_j ; m = 0,1,2,\dots, \quad (10)$$

Eşitliklerdeki R_m $k \times k$ parametre matrislerini, $\lambda_j \Delta'$ 'nin j sütununu, $r_{i,m}$ ise R_m 'nin i satırını ifade etmektedir.

Bu çalışmada seriler arasında koentegrasyonun varlığı tespit edildiği için etki-tepki fonksiyonlarının elde edilmesinde eşitlik (5) ve (6) dikkate alınmıştır. Varyans ayrıştırması (variance decomposition) olarak da bilinen prosedüre göre elde edilen etki-tepki fonksiyonlarına ilişkin şekiller aşağıdaki Şekil 2'de verilmiştir⁵. Şekillerdeki çift noktalar standart hata bandını göstermektedir ve tahmin edilen her bir tepki fonksiyonu bulgusunun istatistiksel anlamda sıfırdan farksız olup olmadığını %5 anlamlılık düzeyine göre yansıtmaktadır.

Şekil 2: Etki-tepki analizi sonuçları

Şekil 2'nin 2-i kısmında ücretlerin ücret şoklarına nasıl bir tepki verdiği görülmektedir. Görüldüğü gibi reel ücretlerin maruz kaldığı bir şok gelecek dönemdeki ücretleri pozitif yönde etkilemeye en az 1,5 yıl kadar devam etmektedir. Bizim esas olarak ilgilendiğimiz emek verimliliğindeki bir etkiye veya şoka karşı reel ücretlerin nasıl bir tepki verdiği şeklin 2-ii kısmında verilmiştir. Burada verimlilik kaynaklı bir etkinin reel ücretler üzerindeki pozitif etkisinin yaklaşık iki dönem, yani 6 ay, sürdüğü ve sonra etkisizleştiği görülmektedir. Bu sonuç, ücretlerin verimlilik karşısındaki tepkisinin kısa bir zaman diliminde ortaya çıkıp sonra çabucak nötürleştiğini göstermektedir ve hata düzeltme modeli bulgularıyla uyum içerisindedir.

SONUÇ

Genel olarak Türkiye'de verimlilik kaynaklı artı değerın ücretlere hiç yansıtılmadığı veya bu yansımanın dengesiz ve minimal ölçülerde gerçekleştiği yönünde yaygın bir kanı bulunmaktadır. Ancak bu ilişkinin hem nitelik hem de nicelik açısından gerektiği kadar iyi araştırıldığını söylemek pek mümkün değildir.

Bu çalışmada imalat sektöründe emek verimliliği ve reel ücretler arasında kısa ve uzun dönemde ne tür bir ilişkinin olduğu araştırılmıştır. Koentegrasyon analizi sonuçları ücretlerle verimlilik arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Yani uzun dönemde, imalat sektöründe, ortalama reel ücretler verimlilikteki artışla bağlantılı olarak daha yüksek bir düzeyde gerçekleşmektedir. Hata düzeltme modeli de her bir çeyrek dönemde yaklaşık %11 olmak üzere verimlilik artışının altında kalan reel ücret artışlarının tekrar

denge düzeyine dönmeye zorlandığını göstermektedir. Ayrıca gerçekleştirilen etki-tepki analizi de bu bulguyu doğrular niteliktedir.

Çalışmanın başında da belirtildiği gibi Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından yayınlanan rapor (TCMB, 2002, s.48) ve diğer bazı çalışmaların bulguları imalat sektöründe reel ücretlerin işgücü verimliliğine duyarsız kaldığı şeklindedir. Ancak bu çalışmada elde edilen sonuçlar emek verimliliğindeki artışların hem kısa hem de uzun dönemde reel ücretleri pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Seriler arasında bu tür bir pozitif ilişkinin varlığı bulgusu ulusal bazda Özmucur (2003) ve uluslar arası literatürde de Marquetti (2004), Dwyer (1995) ve Baldwin (1996) gibi araştırmacıların elde ettikleri sonuçlarla örtüşmektedir.

Türkiye’de gelir dağılımı politikalarının subjektif ve hatalı bulgularla beslenen normatif baskılardan uzaklaşıp çok kaynaklı ampirik analizlerle desteklenen bilimsel verilerin yol göstericiliğine ihtiyacı bulunduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu çalışmada ulaşılan sonuçlar özellikle gelir dağılımı olmak üzere diğer bazı ekonomik politikaların uygulanması açısından değerlendirildiğinde de önemlidir. Çünkü reel ücretler ile emek verimliliği arasındaki ilişki istihdam, etkin kaynak dağılımı, fiyat düzeyi ve bölüşümde etkinlik gibi temel ekonomik unsurları etkileyebilmektedir. Örneğin, veri bir ücret düzeyinde verimlilik artışı ürün fiyatlarını düşürebilir veya emek talep eğrisini bir bütün olarak sağa kaydırıp istihdamı arttırabilir. Gelir dağılımı politikalarıyla ilgili olarak, faktörlerin üretime katkısıyla üretimden aldıkları pay arasındaki dengesizlikler uygun vergi politikalarıyla yönlendirilebilir. Ancak sağlıksız verilere dayanarak bu konularda uygulanan politikalar kaynakların etkin kullanımını bozacak ve uzun dönemde temel ekonomik değişkenleri daha da olumsuz hale getirecektir.

Emek verimliliği ile beşeri sermaye donanımı arasında sıkı bir ilişki olduğu bir çok ampirik çalışmayla ortaya konmuştur. Bu çalışmada ulaşılan sonuçlar da imalat sektöründe emeğin verimliliğinde meydana gelen artışların uzun dönemde de emek faktörünün toplam çıktının bölüşümünden aldığı payı arttırdığını göstermektedir. Dolayısıyla, ülkemizde gelir dengesizliğinin azaltılmasına yönelik en önemli politikalarından birisi de beşeri sermaye donanımı vasıtasıyla emeğin verimliliğinin arttırılması amacına yönelik olmalıdır.

Notlar

1- Toplam imalat sanayi verilerinin hangi alt sektörlerden oluştuğunu görmek için TCMB <http://evds.tcmb.gov.tr/> adresine bakılabilir.

2- Eşitlik (2) $LnW_t = 12.183 + 0.2394LnPR_t$ olarak tahmin edilmiştir, β_0 ve β_1 sırasıyla %1 ve %10 düzeyinde anlamlıdır.

3- Bu konuda geniş bilgi için bkz. Enders (2004, s. 347-357).

4- Tablo 2’de sunulan değerler yüksek bir gecikme (lag) değeri seçildikten sonra gecikme değerlerinin kademeli olarak azaltılarak en uygun modelin bulunması yöntemine göre elde edilmiştir. Bu uygulamada gecikmesiz bağımsız değişkenler de kullanılabilir. Yöntem hakkında geniş bilgi için Hendry (1995)’e bakılabilir.

5- Etki-tepki analizindeki model kuruluşu ve hesaplamalarda *EasyReg International* ekonometrik yazılımından faydalanılmıştır.

KAYNAKÇA

- BALDWIN, John (1996) "Job Creation, Wages and Productivity in Manufacturing," *Canadian Economic Observer*, Statistics Canada – Catalogue no. 11-010-XPB, November.
- DAVIDSON, R., and MacKINNON, J.G. (1993) *Estimation and Inference in Econometrics*, Oxford: Oxford University Press.
- DICKEY, D. A. and FULLER, W. A. (1981) "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root," *Econometrica*, v 49, 1057-1071.
- DICKEY, D. A. and FULLER, W. A. (1979) "Distribution of the Estimates for Autoregressive Time Series with Unit Root," *Journal of American Statistical Association*, 74, 427-431, içinde, Griffiths vd. (1993), *Learning and Practicing Econometrics*, N.Y.: John Wiley & Sons, Inc.
- DWYER, Douglas (1995) "Whittling Away at Productivity Dispersion," *Center for Economic Studies Working Paper*, No. 95-5.
- ENDERS, Walter (2004) *Applied Econometric Time Series*, John Wiley & Sons, Hoboken: New Jersey.
- ENGLE, Robert F. and CLIVE W. J. Granger (1987) "Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing", *Econometrica*, 55 (2): 251-276.
- FEDDERKE, JW and MARIOTTI, M. (2002) "Changing labour market conditions in South Africa: a sectoral analysis for the period 1970–1997," *South African Journal of Economics*, 70(5): 830–64.
- GRANGER, C.W.J. (1983) "Co-integrated Variables and Error-Correcting Models", *University of California (S. D.), Discussion Paper*, No.83-13a.
- GRIFFITHS, W. E., R. C. HILL, and G. G. JUDGE (1993), *Learning and Practicing Econometrics*, John Wiley & Sons, New York, NY.
- HENDERY D. F. (1995) *Dynamic Econometrics*, Oxford: Oxford University Press.
- JOHANSEN, S. (1988) "Statistical Analysis of cointegration Vectors," *Journal of Economic Dynamics and Control*, v. 12, 231-255.
- JOHANSEN, S. and JUSELIUS, K. (1990) "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration – with Applications to the Demand for Money," *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 2, 169–210.
- JONG, H.J., and SOETE, T. (1997) "Comparative productivity and structural change in Belgian and Dutch manufacturing, 1937-1987," *Research Memorandum*, No: GD-36, Groningen Growth and Development Centre, Groningen.
- MARQUETTI, Adalmir (2004) "Do Raising Real Wages Increase the Rate of Labor-Saving Technical Change? Some Econometric Evidence" *Metroeconomica*, 55(4), 432-441.
- MCCONNELL, C. R. and BRUE, S. L., *Contemporary Labor Economics*, içinde, Biçerli, M. K., (2003) *Çalışma Ekonomisi*, İST.:Beta Basım-Yayım, Çağaloğlu, s. 388.
- NELSON, C. R and C.I. PLOSSER (1982) "Trends and Random Walks in Macroeconomic Time Series: Some Evidence and Implications", *Journal of Monetary Economics*, v 10, 139-162.
- ÖZMUCUR, Süleyman (2003) "Wage and Productivity Differentials in Private and Public Manufacturing: The Case of Turkey," *Economics Working Paper Archive at WUSTL*, released via <http://econpapers.repec.org>.
- PHILLIPS, P. and PERON, P. (1988) "Testing for a Unit Root in Time Series Regression," *Biometrika*, v 75, 335-345.
- SIMS C. A. (1986) "Macroeconomics and Reality," *Econometrica*, v 48, 1-49.
- TAYMAZ ve SUİÇMEZ, (2005) "Türkiye’de Verimlilik, Büyüme ve Kriz" *Türkiye Ekonomi Kurumu*, Tartışma Metni 2005/4.
- TİSK İşveren Dergisi (2001) "Ücret-Verimlilik Dengesizliği", *TİSK*, 01/03, www.tisk.org.tr.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2002) "Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri", *TCMB*, 02/06, Ankara.

- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası(2006) *Elektronik Veri Dağıtım Sistemi*, <http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cbt.html>.
- URAS, Güngör (2000) “Üretim Artmadan Ücret de Artmaz Maaş da”, *Milliyet Gazetesi*, 21 Aralık.
- WAKEFORD, Jeremy (2004), “Productivity, Wages and Employment In South Africa’s Manufacturing Sector, 1970-2002,” *Development Policy Research Unit Working Paper*, No: 04/85.